IDEI POLITICE ȘI CLIVAJE IDEOLOGICE

IGOR MUNTEANU și-a început cariera profesională după absolvirea Școlii Naționale de Științe Politice și Administrative (SNSPA) din București (1990-1992), în Administrația prezidențială a primului președinte din Republica Moldova (Mircea Snegur). Studiile de licență le-a făcut în jurnalism la Universitatea de Stat din Moldova (USM). Ulterior, studiile masterale de Administrație și Științe Politice au fost urmate de studii doctorale la ULIM (2000-2003). În perioada 1994-1996, Igor Munteanu a contribuit la deschiderea și administrarea Fundației Internaționale pentru Sisteme Electorale (IFES) la Chișinău. În anii 1996-1999 editează revista „Arena politicii" în calitate de redactor-șef adjunct. Din 1993, contribuie la înființarea și dezvoltarea unuia dintre primele think-tankuri din RM, Fundația Viitorul, cunoscută astăzi cu numele de IDIS Viitorul (Institutul pentru Dezvoltare și Inițiative Sociale). Pe parcurs, Igor Munteanu colaborează activ la o serie de reviste internaționale, cooperând în special cu RFERL, RFI, Vocea Americii, făcând parte din diverse colegii internaționale. Este membru al colegiului editorial al revistei SEER (Journal of Social and Labor Affairs) și membru al Consiliului BTD (Balkan Trust for Democracy), BSTF (Black Sea Trust Fund) între 2006 și 2009. Din 2003 până în 2008, este expert independent în cadrul Comisiei Instituționale a Consiliului Europei (CoE), participând la monitorizarea, scrierea și prezentarea unor rapoarte de țară în domeniul autonomiei locale și regionale. A conferențiat cursuri de politici publice la ASEM (2006-2008) și ULIM (2015). În august 2012 a absolvit un program de educație executivă la Universitatea Harvard (Kennedy School of Government). În perioada 2010-2015, a exercitat funcția de ambasador E.P. la Washington, cu atribuții de ambasador itinerant pentru Canada (2010-2013) și Mexic (2011-2015). Igor Munteanu este autor al mai multor monografii și lucrări colective științifice, apărute în Republica Moldova și în străinătate. Exercită funcția de președinte al Consiliului Administrativ al IDIS și, totodată, a deținut, în anul 2015, funcția de vicerector pentru Cooperare Internațională și Parteneriate Academice al ULIM.

IGOR MUNTEANU

IDEI POLITICE ȘI CLIVAJE IDEOLOGICE

Cu o prefață de Cristian Pîrvulescu

CARTIER

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.
Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md
Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.
Tel./fax: (021) 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md
www.cartier.md
Cărțile CARTIER pot fi procurate în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.
Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks, Barnes & Noble și pe www.cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER
Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03.
E-mail: librariadincentru@cartier.md
Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 022 24 10 00.
E-mail: librariadinhol@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ
CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712 București, România
Tel./fax: (021) 210 80 51
E-mail: romania@cartier.md
www.cartier.md
Taxele poștale sunt suportate de editură.
Plata se face prin ramburs, la primirea coletului.

Editor: Gheorghe Erizanu
Lector: Mariana Pagu
Coperta: Vitalie Coroban
Design/tehnoredactare: Ruxanda Sava
Prepress: Editura Cartier
Tipărită la Bons Offices

Igor Munteanu
IDEI POLITICE ȘI CLIVAJE IDEOLOGICE
Ediția I, octombrie 2020

© 2020, Editura Cartier. Toate drepturile rezervate.
Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

KONRAD ADENAUER STIFTUNG

Acest proiect a fost realizat cu susținerea Fundației Konrad Adenauer (KAS) în Republica Moldova.
Opiniile reflectate în prezenta publicație aparțin autorilor și nu reflectă neapărat opinia KAS.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

CUPRINS

CUVÂNT-ÎNAINTE SAU DESPRE BUNA TRADIȚIE A REFLECȚIEI ÎNTRU POLITICĂ 7

PREFAȚĂ 15

Capitolul I. **ETICA ȘI CERCETAREA IDEILOR POLITICE** 19
1.1. La ce servesc ideologiile? 19
1.2. Precursorii ideologiei moderne și consecințele descoperirii sale 27
1.3. Etica, Moralitatea și Ideologia 36
1.4. Stânga și Dreapta ideologică 38

Capitolul II. **LIBERALISMUL** 49
2.1. Originile Liberalismului clasic și fundamentele sale etice 49
2.2. Liberalism AB Ovo 51
2.3. Liberalismul clasic: egalitatea în fața legii 64
2.4. Idealul economic al liberalismului 68
2.5. Idealul democratic al liberalismului: lupta contra despotismului 69
2.6. Expansiunea liberalismului: lecții și povețe 78
2.7. Echitatea, egalitarismul și idealul de libertate în școala liberalismului 83
2.8. Școala libertariană 86
2.9. Liberalismul social, Welfare and Workfare 88
2.10. Liberalismul modern în acțiune 90

Capitolul III. **SOCIALISMUL** 92
3.1. Originile istorice ale socialismului 92
3.2. Narațiunea economică a socialismului 98
3.3. Critica marxismului 101
3.4. Stalinismul și Maoismul: cultul personalității în totalitarism 107
3.5. Socialismul postmarxist și crizele sale 109
3.6. Clivaje de stânga: comuniști – socialiști – social-democrați 115
3.7. Social-democrația europeană și profilul său ideologic 120

Capitolul IV. **CONSERVATORISMUL** 127
4.1. Origini și izvoare doctrinare 127
4.2. Premise doctrinare și afluenți ideologici 130
4.3. Curente și modele conservatoare 137
4.4. Tipologii și caracteristici ale doctrinei conservatoare 149
4.5. Creștin-democrația: origini, principii și acțiune politică 151
4.6. Despre valorile Creștin-Democrației moderne 158
4.7. Creștin-democrația și conceptul de bunăstare 165
4.8. Evoluția postbelică a mișcării creștin-democrate și Partidul Popular European 168
4.9. Viziunea și rolul Partidului Popular European (PPE) 174
4.10. Conservatorismul modern în acțiune 179

Capitolul V. **Metaideologii: familii politice, partide și mișcări** 182
5.1. Feminismul 182
5.2. Naționalismul 185
5.3. Fundamentalismul 187
5.4. Ecologismul 191

5.5. Populismul 194
5.6. Anarhismul 200

Capitolul VI. **TOTALITARISM VS DEMOCRAȚIE: OBSESII POSTIDEOLOGICE?** 204
6.1. Ideologiile totalitare ale secolului XX 204
6.2. Expresiile moderne ale extremei drepte europene 208
6.3. Expresiile moderne ale extremei stângi 215
6.4. Ideologia și partidele politice: o relație (pur) simbiotică 220
6.5. În loc de concluzii: despre sfaturile lui Ghilgameș adresate politicienilor 228

INDICE DE NUME 242

CUVÂNT-ÎNAINTE SAU DESPRE BUNA TRADIȚIE A REFLECȚIEI ÎNTRU POLITICĂ

Cartea lui Igor Munteanu pe care Editura Cartier o propune publicului de limba română nu este o simplă colecție academică de teme și teze despre politică, ci o reflecție asupra acesteia și o invitație la o senină și totodată folositoare cugetare despre Putere și formele pe care aceasta le ia în devenirea sa. Într-o Moldovă care nu pare să-și fi găsit drumul, mereu între Occident și Rusia, Igor Munteanu este un teoretician care pare să se fi rătăcit pe un fel de tărâm de Dincolo, în spațiul rarefiat al politicii de fapt. Dar și de drept! Iar cartea de față este o dovadă!

În încercarea sa de a trece dincolo de planul abstract și uneori confortabil al analizei politice aplicate spre acțiunea directă, Igor Munteanu nu a uitat – nici n-ar fi avut cum – să-și fixeze reperele. Or, despre aceste repere este și cartea de față. Căci fără repere, politica devine un labirint din care doar câțiva vor reuși să iasă. Și nu întotdeauna fără sechele! De aceea, dintru început autorul ne avertizează asupra fascinației aproape mistice pe care politica o exercită asupra oamenilor care, chiar și atunci când se declară și cred că sunt apolitici, tot politică fac. Iar dacă ideologiile, care sunt motoarele politicii din toate timpurile, definesc, cum ne explică autorul, „un domeniu pe cât de fascinant, pe atât de plin de riscuri și surprize pentru cercetarea academică", ele rămân un spațiu în care se manifestă o permanentă evoluție și tocmai de aceea este mereu surprinzător. Și dacă mulți au anunțat cu o grabă nejustificată moartea ideologiilor, privindu-le ca pe niște viziuni dogmatice ancorate într-un trecut pentru totdeauna depășit de viteza la puterea internet a lumii contemporane, pentru Igor Munteanu ideologia este o formă cu geometrie variabilă, flexibilă, adaptabilă la toate gusturile și toate categoriile sociale. Resuscitarea naționalismelor și populismelor de tot felul care bântuie Prezentul este o dovadă vie.

Problema pe care Igor Munteanu o abordează în această carte privește utilitatea ultimă a ideologiei. În fond, la ce folosește o ideologie? Întrebarea e veche, iar autorul face o incursiune în evoluția istorică a acesteia, oprindu-se asupra principalelor momente care au marcat drumul către lumea de acum. Care a fost fasonată de ideologie chiar atunci când Monsenior Jourdan făcea proză fără să știe. Și, tocmai pentru că majoritatea nu înțelegea că – vorba celui de la a cărui naștere s-au împlinit în august 2020 două secole și jumătate, Hegel – Ideea se realizează în Istorie prin Politică, oamenii deveneau simple instrumente în mâna celor care manevrau cu mai multă sau mai puțină măiestrie mulțimile în vederea atingerii unor scopuri. Și pentru a convinge, transformau aceste scopuri în Idei care copleșeau nu numai sufletul, ci și intelectul.

De fapt, dincolo de ideologii, întrebarea centrală a cărții privește nevoia de politică din nenumărate perspective. Cum putem recunoaște ceea ce este „autentic" în domeniul ideologiei? Și, poate fi ceva autentic într-un domeniu în care căile bătătorite sunt cele mai sigure? Cum este posibilă schimbarea când politica pare să fie mereu aceeași. De când Istoria e Istorie, din vremurile vechilor greci, politica pare să fi fost la fel. Deși mereu aceeași, precum în parabola Reginei Roșii din *Alice în Țara Minunilor*, este mereu în mișcare. De când Istoria s-a accelerat, acum o jumătate de mileniu, odată cu introducerea tiparului, „suntem expuși unui proces neîncetat de influență și presiune ideologică ori de câte ori citim ziare, privim programe TV ori ascultăm emisiuni la radio sau căutăm știri în mediile sociale".

Ori, abundența de informații pe care evoluția tehnologică a umanității a făcut-o posibilă societății crește tentația înțelegerii superficiale, sub efectul primei impresii, a politicii. Dar înțelegerea politicii și a rolului său nu se poate realiza prin simpla percepție, ci printr-un efort de interpretare care trece inevitabil prin decriptarea rolului ideologiilor.

Drumul de la viziunea *impresionistă* spre o înțelegere *teoretică* este tot atât de vechi precum politica însăși. Dar cum perspectiva impresionistă domină așa-numita analiză politică – mai degrabă comentariu politic – în general și mai ales interpretarea jurnalistică formează opinia publică, această perspectivă de la firul ierbii devine una dintre cauzele succesului așa-ziselor teorii ale conspirațiilor.

Impresionismul transformă dramatic dezbaterea privind utilitatea politicii în societate. Astfel, un domeniu esențial al trăirii împreună, politica, tinde să fie transformat într-un obstacol în calea dezvoltării sociale, iar socialul sau economicul sunt contrapuse unei politici care ar urmări doar scopuri obscure sau parțiale. Că uneori obiectivele pot fi obscure sau triviale este o evidență, dar politica nu poate fi redusă la aceste accidente de parcurs. Pentru politică – atât pentru cea practică, cât și pentru cea teoretică – a fost întotdeauna dificil să-și probeze legitimitatea. Și asta pentru că găsirea compromisului relativ între poziții prin natura lor contrare este mereu clivantă. Or, aici intervin ideologiile care vin să explice, din stadiul de inițiere al unei construcții etice, acțiunea politică. Precaritatea comunității politice aflată mereu în căutarea iluzoriei unități pierdute a fost însă mereu speculată de cei ce au dorit să profite de aprehensiunile publicului pentru a combate și înlătura deținătorii vremelnici ai puterii. Iar formele acestei contestări sunt de cele mai multe ori discrete, dar cu atât mai penetrante. Cel mai vechi clivaj cunoscut, prezent încă și astăzi, cel care contrapune Biserica – ca instituție, dar și ca set de credințe – politicii este o dovadă vie.

Inevitabil, impresionismul care domină analiza primă a politicii, dar și a politicului, produce consecințe. Cei mai mulți rămân orbi și doar o călătorie inițiatică, precum a celui care găsește calea Binelui din platonica Parabolă cu peștera, pot deslușì ceva din Adevăr. Dar și acest adevăr rămâne parțial. De aceea, cartea lui Igor Munteanu este o inițiere în tainele acestui labirint dedalic.

Nivelul interpretării politicii trece da la stadiul dominat de emoție la unul al rațiunii. Iar aceste două stadii pot fi subdivizate în altele câteva subdomenii. Mai întâi găsim emoțiile primare, puternice, cele care conduc la agregarea indivizilor în grupuri. De cele mai multe ori acestea sunt negative, punând accentul pe Frică. Frica de Celălalt, cel care este Diferit (romul, rusul, maghiarul, evreul, străinul în general) se transformă rapid în Conspirația Celuilalt. Și aici putem găsi la bază un prim nivel biologic (ierarhia puterii bazată pe forța brută) și unul psihologic (al regrupării în funcție de nevoia de securitate) al emoției. Și astfel lupta pentru supraviețuire se metamorfozează într-o luptă pentru supremație. Dar lupta (conflictul) nu este esența politicii, ci doar mijlocul prin care se pot atinge obiectivele. Pe de altă parte, există și emoțiile pozitive, precum solidaritatea sau empatia, care pot la rândul lor asambla, dar acestea sunt de cele mai multe ori neglijate atât în construirea acțiunii politice, cât și în încercarea de a descifra politica. Iar ideologiile Urii se vor o reacție la ideologiile luministe – liberalismul și conservatorismul, în această ordine – care au pus bazele politicii moderne. Aceste ideologii ale urii dau naștere celui mai teribil copil ideologic al secolului trecut: totalitarismul. Cum explică la începutul capitolului său despre totalitarism Igor Munteanu, acestea „reprezintă un produs sui-generis al secolului XX. Conceptul de stat totalitar dispune de câteva caracteristici comune: deși împrumută o anumită inspirație din ideologii mai vechi (imperialism, naționalism, colonialism), în variantele lor primare, acesta îi conferă mai multă stabilitate structurii sale prin existența unui partid unic, a unei ideologii cu caracter absolut declarat în numele statului și controlul deplin exercitat asupra populației prin instrumente de represiune, în afara legilor." Ideea de unitate care trebuia să termine paranteza liberală a născut cei mai teribili monștri din întreaga istorie a omenirii! Dar societățile contemporane sunt prea mult orbite de spectacolul umbrelor de pe ecranele peșterilor noastre cele de toate zilele ca să mai învețe ceva din istorie!

În ce privește raționalitatea, care presupune asumarea unui grad de teoretizare privind politica, aceasta a fost experimentată încă de școala de filosofie ateniană cu Platon și Aristotel. Din acest unghi înțelegerea politicii depinde de mai multe grade de profunzime care traduc, inevitabil, progresul științei, nu numai a celei sociale sau politice, ci a științei în general. Există un climat științific care generează o anumită plafonare a înțelegerii politicii. Spre exemplu, raționalitatea simplă a faptelor descrisă de Legea a treia a lui Newton care domină comentariul politic este doar un prim nivel al analizării raționale a politicii. Alături de aceasta s-au dezvoltat și alte seturi de teorii, cum ar fi analiza economică și socială, dar mai ales neoinstituționalismul care aduce înțelegerea politicii spre un nivel mai apropiat mecanicii cuantice decât fizicii newtoniene. Intuiția lui Machiavelli, că politica este un domeniu de sine stătător, nu face însă deloc consensul în domeniul comentariului politic.

Multitudinea ideologilor pe care le parcurge Igor Munteanu ne sugerează însă că, probabil, există mai multe adevăruri în același timp. Sigur, nu ar fi vorba de deja

celebra teorie a „faptelor alternative" (*alternative facts*) pe care o utiliza Kellyanne Conway, consilieră a lui Donald Trump, pentru a preciza care ar fi fost sursa afirmației purtătorului de cuvânt de atunci al Casei Albe, conform căruia festivitățile de inaugurare din 20 ianuarie 2017 ar fi avut cel mai numeros public din istorie: „And they're giving – Sean Spicer, our press secretary – gave alternative facts"[1]. Nu, dar, precum în știință, mai multe teorii pot să concureze la explicarea adevărului până când una este demonstrată și face consensul specialiștilor. Însă, dacă după ce este indubitabil că fulgerul este un arc electric, rezultatul unei descărcări electrice dintre nori din cauza unei diferențe de potențial electric, ideea că acesta ar fi produs de biciul Sfântului Ilie nu este un adevăr alternativ, ci o eroare flagrantă de gândire.

Dacă ar fi să completez cu ceva prezentarea detaliată a ideologiilor făcută de Igor Munteanu, aici aș mai adăuga și deja celebrul iliberalism. Căci Kellyanne Conway se află în siajul atitudinii iliberale pe care Donald Trump sau Boris Johnson și adepții Brexitului o susțin pentru a delegitima, prin controverse multiple, presa și gândirea „liberală". Unde liberalism nu înseamnă stânga, ci democrație liberală.

Contra-facerea știrilor, căci asta prepune *fake news* – o re-facere a adevărului dintr-o altă perspectivă, nu o știre pur și simplu falsă – a fost o problemă pe care analiza rațională a politicii a abordat-o încă de la fondarea gândirii politice sistematice. Deja Platon și Aristotel avertizau, acum două milenii și jumătate, asupra pericolului pe care îl reprezentau pentru politica sub forma sa de exercițiu rațional strămoșii *spin doctor*-ilor de astăzi, sofiștii. În *Respingerile sofistice*[2], Aristotel punea în lumină modul în care erau falsificate raționamentele cu scopul de a induce în eroare auditoriul. Mai apoi propaganda care atunci când nu intră în coliziune cu ideologiile, le subordonează – mai ales ca urmare a întâlnirii sale cu ideologiile totalitare și sub impactul apariției partidelor de masă și a noilor mijloace de comunicare (radioul, microfonul, cinematograful) reușea performanțe incredibile înainte vreme. Iar consecințele directe ale acestor falsificări ale faptelor s-au măsurat în milioanele de morți ai „secolului întunecat"[3].

Iliberalismul se bazează pe această contrafacere a realității. Pornind de la relativitatea adevărului, iliberalismul pune la grea încercare gradul de rezilienţă la iliberalism al instituțiilor politice din țări ce păreau definitiv ancorate în democrația liberală. Și nici nu pare să fie vorba doar de simple accidente de parcurs ale vieții politice engleze

1 A se vedea articolul lui Aaron Blake în *Washington Post* din 22 ianuarie 2017, „Kellyanne Conway says Donald Trump's team has *alternative facts*."

2 În primele rânduri din *Respingerile sofistice*, Aristotel începe prin a-și anunța intenția de a „trata despre *respingerile sofistice*, sau despre respingerile care par a fi respingeri, dar în realitate sunt sofisme, nu respingeri." (Aristotel, *Organon*, II, Editura IRI, București, 1998, p. 547). Pentru Stagirit, „respingerea sofistică" este un tip de „raționament fals", care doar are aparența unui raționament, dar nu respectă rigorile acestuia, fiind menit să respingă concluzia adversarului. Pe de altă parte, sofismul este un *paralogism*, un silogism în care s-a strecurat o eroare materială care denaturează concluzia. Deci, respingerile sofistice sunt moduri de contrafacere a raționamentului cu scopul de a contrazice afirmațiile adversarului.

3 A se vedea Mark Mazower, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century,* Penguin Books, London, 1998.

sau americane. Într-un editorial publicat la sfârșitul anului 2016 în contextul victoriei lui Donald Trump în alegerile prezidențiale împotriva lui Hillary Clinton de mai multe cotidiene americane, Fareed Zakaria revenea asupra termenului pe care îl lansase cu două decenii mai devreme pentru a constata „creșterea democrației iliberale în Statele Unite ale Americii"[4]. În 1997, în numărul din decembrie al revistei *Foreign Affairs*, în atât de cunoscutul său articol „The rise of *illiberal democracy*", Zakaria explica: „Din Peru până în Filipine, vedem apariția unui fenomen tulburător: democrația iliberală. A fost dificil să recunoaștem că, pentru ultimul secol din Vest, alegerile democratice libere și corecte au mers în mână cu liberalismul constituțional – statul de drept și drepturile fundamentale ale omului. Dar în restul lumii, aceste două concepte se despart. Democrația fără liberalism constituțional produce regimuri centralizate, eroziunea libertății, concurența etnică, conflictele și războiul". Or, după două decenii nu mai era vorba de un fenomen marginal, ci de o mișcare care ataca centrul democrației liberale.

Într-un context ideologic dominat de iliberalism, care influențează întregul câmp ideologic, noile media – cum de altfel s-a întâmplat mereu atunci când noi instrumente de transmitere a informațiilor au fost descoperite – au marcat difuzarea, calitatea și imparțialitatea știrilor. Iar ideologiile nu aveau cum să rămână neafectate. Sunt deja cinci ani de când Robert Epstein și Ronald Robertson au publicat „The search engine manipulation effect (SEME) and its possible impact on the outcomes of elections" pe site-ul *American Institute for Behavioral Research and Technology,* în care demonstrau, pe baza unui experiment, existența unui *efect de manipulare al motorului de căutare* (SEME – Search Engine Manipulation Effect). În urma cercetării, aceștia cred că au putut confirma ipoteza conform căreia clasamentele făcute de motoarele de căutare sunt părtinitoare și schimbă preferințele de vot ale alegătorilor indecișI (cercetarea indică un număr semnificativ de aproximativ 20% dintre indecișI care și-au schimbat preferința de vot ca urmare a informațiilor „servite" de motoarele de căutare). Pe de altă parte, Epstein și Robertson constatau că această proporție poate fi mult mai mare în cazul anumitor grupuri demografice izolate, dar și că efectul acestor clasificări nu este evident, astfel încât cei afectați de acest tratament al informațiilor nu realizează manipularea.

Dacă motoarele de căutare pe internet, de tipul Google sau Facebook, pot avea un impact semnificativ asupra alegerilor consumatorilor, atunci cetățenii, reduși la rolul de consumatori, au impresia că primesc informații neutre atunci când de fapt preiau automat rezultatele căutărilor ierarhizate prin intermediul unor algoritmi sofisticați. Aici ar putea interveni grila ideologică de interpretare, însă fără o înțelegere rațională

4 Apărut în *Washington Post* din 29 decembrie 2016, articolul lui Zakaria specifica: „Acum, după două decenii, constatăm că democrația iliberală progresează. În multe locuri în care voturile erau numărate, statul de drept, respectul minorităților, libertatea presei și alte asemenea tradiții încep să fie ignorate sau supuse abuzurilor. Astăzi mi-e teamă ca asistăm la progresul democrației iliberale chiar în Statele Unite".

a ideologiilor, simplii consumatori de știri ideologizate sunt, fie și involuntar, prizonieri ai stereotipurilor. Ierarhiile rezultate în urma utilizării motoarelor de căutare pe internet pot fi adaptate profilului ideologic al fiecărui individ, dar acest profil, departe de a fi rezultatul unei alegeri raționale a individului, fie aceasta și incipientă, este de fapt o speculare a fibrei emoționale care trimite la fricile primare. Experimentul lui Epstein și Robertson, realizat pe trei grupe de subiecți, arăta că algoritmii de căutare pot schimba cu ușurință preferințele de vot ale alegătorilor indecișI de la 20%, în cazul grupurilor deschise (studenți, persoane educate etc.) până la 80%, în cazul unor grupuri demografice izolate. Astfel impactul asupra politicii devine colosal.

Dacă, așa cum subliniază Igor Munteanu, „Ideologiile sunt sisteme coerente de idei politice care pot dezbina prin conflicte și pasiuni sufocante societăți întregi și, tot ele, ca niște sirene, ne seduc prin chemările lor pentru un ideal de viață mai bună", atunci transformarea analizei ideologiilor dintr-un discurs academic într-un tratament adecvat împotriva bolilor epocii internet este mai mult decât necesară.

Pentru a facilita înțelegerea dinamicii ideologice, Igor Munteanu preferă o clasificare tripartită între *pluralism*, *antisistemism* și *fundamentalism*. Pluralismul este analizat începând cu primele ideologii moderne, liberalismul și conservatorismul, continuând apoi cu socialismul, care pare un fel de compromis dinamic între primele două, pentru a ajunge la larga diasporă pe care acestea au generat-o în secolul al XX-lea: social-democrația, libertarianismul, creștin-democrația, mișcarea ecologistă, feminismul. În acest punct, în virtutea propriei clasificări, Igor Munteanu a ales să excludă comunismul din această categorie, altfel decât ar fi făcut-o autorii occidentali. Experiența trăită de autor, chiar dacă doar în copilărie, într-un regim totalitar și-a spus aici cuvântul. Căci dacă comunismul se revendică ideologic de la socialism, așa cum mai târziu eurocomunismul se va inspira din social-democrație, impactul ideologic în țările din afara Europei occidentale a fost marcat de curente ideologice preexistente, care doar s-au adaptat contextului. În Indochina, în Vietnam în special, victoria finală a Viet-Minhului condus de Hò Chí Minh asupra Franței și apoi a SUA a fost, de fapt, succesul tardiv al naționalismului indus de ocupația japoneză a regiunii și nu o victorie a ideologiei comuniste tel-quel. La fel, în România, național-comunismul lui Nicolae Ceaușescu venea discret, dar sigur, în continuarea naționalismului interbelic, dar uneori chiar și a legionarismului. Spre sfârșitul regimului ceaușist, mareșalul Antonescu fusese aproape reabilitat, iar antisemitismul discret al perioadei dejiste devenise deja virulent. La fel, curentele iliberale care marchează astăzi fostele țări comuniste din Europa Centrală și de Est nu sunt niște accidente de parcurs, ci reluarea, din lipsă de imaginație și incapacitate de inovare și adaptare, a vechilor curente interbelice. Aici, comunismul pare să fi fost mai degrabă un instrument politic decât o opțiune ideologică.

În a doua categorie, cea a ideologiilor antisistem, autorul regrupează populismul, naționalismul și anarhismul. Aceste ideologii sunt foarte flexibile, putând fi ușor de adaptat și instrumentalizat, luând forme din cele mai variate în funcție de specificul

mediului la care sunt acomodate. Populismul și anarhismul se adaptează la fel de ușor atât curentelor de stânga, cât și de dreapta, dar și naționalismul, care este privit de regulă ca un curent de dreapta, se poate, de asemenea, aclimatiza.

În a treia categorie, cea a fundamentalismelor ideologice, sunt regrupate comunismul, fascismul, islamismul și extremismul, derivate și adaptări ale categoriilor precedente. De fapt, a doua categorie poate fi considerată o etapă de tranziție către cea de-a treia. Căci dincolo de această varietate, toate ideologiile se raportează la liberalism și la regimul politic pe care acesta l-a produs, democrația liberală.

Emergența postdemocrației, nu doar la nivel conceptual, ci și faptic, face din acest demers iliberal una dintre cele mai percutante metamorfoze ideologice contemporane. Pe plan conceptual, postdemocrația a făcut obiectul analizei britanicului Colin Crouch. Pentru Crouch postdemocrația presupune trecerea democrației într-o altă etapă, în strânsă corelație cu forma capitalist-globalizată de organizare a societății și economiei contemporane. Aparența democratică – organizarea de alegeri libere și aparent corecte; o simulare a libertății de exprimare care însă, cum am explicat mai sus, are o influență din ce în ce mai mică, o formă atenuată de pluralism și de competiție –, în societățile postdemocratice cetățenii sunt înlocuiți de consumatori care au alte preocupări și obiective decât strămoșii lor din era liberală. În noua formă de democrație poliarhică deciziile vor fi luate de către grupuri de presiune profesionalizate, de tipul lobby-urilor, sau de către marile companii multinaționale, care se vor afla într-o relație directă cu noile elite politice sau cu organizațiile supranaționale. Să fie postdemocrația o fatalitate?

Lectura cărții de față răspunde majorității dilemelor ideologice care pot apărea în încercarea de a da sens unui haos aparent. Și de a înțelege rolul și locul politicii – atât practice, cât și teoretice – în societatea noastră. Este o carte pe care publicul românofon de pretutindeni o va putea parcurge cu folos. Efortul teoretic al lui Igor Munteanu va putea da celor care s-au rătăcit și vor să regăsească drumul o serie de repere în funcție de care se vor putea orienta în vremuri mai mult sau mai puțin întunecate. Iar celor care vor să treacă de la vorbe la fapte, așa cum a făcut-o deja autorul, să-și definească misiunea.

Cristian PÎRVULESCU
București, 28 august, 2020

PREFAȚĂ

De la descoperirea artei de a conduce ființele umane, ideile politice nu încetează să ne fascineze prin puterea lor de mobilizare și energiile pe care le dezlănțuie. Întrebarea-cheie la care vom încerca să răspundem în acest volum este cum și de ce alegem să urmăm o idee politică? De ce ne simțim atașați de o anumită idee politică și la ce ne folosesc ideologiile? Cum le identificăm pe cele „autentice", adică bune, de altele, care nu sunt astfel? Ar trebui să notez în acest sens că fiecare dintre noi suntem zilnic înconjurați de ideologii, chiar și atunci când nu găsim în mod necesar definiția adecvată pentru a le descrie. Suntem expuși unui proces neîncetat de influență și presiune ideologică ori de câte ori citim ziare, privim programe TV ori ascultăm emisiuni la radio sau căutăm știri în mediile sociale.

La diverse etape ale vieții noastre avem tendința de a asculta de părinți sau de a pune la îndoială învățăturile unei autorități parentale ori de stat. Ideologiile sunt sisteme coerente de idei politice care pot dezbina prin conflicte și pasiuni sufocante societăți întregi și, tot ele, ca niște sirene, ne seduc prin chemările lor pentru un ideal de viață mai bună. Sigur, nu doar ideologiile pot diviza ori uni oamenii; religia, clasele sociale, rasa, identitățile naționale sau regionale, preferințele muzicale ori sportive pot crea tensiuni mari, însă ideologia este cu siguranță o sursă constantă de pasiuni și energii sociale, fără de care este aproape imposibil să te clarifici cu privire la motivele și scopurile politicii. Multe dintre ideile politice care au încăput în cuprinsul acestei cărți au probat o vitalitate uimitoare de-a lungul timpului, reușind să traverseze trasee istorice periculoase, având ca însoțitori de bord adevărate congregații de simpatizanți, adepți, dar și mulți critici, asociați cu aceste curente. Instituțiile și normele pe care aceste idei politice le-au săpat în istoria gândirii politice sunt de necontestat.

Votul universal, egal, direct, secret și obligatoriu a întronat în evoluția politică universală o normă care oglindea starea de spirit și modernizarea rapidă a spațiului public. Individualismul întemeiat pe libertate și drepturile naturale ale omului, contrapus unui stat de esență contractualist-hobbesiană, a inspirat prin doctrina democrației parlamentare constituțiile moderne. Individul, ca scop și nu doar ca simplu instrument al istoriei, și-a văzut drepturile și libertățile publice proclamate abia după a doua revoluție franceză (1848), dar nerecunoscute universal de către guvernele și parlamentele secolului XIX. Pentru cei care se interesează de problematica ideilor politice, am încercat să construim acest volum cât mai sintetic, abor-

dând ideologiile sub aspectul lor politic la scară națională, internațională și locală, în temeiul unui spațiu de conectare a tuturor cititorilor acestor rânduri. Pentru o mai bună orientare metodologică, am separat cele mai importante ideologii ale lumii moderne în trei grupuri principale: (1) grupul pluralist: liberalismul, socialismul, conservatorismul, cu derivatele lor ideatice – social-democrația, libertarianismul, creștin-democrația, mișcarea ecologistă, feminismul, (2) grupul antisistem „rebel": populismul, naționalismul și anarhismul și (3) grupul fundamentalist: comunismul, fascismul, islamul fundamentalist și alte ideologii extremiste. Am inserat succinte prezentări locale, integrate în istoria ideologiilor povestite pentru a înțelege mai bine modul în care spațiul românesc a fost/este conectat la fabrica de idei politice, în contextul eforturilor de simbioză culturală și politică cu spațiul european.

Elementele esențiale ale marilor ideologii – liberalismul, socialismul, conservatorismul –, sunt prezentate diacronic mai jos, dintr-o perspectivă comparativă, stabilind corelații pozitive și negative, asemănări și divergențe majore, descriindu-le într-o manieră cât mai ușor de înțeles prin referințele lor semantice și detaliile istorice, care completează generos exercițiile de memorare a acestor narațiuni politice. Este foarte important să recapitulăm istoria ideilor politice fundamentale pentru a cunoaște, înțelege și studia, printr-o autoreflecție atentă, impulsurile subiective ale ideologiei față de anumite procese politice, luându-ne libertatea de a conștientiza cine suntem și cine ne dorim să devenim, o întrebare ontologică acută, care ne ocupă cea mai mare parte din viață. Din fericire, aceste întrebări ne vor da în schimb echivalentul ideii de libertate, echitate, ordine, demnitate, misiune, care ne urmăresc pe durata întregii vieți, și nu doar în perioada scurtă și încântătoare a studiilor universitare, acest proces de osmoză dând formă și intensitate procesului obiectiv de autoidentificare și asociere cu oamenii care ne împărtășesc idealurile noastre de justiție, echitate, ordine, egalitate, libertate. Mai târziu, de-a lungul vieții, oamenii își pot schimba anumite idei sub presiunea propriilor experiențe, deziluzii ori descoperiri neanticipate.

De multe ori însă, schimbările pe care le acceptăm sau nu asupra ideilor în care ne-am obișnuit să credem sunt influențate de ideile exprimate de către colegi, vecini, rude, părinți, ori personalități celebre, care reușesc să-și impună convingerile. Ați auzit, bănuiesc, de multe ori cum cineva spune, eventual: *„Nu sunt socialist, dar…"*, după care exprimă o opinie care coincide integral cu un slogan ce aparține partidului cu acest nume. Sau: „Nu sunt conservator, însă…", după care persoana în cauză va exprima un gând, o idee sau un argument care de multe ori nu are nimic comun cu sistemul de valori de care este legată doctrina conservatoare. Persoana respinge o idee despre un anumit curent politic, fără a înțelege de ce anume o face. Exercițiul este valabil în raport cu oricare dintre ideologii. Persoana respinge posibila asociere cu un anumit corp politic/partid/mișcare, dar gândește exact în paradigma acesteia, preferând să se găsească la marginea acestui fenomen de participare/acțiune politică,

pornind de la ideile și percepțiile pe care și le-a constituit și care-i definesc motivele participării sale la viața socială. De cele mai multe ori aceste motive sau dispoziții, stereotipuri, ambiguități, proiecții asupra unor idei ori conceptele din care sunt zămislite ideologiile ne influențează decizia de a reacționa la aceste ideologii (feminism, naționalism, anarhism, liberalism), angajându-ne într-un dialog continuu, într-o competiție care are loc implicit și permanent în societate.

Rivalitatea dispozițiilor, ca și lupta de idei, este tot atât de importantă pentru societate ca și procesul de fotosinteză la plante. Mai tot timpul însă oamenilor le place să fie atrași de alții cu care găsesc un limbaj comun, să converseze ori să polemizeze, să ateste preferințe comune ori contradicții insolvabile, să definească pasiuni și valori împărtășite în egală măsură cu diverse prejudecăți similare. Asta face ca oamenii să-și dorească să se asocieze în vederea unor scopuri comune. În consecință, interesul pentru deciziile care țin de afacerile publice și sistemele de guvernare face să prolifereze cluburile, partidele, mișcările, sindicatele, congregațiile, asociațiile de cartier, tot așa cum în trecut erau atrași oamenii de bresle, adunări de biserică, sărbători populare și alte mecanisme de ademenire a celor care tind să caute similitudini de un anume fel, oameni pe aceeași undă spirituală ori emotivă, în calitate de ființe sociale integrate în rețele sociale. Ne-am propus să prezentăm cititorilor acestui volum un ansamblu sistematizat de idei politice, cunoscute sub numele de „ideologie". Scopul nostru este de a ajuta cititorii acestui volum să tragă propriile lor concluzii despre fascinantă lume a ideilor politice, ajutându-i in acest scop printr-un exercițiu de reflecție, comparații și referințe la unii dintre cei mai relevanți autori ai curentelor politice care s-au impus în istorie. Sper că toate acestea reprezintă un tablou echilibrat și nonasertiv care facilitează înțelegerea modului cum funcționează ideile politice astăzi, reflectate în ideologii, comportamente politice, instituții și regimuri politice care, odată statornicite ca norme sociale, sunt asimilate în practica noastră de fiecare zi, adeseori fără a ne mai da seama de dialectica și originile acestora.

Ideologiile influențează credințele despre sensurile unei vieți mai bune, în egală măsură în care aceste ideologii rămân consistente, convingătoare, sensibile și adaptive la circumstanțele istorice.

Igor MUNTEANU
Chișinău, 20 august, 2020

CAPITOLUL I

ETICA ȘI CERCETAREA IDEILOR POLITICE

1.1. LA CE SERVESC IDEOLOGIILE?

Cercetarea ideilor politice pornește de la premisa că ideile pot schimba lumea. Pentru că ideile sunt sursa și motivul acțiunii umane, nu este nimic mai puternic decât ideile care ajung la timpul potrivit în mințile celor pregătiți să o schimbe. Dar unde se găsesc aceste idei care pot schimba lumea, or, unde se găsește în timp și spațiu materialul din care se construiește acțiunea politică? Unii susțin că acest material se numește ideologie, numai că acest termen a nimerit în iureșul unor dezbateri fierbinți și destul de agitate în mediul academic. Autori valoroși ai științelor politice ne-au alertat cu privire la importanța conceptului de ideologie pentru aceste discipline (Cohen, 2008, p. 1, Freeden, 1996, p. 132, Knight, 2006, Vincent, 2004, p. 73), sugerând că abordările superficiale ale acestei materii, în absența unei teorii comprehensive, pot reduce eforturile la o simplă coterie[1]. Ideologiile definesc un domeniu pe cât de fascinant, pe atât de plin de riscuri și surprize pentru cercetarea academică. Pentru mulți, ideologia este un concept care arată un anumit dogmatism[2] în privința unor idei, motiv care-i face să-l repudieze și să se ferească de el; pentru alții, ideologia comportă o flexibilitate politică vastă prin care ar intenționa să acrediteze un anumit model dominant de gândire, superior altora; în sfârșit, cei care-și propun să conteste o anumită stare (status-quo) folosesc termenul de ideologie pentru a blama „profitorii", îndemnând la schimbări radicale, de obicei pe cale politică ori revoluționară (partide, mișcări, fronturi populare).

Există fără îndoială multe situații în care termenul de ideologie este folosit pentru a delimita interesele concrete ale unei clase ori ale unui grup politic, care resimte o anumită marginalizare în cadrul unui anumit regim politic. Natura subtilă a „ideologiilor" i-a făcut pe mulți autori notorii să conteste noțiunea și definițiile elaborate de filosofia și științele politice, susținând că ar fi unul dintre cele mai dubioase concepte politice[3], generând numai dezacorduri. Și cu toate acestea, conceptul de „ideologie" și derivatele sale fac parte din fundamentul disciplinelor politice și sociale cu privire la autoritate, partide politice, instituții reprezentative, stat și regimuri politice, astfel încât este practic imposibil să cercetezi fenomenul politic fără a clarifica expresiile sale ideologice și finalitățile sale.

---

1 James Aleksander, *The Major Ideologies of Liberalism, Socialism and Conservatism*, Political Studies, 2014, link – http://yoksis.bilkent.edu.tr/pdf/files/7963.pdf

2 Dogmatism – Mod de gândire rigid care operează cu teze acceptate necritic, socotite imuabile. 1. Atitudine bazată pe o dogmă, respingând îndoiala și critica. 2. Comportament al unei persoane dogmatice. Din fr. Dogmatisme. DEX.

3 David McLellan, *Ideology,* 2nd ed. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995: 1.

Cunoașterea ideilor politice și a ideologiilor pe care le construiesc după reguli de agregare și multiplicare ne ajută să ne cunoaștem mai bine. Cetățenii sunt atrași de ideile politice în funcție de educație, caracter, mediu rezidențial, stare socială; oricine poate adăuga noi și noi factori care pot fi în egală măsură relevanți. Și la ce servește să comparăm ideologiile cunoscute cu altele mai nefamiliare? În primul rând, pentru a ne readuce aminte că avem niște convingeri despre cum ar trebui să facem lumea în care trăim mai bună, mai adevărată, mai plină de sensul original al coabitării umane, dar să nu uităm că există și alte convingeri, împărtășite de oameni care gândesc că doar ideile lor sunt corecte, la fel ca noi. În al doilea rând, comparăm punctele de vedere care ne pot ajuta să-i înțelegem mai bine pe alții, poate și pe noi înșine, prin exerciții sistematice de reflecție filosofică și prin acțiuni practice de natură politică. Știm din propria experiență că nu poți schimba nimic dacă nu înțelegi, iar prin cunoașterea ideilor politice putem înțelege cum să facem lucruri complicate și, mai ales, cum să le facem bine. De la început, observăm că ideologiile reprezintă sisteme de ordonare/ierarhizare valorică a lumii, ajutându-și aderenții să reflecteze asupra relațiilor existente între ei și alții, separându-se de alte ideologii prin distincții normative, principii și motive fundamentale.

Ideologiile intervin astfel ca niște „istorisiri accentuate despre lumea în care trăim și locul nostru în această lume", furnizând un tip de informație prin care se comunică narațiunea unor grupuri despre propria conștiință colectivă prin intermediul unor sisteme de semne și semnificații, simboluri, modele interpretative, care sunt esențiale pentru reflecția experienței istorice și direcția acțiunilor viitoare. Ca orice alte narațiuni, ideologiile sunt mărturii alegorice despre lumea complexă în care trăim și în care adeseori nu mai există diferențe majore între ceea ce este real și ireal, atribuind actorilor politici rolul de a îndrepta starea de lucruri pe baza convingerilor lor prescriptive și credințelor lor despre calea cea mai bună de urmat. Ideologia este ingredientul-cheie al oricărei forme de politică activă, oferindu-le oamenilor măsura preferințelor acestora și opinii despre unele chestiuni care contează pentru ei; iar ca ideologia să-și atingă scopul, ea trebuie să pătrundă în fiecare por al vieții, să afecteze orice percepție și licărire de gândire pentru a trezi efectele dorite, având consecințe politice enorme"[4]. Prin intermediul reflexelor ideologice, oamenii se pot mobiliza mult mai ușor, având „preferințe ideologice" și opțiuni asupra modului în care se iau deciziile în stat.

Astfel, chiar și atunci când cetățenii nu au o miză directă asupra unei chestiuni, ideologia acționează, după Michel Foucault, ca „o rețea omniprezentă și solidă de influențe care se ascund în orice mișcare, gesturi ori semnificații". La origini, ideologia reprezintă o narațiune politică despre trecutul, prezentul și viitorul necesar să fie urmat, dar care nu se limitează la spațiul politic și actorii săi, sugerând răspunsuri așteptate de societate și indivizi în fața marilor provocări pentru a lua decizii întemeiate pe convingeri, valori, așteptări de răsplăți potrivit renumitei fraze atribuite lui Harold Lasswell

4 Kathleen, Bawn, *„Constructing Us": Ideology, Coalition Politics, and False Consciousness*. 1999 American Journal of Political Science 43(2): 303–334.

despre esența deciziilor în sectorul public: „Who gets what, when and how?”[5]. În 1929, Karl Mannheim dezvoltă o teorie a ideologiei într-un studiu, „Ideologie și utopie”, în care plasează termenul la confluența dintre rațiune și natură. După Mannheim, Hannah Arendt va face o distincție categorică între totalitarism și ideologie, susținând în faimosul său studiu „Originile totalitarismului” o rară definiție: „O ideologie este aproape literal ceea ce indică denumirea: logica unei idei. Subiectul ei principal este istoria, căreia i se aplică „ideea”; rezultatul aplicării nu este o colecție de afirmații despre ceva ce nu ar exista, ci stabilirea unui proces în transformare continuă. Ideologia tratează cursul evenimentelor ca și cum aceasta a urmat legi imuabile cu expunerea logică a ideilor sale. Notăm însă că pe lângă ideologiile politice există și ideologii economice, ideologii religioase, ideologii etice/morale și chiar regionaliste, având ca subspecii ideologii naționaliste, occidentale, islamiste etc. Ideologiile pretind cunoașterea misterelor întregului proces istoric – secretele trecutului, urzelile prezentului, nesiguranțele viitorului – datorită logicii inerente acestor idei”.

Daniel Bell menționează „capcanele ideologiei”, pe care le acuză de „rezultate dezastruoase” și „fervoare apocaliptică”, numindu-i pe cei care atribuie ideologiei un rol politic drept „simplificatori teribili”. Teoreticienii care insistă asupra modelului subiectiv ori instituționalizat al ideologiei pot afirma fără ezitare că anume din cauza ambiguității sale semantice ideologia rămâne atât de potentă și volatilă (sub aspect conceptual). Un factor care complică în plus discuțiile despre ideologie ține de numărul nesfârșit de „isme” și subcategorii care-i sunt atașate. Pe lângă funcția de a examina curentele clasice, cum sunt: liberalismul, socialismul, comunismul, științele politice identifică și alte curente, mișcări sau grupuri sectariste, ca al-Qaeda[6], Know Nothings[7], Legaliștii[8] sau Luddites[9], care trebuie să fie înscrise la rândul lor pe axele aplicabile unei

5 Harold Lasswell, *Politics: Who Gets What, When, How.* New York: McGraw–Hill, 1936. Reprint. *With Postscript (1958)*. New York: Meridian Books, 1958.

6 Al-Qaeda – mișcare teroristă transnațională de inspirație salafistă. A fost înființată de Osama bin Laden, Abdullah Azzam și alți foști combatanți arabi în războiul dus de URSS în Afganistan.

7 **Know Nothing**, cunoscut și sub numele de Native American Party, de asemenea ca American Party de la 1855, a apărut ca o mișcare extremă de dreapta, ca reacție anticatolică, antiemigrație, xenofobă, trăgându-și originile dintr-o societate secretă.

8 **Legaliștii** – ca mișcare politică a apărut în perioada 221-207 î.Hr., într-o dispută a filosofilor Shang Yang și Han Fei Zi împotriva învățăturii lui Confucius. Potrivit școlii lui Shang Yang, Confucius dorea să conserve epoca de aur, împotrivindu-se schimbărilor, în timp ce legaliștii cereau reforme. Legaliștii susțineau aplicarea rațională a legilor, respingând ideile lui Confucius despre obligațiile morale ale omului, ridiculizând aplicarea etichetei și a ritualurilor bazate pe tradiție, accentuând în schimb importanța condițiilor materiale și a bunăstării. Legaliștii aveau obiceiul să ardă moștenirea lui Confucius (cărțile) în mod public pe timpul dinastiei Qin, primul imperiu unificat din istoria Chinei. Școala legalistă a avut strategi excepționali, ca Sun Zi, citiți cu evlavie și astăzi de militari și de manageri corporatiști.

9 **Luddites** – organizație secretă, apărută în Nottingham din Anglia sec. XIX, care-și propunea să distrugă mecanismele industriei textile în semn de protest față de concedierea muncitorilor necalificați, care numeau inovațiile tehnologice o practică „frauduloasă și nemernică”. Temându-se de faptul că mașinile vor înlocui cu totul munca muncitorilor din fabricile engleze, luddites au organizat mișcări de protest și rezistență care, de-a lungul timpului, au replicat aceeași rezistență la schimbare, automatizare, computerizare și orice alte inovații în general. Mișcarea a fost paralizată exclusiv prin folosirea violenței și armatei. Sursa: https://en.wikipedia.org/wiki/Luddite

ideologii. În acest sistem de coordonate, „luddites" ar putea fi o ideologie conservatoare, în timp ce „al-Qaeda" este fără îndoială un grup fundamentalist extremist.

Avem nevoie astfel de o teorie de interpetare a ideologiei și a faptelor sale pentru ca o anumită opinie sau acțiune politică să fie atribuită unei ideologii, adică unei viziuni măsurabile asupra lumii. Teoria reprezintă o construcție intelectuală, care se bazează pe sistematizarea obiectivă a observațiilor referitoare la faptul politic, pe interpretarea, explicarea și generalizarea acestora. Diferența față de doctrina politică se face prin accentul pe care teoria îl pune pe scopul său explicativ în detrimentul orientării spre acțiune, caracteristică doctrinei. Doctrina politică ar putea fi descrisă ca un sistem de gândire care judecă faptele politice și realizează proiecte de reformă, putând avea, în consecință, un caracter apologetic sau profetic, acest concept fiind organic legat de ideologie. Deși se află în raport de subordonare față de ideologia politică, doctrina creează logică și consistență ideologiei.

Ideologia este definită ca **„un mănunchi de convingeri, idei sau atitudini, caracteristice unui grup sau unei comunități"**[10], pe care oamenii le-au format cu privire la un anumit mod de viață, menținut de instituții politice, de regimuri și alte forme vizibile și invizibile ale puterii statului, precum și de poziția celui care afișează aceste convingeri. De obicei, ideologiile își dezvoltă un întreg vocabular de termeni, idiomuri, jargoane și tribulațiile lor specifice, care devin parte din lexicul practicanților lor fervenți. Revoluția din 1789 a creat prin energiile sale sociale și politice o nouă galaxie terminologică în limba franceză, după cum susțin François Furet și Richard Ballard[11]. Revoluționarii și-au inventat calendarul lor revoluționar (Fructidor, Thermidor, Messidor, Germinal etc.) pentru a se detașa de influențele regaliste și religioase; au introdus sistemul metric și măsurarea decimală a timpului; au încercat să abolească stările sociale asociate monarhiei casei de Bourbon (*noblesse de robe, noblesse de cloche, noblesse d'épée, noblesse de race*), inventând noi stratificări loiale cauzei revoluționare: *Jacobini, Feuillants, Republicani, Girondini, Montagnari, Septembrisori, Bonapartiști*[12]. Marcați de ideile unor reforme radicale, revoluționarii francezi au arborat „tricolorul" ca drapel republican, opus crinului, emblema Casei de Bourbon, au adoptat imnul „Marseillaise", uniforma și tricornul frigian, ca simboluri ale libertății și cetățeniei – semne ale desprinderii Franței revoluționare de vechiul regim monarhic (*ancien régime*).

10 John, Plamenatz, *Ideology*. New York: Praeger, 1970.

11 François, Furet, et al., eds. (1989). *A Critical Dictionary of the French Revolution*. Ballard, Richard (2011). *A New Dictionary of the French Revolution*. ISBN 978-1848854659.

12 Istoria revoluției franceze consemnează regaliștii ca susținători ai monarhiei Bourbon, elemente antirevoluționare; iacobinii, cei care făceau parte din Clubul iacobinilor, de inspirație micburgheză; feuillants, un grup desprins din mișcarea iacobinilor care simpatizau ideea unei monarhii constituționale în Franța; girondinii s-au opus constant republicanilor radicali din perioada regimului terorii (montagnards), optând pentru moderație și descentralizare. Termidorienii erau deputații moderați de după suspendarea terorii revoluționare, iar bonapartiștii erau susținătorii lui Napoleon Bonaparte în revenirea sa la tron.

Unul dintre cei mai aprigi critici ai ideologiei, Karl Marx, care obișnuia să vorbească despre ideologie în termeni strict peiorativi, și-ar fi ieșit cu siguranță din sărite să afle că ideile sale au devenit după dispariția sa una dintre ideologiile politice mondene. Astăzi, prin **marxism** definim „o ideologie politică care înțelege lumea din jur în contextul unui conflict ireconciliabil al celor două clase antagoniste: clasa burgheziei oprimante și clasa proletariatului oprimat", iar soluția lui Marx este „distrugerea clasei exploatatoare și aruncarea acesteia la coșul de gunoi al istoriei", ceea ce ar conduce în opinia școlii marxiste, în mod inevitabil la instalarea unei „lumi echitabile și drepte"[13]. Și în acest caz, marxismul se propagă printr-un glosar de termeni și idiomuri specifice: proletariat, conștiință de clasă, relații de producție, burghezie, capitalism, luptă de clasă, fetișism material, dialectică. Ideologiile sunt greu de gestionat, fiindcă foarte puțini pot scăpa de influențele lor, care reprezintă sinteza unui șir întreg de factori, valori primordiale, convingeri etice, credințe și alte elemente culturale, dar și conflicte irezolvabile. Autorii care au încercat să stabilească motivul acestor dispute vehemente au fost uimiți nu doar de numărul mare de atribute „esențiale" pe care diverse școli de gândire le solicită ideologiei, dar și de gradul de versatilitate al acestor școli în raport cu propriile teorii. Cea mai simplă demonstrație ar fi să testăm această ipoteză pe baza unei perechi antitetice consacrate – să zicem „liberalism-feudalism" –, analizând conflictul lor ideologic și clivajele care le definesc. Vom lăsa în afara acestei discuții întrebarea dacă feudalismul se manifesta peste tot în mod uniform sau dacă evoluția sistemului feudal a urmat, istoricește vorbind, sistemul de seniorat și vasalități contestat de gânditorii renascentiști[14].

În definiția formulată de Adam Smith, feudalismul însemna un sistem economic bazat pe dominație și expansiune. Feudalismul se deosebea de alte forme de guvernare prin faptul că fuzionase cu conducerea unipersonală a unui senior și se sprijinea pe existența unui sistem de drepturi, mai mult sau mai puțin stabile, legate de un sistem ierarhic de statute sociale. Cel puțin în teoria recunoscută de mai multe școli istorice, feudalismul ca ideologie (aici, în sensul de ansamblu de idei) se menținea pe puterea suverană a monarhului, într-o formulă descentralizată de sus în jos, instituind pe baza unei relații structurale, piramidale, relația sa cu o serie de seniori dependenți de puterea suveranului (lorzi), vasali și țărani (plebei). Seniorii erau suficient de puternici pentru a-și păstra domeniile (fief-ul) și gărzile în schimbul unui sistem de tributuri plătite în valoare monetară, servicii militare, părți din roadă, dar și de alt ordin, pe durata relației de subordonare.

13 Alex Callinicos, *The Revolutionary Ideas of Karl Marx*. (2010) [1983]. Bloomsbury, London: Bookmarks. ISBN 978-1-905192-68-7

14 Susan Reynolds pune la îndoială conceptul clasic de feudalism, susținând că vasalitatea și drepturile domeniale ca elemente ale unui sistem stabil timp de sute de ani este un neadevăr și că alte instituții au fost dominante în perioada feudală. Susan Reynolds, *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford University Press, USA; Reprint edition (June 20, 1996).

Tributul era achitat seniorului, nu statului, iar sistemul de loialitate națională față de senior era aproape inexistent; regimul se baza pe deținerea de robi, șerbi, care nu aveau nici drepturi și nici posibilitatea de a-și schimba stăpânii după bunul plac. Sistemul crea în acest fel roluri social-economice pentru clasa conducătoare și supraveghea în mod corespunzător îndeplinirea obligațiilor mutuale. Libertățile individului erau destul de limitate și circumscrise statutului deținut, iar locul indivizilor în acest sistem ierarhic era asociat voinței divine, și de cele mai multe ori, dreptului primului născut – un sistem selectiv prin care se asigura o stabilitate a dinastiilor. Seniorul putea să-și exercite puterea atât timp cât drepturile sale erau recunoscute și respectate de vasali. Pământul și castelele fortificate reprezentau pilonii statului feudal, având o legătură slabă sau aproape inexistentă cu guvernul central, în timp ce clasele de jos se bucurau de libertăți minime și slab apărate contra voinței suveranului. Notăm că prevederile constituționale care aplică poporului calificativul de „suveran" comportă o influență directă a sistemului legalist feudal, transferat statelor moderne. Feudalismul este un concept util, dacă-l putem pune în contrast cu ideologiile care l-au criticat și negat ulterior, iar antipodul feudalismului este liberalismul. Precursorii liberalismului politic din secolul XIX au apărut cu mult timp înainte ca ideile și curentul partidelor liberale clasice să-și obțină recunoașterea publică. John Locke cu faimoasele sale „Tratate privind guvernul civil" (1690) și J.J. Rousseau au acreditat la vremea lor ideea de contract social ca fundament a priori al libertății individuale, o calitate inerentă ființei umane. Indiferent de naționalitate, religie sau limbi vorbite, iluminiștii au găsit un consens intelectual în privința imperfecțiunilor monarhiei absolutiste, acuzată că ar deforma „condițiile nenaturale ale naturii umane".

În contrast cu ideologia lumii feudale care cerea loialitate și obligații sociale personificate în raport cu seniorul, piscul întregului sistem ierarhic, liberalismul pune accent pe autonomia individului și depersonificarea guvernării – serviciile statului sunt oferite în mod egal, drept, universal. Proprietatea privată este, pentru liberali, inseparabilă de libertatea individuală, care nu poate fi limitată decât în condițiile în care ea ar afecta libertatea celorlalți. În opoziție cu sistemul clădit pe relațiile de vasalitate ale lumii feudale, liberalismul insistă asupra faptului că indivizii trebuie să dispună de puterea de a controla mijloacele de producție care, potrivit lui Adam Smith în „The Wealth of Nations" (1776), implică diviziunea muncii și competiția liberă a forțelor pieții libere. Competiția este generată de faimoasa „mână invizibilă" a economiei, care servește interesului comun. Liberalismul susține și promovează astfel un model de societate, întemeiat pe o serie de valori intangibile – proprietatea privată, libertatea conștiinței, libertatea de expresie, libertatea de asociere –, multe dintre care au fost acceptate aproape unanim ca fiind corolare indispensabile ale naturii umane, principii fundamentale pentru stabilirea regimurilor democratice, ceea ce reprezintă o recunoaștere explicită a reușitei ideologice a liberalismului în lupta sa contra obscurantismului feudal și religios. Dar, remarcăm aici, doctrina liberală nu a încetat

să perfecționeze aceste libertăți fundamentale în direcția drepturilor inalienabile ale omului – dreptul la muncă, la educație, la apărare, la inviolabilitatea domiciliului, la familie etc. –, dezvoltând și susținând aceste drepturi printr-o panoplie întreagă de argumente și politici progresiste, impunându-și astfel punctul de vedere ideologic (liberal) cu privire la o formă de „normalitate" politică.

Liberalismul apare astfel ca o ideologie politică dominantă în Europa la mijlocul sec. XIX. Virtuțile și drepturile individuale stau la temelia liberalismului clasic; în contrast cu sistemul feudal, care se baza pe importanța ierarhiilor sociale întemeiate pe obârșia (statutul) persoanei, liberalismul cerea limitarea puterii coercitive a statului și a abuzurilor nejustificate. Libertatea individului poate fi limitată numai atunci când ea atinge libertatea altor indivizi, susține John Stuart Mill, în lucrarea sa „On Liberty" (1859)[15], afirmând că legea trebuie să limiteze acțiunea, dar nu opinia. Mișcarea liberalilor s-a mobilizat pentru a demola elementele puterii centralizatoare ce aparținea regimului feudal (l'ancien régime), susținând că libertatea trebuie restituită indivizilor de la biserică și de la stat, legea având scopul de a proteja, ca un paznic, exercițiul libertății. În egală măsură însă liberalismul urmărea nu doar distrugerea vechiului sistem de restricții și piedici în calea libertăților, dar și instituirea unor garanții ferme care să asigure oamenilor exprimarea propriilor convingeri religioase, dreptul la liberă exprimare, protejarea diversității naționale, culturale, iar pe plan economic, liberalismul aducea principiul *laissez-faire* – întemeiat pe încurajarea inițiativei individuale, a proprietății private ca fundament al economiei de piață. Este aproape tautologic astăzi să asociem dreptul de a avea parte de un proces efectiv și liber în fața unei instanțe independente cu modelul unei guvernări democratice, deși, la originile sale, aceste revendicări erau sinonime cu revolta contra monarhiei absolute și revolta revoluționară; la fel, dreptul de a vota și de a fi votat în funcții eligibile (sufragiul universal), dreptul de a avea propria opinie și de a o putea exprima (libertatea de expresie) sunt astăzi complet asimilate ideii de guvernare modernă, fără a uita însă că această normalitate, sau buna așezare a stării de lucruri, este produsul unei lungi evoluții istorice, pline de confruntări, dezbateri și ciocniri de idei. Aceste ciocniri sunt posibile și astăzi, chiar în interiorul doctrinei liberale, nemaivorbind de ciocnirile cu alte curente în privința aplicării acestor norme și instituții.

Ca și liberalismul, mișcările conservatoare au devenit cunoscute abia la începutul secolului XIX, deși precursorii lor au modelat ideile specifice acestei doctrine sute de ani la rând. Personalitatea de referință pentru mișcarea conservatoare modernă este Edmund

15 John Stuart, Mill, *Essay on Liberty* (1859), 1994, in *The English Philosophers from Bacon to Mill*, edited by Edwin A. Burtt, 949-1041. Modern Library. 'the liberty of the individual must be thus far limited; he must not make himself a nuisance to other people. But if he refrains from molesting others in what concerns them… He should be allowed, without molestation, to carry his opinions into practice at his own cost' (1984, 119–20).

Burke care, în faimosul său tratat „Reflecții asupra Revoluției din Franța (1790)[16], a contestat elanul liderilor revoluției franceze, în particular în ceea ce privește absolutizarea drepturilor naturale ale individului. În opinia lui Burke, Robespierre reprezenta manifestarea unei gândiri utopice radicale, care prin excesele și violența aplicate împotriva adversarilor revoluției distrugea unitatea de bază a societății franceze, tradiția și modul de viață. Pentru Burke, schimbarea e posibilă prin intermediul modificărilor în cadrul instituțiilor tradiționale și nu sub impactul factorilor exogeni. Întărindu-și convingerile cu lecturile lui David Hume, Burke susținea că „un stat creat pe principii raționale ignoră cu desăvârșire sentimentul de apartenență care menține laolaltă o cultură/națiune". Spre deosebire de caracterul prescriptiv, orientat spre schimbare și inovație a liberalismului, ideologia conservatoare pune accentul pe păstrarea ordinii sociale și stabilitatea instituțiilor. Burke afirma că până și libertățile și restricțiile instituite de stat se schimbă adeseori, sub greutatea unor circumstanțe istorice, cu infinite căi de modificare sau alterare, astfel ele fiind rodul convențiilor și nu al unor reguli stricte și abstracte". Curentele conservatoare tratează cu multă prudență orice legi noi care pot crea schimbări haotice, adoptând un scepticism funciar asupra capacității guvernelor de a adopta schimbări radicale. În materie de libertate, conservatorii tind să se opună grupurilor radicalizate, dar au adoptat fără rezerve libertățile clasice civile (dreptul la expresie și toleranța religioasă). Ar fi incorect să se creadă că mișcările conservatoare nu se schimbă. Din contra, sub presiunea așteptărilor sociale, a modului de producție și a mișcărilor politice, conservatorismul se transformă constant, reținându-și neschimbate câteva filoane mentale, cum ar fi: opunerea la schimbări social-economice costisitoare și tendința de a păstra ordinea socială tradițională. În definitiv, ideologia conservativă preferă abordarea practică oricărei tendințe de a crea modele ideale, considerând că oamenii nu pot fi perfecți, prin definiție. Tocmai din acest motiv, liderii conservatori își bazează discursul politic pe moralitate, etică și, deopotrivă, pe nevoia de reguli sociale stabile, care pot susține și întări aceste principii, reprezentând mai degrabă convenții de lungă durată decât calcule politicianiste pe termen scurt.

Reinventarea politicului la mijlocul sec. XIX a însemnat pentru vocabularul politic ceea ce însemna roata pentru drumurile civilizației ancestrale. Într-o perioadă foarte scurtă, cetățenii europeni au cunoscut revoluții, constituții scrise, vot universal, presă liberă („checks and balances"), devenind fascinați de uimitoarea viteză de adaptare a regimurilor politice la schimbările promise de liberalismul-democratic, dar și de exuberanta varietate a curentelor politice: liberalism, conservatorism, socialism, comunism, naționalism. Milioane de noi alegători au obținut prin lupte grele de stradă și de idei dreptul de a instala și schimba guvernele, chiar dacă efectele imediate ale acestui exercițiu nu ofereau în egală măsură satisfacție. Demografic, populația continentului

16 Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, (L.G. Mitchell), Published November 11th 1999, Oxford University Press, USA, p. 148.

european se dublase pe parcursul sec. XIX: de la 200 de milioane în 1800 la cca 460 de milioane în 1900, fără a mai pune în calcul cca 40 de milioane de emigranți care s-au aprins la făgăduielile unei vieți noi pe alte continente. Participarea la vot devenise mult mai democratică, deși nu pe deplin universală, fiind deschisă în realitate numai bărbaților adulți, însă fiind restricționată femeilor și unor vaste populații de culoare. Democrația, mult contestată ca urmare a formelor iacobine ale Revoluției franceze din 1789, a ajuns la începutul secolului XX să fie poftită ca musafir în majoritatea statelor europene în procesul modernizării rapide a statelor și elitelor aflate la guvernare. Monarhiile tradiționale nu se mai puteau bucura de privilegiile absolutismului feudal, ca urmare a revizuirii constituțiilor sub presiunea principiului reprezentării și a intrării în scenă a electoratului democratic. Ereditatea nobiliară nu mai genera venerația de care se bucurase secole la rând în istorie, iar prinții de sânge învățau rapid cum să devină dascăli acceptați în procesul de educație și iluminare a noilor generații de burghezi, mai degrabă decât „oasele domnești" ale curților regale. În aceste condiții, anul 1900 a servit drept moment de cotitură în istoria politică a Europei. Forțele politice emergente s-au ridicat peste pragul de așteptări idealiste ale precursorilor iluminiști. Statul, în viziunile principalelor curente politice (liberal, socialist, conservator) nu mai putea rămâne un simplu arbitru al inițiativelor private sau o călăuză la îndeplinirea contractelor comerciale sau civile; de-acum înainte, statului i se va cere explicit să participe la crearea politicilor de bunăstare colectivă, la deschiderea accesului la educație, la oferirea de servicii medicale, beneficii sociale, trasându-se noi linii de conduită guvernelor, în măsura în care acestea aveau obligația recunoscută în constituții de a garanta cetățenilor săi, indiferent de clasa socială, originile ori naționalitatea lor, beneficii comensurabile condiției lor de cetățeni cu drepturi și libertăți recunoscute. Așteptările mari la adresa „statului activist" erau sporite de mobilizarea elitelor și a mișcărilor populare în lupta pentru emancipare socială, politică și națională. Statul devenise astfel miza competiției ideologice întețite pe întregul continent, ceea ce deschidea șanse istorice tuturor, și în special – grupurilor care puteau mai ușor, mai convingător să-și atragă simpatia maselor trezite din amorțire. Deloc întâmplător este și faptul că reușește să se mobilizeze și o pleiadă întreagă de grupuri naționaliste, populiste, lideri autoritari, care promiteau soluții ușoare și rapide pe seama altor state și națiuni concurente, astfel încât de la statul activist până la statul imperialist nu era decât un pas.

1.2. PRECURSORII IDEOLOGIEI MODERNE ȘI CONSECINȚELE DESCOPERIRII SALE

Istoricește vorbind, termenul „ideologie" a apărut pentru prima dată la sfârșitul secolului XVIII, atunci când contele Destutt de Tracy căuta să definească prin inovația sa terminologică o „știință a ideilor esențiale prin care să schimbe mentalitatea contemporanilor săi", or, cu alte cuvinte, se căuta un „patern politic" care ar fi influențat

progresul social într-o Franță a schimbărilor civilizaționale. Inspirându-se din Francis Bacon, de Tracy își propunea să extindă cunoașterea umană pentru a „ameliora viața tuturor oamenilor" prin educație și acțiune politică. Sub impactul scrierilor lui Abbé de Condillac, Jean-Baptiste Say și John Locke, Contele de Tracy credea, la 1796, că ideologia ar fi „*o supraștiință menită să studieze într-o manieră comprehensivă acțiunea umană, întemeiată pe senzații (percepții) produse de cele mai diverse materii politice, economice și sociale asupra comportamentului uman*"[17].

Termenul de „supraștiință", care ar trebui să troneze deasupra celorlalte arte și cunoștințe practice, dezvăluie fără nicio tăgadă ambițioasa intenție a iluministului francez de a atribui o importanță excepțională rolului elitelor conducătoare în gestionarea treburilor politice de o manieră care ar produce „cât mai mult bine și ar preveni să facă cât mai puțin rău semenilor lor". În acest scop, de Tracy reușise să formuleze elementele unui sistem de educație publică națională în Franța, care ar fi putut transforma societatea franceză într-un model de guvernare întemeiată pe rațiune și argumente științifice. Înflăcărat de proiectul său grandios, Tracy dezvoltase o prodigioasă activitate de planificare a educației naționale și cercetării aplicate în perioada în care, cu sprijinul lui Napoleon (care-l numise într-o poziție-cheie a Directoratului în perioada 1795-99), este însărcinat cu funcția de planificare a dezvoltării statului francez.

În această calitate oficială, Destutt de Tracy introduce în lucrările sale conceptul de „ideologie" în sensul unui „tezaur de idei și cunoștințe administrative, suficiente pentru misiunile morale ale oamenilor de stat". De Tracy susținea în acest context că scopul ideologiei este „de a furniza analize asupra ideilor, tuturor ideilor, nu doar asupra celor legate de matematică și arte sau politică", sugerând chiar că ideologia ar deține o funcție unică de a integra orice alte științe, capabile să guverneze prin acțiunea colectivă a societății. Odată însă cu primele înfrângeri militare ale lui Bonaparte în Africa, iar, ulterior, și pe câmpiile nesfârșite ale Rusiei, de Tracy ajunge să fie repudiat de la curtea împăratului, fiind acuzat că ar fi direct responsabil de insuccesele expediției din 1812. Mai târziu, Bonaparte își va revărsa necazurile pe de Tracy, învinuit de excesele revoluției. Merită reținut că și de Tracy a întrezărit riscul utilizării abuzive a mobilizării ideologice, deoarece de Tracy și apropiații săi, Marquis de Lafayette, Dupont de Nemours, se numeau „ideologiști", în opoziție cu alții, Cabanis, Garat, Jan Baptiste Say, François Thurot, numiți în derizoriu de către Napoleon Bonaparte drept „ideologi", ceea ce nu l-a ferit pe De Tracy de represalii din partea ambelor tabere (republicani și regaliști), actori ai revoluției franceze din anii 1789-1799.

Istoria ideilor politice dovedește că nu orice idei se pot transforma în „ideologii", care să stea la temelia unor proiecte politice. De ce oare unele dintre ele s-au putut transforma în ideologii, în timp ce altele au eșuat să obțină influența pe care au con-

17 Destutt de Tracy, *Mémoires sur la faculté de penser*. Corpus des oevres de philosophie en langue française. Fayard. January 6, 1993.

tat? Considerate în general produse ale modernității, ideologiile au apărut atunci când oamenii au ieșit din evul mediu al relațiilor feudale și economia de subzistență, fiind angrenați în mișcările urbane preindustriale, suficient de strânse și integrate, încât să permită indivizilor să se poată asocia voluntar în grupuri și mișcări de protest, socializându-se în scopul unor acțiuni organizate de contestare a autorității vechiului regim, ademeniți de speranță cu privire la schimbările dorite de liderii lor politici și spirituali. În disciplina științelor politice ideologia este tratată cu un interes și o curiozitate cu totul aparte, fiind contestată ori integrată în matricea definițiilor-cheie ale teoriei politice în funcție de metodologiile folosite și scopul cercetărilor. Faptul că există asemenea reticență față de folosirea termenului de „ideologie" în mediul academic, chiar ostilitate, vorbește despre ambiguitățile și erorile pe care acesta le-ar putea ascunde. Astăzi, există cel puțin 150 de definiții ale termenului de „ideologie" consacrate de numeroase școli și curente filosofice, astfel încât cercetarea ideologiei seamănă mai degrabă cu un câmp de bătălie între diverse curente beligerante, și nu cu o deschidere spre abordări metodologice respectate. Din acest motiv, cei care caută precizie de farmacist privitor la utilizarea termenului nu vor găsi. Totuși, dacă admitem că ideile (politice) sunt arme, atunci ideologia este un tun puternic, mânuit cu agilitate. Michael Freeden numește ideologia „un instrument de seducție totalitară"[18], în sensul unui sistem stabil de idei bazate pe „adevăruri totale", care funcționează ca un vehicul de autojustificare.

Ideologia politică mobilizează la acțiuni de interpretare a motivelor, direcțiilor unei comunități care pot stimula schimbările dorite și permite evitarea schimbărilor nedorite. O ideologie apare ca „un set de idei prin care oamenii stabilesc, explică și justifică mijloacele și scopurile unei acțiuni organizate, indiferent dacă acestea urmăresc păstrarea, schimbarea, eliminarea sau refacerea unei ordini sociale" (Seliger, 1976, p. 14). Științele politice folosesc noțiunea de „ideologie" în sensul neutru al unui „sistem de convingeri" care nu poate fi nici peiorativ, nici dogmatic (McLellan, 1995, Leach, 2002). Această definiție este aplicată unor doctrine clasice, ca: liberalismul, socialismul, conservatismul, dar și unor ideologii politice derivate: fascismul, naționalismul, globalismul, ecologismul, feminismul, ca idei politice constituite și recunoscute politic, dar și altor curente, care abia așteaptă să-și testeze soliditatea ideilor și dreptul efectiv la viața politică. Elementul comun pe care îl au aceste ideologii este de departe obținerea unei recunoașteri a caracterului său benefic pentru interesul comun, identificarea susținătorilor și liderilor capabili de acțiune, altfel spus, ideologiile sunt chemate să producă angajament pentru acțiuni în numele unor cauze. Prin discursul său, ideologia țintește cauze de interes public major – doar o ideologie poate mobiliza populația unui stat ocupat la efortul, riscurile și sacrificiile asociate unei ample mișcări de eliberare națională, în egală măsură. Emanciparea unor gru-

18 Michael Freeden, *Ideology and political theory*, Journal of Political Ideologies (Feb-2006), Routlege,11(1), 3–22.

puri oprimate, înlocuirea unor regimuri politice ineficiente sau corupte au nevoie de o puternică ideologie, pentru ca pasiunea pentru cauză să triumfe în conștiința colectivă a indivizilor, fie că vorbim despre feminism, naționalism ori egalitarism. Freeden numește ideologiile „ansambluri de concepte politice", asemănându-le unor „camere mobilate", ori, ca să folosim chiar descrierea sa:

„…dacă intrăm (într-o cameră) și găsim libertatea, raționalitatea și individualismul în mijlocul ei, iar echitatea, deși prezentă ca mobilier, doar ca o decorație a peretelui, atunci să știți că avem un exemplar de liberalism. Tot așa putem vorbi despre celelalte ideologii care creează propriile ierarhii de principii și virtuți conform doctrinei și narațiunilor preferate. Dacă însă ordinea, autoritatea și tradiția fură ochii atunci când intrăm într-o altă odaie, iar echitatea este ascunsă undeva sub pat sau, în cel mai bun caz, o formă a sa este așezată la intrare, acolo unde-și lasă oamenii galoșii, atunci cu siguranță vorbim despre o versiune de conservatorism…".

Este convingerea lui Freeden că marile ideologii politice sunt descrise de concepte de bază, adiacente și periferice, ceea ce permite să fie clasificate, dându-le semnificația prin care acestea subzistă[19]. Ideile lui Freeden sunt împărtășite de o cohortă întreagă de cercetători politici, printre care îi menționăm pe Andrew Heywood, Andrew Vincent, care descriu ideologiile ca fiind „construcții complexe" (Freeden, 1996, p. 87), „sisteme de gândire sigilate ermetic" (Heywood, 1998, p. 13). Există și voci care nu par a fi de acord cu acest model de clasificare, susținând că ideologiile au apărut recent, abia în epoca modernă, ca răspunsuri la schimbările bruște intervenite prin industrializarea care a răsturnat literalmente ordinea tradițională printr-o reordonare a prezentului pe baza unor criterii noi de așezare a ierarhiilor societății (Scwarzmantel, 198, p. 63) și că ideologiile sunt false și care denaturează percepțiile oamenilor în scopul exploatării instinctelor politice. Unele dintre aceste critici datează din secolul XIX. Să ne reamintim că pentru Marx și Hegel ideologia nu reprezenta decât un termen, în general necuviincios sau chiar vulgar, pentru că „oamenii sunt instrumente ale istoriei, iar rolurile jucate de ei sunt decise de forțe pe care noi nu le înțelegem; sensul istoriei nu e cunoscut", susținea la rândul său G.W.H. Hegel. Criticii lui Hegel au numit această încercare deterministă de a interpreta sensul istoriei drept o tentativă de a oferi o „ideologie" de statu-quo unui regim politic în care oamenii ar putea servi doar ca material al istoriei, nu ca subiecți conștienți ai refacerii ori prefacerilor sociale.

Oamenii, ca niște piese de șah pe tabla de istorie, ar fi astfel lipsiți de relevanță într-un asemenea model explicativ, încorsetați într-o dependență materială și subiectivă, altfel spus – incapabili să schimbe singuri condițiile politice sau de alt ordin, care le determină existența. Hegel a fost criticat de către Karl Marx într-un articol faimos („Die Deutsche Ideologie", publicat în 1846), în care îl acuza că ar promova o „falsă conștiință", adică o „ideologie", un sistem de convingeri prin care oamenii asupriți sunt

19 Michael Freeden, 1996, pp. 86–7.

făcuți să se autoamăgească prin crearea unei false realități. De altfel, Karl Marx susține, în *Capitalul*, că **„ideologia provine din structura și dinamica societății capitaliste, luând forma așa-zisului fetișism al mărfurilor"**. Deși folosește cu sens peiorativ termenul „ideologie" în critica sa contra hegelienilor, Marx nu ezită să sugereze că ar exista și ideologii adevărate, dar numai atunci când condițiile ar corespunde scopului final al proletariatului – o societate fără clase. Or, Karl Marx (*Ideologia germană) relevă că* burghezia maschează o realitate economică bazată pe exploatarea clasei muncitoare prin idei false, precum libertatea sau egalitatea juridică. Criteriul central pe care Marx îl imprimă convingerilor sale este „lupta de clasă". Urmând această logică de explicare a ideologiei, putem înțelege prin „ecologism" că fiecare dintre noi are o datorie de achitat în vederea protejării mediului ambiant; în timp ce „naționalismul" sugerează că fiecare și toți împreună avem de achitat o datorie națiunii; iar „feminismul" sugerează că există o datorie importantă față de femei, iar timpul scadențelor vine implacabil.

Menționăm că elementul central pe care-l descriu aceste ideologii se sprijină pe chemarea imperativă a cetățenilor de a acționa într-un anume fel, diferit de alții, într-un scop care este compatibil cu natura demersului nostru ontologic. Ideologia formulează o grilă de evaluare a unor priorități, sugerând anumite obligații pe care le datorăm cuiva, în numele unor criterii și valori relevante pentru individ: libertate, echitate, tradiție, egalitate, religiozitate, apartenență națională, d.e. având drept axe referențiale școlile clasice – liberalismul, socialismul, conservatorismul, naționalismul –, după care vin și alte ideologii mai fragile și mai tinere, dar la fel de ambițioase. Funcția ideologiei este de a genera „idei, credințe și valori fundamentale pentru locuirea comună în cadrul unor colectivități mai largi decât familia, proiectând anumite modele culturale de integrare ori dezintegrare ale acestora, prin acțiuni pline de simbolism"[20]. Definiția nu include nicio referință la ideea de conflicte ca motor al ideologiei. Un sens mai puțin general al ideologiei ar putea include „ideile și credințele care simbolizează experiența și condițiile de viață ale unui grup social[21], adăugând astfel definiției legătura cu o viziune despre lume, oarecum apropiată definiției lui Karl Mannheim. Conflictul inerent al unor interese specifice imprimă ideologiei o încărcătură semantică orientată spre acțiunea politică și contraacțiune. Ideologia dezvoltă în acest fel o formă de „strategie discursivă", prin intermediul căreia grupurile își definesc acțiunea în fața publicului politic activ. Am putea înțelege ideologia prin „acțiunea de promovare și legitimare a intereselor specifice, restrânse la activitățile unei puteri dominante". Rolul ideologiei în acest caz este de a oferi o bază unificatoare grupului aflat la putere; nu este vorba doar de a impune idei de sus în jos, dar în special, de a asigura conectivități între clase și grupuri subordonate. Dacă aceste tipuri de abordare sunt mai mult sau mai puțin neutre, atunci ultimele două tratează ideologia ca fiind o „distorsiune și disimulare" a adevărului.

20 Teun A. van Dijk, *Ideology and discourse: A Multidisciplinary Introduction*, London, 2008, Sage Publications Limited, p. 9.

21 Andrew Vincent, *Modern Political Ideologies*, 3rd Edition, Blackwell Publishing Ltd, 2010, p. 8.

Ideologia mai este interpretată ca un „complex de idei și credințe, menit să legitimeze statutul dominant al unui grup sau al unei clase sociale". Ultima definiție a ideologiei se remarcă prin conceptul de existență a unei „false conștiințe", care are funcția de a distorsiona realitățile adevărate la nivel social, această funcție provenind nu din „interesele unei clase dominante, ci din structura materială a societății ca întreg"[16]. În secolul XIX, Marx și Engels foloseau termenul de ideologie drept o „sublimare deliberată a lumii reale", „un set de reflexe și ecouri" sau chiar „imaginea unor fantome care bântuie creierul uman, detașate de lumea reală". Motivul adevărat de dispută ține de uzul și abuzul termenului de ideologie și se explică prin încercările frecvente de a-l confisca în disputele politice.

Atragem atenția cititorului că neomarxiștii acceptă în general ideea să vorbească astăzi despre necesitatea unei noi revoluții, dar exclusiv sub aspect moral și intelectual, mai puțin în terminologia luptei de clasă, elaborată de Marx și aplicată cu sârg de către bolșevicii leniniști în Rusia. Această schimbare de paradigmă trădează și o detașare de teoria originală, exponențial materialistă, dar puternic marcată de înțelesurile behavioriste ale teoriei sociale, după care „societatea poate fi schimbată atunci când oamenii care o reprezintă se schimbă". Pe baza acestui exemplu, notăm că „revoluția", ca tehnică de schimbare socială, este substituită prin alte instrumente de opunere a „ordinii liberal-capitaliste", asimilată unei „culturi nonconsumiste" – un fel de „contracultură" ideologică, ca element distinct al modernității postideologice. În acest sens, Jean Paul Ricoeur descrie două funcții centrale ale ideologiei, care sunt esențiale pentru coeziunea societății.

Prima funcție a ideologiei este de a genera o identitate colectivă, care să satisfacă cât mai mult interesele întregului grup de indivizi. Dacă nu ar exista efectele acestei retușări, indivizii s-ar contrazice și s-ar ciocni între ei de cele mai multe ori, iar interesele și identitățile lor individuale s-ar afla într-o stare de război permanent. Deși fiecare individ diferă de alții printr-o largă varietate de caracteristici, prin interese și scopuri distincte, ideologia își propune să retușeze anumite diferențe, concentrându-se pe elementele care le transcend, răsplătind asocierea printr-o valoare comună. După Paul Ricoeur, „ideologia are o funcție integrativă centrală, care previne haosul și anomia în cadrul unei societăți, întărind liantul social existent între grupuri și indivizi"[22].

Cea de-a doua funcție este de a oferi legitimitate acțiunilor politice. Autoritățile au nevoie de ascultare și loialitate, respectiv – autoritatea face posibilă câștigarea legitimă a puterii și exercitarea ei în asemenea condiții, încât să asigure un nivel minim de acțiune colectivă. Până și cele mai brutale tiranii ar prefera de fapt aplicarea unor metode de seducere, de persuasiune cu scopul de a atrage susținerea populară, ca alternativă la folosirea forței brute și violente contra oponenților. Ideologia va apela

22 Paul Ricoeur, *Lectures on Ideology and Utopia*, 1986a, Columbia Univ Press, p. 263.

astfel la persuasiune, pentru a convinge publicul că legea e necesară chiar și atunci când autoritatea se clatină ori este criticată.

Unitatea și coeziunea unei comunități depinde de măsura în care persoanele care o formează consimt asupra ideii de autoritate binefăcătoare. Atunci când o parte din aceste persoane decide să plece ori să conteste ordinea existentă, integritatea colectivității este amenințată; unitatea grupului va putea supraviețui numai dacă autoritatea conducătoare (politică) își va menține rolul de organizator al comunității prin toate mijloacele posibile. Ideologia este sensibilă la dispozițiile celor care aleg să se supună ori să conteste ordinea socială, întemeiată pe valori dominante. În aceste coordonate, ideile politice pot fi văzute ca niște valori de raționalizare a intereselor sociale. Este adevărat, definiția folosită pentru ideologie nu convine tuturor. Marxiștii sunt cei care s-au opus vehement acestei interpretări, afirmând că ideologia este „tirania claselor dominante asupra celor săraci". Și feministele au contestat definiția conferită ideologiei pe motiv că ceea ce este acceptat public (în sensul tolerării sale de curentele *mainstream*) reprezintă, de fapt, un set de prejudecăți conservate, ceea ce reflectă în acest moment – „puterea deținută și interesele sexului dominant". Și alte grupuri pot sugera că referința la ideologie „ar camufla acțiunea de raționalizare a unor grupuri interesate", urmând ca teoria și practica socială să răspundă la întrebarea -cheie – de ce acești oameni decid să sprijine anumite ideologii.

Există și autori celebri care au separat categoric ideologia de ideologism, susținând că „ideologismul este opiumul minții, o mașină de război menită să agreseze și să reducă la tăcere gândirea altcuiva"[23]; acest război are loc între „cuvintele nobile", pe care ideologul și le atribuie, și „cuvintele ignobile", degradante și pline de dispreț, cu care ideologul îi gratulează pe cei care nu i se alătură. Sartori susține că homo ideologicus abundă în epitete care înlocuiesc argumentarea; descalificarea ideologică este gratuită, nu are nevoie de argumente, nici de motivație, fiind certitudinea absolută[24]. Avertizând contra mecanismelor de penalizare a gândirii libere de dragul conformității, Satori denunță ideologismul, care este dușmanul obiectiv al „pluralismului", fiind, cum ar spune Tocqueville, „un laț groaznic în jurul gâtului, care proscrie dreptul individului de a nu raționa și de a călca în picioare rațiunea, în favoarea unei „gândiri corecte", expresie a agresiunii minorităților „clarvăzătoare". Pentru cei care refuză ideologiilor rolul pentru care acestea au apărut, ar trebui să reținem că **ideologia joacă rolul unei oferte de busolă politică și morală**. A susține astăzi că ideologiile sunt inutile este egal cu a pune la îndoială utilitatea semafoarelor într-un oraș aglomerat. Ideologiile dau sens acțiunilor umane. Într-o postmodernitate care separă cetățenii de acțiunea clasică a politicilor, partidele politice au pierdut din atractivitatea cu care

23 Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, Editura Polirom, 1999, p. 457.
24 Idem, p. 457.

erau urmate acum două secole. Politica s-a transformat într-o formă de marketing al semnelor, iar partidele de masă pur și simplu au dispărut, pierzându-și din baza lor populară și sensul original.

La temelia marilor ideologii moderne stă etica umanistă, separată de școlile teologice și „parochialismul" religios în zorii iluminismului european: „oamenii se nasc liberi și egali" (Locke, 1690, Rousseau, 1754). Iluminiștii preiau această revelație a filosofiei renascentiste și o dezvoltă ca pe o axiomă a obligației etice pentru ideile de libertate și egalitate: „oamenii sunt scopuri în sine și nu pot fi tratați doar ca simple mijloace pentru scopurile altora". Utilitariștii britanici, și nu numai, susțineau că „oamenii pot și trebuie să-și dezvolte autonomia personală, alegând singuri ce este mai bine pentru ei" (J. Bentham, 1780, J.St. Mill, 1859, Immanuel Kant, 1785), punând în discuție „liberul arbitru" în calitate de consimțământ, pe care oamenii îl dau cu privire la toate problemele care îi afectează, inclusiv în ceea ce privește guvernarea. Considerând omul drept un subiect și nu un obiect al istoriei, gânditorii liberalismului clasic au stabilit „raționalismul" oamenilor – creaturi raționale, înzestrate cu discernământ aspirații capabile să-și definească interesele și scopul în viață. Curentul raționalist a cerut separarea politicii de religie prin secularism, insistând ca credința religioasă să fie privită ca o problemă de conștiință individuală (privată) a individului, și nu impusă cu forța de către alți oameni sau grupuri de oameni prin politici de stat. În acest sistem de valori ale modernității, Constituția a luat locul jurămintelor depuse pe Biblie din perioada medievală, punând bazele unei convietuiri etice în societate a cetățenilor egali în drepturi, egali în fața legii și a lui Dumnezeu. Precepte esențiale din Biblie au fost preluate și asimilate normelor morale de drept, fiind convertite în formule laice, cum ar fi obligația de a-i ocroti pe nevoiași ori de a fi tolerant etc., însemnând o fuzionare etică a credințelor religioase cu umanismul filosofic și raționalist. Pășind pe calea lui Nietzsche, care anunțase „moartea lui Dumnezeu", mai mulți gânditori politici au anunțat în lumea occidentală un adevărat „martiraj" al lucrurilor importante: Foucault anunță sfârșitul omului, Lyotard anunță sfârșitul marilor povești, iar Derrida deplânge dispariția logosului, Francis Fukuyama anunță „sfârșitul istoriei" (1992), după care Daniel Bell și Martin Lipset anunță „sfârșitul ideologiilor", interpretând caracterul lor defunct prin faptul că odată fiind consacrate cele mai importante scopuri ale liberalismului democrat, oamenii nu mai au nevoie de ideologii. După cum avea să arate istoria de după prăbușirea URSS (1990), surprizele nu păreau să se fi epuizat, iar evoluțiile aveau să contrazică categoric predicțiile lui Fukuyama printr-o serie de șocuri dramatice – războiul din Iugoslavia, atacurile teroriste de la 11 septembrie 2001, cu reflecții dureroase asupra gândirii politice. Deși multe dintre conflictele grave care au urmat încheierii lumii bipolare nu sunt pe deplin ideologice, ci mai degrabă de ordin cultural și religios, în mod constant, aceste șocuri au vizat anume narațiunile ideologice ale ordinii atacate, valorile fiind ținta finală a mișcărilor de tip Al Quaeda.

De altfel, cea mai mare parte a programelor de științe politice implică studierea comportamentului politic, și nu a ideilor politice. Studiile electorale sugerează că cele mai multe voturi țin de preferințe care se manifestă în strictă corelație cu variabilele stabile, cum sunt: clasa socială, vârsta, sexul, religia sau etnia. În acest fel, partidele apelează la interesele particulare ale indivizilor și grupurilor care votează. Acestea caută să-și maximizeze obținerea de voturi în aceeași măsură în care companiile doresc să obțină mai multe profituri, apelând la segmente de piață cât mai largi cu putință. Se știe, politicienii și partidele politice vor concura astfel la teme și agende politice de centru, ferindu-se de idei radicale, pentru a cuceri mai mult interes. Ne-am gândit să explorăm rolul ideilor politice asupra partidelor și grupurilor sociale, impactul lor asupra ideologiilor pentru politica ultimelor secole: liberalismul, conservatorismul, socialismul, deopotrivă cu derivatele lor, prin intermediul evoluțiilor pe care le-au cunoscut aceste ideologii. Este imposibil să înțelegi misterul atractivității unor ideologii, dacă nu descrii contextul istoric, influența ideilor și tehnologiilor asupra unor decizii care au marcat procesele politice.

Industrializarea rapidă din Marea Britanie în sec. XVIII, care s-a difuzat spre statele de limbă germană, Italia de Nord, Belgia și Franța, a accelerat dramatismul mișcărilor de eliberare națională și procesul de unificare a statelor europene. În 1870, Italia își proclamă independența, recăpătând controlul asupra Veneției și Romei. La 18 ianuarie 1871, regele Prusiei Wilhelm I se proclamă împărat al întregii Germanii, după războiul dintre Prusia și Austria (1866) și excluderea Austriei din Confederația Germană (1866), dar includerea tuturor statelor din nord și sud ca urmare a victoriei Prusiei în războiul cu Franța (1870-1871). Constituirea statelor naționale a însemnat, în secolul XIX, principalul obiectiv urmărit politic de cele mai multe dintre națiunile de talie mică sau medie, care asociau liberalismul cu idealul de eliberare națională. Menținerea imperiilor multinaționale întărea sentimentul privării de libertăți și drepturi pentru polonezi, români, cehi și slovaci, sârbi și bulgari, din motive etnice. Din această cauză, ideologiile politice căpătau o amprentă puternic națională.

Dezvoltarea industrială a sporit influența și capacitatea de mobilizare a clasei muncitoare – angajați ai sectorului privat, dar și ai clasei de mijloc –, facilitând o adevărată explozie a profesiilor liberale (medici, ingineri, avocați, pedagogi, asiguratori, dezvoltatori), care, prin contagiune și solidaritate, au început să joace roluri politice deschizătoare de drumuri pentru modernizarea accelerată a statelor moderne. Noile profesii liberale au introdus pe agenda politică cererea aplicării uniforme a legilor, a egalității de oportunități, precum și caracterul imuabil al proprietății, garantarea îndeplinirii obligațiilor contractuale, subliniind însă că statul nu trebuie să intervină în afacerile private. Mulți dintre acești pionieri ai industrializării secolului XIX au intrat în politică pentru a-și apăra interesele distincte în confruntarea cu statul, încă înzestrat cu puteri despotice, deși o parte dintre ei se opuneau ideii de a recunoaște drepturile electorale tuturor cetățenilor.

1.3. ETICA, MORALITATEA ȘI IDEOLOGIA

Sub presiunea timpului și oportunității, acțiunea politică se va ciocni constant cu problemele de etică și moralitate. Cercetarea relației între etică și politică este esențială pentru a înțelege finalitatea acțiunii umane. Originile cuvântului „etică" sunt grecești și provin de la cuvântul „ethos" (caracter), în timp ce moralitatea derivă din latină, însemnând „conduită sau maniere". Vorbim despre oameni că acționează etic sau moral în sensul unor acțiuni drepte, pe care le considerăm juste, adecvate, în timp ce acțiunile imorale sau ne-etice înseamnă exact opusul lor. Pentru ambele materii – etica și politica – individul este subiectul central, chiar dacă de multe ori moralitatea este redusă la un simplu cod etic. În Grecia antică, etica și politica nu erau separate, definind împreună scopul de coexistență organică pentru cetățenii unui „polis" (oraș grecesc). Pe măsură ce statul se afirmă ca entitate diferită de influența marilor feudali, concomitent cu întărirea bisericii ca instituție centrală a teologiei morale, etica și morala se distanțează prin reguli distincte. Autonomia celor două sfere apare tranșant în teoria lui Machiavelli care susține că „prințul trebuie să fie șiret ca o vulpe și curajos ca un leu, folosindu-se de orice mijloace posibile pentru a-și atinge scopul". De aceeași părere este și Benedetto Croce, pentru care „integritatea politică este o capacitate politică esențială, oferindu-ne exemplul unui chirurg: un specialist care pur și simplu trebuie să-și facă meseria de medic, fără a se îngriji de a fi în mod necesar etic".

Și alte nume celebre din literatura existențialistă consideră necesar să separe etica obișnuită de etica politică, Jean-Paul Sartre, de exemplu, în piesa sa „Les mains sales", insistă că politicienii nu pot rămâne neatinși de influența intereselor politice, iar la Max Weber, în „Etica Protestantă", descoperim două tipuri de etică: etica coabitării și etica responsabilității, sugerând că „moralitatea este o etică a convingerii, iar politica – o etică a responsabilității". Succesul acestui tip de etică depinde de măsura în care oamenii sunt convinși să adopte codul etic al propriilor convingeri. Din această perspectivă, teoria pluralistă susține că nu ar trebui să ne folosim de semenii noștri ca de niște simple unelte și nici nu ar trebui să ne lăsăm folosiți astfel de către alții. O politică morală ar însemna că cei mai buni sunt aleși să guverneze în interesul public, prin intermediul instituțiilor democratice (alegeri libere, directe, universale și corecte), care asigură un consimțământ informat privind scopurile și mijloacele guvernării, în opoziție cu cei care doresc să guverneze în nume propriu, încălcând astfel autonomia de indivizi liberi. Pluralismul democratic este opus paternalismului exercitat prin autorități autoimpuse (tiranii, dictaturi, utopii). Ideologiile sunt în acest sens instrumente de promovare a unor viziuni asupra lumii, pledoarii pentru sau împotriva libertăților esențiale ale omului.

Sociologul german Karl Mannheim face o distincție clară între „ideologie", ca set de valori și convingeri despre societatea în care ne găsim, și „utopie" – o expunere critică a unor idei noi cu scopul contestării unei societăți, având fiecare un cod etic,

care creează empatie și loialitate cu susținătorii acestor idei. În această calitate, ideologiile împing cetățenii spre acțiuni colective concertate – uneori asigurând poziții motrice unui grup, unui partid, unei clase politice sau unor persoane care exprimă niște interese și idei comune. Socialismul continuă să însemne pentru mulți francezi un apel justificat în favoarea egalității materiale, revendicându-se din bogata tradiție a revoluțiilor franceze (1789, 1848), în timp ce liberalismul economic și politic reprezintă pentru SUA – libertatea de a produce, consuma, gândi și împărtăși o confesiune fără piedici din partea statului –, un principiu consensual pentru marile partide politice istorice americane (GOP)[25]. Ideologia, discursul și politica creează triunghiul magic care stă la temelia tuturor asocierilor umane. Ne place să recunoaștem ori ba, însă fiecare dintre noi este purtătorul unei ideologii definite prin preferințele care ne caracterizează. Și asta deoarece fiecare individ produce neîntrerupt opinii, manifestă atitudini și credințe, afișează afinități ori reticență față de alți purtători de identități și valori, pivotul oricărei școli ideologice, fie prin consumul și acceptarea unor idei politice, cum ar fi cele legate de proprietate, drept, autoritate, națiune sau libertate, fie prin contestarea sau opoziția față de acestea. Ne simțim mai protejați când ideile noastre, dar și ideile altora pe care le adoptăm pentru că ni se potrivesc afectiv ori rațional, sunt împărtășite de alte persoane și, totodată, ne simțim în nesiguranță atunci când ideile la care ne raliem rămân în minoritate, altfel spus, la aceste idei sunt puțini doritori să subscrie. Și atunci, sentimentul de alienare, de disconfort, generează diverse reacții de apărare, contestare ori adaptare tacită, după cum explică teoria „spiralei tăcerii”[26], un fenomen complex despre care Noelle-Neumann afirma că „se referă la presiunea pe care o resimt oamenii, ale căror puncte de vedere sunt în minoritate și care, de frica unei izolări sociale inevitabile, tind să-și camufleze punctele de vedere, căutând să adopte curentul dominant din societate”.

Pe aceeași linie de argumentare, Solomon Asch demonstra, pe bază de experiment social, puterea „conformismului social” asupra indivizilor, puterea atitudinilor, a opiniilor și a percepției perpetuate la nivel de majoritate a unui mediu anume asupra statu-quo-ului, o stare foarte greu de reținut la nivel individual, fiindcă în virtutea condiției noastre umane tindem să fim, aproape tot timpul, critici ori nemulțumiți de această condiție. Ideologiile persistă în timp și spațiu, schimbându-se odată cu circumstanțele, păstrând în nucleul lor rezistent elemente care le identifică cu arhetipuri demult pierdute în istorie, dar care arată o incredibilă sete de supraviețuire. Unii critici susțin că în politica modernă aproape toate acțiunile politicienilor sunt

25 GOP, Partidul Republican, numit în SUA Grand Old Party, a fost înființat în 1854 prin Actul Kansas-Nebraska, întemeiat pe ideile liberalismului clasic, susținerea reformei economice și limitarea sclaviei. Primul președinte al GOP a fost Abraham Lincoln, sub președinția căruia sclavia a fost abolită în 1865.

26 Elisabeth Noelle-Neumann, *The Spiral of Silence. A Theory of Public Opinion*, The University of Chicago Press, 1983.

despre aparențe și mai puțin despre teme de substanță și asta deoarece comunicarea pare să determine soarta finală a mesajelor. Anumiți autori au pledat dur împotriva ideologiilor, întemeindu-și argumentele pe efectele nocive ale fascismului și comunismului asupra instituțiilor democratice. După părerea lor, ideologiile, și nu doar oamenii care au stat în spatele lor, au contribuit la răul absolut al exterminărilor în masă (Karl Popper, 1945, Hannah Arendt, 1951), înfierându-le ca pe niște instrumente de inginerie socială, un adevărat „opiu al intelectualilor", în opinia lui Raymond Aron. Mai mulți autori ai teoriei pluraliste critică demonizarea termenului de „ideologie" susținând că tentația de a blama ideologia pentru răul comis de oameni ar fi similară cu interzicerea focului de răul incendiilor. Anume participarea cetățenilor la viața politică a condus la crearea condițiilor necesare și suficiente ca instituțiile democratice să triumfe, iar societățile libere și deschise să susțină trecerea la economia bunăstării (welfare state), la justiție liberă, dreptate socială, drepturi afirmative pentru minorități, elemente-cheie pentru liberalismul democratic, împreună cu toate derivatele sale – feminism, social-democrație modernă, creștin-democrație europeană –, ideologii care pot oferi modele generoase de socializare și bună guvernare în folosul celor mulți.

1.4. STÂNGA ȘI DREAPTA IDEOLOGICĂ

Fiecare dintre noi preferăm să fim asociați cu ideile care ni se potrivesc cel mai mult și să ne disociem de ideile care nu ne reprezintă. Magnetismul exercitat de ideologii asupra oamenilor a fost surprins plastic de Alain Monchablon, care susținea că „stânga votează cu calcarul, iar dreapta cu granitul"[27], folosind această metaforă pentru a sugera existența unor preferințe politice și modele atractive pentru grupuri și indivizi, dezvoltate în urma unor complexe forme de influențare prin educație, temperament, experiență, mediu profesional, profil cultural. Ideile politice nu sunt în sine iconoclaste; ele atrag prin chemări simple la ceea ce contează pe plan individual și la care tindem să ne punem întrebări de-a lungul vieții. Ideea de familie, avuție, patriotism, comunitate, rasă, clasă socială, religie, onoare, morală contează mult în circumstanțele prin care indivizii se autodefinesc pe plan colectiv. Cei care susțin că nu se dau orbiți de nicio ideologie politică nici măcar nu-și pot imagina cât de influențați sunt de ideile unor ideologii pe care aceștia nu le pot defini.

De altfel, până și rezistența la ideologie este o formă a influenței pe care aceasta o exercită. În sinea sa, individul este și creator, și consumator de idei politice, manipulând și fiind în egală măsură manipulat de ideologie. Stânga și dreapta au trăit un adevărat reviriment după căderea zidului de la Berlin (1989), eliberându-se de chingile sistemului

27 Alain Monchablon, *Cartea Cetățeanului*, Editura Humanitas, 1991.

monist spre largi grupuri de populație entuziasmată de valul libertăților politice și economice, asimilând din mers lecția unor tranziții complete. Aceste referințe telemetrice sunt foarte utile pentru localizarea ideilor politice și a ideologiilor, astfel încât obișnuim să ne găsim pozițiile preferate în funcție de ceea ce este drept, corect, etic. Dacă pentru ideologiile mari (liberalismul, conservatorismul sau socialismul) diviziunile stânga-dreapta sunt ușor de executat, atunci pentru metaideologii, expresii ale fuziunilor și sintezelor multiple între ideologiile stabile, lucrurile nu stau atât de simplu. Multe dintre metaideologiile cunoscute astăzi, ca ecologismul, feminismul, anarhismul, populismul, naționalismul, sunt încă destul de fluide și solicită o constantă repoziționare sau chiar reinventare, influențând noțiunile de stânga și dreapta prin acțiuni neanticipate. Înainte de a stărui asupra acestor distincții, vom include în discuție o primă clasificare (stânga-dreapta), încercând să ne aducem aminte de unde a început totul.

Definițiile cu privire la ceea ce reprezintă stânga, centrul și dreapta din punct de vedere politic pot fi contestate la infinit, ca niște etichete care sunt o țintă mișcătoare și un concept care invită la critici. În anul 1789, pe fundalul ciocnirilor între revoluționarii Comunei din Paris și trupele de ordine loiale monarhiei, culminând cu ocuparea Bastiliei și declanșarea primei revoluții franceze, Adunarea Națională s-a întrunit într-o ședință extraordinară pentru a discuta dacă deputații doresc să se pună în serviciul cetățenilor revoltați ori, din contra, vor lua partea autorităților loiale regelui, intenționând să scalde Parisul în sânge. Deputații francezi erau puși pe fapte mari. Chiar la prima ședință, aceștia și-au propus să adopte rapid o nouă Constituție, discutând aprins „câtă putere ar trebui să dețină regele într-un viitor regim constituțional"? Și, pentru că discuțiile nu încetau, cineva a propus ca cei care susțin dreptul de veto absolut al monarhului să stea în dreapta președintelui Adunării Naționale, iar cei care sunt împotriva acestui drept cutumiar, să stea în stânga lui. Astfel, dreapta însemna loialitate pentru monarhie și tradiție, în timp ce stânga însemna sprijinul pentru revoluție. S-a întâmplat în așa fel încât chiar și cele două aripi s-au divizat la rândul lor în variantele lor extreme, la care s-au aliniat spre centru grupuri mai mult sau mai puțin moderate ori polarizate, în funcție de subiectele disputate: cine vota cu drept de veto limitat se plasa, automat, în stânga celor care susțineau dreptul de veto absolut al regelui; de cealaltă parte – cei care-și doreau abolirea completă a regimului monarhic se găseau la extrema aripii stângi, în timp ce spre centru se așezau cei care optau doar pentru o restrângere a funcției regelui în stat. Originile dreptei trebuie să fie căutate în provocările stângii, susține Ernst Nolte[28].

Liberalismul s-a născut ca o ideologie dedicată rațiunii, individualismului și dreptului la viață, libertate și proprietate, ca valori naturale. În formula sa clasică, liberalismul era destinat să renască importanța individului în a-și urmări interesele

28 *Conservatorismul german în Dreapta Europeană. Profil istoric*, Editura Minerva, București, 1995.

proprii, în numele Creatorului, dătător de viață, libertate și proprietate. În doctrina clasică a liberalismului, Omul este un „individ rațional", ale cărui acțiuni căruia ar fi raționale, deci ușor de prezis, ceea ce înseamnă că oamenii sunt capabili să-și promoveze liber interesele economice fără nevoia unui control din partea guvernului, dar cu condiția ca libertatea oricărui individ să nu afecteze libertatea celorlalți. Funcția centrală a guvernelor este, în opinia liberalilor, să protejeze viața, libertatea și proprietatea dăruite de Creator, iar relația lor cu oamenii se întemeiază pe ideea unui contract natural, încheiat în interes mutual. Libertarienii, desprinși din trupul doctrinei clasice liberale, susțin (Robert Nozick) că guvernul nu poate fi nimic altceva decât un serviciu de pază, achitat din banii plătitorilor de taxe în schimbul unui serviciu permanent de protecție, cu alte cuvinte – guvernele sunt doar un mijloc, iar libertatea noastră este scopul adevărat.

Conservatorismul, ocrotitor al tradiției și experienței contra acțiunilor pripite sau precoce a apărut ca o reacție la mișcările revoluționare. Revoluția franceză a fost acel eveniment decisiv care a generat separarea liberalilor de conservatori, trasând o linie de demarcație adâncă între pecetea modelului feudal de societate și revendicările liberale care au dat naștere civilizației moderne și turbulențelor politice, declanșate în ultimele 200 de ani. Ambele filosofii politice au suferit schimbări esențiale de concept: de la Proclamația drepturilor omului și cetățeanului până la teroarea iacobină și imperialismul napoleonian, ceea ce a divizat susținătorii săi în grupuri antagoniste. Iacobinii au dezbinat prin radicalismul lor susținătorii ideilor iluministe. Astfel, partizanii libertății individuale au început să suspecteze revoluția de faptul că ar nega esența libertăților cetățenești, i.e. proprietatea și familia, iar extrema iacobină de stânga a însemnat o chemare la o reconsolidare ideologică. De câteva secole, stânga și dreapta reprezintă termeni antitetici, care definesc contraste pentru a delimita și contura o serie de ideologii și mișcări politice, esențiale pentru gândirea și acțiunea politică. Aceste etichete au devenit destul de ambiguie în ultima sută de ani ca urmare a pulverizărilor semantice, care amestecă și creează fuziuni dintre cele mai ciudate. Dacă pe vremea Adunării Naționale Franceze (1789-91), progresiștii stăteau la stânga, moderații în centru și conservatorii la dreapta, diferențele pe care le reperăm astăzi sunt mult mai nuanțate, mai complexe și mai nonliniare. Referința la stânga sau dreapta dau elementele unei busole telemerice a scenei politice; această dihotomie oferă un jalon de analiză politică și terenul unor dezbateri neîncheiate asupra temelor relevante în plan politic. Libertatea este o valoare centrală în doctrina ideilor politice conservatoare. Părintele acestei doctrine, Edmund Burke vorbește ca un liberal atunci când spune că „oamenii nu au dreptul la ceea ce nu este rezonabil", dar adaugă: „întreaga comunitate nu are niciun drept care nu ține de virtute". Astfel, în timp ce liberalii clasici par să aibă o încredere mai mare în rațiune și în promovarea interesului individual, ca o garanție a libertății, conservatorii insistă pe organicitatea intereselor comune, iar interesele individului nu se pot opune virtuții. Conservatorii susțin că oamenii fac parte organic, și nu mecanic, din societățile lor (tradiții și instituții), iar din acest motiv, schimbările trebuie să aibă loc lent și sigur.

Spre deosebire de liberali, gândirea politică conservatoare susține rolul unui guvern puternic, capabil să aplice legile și să-i pedepsească pe cei care le încalcă. În timp ce liberalii consideră guvernele exclusiv pentru a-și apăra drepturile naturale, conservatorii respectă autoritatea tradițională, care a precedat existența individuală, determinând circumstanțele viețuirii în comun și a comunității organice. Clasificarea stânga-dreapta nu este pe deplin acceptată în știința politică. Unii critici[29] susțin că poziționarea pe „cauze ideologice" determină alinierea partidelor pe stânga ori pe dreapta eșichierului politic și nu prin asumarea unei etichete ideologice, formulând ipoteza că dihotomiile rezultă din competiția de putere față de partidele aflate la guvernare și alte teme ale dezbaterilor politice. Pentru că distincțiile stânga-dreapta sunt mai comune pentru sistemele politice europene, nu și pentru sistemul politic american, unele voci critice au susținut că această distincție poate fi aplicată mai degrabă partizanatului sau preferințelor unor politicieni chiar în cadrul propriilor partide (GOP). Mai nou, chiar și în patria distincțiilor stânga-dreapta – Franța – diferențele ideologice nu mai sunt atât de certe[30]. Mizele secolului XX nu mai despart atât de evident partidele și nici opinia publică sau alegătorii, generând senzația că există mai multe identități de stânga, la fel ca cele de dreapta, în dinamică. Astfel, stânga poate fi uneori mai „conservatoare" sau chiar „reacționară" pe anumite teme economice și drepturi sociale, iar dreapta poate accepta schimbări de natură economică, uitând de efectele sociale ale acestora.

Referindu-se la cât de valabilă mai este scala stânga-dreapta, Dieter Fuchs și Hans Dieter Klingemann au susținut că aceste distincții sunt de fapt un „reductor de complexitate"[31], care ajută indivizilor să se situeze mai ușor în dezbaterile politice și comunicarea politică. Așadar, sondajele demonstrează că sistemul sensurilor asimilate de către indivizii activi în politică nu blochează identificarea, ci o simplifică și o ancorează unor referințe disponibile în momentul acțiunii politice. Studiul lui Klingemann efectuat pe 48 de partide, 12 țări, 74 de alegeri, timp de 20 de ani, susține că, deși există enorme diferențe ideologice pe programe și alegeri de politici, partidele continuă să fie clasificate pe dimensiunea stânga-dreapta și pe scala preferințelor individuale ale alegătorilor. Pentru a explica diferențele dintre cele două axe centrale ale universului politic, Norberto Bobbio folosește, în lucrarea sa *The Age of Right*, anumite antinomii terminologice: egalitate/inegalitate, libertate/tiranie. Stânga, care se asociază de regulă cu drepturile sociale, învinuiește dreapta că aceasta ar submina valorile comunitare prin promovarea unui individualism radical; iar dreapta acuză stânga pentru că subminează religia și valorile tradiționale, care mențin unitatea socială. Este adevărat însă

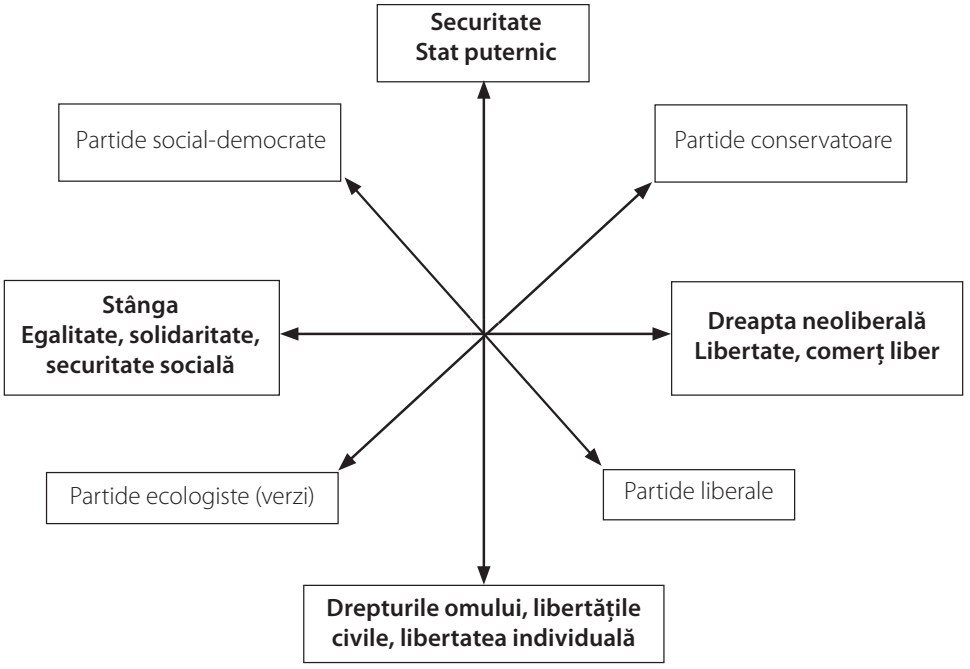
29 Etienne Schweisguth, *Pour un repérage des critiques en France, în Droit Gauche: un clivage dépassé? La Documentation française, Problèmes politiques et sociaux*, n. 719, 1994.

30 Guy Michelat, *À la recherche de la gauche et de la droite*, in *L'electeur français en question*, Presses de la FNSP, 1990.

31 Dieter Fuchs, Hans Dieter Klingemann, *The Left-Right Schema*, in *Continuities in Political Action*, De Gruyter, 1990.

că multe partide de dreapta includ în rândurile lor numeroși ateiști, iar unele partide de stânga sunt susținute de credincioși. Bobbio este de părerea că individualismul radical conduce în mod necesar la abandonarea conceptului de organicitate a statului și stimulează un interes tot mai mare pentru drepturile omului și democrație, solicitându-le indivizilor să-și exprime preferințele prin fața urnelor de vot, dar că efectul acestor alegeri nu se traduce în preferință pentru stânga sau dreapta, ci între libertate și tiranie, definite prin garanțiile pe care societățile libere le asigură cetățenilor săi.

Figura nr. 1: Diferențe ideologice și poziționări tactice

Sursa: *Ideologii și clivaje politice*

Clivajul existent între partidele de stânga și cele de dreapta este, în ciuda convențiilor conceptuale, un instrument excelent de simplificare și reducere a spațiului de reprezentare politică. Stânga este antitetică dreptei pentru că niciun partid politic aparte și nicio mișcare sau doctrină politică nu poate fi de dreapta și de stânga în același timp. Antiteza operată între grupurile politice de stânga și cele de dreapta este ușor de surprins și naturală prin polarizarea inerentă a scenei politice. Pierre Bréchon refuză de altfel să accepte ideea că ar exista partide „zise de centru", fenomen pe care-l atribuie mai degrabă unor rupturi interne în partidele de bază, de stânga sau de dreapta, atâta vreme cât nu există ideologii centriste"[32]. Și pentru că centrul eșichierului politic poate sugera doar

32 Pierre Bréchon, *Partidele politice*, Eikon, Colecția Universitas, 2004, p. 94.

asumarea unor poziții moderate sau ponderate pe anumite subiecte sau agende politice, iar dualismul este inerent în politică, ar trebui să definim aceste partide în termeni de intensitate, de gradație și contrabalansări, și nu de ideologie centristă. În linii mari, partidele de dreapta sunt atașate clasei de mijloc și acționează ca niște partide de cadre, în timp ce partidele de stânga sunt la originile lor partide de masă cu recrutare populară. Istoria ne învață însă că pot fi și multe excepții. Au existat revoluții de stânga, dar și de dreapta; aripile radicale ale ambelor ideologii au făcut alianțe, mai mult sau mai puțin provizorii, susținând adeseori și proiecte comune, cum a fost proiectul european, sprijinit atât de popularii creștin-democrați europeni, cât și de familia social-democraților. A fost Perón de dreapta, pentru că a fost dictator, sau stânga, pentru că și-a acumulat influența politică prin controlul sindicatelor? se întreabă Eugen Weber[33]; ori poate fi un dictator naționalist ca Nasser, de dreapta, sau reformismul său radicalizat îl plasează pe stânga? Ce facem cu dictatorii de stânga, ca Stalin, Tito, Ceaușescu sau Mao, care instituie mecanisme de control totalitar în ciuda progresismului declarat al partidelor pe care aceștia le-au condus. Intuim mai degrabă decât putem proba statistic că stânga tinde spre schimbare (stânga extremă impune schimbarea prin mijloace totalitare și extremiste chiar – prin Tito, Stalin, Atatürk etc.), în timp ce dreapta se orientează spre conservare (expresia sa radicală incluzând nume ca Salazar, Porfirio Díaz, Churchill, Franco sau Poincaré). Maurice Duverger propune o soluție în această privință[34], susținând dualitatea naturală a partidelor în funcție de mizele pe care le au pe agendă; altfel spus, un partid poate fi de stânga pe o anumită dimensiune a problemelor și pe dreapta, pe alta. Apropierile dintre partide ideologic antitetice au fost, de cele mai multe ori, condiționate de mize strict limitate în timp.

Exprimarea unei afinități confesionale face o distincție clară între partidele laice și cele clericale; opțiunile economice opun liberalii și socialiștii; alegerile de politică externă separă occidentalii de eurasiatici, Vest vs Est, în contextul Războiului Rece, dar și în condițiile unei Rusii resurgente. Duverger distinge șase familii politice pe măsură ce dualismele stânga-dreapta se suprapun pe fiecare problemă: comuniștii sunt orientali, laici, socialiști; socialiștii sunt occidentali, laici, socialiști; radicalii sunt occidentali, laici, liberali; creștin-democrații sunt occidentali, clericali, socialiști; dreapta este occidentală, clericală, liberală, promovând astfel sensul pluridimensional al distincției stânga-dreapta, în absența unei dihotomii purificatoare. Stein Rokkan[35] a căutat să dezvolte o tipologie a familiilor de partide, menționând că structurile lor reprezintă un răspuns istoric la clivajele, conflictele, negocierile și mizele disputate în societate, în timp. Astfel, partidele nu sunt doar reflexii ale conflictelor existente, ci și sinteza unor mize istorice și răspunsurile sociale la ele. Un conflict dă naștere la cel puțin

33 Hans Rogger, Eugen Weber, *Dreapta europeană. Profil-Istoric*, Editura Minerva, 1995, p. 2.
34 Maurice Duverger, *Les partis politiques*, Points Politique N. 114, 10e édition, 1981.
35 Stein Rokkan, *Citizens, Elections, Parties*, Oslo University Press, 1970.

două partide antagoniste, care se vor confrunta pe scena politică, pe durata mai multor cicluri. Revoluțiile apar sub semnul conflictelor ce nu au putut fi instituționalizate pentru evitarea exploziei violente; unele țări nu le-au trăit pentru că partidele muncitorești și puterea au reușit să negocieze compromisuri, în cadrul societăților deschise către democrație, înlocuind revoluțiile cu protestul pașnic, cu jocul electoral și deschiderea spre dialog. În Occident, clivajele (un conflict birocratizat și rutinizat) au fost asimilate prin instituțiile reprezentative (parlamente, sindicate, mass media, dezbateri publice), prin urmare, partidele au dus la diminuarea surselor de conflict, digerându-le. Astfel, familiile de partide politice din Occident sunt ca niște răspunsuri instituționalizate la anumite clivaje/contradicții sociale prin care aceste societăți au trecut.

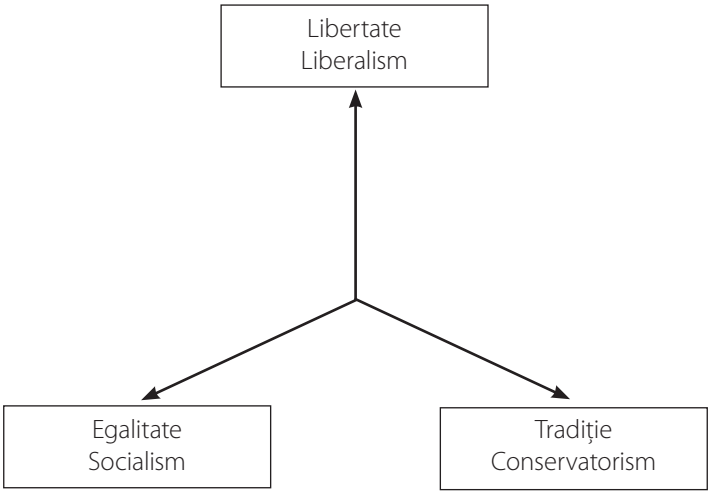
Ca exemplu poate servi conflictul dintre biserică și stat din timpul Reformației (sec. XVI), pe de o parte, și dintre centru și periferie, pe de altă parte; peste câteva secole, revoluția industrială va introduce clivajul proprietari – muncitori, pe de o parte, și urban-rural, pe de altă parte, opunând grupuri sociale divergente, în funcție de răspunsurile instituționalizate. Clivajele revoluției contrapun partidele burgheze celor muncitorești, primele apărând principiile liberalismului economic și interesele patronale, în timp ce mișcările de stânga vorbesc în numele muncitorilor și al sindicatelor, luând apărarea salariaților. Conflictul dintre centru și periferie se contrapune unui clivaj preluat de partidele centraliste contra partidelor autonomiste, primele vorbind în numele unui stat-unitar-stat-națiune, în timp ce grupurile autonomiste susțin pretenții identitare, lingvistice ori federaliste. Clivajul urban-rural generează interesul pentru partidele agrariene și ecologiste, care doresc să încetinească industrializarea și dezvoltarea urbană, opunându-se politicilor nivelatoare precapitaliste. Nu în ultimul rând, conflictul dintre biserică și stat contribuie la apariția partidelor clericale și anticlericale; acestea se manifestă în apărarea unor poziții dominante ale unei biserici/confesiuni, sau rezistă contra tendințelor de laicizare ori secularizare a societății, în care apartenența religioasă este o opțiune individuală. Putem spune că fiecare societate generează atâtea familii de partide, proporțional cu numărul de clivaje pe care le-a cunoscut de-a lungul istoriei sale politice, multipartidismul fiind corolarul instituțional al conflictelor trecute, existente și viitoare.

Oamenii politici se identifică de obicei pe „partea corectă" a unei chestiuni politice, potrivit ideilor împărtășite, dar și în funcție de ideile pe care aceștia le condamnă. În secolul XIX, conflictul ideologic stânga-dreapta continua să-i separe pe loialiștii unei monarhii absolutiste de susținătorii unei monarhii constituționale, dar spre sfârșitul aceluiași secol, dreapta franceză se scindează într-o puzderie de grupuri distincte. Monarhiștii se opun republicanilor, iar republicanii de orientare conservatoare se opun curentului modernist, care acceptă nevoia de reforme profunde a celei de-a III-a Republici franceze, însemnând garantarea libertății de expresie în Constituție, a libertății de asociere, funcționarea sindicatelor și dreptul la divorț. Înainte de Primul Război Mondial, polemica ideologică se ținea de regulă între partidele de stânga și cele de dreapta,

în special pe subiectul separării bisericii de stat, distanțarea de canoanele clericale, dar reținând ecourile unor sciziuni profunde între stânga și dreapta istorice. După preluarea puterii de către bolșevicii lui Lenin în Rusia (1917), mai multe grupuri de dreapta au pledat în favoarea unei „revoluții conservatoare", ca răspuns la revoluția „subversivă a stângii, care amenința să-și extindă modelul totalitarist peste tot în lume". Mulți dintre intelectualii care s-au asociat acestei mișcări, inclusiv Ernst Junger, Friedrich Nietzsche, purtau experiența Primului Război Mondial, cu iraționalitatea cauzată de violența extremă. Diversitatea socială își găsește expresie în fracționarea spațiului politic, rezultat al diversității comunitare, polarizarea sau omogenitatea etnică și religioasă, succesul ori insuccesul în angrenarea conflictelor preexistente într-o anumită societate.

Notăm că, pentru a stabili poziția unor partide politice, nu contează doar istoria lor, ci și sociologia, compoziția electoratului, ponderea militanților, legătura lor cu grupurile de interese existente. Egalitatea în fața legii este un principiu asumat de toate partidele democratice, însă egalitatea în sensul său de nivelare a veniturilor prin intermediul politicilor fiscale de redistribuire aparține în mod negreșit partidelor de stânga (social-democrate). Cererea pentru mai multă echitate, ori mai puțină inegalitate, face o diferență clară între partidele de stânga și cele de dreapta (liberale sau conservatoare). Conceptul creștin de justiție pare să fi atras atenția social-democraților care acceptă reducerea accentului pus pe redistribuirea de venituri și sporește accentul pe balanța dintre efortul depus și beneficii. În terminologia lumii moderne, libertatea reprezintă o ruptură de modelul organic al statului în sensul lui Aristotel, după care întregul este mai important decât părțile sale. Marele avantaj al acestei sumare clasificări ideologice ține de extrema sa simplitate, cu rezervele cerute de pozițiile schimbătoare ale oamenilor politici, dar și ale circumstanțelor. Să exersăm în ceea ce urmează câteva linii de identificare politică.

Figura nr. 1: Reprezentarea triadică a ofertelor ideologice

Liberalismul definește o ideologie politică, economică și filosofică, în favoarea libertății individuale ca principiu central al ordinii sociale, politice și economice. Libertatea este, conform doctrinei liberale, standardul de bază și criteriul de evaluare ale oricărei comunități istorice, servind în acest fel ca piatră de temelie pentru oricare formă de stat, ordine politică sau model cultural. Democrația pluralistă este sinonimă, pentru susținătorii liberalismului de tip occidental, cu depozitarul valorilor liberale. Trăgându-și rădăcinile din perioada renascentistă a sec. XVII, **liberalismul politic** este completat armonios de fratele său geamăn din doctrina clasică – **liberalismul economic** –, care reprezintă definiția cea mai scurtă a capitalismului (modelul economiei libere de piață, comerțul fără obstacole și garantarea dreptului de proprietate, care asigură acțiunilor umane baza economică și socială pentru dezvoltare și progres uman). Gândirea economică liberal-ortodoxă se înscrie în acest fel în logica inițiativei antreprenoriale: **„este permis tot ce nu este interzis de lege"**. Din punctul de vedere al curentelor de stânga, liberalismul este greșit pentru că refuză compromisul dintre interesele deținătorilor de capital și forța de muncă (muncitori, salariați, zilieri), oferind prin aceasta mai multe avantaje clasei antreprenoriale și blamând intervenționismul statului social (welfare state). Din punctul de vedere al gândirii conservatoare, ideile liberale ignoră tradițiile, interesele și identitatea unor colectivități sociale largi (națiunile, popoarele, comunitățile locale), efectuând astfel identitățile de grup, cutumele și ordineai stabilită în timp, de dragul unor efemere avantaje materiale, blamate și considerate în mod egal drept „consumerism" atât de curentele de stânga, cât și de dreapta. Liberalismul poate fi de stânga, pe curentul progresist, dar și de dreapta

Socialismul este de stânga pentru că pledează pentru egalitate și echitate, înțelese ca egalitarism. Socialismul ca ideologie politică înfățișează o largă diversitate de curente, grupuri, școli și ramificații, unele dintre care consimt asupra ideilor de parlamentarism și democrație, în timp ce altele au optat pentru schimbări radicale pe cale revoluționară a ordinii politicii, ajungând să susțină plenar regimuri totalitar-comuniste, edulcorate de modele naționale ale unor regimuri nominal-socialiste. Caracteristica comună a tuturor acestor partide și curente de stânga este adversitatea lor față de instituția proprietății private, ca „sursă de probleme și nefericire în societate" (în teoria lui Marx și Engels), stabilindu-și drept scop instituirea proprietății colective asupra mijloacelor de producție prin confiscarea în masă și naționalizarea proprietăților private. Acest curs radical de eliminare a proprietarilor privați și crearea unei singure forme de gospodărire colectivă a fost promis ca un „mijloc temporar de violență spre o societate fără conflicte și fără diferențe de clasă", însă de cele mai multe ori violența a devenit scopul, cauza și esența regimurilor socialiste, indiferent de țările în care a fost implementat. Spre deosebire de liberalism, teoria socialistă nu insistă asupra „egalității oamenilor în fața legii", ci asupra unei prezumtive egalități materiale a indivizilor („fiecare după posibilități, fiecăruia după necesități"), cu scopul de a pune capăt inegalităților dintre indivizi și clase, motiv pentru care a stimulat conflictul de

clasă ca mijloc de accelerare a tranziției spre societatea „aclasială". Se știe însă că o parte din partidele de stânga au renunțat, oficial, la ideea schimbărilor revoluționare, pledând mai degrabă pentru reforme graduale, în cadrul instituțiilor existente, în care acestea se prezintă ca partide social-democrate ori socialiste, în timp ce altele, care mențin cursul spre schimbarea violentă a puterii, sunt partide comuniste. Bolșevicii care au preluat puterea în Rusia în 1917 au înființat un stat totalitar comunist, impunând monopol asupra conștiinței politice și abolind dreptul la proprietatea privată; înainte de asta, bolșevicii lui Lenin au decimat fără cruțare partidele esere (burgheze), eliminându-și concurenții politici prin teroare și înfometare în masă. Sub influența revoluției din Rusia, și alte partide de orientare marxistă au încercat să extindă acest model totalitar prin idei legate de colectivizare, suprimarea disidenței și punerea sub control politic a economiilor naționale. După dizolvarea sistemului bipolar, cele mai multe dintre partidele de stânga au renunțat la originile și discursul lor revoluționar, adaptându-se la statutul unor partide parlamentare, mai aproape de nevoile sociale ale populației, apropiindu-se de retorica și scopurile liberal-democratice și liberal-sociale. Astăzi, modelul „socialismului real", puritan, întemeiat exclusiv pe lupta de clasă și moștenirea marxistă, nu mai este atât de atractiv ca acum 100 de ani, iar democrația socială ca temelie ideologică a stângii tinde să acționeze în limitele unor societăți pluraliste. Cele mai multe dintre partidele de stânga fac parte din Internaționala Socialistă, care reprezintă o confederație de partide politice socialiste și social-democractice.

Conservatorismul este de dreapta pentru că acțiunile și principiile sale reprezintă școlile și curentele politice orientate spre apărarea tradițiilor, ordinii sociale și identităților, care le plasează în contrasens cu mișcările de orientare liberală ori socialistă (progresiste). Conservatorismul este generic de dreapta pe o grilă marcată de valorile celor 3 R: reacțiune împotriva tendințelor prezentului, rezistență la schimbare și moderație contra radicalismului care amendează schimbarea radicală a mentalităților. Opunându-se schimbărilor radicale, mișcările conservatoare par să repete un dicton latin: Natura non facit saltus. Din perspectivă istorică, cei mai vocali reprezentanți ai mișcării conservatoare s-au afirmat în secolul XIX, ca generatori ai unor transformări esențiale a politicilor statului modern. Necontestând schimbarea în sine, conservatorii englezi (Disraeli) au dat curs statului social, politicilor de protecție socială, extinderii votului universal prin reforme, după obiceiurile și tradițiile pe care societatea le tolera. Partidele conservatoare diferă în funcție de intensitatea pe care o atribuie respectării ordinii și tradițiilor, protejării echilibrului puterilor în stat și autonomiei pe care cetățenii și colectivitățile lor le exercită în timp și spațiu (subsidiaritate). Ca ideologie politică, doctrina conservatoare se poziționează în contrast cu grupurile de stânga, progresiste, întemeindu-și demersul axiologic pe afirmarea credinței și ordinii politice existente (divine sau lumești). Astfel, dreapta conservatoare își revendică continuitatea sa doctrinară dintr-un sistem ierarhic tradițional preexistent anului de cotitură revoluționară 1789, în care s-a formalizat opoziția dintre stânga și dreapta politică. Sunt trei principii esențiale

care formează orizontul ideologic al grupurilor conservatoare: identitatea, securitatea și continuitatea. Deși destul de diversă în ceea ce privește mișcările și grupurile politice, mișcarea conservatoare este cel mai bine reprezentată în Europa de familia popularilor europeni, în care curentul creștin-democrat este dominant. Creștin-democrații profesează conceptul democrației creștine, care reprezintă o filosofie politică, întemeiată pe învățăturile teologice ale bisericilor catolice și evanghelice. La originile sale, democrația creștină a luat naștere în Franța, ca produs al unor reforme ecleziastice care chemau la restructurarea organizatorică a bisericii catolice. În contextul revoluțiilor burgheze și al mișcărilor sociale de protest din perioada secolelor XVIII-XIX, democrația creștină a generat o formă de organizare politică conectată la teologia catolică, în opoziție cu mișcările naționaliste, liberale și socialiste, în același timp. Modelul era format pe temeiul recunoașterii principiului de subsidiaritate – un principiu esențial pentru școala de gândire creștină și organizarea democratică a statelor moderne –, dar și a unui principiu al priorității familiei și vieții private față de colectivitate și viața publică. Ultimul înseamnă de fapt o formă de recunoaștere a autonomiei individului față de stat. Partidele creștin-democrate au fost favorabile societății civile, mișcărilor asociative de caritate, prin susținerea muncii decente prin intermediul sindicatelor și al altor organizații instituite să reprezinte diversitatea largă a societății. La sistemul de identificare a mizelor ideologice, propusă de Stein Rokkan s-au adăugat alte teorii și clasificări (Lijphart, 1981), care dezvoltă teza clivajelor spre ceea ce ar însemna – atitudinea față de regimul politic, politica externă și postmaterialism. Ultima teză se referă la evoluția partidelor în ultimele decenii spre o relativă bunăstare socială, în care atașamentele ideologice ajung a fi postmaterialiste, sub influența revendicărilor cu caracter nonmaterial (egalitatea de gen)[36].

36 Ronald Inglehart; Pippa Norris, *Rising Tide Gender Equality and Cultural Change around the World*, Cambridge University Press, 2003.

Capitolul II

LIBERALISMUL

2.1. ORIGINILE LIBERALISMULUI CLASIC ȘI FUNDAMENTELE SALE ETICE

A fi liberal înseamnă să militezi pentru virtuți civice puse la încercare. Liberalii consideră că societatea trebuie să fie organizată în asemenea mod încât să apere și să protejeze drepturile inviolabile ale omului (dreptul la viață, libertate și proprietate). În viziunea lor, tradițiile nu au nicio valoare inerentă, iar practicile sociale trebuie să fie ajustate constant, astfel încât acestea să servească cât mai mult oamenilor, opunându-se oricăror alte obligații de a urma regulile, cutumele sau alte obiceiuri vechi, considerate a fi în general depășite de timp. Helena Rosenblatt susține că liberalismul ca etichetă ideologică a apărut abia în anul 1812[37], într-o Europă răvășită de războaie, expansiuni, căderi de imperii și numeroase abuzuri. Nu este de neglijat nici observația lui N. Roussellier (2002), precum că, „liberalii știu mai bine ce nu vor decât ce își doresc"[38], având în codul genetic „o tendință de a se opune" indiferent cărui regim politic: feudalismului, clericalismului, totalitarismului etc., atunci când publicul votează de obicei pentru ceva, în numele unor proiecte de care au disperată nevoie.

Totuși, dacă la originile primelor grupuri liberale, acest protest autentic se aplica instantaneu la sesizarea oricăror abuzuri, ulterior, odată cu pașii făcuți spre instituționalizarea acestor grupuri de intelectuali și politicieni, devine tot mai clar că dușmanul adevărat nu este legat de micile abuzuri, ci de caracterul sistematic al opresiunilor unor regimuri despotice. Liberalii înclină să apeleze la rațiune și recunoașterea legilor naturale, care susțin, din perspective diferite, emanciparea omului, nevoia de progres social și modernizare a societății[39], laicizarea societății, a modului de viață și a culturii, individualismul fondat pe autonomia fiecărui cetățean ca factor decisiv de realizare a esenței sale. Ideologia liberală consideră că instituțiile trebuie să asigure condiții adecvate pentru manifestarea libertății personale, având în vedere că inițiativa privată, ca factor cheie al relațiilor economiei de piață, este inseparabil legată de bunăstarea social-economică – o chezășie pentru materializarea libertății de acțiune și de gândire. Individul, experiențele și interesele lui reprezintă pilonul esențial al școlii de gândire liberale. Fiind la origini un proiect social-eco-

37 Helena Rosenblatt, *The Lost History of Liberalism: From Ancient Rome to the Twenty-First Century.*
38 Nicolas Roussellier, *Ce este liberalismul politic?*, în Pascal Delwit (ed.), *Liberalisme și partide liberale în Europa*, Editura Humanitas, București, 2003, p. 32.
39 Constantin Nica, *Opțiunea neoliberală*, Institutul de Teorie Socială, București, 1997, pp. 7-12.

nomic de rupere a sistemului feudal, ideile liberalismului își trag rădăcinile dintr-o puternică școală intelectuală a gânditorilor naturaliști preliberali, socialiști utopici și economiști britanici, care au sperat că ideile lor vor servi drept ghid de acțiune pentru o schimbare profundă.

Liberalismul a lansat o adevărată revoluție a drepturilor și libertăților politice și civile, apărate prin mijloace constituționale, pornind de la teoria contractului social (cetățeni versus stat), văzând în afirmarea politică a acestuia un proiect de emancipare social-economică a tuturor oamenilor. Liberalii susțin că extinderea drepturilor de vot și dărâmarea regimurilor despotice sunt precondițiile necesare cetățenilor să-și exercite condiția lor civică, iar obligația statului este de a le asigura un tratament egal și accesul echitabil la resurse și oportunități. Totuși, controversele de la începutul sec. XX, al Doilea Război Mondial, atracția exercitată de ideile de stânga și efectele împărțirii Europei pe zone de influență au exercitat o influență masivă asupra pozițiilor deținute de partidele liberale, dar și asupra narațiunilor centrale ale liberalismului. Rezultatul acestei „confruntări" ideologice între liberalism și curentele de centru-stânga a condus la o anumită reinginerie a doctrinei liberale. Fără îndoială, consolidarea școlii de gândire liberală și proliferarea grupurilor cu vederi liberal-democratice au aplicat lovituri mortale teocrației. Conștientizând că libertatea religioasă trebuie să fie garantată de Constituție, liberalii susținut premisa umanistă că orice ființă are, prin naștere, drepturi naturale pe care nicio putere nu le poate limita: dreptul la viață, la libertate, la proprietate, dar și la libertatea de expresie, punându-și ca scop să reducă influența actorilor care pot împiedica exprimarea libertății. Indivizii sunt liberi să-și urmărească propriile interese, atâta timp cât acest lucru nu afectează drepturile și libertățile celorlalți. Limitarea prerogativelor statului și ale altor forme de putere este un obiectiv strict liberal, întemeiat pe doctrina că libertatea de gândire a indivizilor, competiția liberă pe baza inițiativei private, guvernarea transparentă și drepturile minorităților sunt precondiții ale unei societăți libere.

Există liberalism „clasic", care a fost generat de filosofia iluministă a sec. XVII și XVIII și liberalism „social" sau noul liberalism, apărut ca reacție la parada regimurilor totalitare din sec. XX, ultimul însemnând o sinteză politică a liberalismului moderat cu politicile de bunăstare. Pe lângă aceste varietăți consacrate, coexistă în liberalism un mănunchi de curente neoliberale, relativ noi, care își propun să călăuzească acțiunile și ideile unor curente liberale în condițiile globalizării economice, regândirii esenței și rolului statului și a comerțului liber, influențat de noile tehnologii și paradigme. Desigur, liberalismul a reușit să se impună politic și normativ. Drept mărturie sunt mai multe principii esențiale pe care noi, astăzi, le considerăm aproape neutre sub aspect tehnic, care stau la temeliile sistemelor politice moderne de guvernare, garanții acceptate aproape universal în ceea ce privește funcționarea drepturilor și libertăților politice și civile, și asta pentru că aceste principii au deve-

nit parte din tezaurul liberal-democratic al sistemelor politice moderne. În opoziție cu statul providențial, aceste principii constituie astăzi o formă de normalitate instituțională, asigurând separarea puterilor în stat, dreptul la apărare, la muncă, libertatea conștiinței, iar multe dintre aceste principii au inspirat, fiecare la rândul său, modul în care s-a schimbat geografia mondială prin parada mișcărilor de eliberare națională, aderarea la uniuni politice și state, care au urmat modelul liberal-democrat de guvernare modernă.

2.2. LIBERALISM AB OVO

Primele idei liberale pot fi trasate din sec. XVII (teoria dreptului natural), în care statele sunt obligate să recunoască și se apere drepturile esențiale ale cetățenilor săi, așa cum le descrie Hugo Grotius (1583-1645). *Teoria contractului social* de Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) și cele *Două tratate despre guvernământul civil* (1690) de John Locke au dezvoltat ideile lui Hugo Grotius, formulând obiectivul creării unei baze teoretice în apărarea principiului de libertate și egalitate al cetățenilor.

„Autoritatea puterii de stat se exercită exclusiv în scopul asigurării ordinii și justiției, dar cu acordul supușilor", susține cu tărie John Locke[40], afirmând că oamenii au drepturi inalienabile, care limitează puterea regelui. Locke îl contrazice pe Hobbes, susținătorul dreptului monarhilor de a exercita puteri absolute, declarând apăsat că cetățenii nu au doar dreptul, dar și obligația de a se revolta împotriva unui suveran care abuzează de drepturile lor, pentru că asta face parte din spiritul contractului social. Prin aceste afirmații îndrăznețe pentru timpul său, Locke face un salt cu mult peste filosofia lui Hobbes, Machiavelli și Bodin, apărători convinși ai puterii absolute deținute de regi și monarhi, ca antipod al unui posibil „război al tuturor împotriva tuturor". Deși califică drept important să sprijine libertatea de expresie, libertatea de gândire și de confesiune, în opinia lui Locke, proprietatea este cel mai important drept natural, motiv pentru care guvernele sunt obligate să se îngrijească de „binele public", în sensul protejării proprietății (private) și încurajării comerțului, după principiul „guvernează moderat" (*govern lightly*). În teoria contractului social, libertatea individului nu poate fi limitată decât atunci când ar putea afecta libertățile altor indivizi, la fel de liberi și inspirați de idealurile drepturilor naturale, dar și de imperativul ca măsurile de ordine publică să ofere cetățenilor siguranță și certitudine. Adepții doctrinei „contractului social" susțin nevoia unui cod etic de care au nevoie cetățenii, deținători ai libertăților individuale, mai ales în contextul unor sângeroase conflicte religioase purtate în sec. XVII între catolici și protestanți. Astfel, libertatea cetățenilor solicită cunoașterea distincției dintre ce este **bine și ce este rău, lăsându-le indivizi-**

40 John Locke, in *Two Treatises on Government* (1690).

lor dreptul de alegere. În acest context apare și referința la toleranță religioasă, o idee formulată de John Locke încă în anul 1689, „fără de care, susținea acesta, nu poate exista nici ordine și nici loialitate față de stat". De asemenea, John Locke introduce două inovații în câmpul teoriei contractualiste a lui Hobbes: prima se referă la starea naturală de pace, de asistență reciprocă și de conservare, care precede constituirea statului modern, iar a doua – la faptul că puterea autorității civile se naște din suma abdicărilor individuale. Altfel spus, puterea politică se extinde numai asupra ceea ce e strict necesar societății, ceea ce include – bunăstarea persoanelor și a bunurilor, conservarea proprietății, ca scop suprem al statului, având ca efect reducerea și nu anularea libertăților individuale. Aceste precizări sunt esențiale pentru a înțelege care sunt deosebirile dintre un regim liberal și altul totalitar, în opinia contractualiștilor.

În secolul XVII, Anglia este prima țară care adoptă un model de monarhie constituțională, pentru gânditorii ideilor iluministe, în urma unei revoluții „victorioase" (1642-1649) și a unui compromis istoric înregistrat între rege, nobilime, biserică și alte straturi și grupuri sociale. Revoluția a asigurat clasei mijlocii din Anglia libertăți și drepturi semnificative, facilitându-i accesul spre revoluția industrială a sec. XVIII și oferindu-i regelui șansa excepțională de a deveni o instituție legitimă pentru societatea engleză. Prin redactarea și adoptarea unei „Declarații a drepturilor", Anglia instituia în anul 1689 un model de guvernare nemaiîntâlnit în alte spații ale Europei, conform căruia: „regele domnește, dar nu guvernează", iar prin această formulă se instituie o separare clară și efectivă a puterilor politice în stat.

Succesul acestor reforme s-a datorat câtorva factori. Primul ținea de modelul politic și cultural-istoric al unui stat insular, Anglia; iar al doilea ținea de rolul excepțional al unor personalități eminente ale gândirii politice și filosofice din Anglia în dezvoltarea școlii drepturilor naturale. Printre cei care au contribuit cel mai mult la scrierea și adoptarea Declarației drepturilor (Bill of Rights) se numără Sir Algernon Sidney (1622-1683), o personalitate înstărită care, deși provenea dintr-o familie nobiliară, s-a declarat a fi un critic vehement al absolutismului monarhic, promovând ideea că fundamentul legal al puterii politice în Anglia trebuie să fie doar liberul acord al supușilor coroanei. Sir Sidney era un susținător convins al teoriei contractuale a statului laic, declarând că „oamenii, instituind puterea de stat, își limitează voluntar propria libertate, dar acest lucru este valabil numai în măsura în care este necesar pentru binele general, păstrându-și dreptul de a răsturna guvernul, dacă acesta comite abuzuri contra drepturilor inalienabile". Aceste principii esențiale pentru reforma regimului politic din Anglia au exercitat o influență largă în procesul de așezare și mobilizare a ideilor liberale contra regimurilor despotice din Europa. Din tabăra revoluționarilor radicali făcea parte și poetul John Milton (1610–1674), tot el autorul lucrării filosofice „Paradisul pierdut", o lucrare în care autorul dezvolta într-o formulă alegorică teoria contractului social pentru a-i cere regelui Angliei să dea socoteală în fața poporului, subliniind că „poporul poate demite pe acei guvernanți care nu-și respectă contractul

față de supușii coroanei"[41]*. Acesta ar fi un drept fundamental al poporului, altminteri s-ar găsi la discreția tiranului. Un alt exponent al partidului revoluționar, care a exercitat o influență ideologică puternică asupra adepților lui Cromwell, a fost John Lilburne (1614–1657). Acesta afirma că la baza oricărei puteri de stat trebuie să stea consimțământul poporului liber al Angliei, și că statul trebuie să garanteze libertatea conștiinței și libertatea religioasă, susținând necesitatea unei revizuiri radicale a dreptului penal, pe baza prin*cipiului că nu trebuie să existe vreun delict și nici pedeapsă fără o lege penală corespunzătoare (*nullum crimen, nulla poena sine lege*). Tot Lilburne opina că „Parlamentul nu are dreptul să egalizeze situația oamenilor, să le preia proprietățile ori să facă toate bunurile comune".

O contribuție majoră la reușita revoluției engleze au jucat-o constituirea și popularitatea unor grupuri de activiști revoluționari, foarte talentați și bine organizați. Un loc aparte l-a avut **Mișcarea levellerilor** (egalitarilor sau nivelatorilor), constituită din reprezentanți ai micii burghezii, ai păturilor orășenești și țăranilor înstăriți, apărută în sec. XVII, într-o perioadă istorică în care Anglia se confrunta cu largi turbulențe sociale, revoluții și chiar un război civil, ca răspuns la absolutismul Casei Stuart, încheiat cu decapitarea unui rege și alungarea altuia. Aceste șocuri politice au condus la apariția unor mișcări politice liberale, numite „levellers"[42], în timpul războiului civil din Anglia (1642-1651), promotori ai conceptului de „suveranitate populară", care include sufragiul extins (drepturi electorale pentru cât mai mulți cetățeni), egalitatea tuturor în fața legii și toleranța religioasă. De la *levellers* se trage și curentul politic al „populiștilor", asociați cu pledoaria pentru drepturile naturale, cunoscuți, în acea vreme, prin acțiunile lor de instigare a publicului la tot felul de petiții, pamflete și discursuri ținute în fața publicului, în taverne, piețe de orașe, în câmpuri, având o prezență activă și mobilizatoare în scopul promovării ideii de abolire a monarhiei, concomitent cu recunoașterea libertății religioase și a presei, libertate a activității industriale și comerciale, egalitate a tuturor în fața legii și a justiției. După *levelleri*, în 1648, pe arena politică a societății engleze și-a făcut loc mișcarea „diggerilor" (a săpătorilor). La rândul lor, *diggerii* reprezentau în temei țărănimea săracă și păturile inferioare ale populației orășenești, fiind văzuți din acest motiv ca o aripă mai radicală, de stânga, a mișcării „nivelatorilor", reflectând în acest fel preferințele populației mai sărace din Anglia. Cele mai multe revendicări ale *diggerilor* erau legate de înlă-

41 Ann Hughes, *Milton, Areopagitica, and the Parliamentary Cause*, The Oxford Handbook of Milton, ed. Nicholas McDowell and Nigel Smith, Oxford University Press, 2009.

42 *Levellers* – membrii unei mișcări politice în perioada războiului civil (1642-1651), promotori ai suveranității populare, militând pentru sufragiul universal, egalitate în fața legii și toleranță religioasă. Grupul se baza pe atragerea publicului în discuții despre subiectele ridicate de ei, ceea ce le-a atras critica de a fi populiști, ca urmare a practicilor lor de a recurge la pamflete și satire politice, la petiții și apeluri vocale către rege, în apărarea drepturilor naturale. Https://en.wikipedia.org/wiki/Levellers

turarea sclaviei, desființarea monarhiei, înlăturarea bogaților, lichidarea proprietății private asupra pământului, înlăturarea statului absolutist, instaurarea republicii, care ar fi trebuit să fie condusă de reprezentanții poporului. La drept vorbind, *diggerii* își doreau o societate egalitaristă, în care munca ar fi trebuit să fie prestată de către toți în mod egal, statul asigurând resursele necesare în funcție de nevoile personale, un model distributiv foarte asemănător comunismului egalitar primitiv. Liderul *diggerilor*, Gerard Winstanley (1609–1676), s-a manifestat ca un reputat reformator religios și activist politic, care a înființat mișcarea politică a unei viitoare republici libere ca reacție de protest contra monarhiei absolutiste engleze, în care proprietatea și munca ar fi trebuit să fie doar sub formă colectivă de organizare (comuniste).

Un alt celebru filosof preliberal, Charles Montesquieu (1689-1755), pleda pentru reforma statului prin instituirea unui model al monarhiei constituționale, care ar fi trebuit să asigure cetățenilor protejarea drepturilor și libertăților civile, în condițiile unei separații clare și efective a puterilor în stat. Scopul central al guvernului este de a menține ordinea și legile stricte, protejând libertatea politică și proprietatea indivizilor. Opunându-se absolutismului francez, Montesquieu descrie cu multă admirație regimul parlamentarismului britanic, un exemplu de organizare a puterilor în stat, care asigură separația reală a puterilor, prin limitarea competențelor discreționare a regelui și efectuarea controlului parlamentar de către Camera Lorzilor și Camera Comunelor. Principalele idei ale acestui model de monarhie constituțională se regăsesc în tratatul său faimos, *Despre spiritul legilor* (1748)[43] și *Scrisori persane* (1717). Influențat de ideile revoluției franceze de la sf. sec. XVIII, Rousseau susține teoria unei democrații directe, care oferă autorității statului legitimitate. Nu există un consimțământ liber între putere și cetățeni, pentru că „cei puternici au furat pământurile și bunurile celorlalți, amăgindu-i pe aceștia să-i accepte în calitate de guvernanți”[44]. Cea mai importantă declarație a sa apare în *Contractul social*[45], publicat în anul 1762, în care consemna că „oamenii se nasc liberi, dar peste tot sunt în lanțuri”. Apărând ideile lui John Locke, potrivit căruia indivizii nu trebuie să-și cedeze niciodată drepturile lor naturale unui rege, Rousseau consideră că „poporul este suveran să facă legi și să urmărească binele public, iar în cazul în care un guvern dezminte drepturile naturale ale cetățenilor săi, contractul social se desface automat, astfel încât cetățenii au tot dreptul de a nu i se mai supune”.

Toată puterea politică trebuie să aparțină voinței oamenilor, afirma Rousseau, care se opunea separării puterilor în stat promovată de Montesquieu, preferând în

43 Charles Montesquieu, David Wallace Carrithers (ed.). The Spirit of Laws: A Compendium of the First English Edition. Berkeley: U California P.

44 Jean-Jacques Rousseau, *Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni*. Traducere de S. Antoniu, Editura Științifică, București, 1958.

45 Jean-Jacques Rousseau, *Confesiuni*. Traducere și prefață Pericle Martinescu, Editura pentu literatură București, 1969, 3 vol.

continuare modelul democrației directe, exercitate în comun – o viziune care a devenit mai târziu atât de populară în coloniile din America, încât expresia care-i aparține lui Rousseau, **„Noi, poporul…”**, a devenit prima propoziție din Constituția Statelor Unite ale Americii. Totuși, oamenii trebuie să se supună legilor cât timp aceștia trăiesc într-un stat de drept, în care securitatea, justiția, libertatea și proprietatea sunt accesibile și garantate tuturor. Rousseau se pronunță în favoarea unor cetățeni conștienți de drepturile și obligațiile lor și nu doar a unor „persoane naturale”, așa cum o făcea John Locke, întărind astfel revendicarea sa de a constitui o **democrație reprezentativă**, care poate funcționa doar prin recunoașterea în lege a unor libertăți civile și politice, prin Constituție. Posibil, aceasta îl face în ochii contemporanilor săi, mai puțin liberal, fiind criticat mai târziu de Benjamin Constant, care insistă pe ideea de suveranitate populară și dreptul maselor de a se răscula. Reținem însă că Benjamin Constant se declară împotriva unei recunoașteri abstracte a suveranității poporului, pentru că **„aceasta nu va spori cu nimic suma libertăților indivizilor, dacă aceștia nu-și pot lua înapoi libertățile naturale**. Când se stabilește că suveranitatea poporului este nelimitată, se creează și se aruncă la întâmplare în societatea umană o cantitate de putere prea mare prin ea însăși, care poate primejdui și face rău, în orice mână s-ar afla”[46].

Soluția lui Constant la erorile lui Rousseau în vederea limitării suveranității poporului, ca o amenințare potențială a libertății indivizilor, este una care va deveni clasică pentru doctrina liberalismului: **sistemul reprezentativ**, cu ajutorul căruia o națiune trece asupra unor indivizi o sarcină pe care nu poate sau nu vrea să o ducă singură. „**Sistemul reprezentativ este**, spune Constant, **o procură dată unui număr de oameni de către masa poporului, care vrea să-i fie apărate interesele și care nu ar avea, totuși, timp să și le apere, întotdeauna, el însuși**”[47]. În acest fel, doctrina liberală apare la Constant ca o formă de „liberalism pur”[48] prin statuarea limitelor de intervenție a statului și a puterii guvernanților asupra libertății individului. Discursul ținut de Constant la Ateneul regal din Paris, în 1819, cu titlul *De la liberté des Anciens comparée à celle des Modernes*, îl recomandă drept „primul teoretician al liberalismului francez sub Restaurație”, în opinia lui Jean Touchard, în tratatul *Histoire des idées politiques*[49].

Idealul liberal ține de o societate formată din cetățeni liberi, capabili să-și satisfacă scopurile de viață prin acțiuni luate din proprie inițiativă, dictate de interesele lor individuale, statul fiind un garant al libertăților individuale. Libertatea este, după părerea lui Benjamin Constant, egală cu dreptul de participare la luarea deciziilor colective. Spre deosebire de alți iluminiști ai timpului său, Constant găsește inspirație nu în lucrările anticilor (latini sau greci), aflați în căutarea unui model de libertate contra

46 John Gray, *Liberalism*, University of Minessota Press, Minneapolis, 1986, p. 20
47 Benjamin Constant, *Despre libertate la antici și la moderni*. Institutul European, Civitas, Iași, 1996, p. 20.
48 Marcel Prelot; Georges Lescuyer, *Histoire des idées politiques* (12-eme edition), Dalloz, 1994, p. 339.
49 Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, T. 2. Presses Universitaires de France, Paris, 1967, p. 524, în Benjamin Constant, *Despre Libertate la antici și la moderni*, Civitas, Institutul European, Iași, 1996.

societății mercantile, dominate de o monarhie despotică, ci în curentele liberale britanice. El face o distincție între „libertatea anticilor", înțeleasă ca una participativă de tip republican, care oferă cetățenilor dreptul de a influența politica în mod direct prin dezbateri și votul liber în cadrul întrunirilor libere, și libertatea modernilor, care înseamnă **dispunerea efectivă a libertăților civile, supremația legii și dreptul de a respinge orice fel de intruziune a statului în viața privată**[50]. În timp ce libertatea „anticilor" era limitată la câteva societăți mici și omogene, dependente de munca unor subculturi de populație înrobită (sclavi, iloți), permițându-le cetățenilor să participe activ în afacerile publice, libertatea modernă este mai limitată ca formă de participare, ca rezultat al efectelor de masă a unei societăți mercantile, lipsită de sclavi, dar în care fiecare individ trebuie să-și câștige cu multă greutate sursele de existență. În timp ce tradiția britanică și-a propus să extindă democrația și libertățile din Magna Carta Libertatum[51], liberalismul francez s-a ocupat în mod special de respingerea absolutismului monarhic.

Revoluția franceză din anii 1789-1794 a exercitat o influență covârșitoare asupra gândirii liberale europene și americane, injectându-i un discurs mult mai radical, pe care nu-l adoptase anterior. Conflictul iscat între țărănime, sărăcimea urbană, burghezie, pe de o parte, și nobilime și cler, susținătorii monarhiei absolutiste, pe de altă parte, a creat condițiile unei stări revoluționare în Franța. La 17 iunie 1789, deputații stării a III-a decid să proclame constituirea unei Adunări Naționale, iar la 9 iulie, înființează o Adunare Constituantă cu scopul adoptării unei Constituții așteptate de poporul francez. Tentativele monarhiei de a dizolva Adunarea Constituantă cu forța au declanșat acțiuni largi de protest la Paris și în alte orașe, aprinzând o adevărată răscoală populară. În urma ciocnirilor de stradă între răsculați și armată, revoluționarii cuceresc închisoarea regală a Bastiliei, un simbol venerat al absolutismului francez. Vestea căderii Basiliei, însoțită de lozincile grupurilor de revoluționari – „libertate, egalitate, fraternitate" – s-a răspândit imediat peste tot în Franța, stimulând o largă mișcare antimonarhistă.

La 26 august 1789, Adunarea Constituantă a Franței adoptă **Declarația drepturilor omului și cetățeanului**, proclamând solemn egalitatea tuturor oamenilor în fața legii, garantarea libertăților cetățenești, după care, la 14 septembrie 1791, Adunarea Națională adoptă Prima Constituție a Franței, care limitează și pune sub control strict puterile regelui, lansând și alte reforme populare, i.e. reorganizarea Franței în 83 de de-

50 Benjamin Constant, *Despre libertatea anticilor și libertatea modernilor*, in Étienne Hofmann, Les «Principes de politique» de Benjamin Constant, Librairie Droz, 1980, vol. 1., p. 187-193. ISBN 2600046747

51 Magna Carta – cod de drepturi semnat la Runnymede (lângă Windsor), la 15 iuie 1215, de către regele John al Angliei, elaborat de arhiepiscopul de Canterbury, cu scopul de a încheia pace între rege și un grup de baroni, prin care sunt promise protejarea drepturilor bisericii, protecția baronilor împotriva întemnițărilor ilegale, accesul la justiție și limitarea tributului feudal ridicat de coroană. Deși Carta a urmărit doar să protejeze drepturile unor baroni în disputa lor cu regele Angliei, politicienii și filosofii o consideră a fi un simbol al libertății, limitând puterea discreționară a monarhului, și se bucură de mare respect în Anglia și SUA. Lordul Denning susține că Magna Carta este cel mai important document constituțional din toate timpurile, apărând individual de autoritatea despotică.

partamente teritoriale, lichidarea breslelor și împărțirea în straturi sociale, confiscarea averii bisericii, eliminarea unor obstacole în calea dezvoltării comerțului și industriei, proclamarea unei monarhii constituționale, sub controlul legislativ al Parlamentului. Revoluția franceză trezește din amorțire casele regale din mai multe state monarhice europene, care o percep ca un pericol de moarte la adresa ierarhiilor dinastice din toată Europa. În ajutorul regelui francez se grăbesc mai multe armate regale în anul 1792, iar intervenția străină trezește o largă reacție populară din partea cetățenilor francezi, care se mobilizează plenar în apărarea cuceririlor revoluției. Are loc fraternizarea armatei cu grupurile de revoluționari și cetățeni francezi, descoperind sentimentul înălțător de apărare a patriei comune, patriotismul, dar și naționalismul, secundat de șovinism[52]. Armatele străine suferă înfrângere la Valmy, la 20 septembrie 1792, momentul de vârf fiind cel în care gărzile patriotice și armata franceză trec de partea mișcării revoluționare. Deși ies victorioși din războiul de apărare a Franței, liderii revoluționari se ciocnesc cu grave probleme. Războiul paralizează comerțul și agricultura. Situația maselor sărace devine atât de proastă, încât nemulțumirile lor umbresc cuceririle revoluționare, creând haos și dezamăgire în Franța. Poporul cere acțiuni radicale în privința reformei agrare și măsuri drastice contra nobilimii care continuă să-și exercite privilegiile anulate de Parlament. În plus, rivalitățile politice răbufnesc între două forțe ostile: Partidul Girondinilor, reprezentanți ai comercianților, meșteșugarilor și agricultorilor mijlocii, și Partidul Iacobinilor, reprezentanți ai sărăcimii urbane și ai țăranilor pauperizați. Conflictul acestor două partide trezește un larg ecou public, iar pe fundalul unor tentative de restabilire a monarhiei, la 21 septembrie 1792, Adunarea Constituantă declară înființarea republicii Franceze. Monarhia este abolită, iar, regele Ludovic al XVI-lea și Regina Maria Antoaneta sunt decapitați public. Între 31 mai și 2 iunie 1793, pe fundalul execuției regelui, are loc o insurecție militară în urma căreia puterea politică trece în mâinile iacobinilor, de departe cel mai radical grup politic de pe scena politică franceză. Iacobinii introduc ordinea marțială, eliminându-i pe girondini din rândurile Adunării Constituante, după care introduc regimul de teroare contra dușmanilor revoluției franceze, instituind mai multe autorități cu caracter excepțional: Comitetul Salvării Publice (puterea executivă), Comitetul Siguranței Generale (ordinea publică), Tribunalul Revoluționar (justiția) și un corp de delegați ai puterii centrale în teritoriu. Noile autorități au misiunea de a supraveghea și coordona aplicarea deciziilor puterii revoluționare la nivel de provincii și pe front, stabilind un regim de teroare în masă contra adversarilor politici (interni și externi), preluând controlul asupra resurselor, structurilor și cadrelor de conducere ale armatei și birocrației franceze, recrutând voluntari și desemnând comandanți de unități din rândurile celor

52 Termenul de *șovinism* provine de la numele lui Nicolas Chauvin, un recrut patriot exaltat din armata lui Napoleon I, despre care se spune că ar fi fost rănit de 17 ori în lupte, iar, ulterior, șovinismul va descrie un patriotism excesiv, total, care se manifestă printr-o admirație sinceră, dar oarbă, nelimitată, necritică, pentru patria sa.

mai loiali revoluționari. Tot în 1793 iacobinii adoptă o nouă Constituție și lansează, în sfârșit, reforma agrară, mult așteptată de susținătorii lor săraci.

Arhitecții noului regim politic revoluționar iacobin sunt Maximilien de Robespierre, Louis de Saint-Just și Jean-Paul Marat – cei care au aplicat dictatura în apărarea revoluției, oferindu-le susținătorilor săi drepturi politice egale, guvernare directă în condiții de asediu și război, abolirea monarhiei, deopotrivă cu lichidarea titlurilor nobiliare, instituind suveranitatea populară și regimul republican, care se potrivea ideilor de insurecție populară contra despotismului feudal. Sub guvernarea iacobinilor, în Franța este proclamat dreptul la muncă, fiind interzisă organizarea uniunilor și adunărilor, iar unii simpatizanți ai Clubului iacobin (*Société des amis de la Constitution)* propun în dezbatere proiecte de restructurare a societății în baza cenzului de avere, aplicând pentru prima dată în lexiconul politic al limbii franceze termenii de „comunism" și „comunist", inspirate de la Nicolas de Bonneville și Clode Foché, care înființează așa-zisa „Societate a egalilor". Cel mai cunoscut iacobin, Maximilien de Robespierre este fondatorul Comitetului Salvării Publice, tot el fiind și autorul **politicii de teroare contra adversarilor parlamentari**, care a dus nu doar la nimicirea prin ghilotinare a dușmanilor revoluției, dar și a multor revoluționari și oameni nevinovați, sub cele mai vagi bănuieli de complotare contra revoluției. Ideile sale legate de apărarea suveranității poporului prin teroare va inspira mai târziu atrocitățile regimului bolșevic în Rusia. După Robespierre, în funcționarea statului trebuie să prevaleze trei principii: apărarea și asigurarea drepturilor cetățeanului; dreptul acestuia de a participa în activitatea legislativului, deci, la guvernarea statului; dominarea poporului în stat. Nefiind adeptul teoriei dreptului natural, el considera că proprietatea este un institut social, un drept convențional supus dreptului suprem – dreptului la viață. Dictatura înființată de Robespierre cade la 27 iulie 1784, ca urmare a loviturii de stat thermidoriene, ai cărei reprezentanți din burghezia mică și mari adoptă cea de-a III-a Constituție (1795) și-i ghilotinează pe cei mai importanți lideri ai iacobinilor.

Un alt iacobin faimos a fost Louis Antoine de Saint-Just (1767–1794), care a susținut necesitatea unui program de teroare în masă ca necesitate revoluționară. Fiind unul dintre autorii Constituției a II-a (1793), Saint-Just elaborează mai multe proiecte de construcție socială și de stat a republicii franceze, scrie o lucrare programatică intitulată *Spiritul revoluției și a Constituției în Franța*, promovând cu multă ardoare ideea că **interesele individului sunt subordonate intereselor societății**, anticipând astfel elementele unei doctrine ale statului totalitar, pus în serviciul viitoarelor dictaturi. Saint-Just pledează pentru măsurile radicale în anticiparea unei viitoare societăți ideale, introducând munca obligatorie pentru toți cetățenii de la 25 până la 50 de ani și darea de seamă anuală în fața statului despre rezultatele muncii. La rândul său, Jean-Paul Marat (1743–1793), fost medic, filosof și om de știință francez de origine elvețiană, s-a făcut cunoscut pentru implicarea sa activă în revoluție ca jurnalist radical și

politician liberal. În concepția lui Marat, **libertatea este să poți învăța poporul să se supună numai legilor drepte și înțelepte, dar să se împotrivească legilor nedrepte, și respingându-le pe cele tiranice**. Trebuie să recunoaștem însă că Jean-Paul Marat avea o admirație aparte pentru liderii cu mână forte, pe care astăzi îi numim dictatori și care sunt chemați să conducă poporul prin acțiuni de teroare în masă. Ales ca deputat al Adunării Constituante, Marat a luptat contra moderaților (girondinii de dreapta), susținând cu mult aplomb ideea conform căreia puterea supremă aparține națiunii – singura sursă a puterii legitime.

Printre girondinii care s-au opus terorii iacobine s-au numărat constituționaliștii onoré de Mirabeau și Emmanuel Sieyés, recunoscuți prin discursurile lor vehemente contra absolutismului monarhic, dar și pentru un regim de regalitate moderată, echilibrat de legislativ după modelul englez. Dominația ideologică a girondinilor în prima etapă a revoluției franceze (14 iulie 1789 – 10 august 1792) a facilitat adoptarea unei **„Declarații asupra drepturilor omului și cetățeanului"**, un document deosebit de valoros sub aspect politic și filosofic, care va furniza ideile-cheie în preambulul Constituției din 1791. La baza acestei Declarații s-a pus **preeminența drepturilor naturale și inalienabile ale omului**, au fost confirmate dreptul la securitate și la proprietate, libertatea personalității, egalitatea tuturor în fața legii, principiul separației puterilor. Girondinii, reprezentați cel mai bine de Jean Condorcet (1743–1794), susțineau conceptul suveranității populare, în spiritul ideilor lui Jean-Jacques Rousseau. Sub aspect constituțional, girondinii își doreau să sprijine un guvern național de compromis, în condițiile unui regim politic republican.

Ideile revoluției franceze au cunoscut o experiență strălucită în cadrul populației coloniilor de pe continentul american, colonii ale Marii Britanii. Sub influența convingerilor protestante, a raționalismului individual și a nemulțumirilor față de sistemul împovărător de taxe, în America apar primele societăți cu viziuni antimonarhice în cele mai importante orașe și porturi. Începând anul 1774 se formează primele detașamente de autoapărare ale coloniștilor, care alcătuiesc, în 1775, trupe de armată regulată, conduse de generalul George Washington. După primele succese militare repurtate contra unităților engleze de comando, revoluționarii americani adoptă, în 1776, la Philadelphia, Declarația de independență, în care proclamă suveranitatea poporului și dreptul lui de a răsturna un regim despotic, în numele libertăților și drepturilor democratice. Autorul Declarației de independență, Thomas Jefferson, anunță oficial desprinderea celor 13 colonii americane de imperiul britanic și crearea unui nou stat federal, Statele Unite ale Americii, confiscând, ca primă acțiune a guvernului, pământurile care aparțineau „loialiștilor", susținători ai Coroanei Britanice și ai Bisericii Anglicane în America. În anul 1783, Marea Britanie recunoaște SUA printr-un Tratat de pace încheiat la Versaille, după lupte crunte, care durează cinci ani (1776-1681).

Observator atent al revoluției americane, Alexis de Tocqueville[53] își exprimă fascinația față de libertățile și drepturile cetățenești din SUA, față de rolul presei și al încrederii cetățenilor americani în beneficiile autoguvernării, precum și față de caracterul liberal al Constituției SUA. În lucrarea sa, *Despre democrație în America*, Tocqueville consideră democrația „un fapt providențial, care încununează o tendință a ultimilor 700 de ani, al cărei succes nu se datorează lui John Locke, ci puritanilor, acelor emigranți reprimați în Europa pentru convingerile lor confesionale, peregrini care au ales să plece spre țărmurile Lumii Noi pentru a se salva de opresiunile unor biserici dominante". Notăm, în comentariile autorului, accentul special pus pe drepturile confesionale, alături de libertățile politice, și nu doar pe absolutizarea dreptului natural.

„Oamenii, afirmă Tocqueville, își doresc libertate, dar nu libertate fără limite; mai degrabă, ei vor să se autoguverneze, dar nu-și doresc o putere absolută și nelimitată asupra comunității politice din care fac parte. Democrația este o nouă formă de libertate care înlocuiește servitutea lumii vechi și medievale. Această libertate are însă niște posibilități care pot fi abuzate, susține Tocqueville, iar din acest motiv, democrațiile trebuie să impună garanții ferme în libertatea care îi permite cetățeanului să practice orice religie își dorește, creând astfel condiții propice pentru funcționarea instituțiilor democratice și, totodată, alocând autorității statului pârghiile necesare pentru a corecta cele mai periculoase înclinații ale unei democrații, care ar putea să cadă sub tirania majorității".

Ca și părinții fondatori ai constituționalismului american, Tocqueville declară că oamenii pot comite acte de injustiție, dacă li se permite. El remarcă astfel că toleranța religioasă, rezultat al moștenirii spirituale a bisericilor puritane, care au reușit să evadeze de sub autoritatea absolută a Papei, fără a se supune oricărei ierarhii religioase, au adus scriptura creștină în Lumea Nouă, favorizând valorile democrației și spiritului republican în politică[54]. Astfel, conchide Tocqueville, „orice societate liberă are nevoie de un fundament religios, iar libertatea include și dreptul de a pune la îndoială opinia comună". Asistând personal la lucrările Adunării Constitutive de la 1848, Tocqueville este martorul elaborării unui model emergent al democrației liberale[55], fără a mai apela la antiteza libertății față de democrație.

Într-un celebru eseu publicat la mijlocul secolului XIX, *On Liberty* (1859), John Stuart Mill atrăgea atenția cititorilor săi că până și societățile democratice au tendința de a practica forme de „tiranie socială" – mai sofisticate decât tiparele vechi de opri-

53 Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America*. Prefață, cronologie și bibliografie de Francois Furet, Ed. Humanitas, 2017.

54 Carson Holloway, *Tocqueville on Christianity and American Democracy.* https://www.heritage.org/civil-society/report/tocqueville-christianity-and-american-democracy/#_ftn14

55 G. Sartori, *op. cit.*, p. 331. Este un discurs al lui Alexis de Tocqueville din 12 septembrie 1848.

mare politică, care adeseori nu lasă urme vizibile, însă pătrund mult mai adânc în viața individului, încătușându-i sufletul. Singurul mijloc de a preveni acest lucru este de a dezvolta forme de autoprotejare contra sclaviei, opinează Mill, pentru că „chiar și atunci când vecinul cuiva este nepriceput ori prins în activități care-i slăbesc șansele, nu este treaba guvernului ori a societății să intervină. Și unica situație în care intervenția statului se justifică este atunci când intențiile sau acțiunile unei persoane pot face rău altei persoane, cu certitudine". Adept convins al teoriei utilitariste engleze, Mill recunoaște că acțiunile colective sunt necesare atunci când obiectivul utilitarist de creare a cât mai mult bine pentru cât mai mulți poate fi atins. În studiul său, referitor la definirea binelui comun, *Considerații asupra guvernului reprezentativ* (1861), Mill subliniază ideea că **„singurul criteriu pentru buna guvernare este gradul prin care acesta intenționează să sporească calitățile bune ale celor guvernați, colectiv și individual"**[56].

Mill pune accentul pe limitările impuse artificial în calea libertăților cetățenești de către un regim absolutist. Dacă în trecut tirania și regimurile opresive erau asociate cu regele, astăzi lupta se dă pe holurile parlamentelor, acolo unde există pericolul unei reale tiranii a majorității. Reflecțiile lui Mill consemnează începutul unei treceri de la liberalismul clasic, așa-zisul liberalism victorian, la neoliberalism, care admite intervenția statului în economie și este promovat în Anglia de către A. Hobson și L.P. Hobhouse. Mai târziu, aceste semne neoliberale au fost preluate de J.M. Keynes, prin ale cărui abordări monetariste s-au căutat soluții de completare a teoriei economiei de piață, autoreglate de efectul „mâinii invizibile". După 1945, statele liberale au pus ca prioritate pe agendele lor subiectul „statului bunăstării" (welfare state), care, deși în opoziție cu principiile liberalismului clasic, se găsea pe deplin justificat de oportunitatea acțiunii politice, introducând modificări în teoriile liberale ale epocii. Competiția liberalismului cu alte ideologii politice a impulsionat revizuirea rapidă a teoriei clasice, avansând spre **recunoașterea unor obligații speciale ale guvernului pentru sănătatea publică, educația generală și atenuarea sărăciei pentru cele mai sărace categorii sociale**, menținând de principiu convingerea că anume **concurența liberă nu trebuie să fie alterată de intervenționismul statului**.

După al Doilea Război Mondial, neoliberalii au fost din nou impuși de competiția cu alte ideologii politice, în legătură cu ascensiunea partidelor creștin-democrate (conservatoare) și laburiste sau social-democrate în Europa, care a dus la un anumit declin al liberalismului. Cel mai puternic acest fenomen s-a simțit prin competiția liberalilor din Germania și Italia cu partidele creștin-democrate, în Nordul Europei – cu partidele social-democrate, culminând cu trecerea liberalilor spre statutul de „minoritari" în Marea Britanie. Multe din partidele acestei familii politice au revenit, în

56 John Stuart Mill, *Considerations on Representative Government* (London, 1963), p. 168.

perioada anilor 1970-1980, la izvoarele și originile școlii liberale clasice, readaptate la noile realități sub forma unei mișcări neoliberale, a cărei expresie economică și politică s-a constituit cel mai organic în SUA și Marea Britanie. Liberalismul a continuat să fie asociat cu tradiția politică a drepturilor consacrate legal (constituționalism), doctrina economică (piața liberă), filosofia politică (libertatea, teoria filosofică generală, individualismul), coexistând într-o largă și pestriță familie de școli și curente liberale, foarte diverse sub aspect național și consistență doctrinară[57]. **Libertatea însemna autonomia, eliberarea de piedicile juridice și vamale pentru liberalii din Manchester**, care au adoptat cu ușurință principiul „laissez-faire" și pentru regulile sociale și politice. **În Franța, liberalismul însemna, înainte de toate, autoguvernare, dar și tendință de secularizare accentuată a statului**, având ca scop eliberarea de dogmele religiei și abolirea privilegiilor seniorale. Spre deosebire de cel francez, liberalismul american reitera – prin discursul lui Madison ca obiectiv politic – apărarea libertăților individuale, eliberarea de sclavie, ștergerea dependențelor coloniale și adoptarea unui regim federal de guvernare.

Ideile liberale se cristalizează în patru nuclee ideologice esențiale: consimțământul individual, reprezentarea și guvernul reprezentativ, constituționalismul și suveranitatea populară.

Consimțământul. Democrația liberală consacrată de școala engleză a contractului social (John Locke), care menține relația individului cu autoritatea statului, contrazice teoria statutului providențial sau al statului întemeiat prin eroismul primilor cuceritori, astăzi aristocrați, cerând un consimțământ al individului pentru deciziile pe care le produce sistemul politic. Oamenii primesc de la naștere un patrimoniu de drepturi naturale, care include: viața, libertatea, proprietatea, descoperind că au nevoie de un angajament colectiv pentru a le apăra și a le pune în aplicare. În acest fel, oamenii convin să conviețuiască în cadrul unei societăți politice cu reguli și legi adoptate de parlament, protejate de judecători și aplicate de guverne. Contractul este deschis tuturor indivizilor, însă doar cei care acceptă condițiile acestui contract devin cetățeni cu drepturi și obligații, consimțind asupra scopului încredințat statului de a păstra drepturile naturale ale indivizilor.

Reprezentarea. Legile sunt făcute în numele tuturor cetățenilor de către cei care sunt aleși în acest scop. Totuși, parlamentarii pot lua decizii doar în cadrul unor puteri atribuite implicit ori explicit prin contractul original, care stă la temelia sistemului politic; altfel spus, niciun parlament nu-i poate deposeda pe cetățeni de drepturile lor naturale, nu le poate anula libertatea sau viața și proprietatea. Ideea pe care John Locke o formulează în privința guvernului reprezentativ este bazată pe faptul că auto-

57 John Gray, *Liberalism*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1986, p. 13, apud Amy H. Sturgis, *The Rise, Decline and Reemergence of Classical Liberalism*, The LockeSmith Institute, 1994, p. 2.

ritatea politică reprezintă o derivată a voinței populare. Aleșii poporului și majoritățile lor politice pot lua orice decizii, dar nu pot încălca contractul original și încrederea pe care au avut-o indivizii care au acceptat să fie reprezentați prin delegați, sugerând ceea ce a intrat în teoria politică drept o tradiție tipic britanică, suveranitatea parlamentară de tip englez și regula majorității, spre deosebire de principiul separației și cooperării dintre puteri (checks and balances), compensat de controlul judiciar, de tip nord-american. Școala utilitară a promovat principiul „un om, un vot", inițial ca un instrument de a reduce privilegiile aristocrației și interesele mercantile burgheze, ale marilor latifundiari, ale bisericii, dizolvând ideea cenzitară conform căreia cei care au o stare materială mai bună au mai multe drepturi. În opinia lui John Stuart Mill, cea mai bună protecție a drepturilor naturale este mecanismul de selectare reprezentativă a celor care iau decizii în numele celor mulți[58]. Se cuvine notat că Mill nu îngăduia să se afirme o supremație a reprezentanților (parlamentarii), manifestând multă prudență față de ideea potrivit căreia clasele sărace, mai numeroase decât cele de stare mai bună, ar putea să-și impună interesele proprii împotriva clasei mijlocii și altor stări sociale. Iar în acest sens, declara că guvernele reprezentative funcționează adecvat scopului propus atunci când și educația alegătorilor care își aleg reprezentanții sporește, astfel încât cetățenii să poată reflecta asupra bunăstării generale și a binelui comun, suplimentar față de interesele lor imediate. Și asta pentru că, susținea Mill, „riscurile guvernului reprezentativ depind de ignoranța generală și de incapacitatea sau chiar pericolul celor mulți de a cădea sub influența unor interese diferite de cele care ar urmări propășirea și bunăstarea comunității"[59].

Constituționalismul. Statul are un rol esențial în asigurarea condițiilor de bază cetățenilor în scopul atingerii fericirii maxime la care aceștia aspiră. Pentru a preveni situațiile în care puterea se exercită abuziv, în mod discreționar, împotriva intereselor și voinței cetățenilor acestui stat – singurii în măsură să dețină în mod legitim suveranitatea poporului –, statele sunt guvernate de legi constituționale. Prin adoptarea unor Constituții, cetățenii consacră prin voința lor suverană anumite competențe și limite inerente autorităților statului, iar aceste puteri trebuie să se conducă de perenitatea interesului public. Nicio putere a statului nu poate domina într-un cadru constituțional, pentru că acest lucru ar dăuna în mod direct autonomiei individului și libertăților naturale, iar chezășia echilibrului dintre puteri se găsește înscrisă în textul Constituției. Tocmai acest act de voință suverană a poporului stabilește principiile și mecanismele de autoreglare a unei societăți politice; componența și posibilitățile organelor sale de putere, relația dintre ele, garanțiile care apără autonomia individului de stat. În esența sa, legea constituțională este un instrument de creare a normelor, care guvernează coabitarea membrilor unei societăți politice. Cele mai importante elemente ale sale sunt:

58 J.S. Mill, *Considerations on Representative Government*, in *Utilitarianism*, chap. 3, p. 43.
59 Idem, Chap. 6, p. 86.

supremația normelor constituționale asupra altor legi ordinare, limitarea și restrângerea atribuțiilor transmise unor autorități ale statului, supremația ordinii de drept, independența justiției, separația puterilor și integritatea drepturilor fundamentale ale cetățenilor.

Suveranitatea populară. Înainte de revoluția franceză din 1789, modelul democrației populare a fost definit prima dată de către Jean-Jacques Rousseau prin caracteristicile sale distincte: „suveranitatea este a poporului și rămâne inalienabilă, infailibilă și indestructibilă”[60]. Rousseau accepta cu multă reținere modelul reprezentării electorale, fiind de părerea că democrația trebuie să funcționeze în mod direct și că poporul are întotodeauna dreptate, iar delegarea voinței lui nu poate decât să distorsioneze suveranitatea populară. Ideile lui Rousseau au avut consecințe revoluționare, alimentând conflictul suveranității populare împotriva regimurilor absolutiste, dar au plasat liberalii într-o contradicție fundamentală cu ideea de guvern reprezentativ și legitim, în special pe cei care deja acceptaseră limitele exercitării puterii de stat. Accentuarea limitelor impuse de Constituție și protejarea drepturilor individuale, economice în primul rând, dar și ale minorităților confesionale, au condus la stabilirea unor norme de guvernare majoritară, sub rezerva controlului judiciar strict asupra actelor executivului.

Acesta este tipul de regim politic american. Un alt curent desprins din doctrina suveranității populare elaborată de J.J. Rousseau a condus la crearea unor regimuri majoritare nelimitate de constrângeri, guvernate de poporul rebel – exemplul revoluționarilor primei comune franceze de la 1789. Liberalii s-au străduit să găsească un compromis între aceste două poluri opuse, care ar fi reconciliat ideea guvernării majoritare și noțiunea de limitare a puterii exercitate de autorități (stat). Cele mai importante consecințe ale acestei dileme rezidă în: separația puterilor (checks and balances), contraponderea exercitată de Camera Comunelor față de Camera Lorzilor, ori de către Senat, dreptul constituțional al regilor (și al președinților) de a bloca prin veto anumite legi adoptate de deputați, ca instrumente de moderare, crearea Curților Constituționale ca organe supreme de jurisdicție constituțională.

2.3. LIBERALISMUL CLASIC: EGALITATEA ÎN FAȚA LEGII

La originile sale, liberalismul s-a născut ca o teorie politică orientată să reducă rolul despotic al puterii regale absolutiste împotriva individului. „Regimurile politice sunt fie totalitare, fie liberale” – susținea categoric în faimosul său eseu „On Liberty” (1859) John Stuart Mill, sugerând că, în primul caz, individul și societatea civilă (i.e. familia, organizarea economică, școala și universitățile) sunt controlate complet de stat, care are cuvântul hotărâtor cu privire la crearea și modificarea instituțiilor so-

60 Jean-Jacques Rousseau, *Contractul social*, Ex-Libris, București.

ciale ce servesc intereselor statului; iar în al doilea caz, se delimitează sfera individuală și socială de controlul total al statului, încurajând creativitatea, spontaneitatea și căutarea adevărului, ca domenii exclusiv determinate de libertatea cetățeanului, în timp ce competențele statului se rezumă la menținerea ordinii publice, apărarea de amenințări externe, apărarea libertăților civile și personale, garantarea drepturilor economice și sociale. Definirea liniilor care separă sau intersectează statul și societatea (indivizii) reprezintă o temă permanentă de reflecții pentru gânditorii liberali.

Consacrat de John Stuart Mill, **termenul democrației liberale înseamnă obținerea libertății pe cale democratică**. În timp ce, pentru John Locke, limitarea puterilor despotice și afirmarea libertăților individuale era miza centrală a liberalismului, după revoluția franceză și intrarea maselor populare pe scena largă a istoriei politice, liberalii au revendicat recunoașterea egalității cetățenilor în fața legii, limitarea puterii mulțimii (*the power of the crowd*), dar și a tiraniei majorității în interiorul oricărui regim politic aparte. **Statul trebuie să servească**, în opinia lui Mill, **ca instrument al progresului social și ca o garanție pentru libertatea fiecăruia**. Profund liberal, Mill a susținut ideea recunoașterii drepturilor civile și politice pentru toți oamenii, inclusiv pentru cei din clasele sociale de jos, dar și-a temperat opțiunile sale electorale atunci când a insistat pe necesitatea unei „ponderări" în favoarea celor mai bine educate și înstărite clase sociale (stările de sus). John Stuart Mill a pledat, în schimb, ca femeile să dispună de drepturi egale cu bărbații în alegeri, ceea ce reprezenta un act de mare cutezanță într-o perioadă de monopol al bărbaților asupra arenei politicilor oficiale. Într-un articol scris pe această temă, *Supunerea femeilor* (1869), Mill pune la îndoială modelul întemeiat pe participarea la vot doar a bărbaților, contestând prejudecățile existente în acea vreme în ceea ce privește „imaturitatea femeilor".

Un alt influent gânditor al școlii liberale britanice remarcat prin studiile sale faimoase a fost Arnold Toynbee (1852-1883), care contrazice tezele cu privire la legile naturale imuabile ale economiei. Acesta afirmă că prin comerțul liber și capitalismul de tip „laissez-faire" a fost stimulată inovația tehnologică, generând bunăstare, însă piața liberă nu a asigurat în mod necesar și progresul social al populației. Pentru că participarea la procesele economice nu înseamnă renunțarea la idealul unei lumi echitabile, Toynbee a pledat în favoarea unor **mecanisme suplimentare de reglementare și ponderare a economiei de piață în scopul protejării celor mai săraci membri ai societății**. Aceste teze se regăsesc mai ales în studiul său comparativ, intitulat *Revoluția gândirii politice occidentale*, în care exemplifică în ce fel a influențat inovația tehnologică și libertățile pieței libere emanciparea societăților europene. Urmându-și propriile convingeri liberale, Arnold Toynbee a încercat să definească principiile de guvernare democratică într-o serie de cartiere largi ale Londrei de Est, în care a deschis biblioteci publice, încurajându-și studenții să ofere lecții gratuite lucrătorilor din clasele de jos. Avocat al reformelor sociale radicale, Toynbee s-a ocu-

pat și de creșterea mișcării sindicale pentru a o ajuta să lucreze mai mult cu oamenii cu venituri mici, încercând să-și convingă contemporanii că de nivelul general de educație și de consolidarea pozițiilor lor în stat va depinde bunăstarea generală a societății britanice. Eliberați de povara tradiției feudale, liberalii au fost adversari declarați ai curentelor conservatoare pe care le descriau ca „apologeți ai trecutului și apărători ai privilegiilor nemeritate". Ei, adversarii ideilor liberale, se ascund în spatele bisericii, monarhilor, aristocraților și al marilor latifundiari, în timp ce aliații noilor idei democratice se regăsesc printre comercianții urbani, viitori industriași, avocați care se pronunțau în favoarea unei etici formulate în termenul libertăților și drepturilor cetățenești, inspirați de idei umaniste.

Prima parte a secolului XIX s-a produs sub semnul dezlănțuirii unor imense energii de schimbare socială în spiritul școlii dreptului natural și al depășirii moștenirii feudale. Prin ideile lui Alexis de Tocqueville și Stuart Mill, iar mai târziu, prin sociologia lui Émile Durkheim, liberalismul s-a maturizat și și-a consolidat bazele doctrinare în direcția unor principii liberal-democratice tot mai populare în Europa. La personalitățile menționate mai sus îl vom adăuga și pe Giuseppe Mazzini (1805-1872), un important om de stat italian, care considera că „adevărata asociere este posibilă numai între cei egali în drepturi și obligații". După Mazzini, „toți oamenii se nasc egali ca persoane morale, iar orânduirile sociale injuste deformează ordinea naturală, creând tot felul de caste, privilegii, superioritate, helotism[61] și dependență". Statul întemeiat pe recunoașterea drepturilor și libertăților constituționale este ordinea legitimă prin care cetățenii își pot recăpăta demnitatea umană și capacitatea de a acționa în numele progresului social. De fapt, mai multe grupuri liberale au readus în revendicările lor imperativul unei ordini constituționale, atrăgând atenția că și instinctele egalitare ale democrației pot avea efecte negative, insistând asupra nevoii de a asigura un echilibru între egalitate și libertate. Școala clasică a liberalismului s-a format ca un curent viguros în lupta pentru recunoașterea drepturilor naturale ale individului. Această abordare avea însă câteva slăbiciuni majore; nu se deslușea clar în teorie de unde provin aceste drepturi naturale, iar pe de altă parte, nu era clar cum pot fi rezolvate unele conflicte între deținătorii acestor drepturi. Care drepturi sunt mai importante atunci când indivizii și colectivitățile ar fi puse să aleagă între ele? Dilema s-a dezlegat prin apariția unei puternice școli de gândire utilitaristă la finele sec. XVIII, ai cărei lideri își propuneau să identifice și să aplice un principiu al utilității ca grilă de evaluare a drepturilor. Jeremy Bentham (1748-1832), fondatorul acestei teorii, postula că scopul central al acțiunii sociale este de a-i ajuta pe indivizi să atingă fericirea supremă. Indivizii urmează să se conducă de un etos al coabitării, definit de câteva principii de bază: primul se referă la aceea că oamenii sunt cei mai indicați să judece asupra

61 Helotismul reprezintă o formă de mutualism în zoologie în care o specie este forțată să servească altei specii, opresiunea permanentă a unui grup de oameni doar nominal liberi.

propriilor interese, ceea ce ar însemna că cel mai bun rezultat ar fi ca guvernele să lase cât mai multă libertate indivizilor pentru ca ei să decidă în ce să creadă și ce să întreprindă, iar al doilea principiu ține de securitate, subzistență și egalitate, altfel spus – „securitatea persoanelor și a proprietăților implică protejarea libertății acestora, în timp ce asigurarea subzistenței sau abundenței pot fi atinse doar în condițiile în care oamenii sunt lăsați să acționeze economic de bunăvoie".

Cea mai bună guvernare este, pentru utilitariști, democrația reprezentativă, având obligația guvernelor de a adopta politici care urmăresc utilitatea generală și nu interesele înguste, societatea liberală fiind singurul regim care asigură cetățenilor libertățile lor esențiale. Jeremy Bentham este considerat părintele curentului neoliberal, alături de John Stuart Mill (1806-1873), care afirma că statul trebuie să intervină numai pentru a crea condiții proprii dezvoltării individuale prin lupta contra ignoranței, mizeriei, bolilor și condițiilor proaste de locuit. Separat de teoria utilitaristă, Jeremy Bentham a elaborat o concepție asupra sancțiunilor și răsplăților sociale, o teorie cu privire la modelarea comportamentului economic. Teoria sa are câteva elemente esențiale prin care pot fi deosebiți liberalii de neliberali, și anume: (1) individualismul, libertățile și drepturile individului au prioritate față de interesele care definesc colectivitățile; (2) egalitarismul, statutul egal al indivizilor în raport cu ordinea de drept sau politică îi face diferiți doar în funcție de meritele individuale, considerând identitățile istorice sau culturale ca fiind secundare față de unitatea morală a speciei umane; (3) natura umană este perfectibilă în sensul încrederii în instituțiile sociale și regimul politic că pot determina în mod inevitabil ameliorarea defectelor manifestate de indivizi. Această sinteză poate servi drept busolă pentru liberali, menționează John Gray într-un volum dedicat liberalismului[62], complex și bogat sub aspectul contribuțiilor sale doctrinare. Cu toate acestea, partidele liberale au pierdut mult teren în ultimii 50 de ani, câștigând simpatizanți și apreciere publică, nu și putere politică reală în Europa. Și Von Mises, unul dintre cei mai importanți exponenți ai curentului libertarian, deplângea faptul că „importanța școlii liberale depășește cu mult succesele sale politice[63]; societățile au devenit mai liberale și nu au încetat să aspire la idealul libertății, chiar și atunci când au fost conduse de partide și lideri neliberali. Liberalismul a rămas puternic chiar și în lipsa, sau tocmai în absența unor partide politice liberale la guvernare, înclinate, de altminteri, să-și atribuie meritele ori să-i monopolizeze mesajul. La rândul său, Giovanni Sartori (1987) consideră că **liberalismul este mai degrabă o doctrină de facto, și mai puțin de jure, ceea ce înseamnă că liberalismul, ca doctrină politică, există pur și simplu, fără a fi nevoie de recunoașterea acestui fapt**[64]; astfel, mulți dintre noi susținem idei liberale în mod instinctiv, fără a da un nume preferințelor noastre

62 John Gray, *Liberalism*. (1995) 2 nd Edition. Buckingham: Open University Press.
63 Ludwig von Mises, *Human Action: A Treatise on Economics*, Bettina Bien Greaves (Editor).
64 Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretate*, Editura Polirom, 1999, p. 330.

ca expresie ideologică. În calitate de ghid filosofic, liberalismul a servit astfel câteva secole la rând acțiunea politică, fără a-și aroga în mod expres eticheta unui curent politic, lucru care s-a întâmplat mult mai târziu. Inclusiv din acest motiv, tentativele de a ajunge la un acord asupra unei singure definiții a liberalismului nu s-au bucurat de prea mult succes, istoria gândirii liberale sugerându-ne că există mai degrabă școli și curente liberale sau chiar „liberalisme"[65], scopuri și convingeri afiliate ideologiei liberale decât un singur pilon ideologic doctrinar unitar. Deloc accidental, unii adepți ai liberalismului declară că ar trebui să definim socialismul ca fiind liberalism minus proprietate privată, social-democrația ca fiind liberalism plus egalitarism, iar conservatorismul – liberalism plus religie. Pornind de la aceste clarificări de concept, ar fi bine să observăm și alte identități importante pentru a înțelege diversitatea uimitoare a curentelor liberale.

2.4. IDEALUL ECONOMIC AL LIBERALISMULUI

Economia liberă și competiția neîngrădită sunt scopuri esențiale pentru ideologia liberalismului clasic. Adam Smith susține în tratatul său *Bogăția națiunilor* (1776)[66] că adevărata valoare a unei națiuni nu este rezultatul exclusiv al unor activități comerciale, agricole sau industriale, ci toate activitățile productive care creează și extind avuția națională. Bogăția unei națiuni nu se limitează la bani și pământuri, ci include totalitatea bunurilor necesare pentru conviețuirea oamenilor: materiale și imateriale. Pe lângă pământuri, Adam Smith consideră munca și capitalul drept factori creatori de bogăție, alocând o importanță deosebită diviziunii muncii: „*Munca anuală a oricărei națiuni constituie fondul care dintotdeauna o aprovizionează cu toate bunurile necesare și de înlesnire a traiului*". În contrast cu teoriile fiziocraților scoțieni, Adam Smith subliniază că popoarele primitive trăiesc mult mai greu, sunt mai sărace decât cele dezvoltate; cu toate că ponderea celor ocupați din totalul populației este mult mai mare, popoarele civilizate trăiesc mai bine și mai ușor, deoarece munca lor este mai productivă, iar productivitatea muncii depinde de priceperea și îndemânarea muncitorului și diviziunea muncii.

Pentru A. Smith, economia este o întreprindere întemeiată pe morală, dar în egală măsură și pe virtuți comerciale (prudență, vigilență, circumspecție, caracter constant, fermitate). În lucrarea sa *Teoria morală a sentimentelor,* Adam Smith accentuează că anume etica este fundamentul bunăstării. Respectarea acestei reguli generale de moralitate „este o cerință imperativă pentru existența rasei umane, care s-ar prăbuși

65 Alan Ryan, *Liberalism*; (1993), pp. 291-311, in Robert E. Goodin and Philip Pettit (eds.): *A Companion to Contemporary Political Philosophy.* Oxford: Blackwell.

66 Adam Smith, *Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei*. Vol. 1, București.

dacă omenirea nu ar avea respect față de anumite reguli de conduită comune”[67]. Piața liberă, comerțul neîngrădit sunt esențiale pentru bunăstarea umană, remarcă Adam Smith, făcând astfel o sinteză între principiile morale și stimulentul de supraviețuire – rețeta unei economii moderne de succes. Etica liberală și ideologia liberală sunt marcate de individualism, iar liberalismul include sub protecția sa și drepturile, libertățile, năzuințele unor grupuri și asociații comunitare, într-un cuvânt, pluralismul democratic. Grupurile cer și așteaptă același tip de tratament ca și indivizii, în ceea ce privește toleranța, reprezentarea și participarea. Mii de grupuri și mișcări sociale și-au afirmat dreptul la viață, identitate, solidaritate, iar acest lucru a determinat o nouă generație de pretenții la adresa puterii organizate politic – statul. Or, ca să-l citez pe David Apter, „noțiunea de competiție între indivizi a fost înlocuită, în condițiile pluralismului, de o competiție mult mai organizată a rețelelor de influență, în care grupuri de cele mai diferite orientări și capacități au putut să se organizeze în vederea atingerii unor scopuri comune, a unor drepturi și interese care influențează rezultatul politicilor unei autorități de stat”[68]. Revendicările lor pot însă merge mult peste nivelul de autonomie cerut de indivizi, incluzând cereri legate de autonomie etnică, rasială, locală, funcțională, ocupațională și economică. O parte dintre ele pot fi întrunite în condițiile „potrivirii” funcțiilor statului printr-un proces de descentralizare și devoluție, caracteristice statelor democratice. Atâta vreme cât există o bază de formare a consensului asupra normelor care pot satisface aceste cerințe și interesul general al celorlalți, pluralismul și liberalismul pot coexista; atunci când aceste revendicări urmăresc să creeze privilegii în raport cu alte grupuri, creând relații de dominație în raport cu acestea (sindicate, grupuri etnice, confesiuni), există pericolul ca strategiile acestor grupuri să submineze libertatea și autonomia individuală.

2.5. IDEALUL DEMOCRATIC AL LIBERALISMULUI: LUPTA CONTRA DESPOTISMULUI

Aspectul politic al liberalismului este definit ca o rezistență activă la tiranie, la abuzuri, indiferent de originile și asperitatea lor. Oferindu-i statului funcția de a aplica domnia legii, protejarea libertăților individuale și toleranța față de diversele opinii politice și convingeri religioase, acesta trebuie să joace rolul unui „paznic de noapte”, pus de strajă în apărarea libertăților individului. Lupta liberalismului contra regimurilor despotice a avut aliați, de-a lungul istoriei, printre zecile de grupuri sociale marginalizate, interesate să facă comerț, să practice liber religii interzise, să dezvolte afaceri și alte tipuri de activități liber-antreprenoriale, iar ideile liberale au însemnat o chemare permanentă la luptă contra unor drepturi contestate. Un caleidoscop

67 Adam Smith, *Teoria sentimentelor morale* (Philadelphia: Anthony Finley, J. Maxwell Printer, 1817).
68 David Apter, *Introducere în analiza politică*, pp. 314-315.

extrem de divers de regimuri comerciale și politice, apare în perioada Evului Mediu în Europa, care imprimă curentelor liberale un adevărat cult pentru meșteșuguri și comerț, care nu putea decât să influențeze pozitiv dezvoltarea unui sistem de justiție în apărarea drepturilor antreprenoriale și a unor identități corporative.

Paralel, drepturile comerciale erau întărite de ideile politice cu privire la doctrina libertăților naturale, trăgându-și rădăcinile de la filosofii stoici ai Greciei și Romei antice, care considerau că ordinea naturală există indiferent de vremelnicia ordinii politice, subordonându-se unor legi perene ale dreptății. Nu-i atât de greu să remarci personalitățile care s-au identificat drept liberali clasici de-a lungul istoriei: John Locke, Adam Smith, Montesquieu, Thomas Jefferson, John Stuart Mill, Lord Action, T.H. Green, John Dewey, Isaiah Berlin și John Rawls, însă este mult mai complicat să stabilești ce-i ține împreună, care sunt principiile care aliniază ideile lor esențiale într-o filosofie organică de viață, luând în considerație și faptul că cei mai mulți dintre ei nu ar fi acceptat să cadă de acord asupra acelorași idei liberale[69]. Am ales să clarificăm subiectul prin două metode: (1) stabilirea comunităților care îi apropie pe liberali de o înțelegere comună asupra lumii, și (2) stabilirea celor mai frecvente antinomii dintre liberali.

Liberalismul britanic

În Marea Britanie, școala liberală a apărut prin descendență de la școala drepturilor naturale, conturată inițial de Thomas Hobbes, iar ulterior, dezvoltată ca doctrină de către John Locke în lucrarea sa, *Two Treatises of Government*[70] (1690). Locke relevă că singura misiune a statului e să protejeze drepturile noastre naturale, inalienabile, „viețile, libertățile și proprietățile", care transcend orice alte obligații făcute de om. Teoria dreptului natural a fost primită călduros de către înalții prelați ai Bisericii Anglicane, asigurându-i astfel accesul rapid spre influentele universități din Oxford, Edinbourgh și Kent, care au difuzat sârguincios ideile școlii drepturilor naturale spre alte universități și școli filosofice.

Ordinea naturală se sprijină pe universalitatea legilor și pluralitatea scopurilor particulare posibile, evident în limita legilor existente. Această idee de pluralism individual în condițiile legii creează partea constitutivă a conceptului de **dreptate**, care nu poate desființa sau înlocui libertatea personală. Atât libertatea personală, cât și egalitatea în fața legii sunt elementele centrale ale ideilor liberale britanice. Școala de la Edinbourgh a introdus, prin ideile lui Adam Smith, și conceptul de **libertate economică**, ridicând principiul laisez-faire (*The Wealth of Nations*) pe o poziție supe-

69 Alan Ryan, *Liberalism*; pp. 291-311, in Robert E. Goodin and Philip Pettit (eds.), (1993): *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Oxford: Blackwell.

70 John Locke, *Two Treatises of Government*, Cambridge University Press, Cambridge, 1960.

rioară în doctrina liberală. Potrivit lui Smith, guvernele nu trebuie și nu pot interveni în economie; doar oamenii liberi își pot promova interesele economice, piața singură conducând spre cea mai mare bunăstare accesibilă pentru cât mai mulți oameni. Gânditorii britanici au reușit să se facă înțeleși prin succesele revoluției engleze contra absolutismului regal. O mișcare importantă pentru popularizarea dreptului natural este legată,de levelleri, în Anglia. Levellerii devin destul de influenți în timpul primului război civil (1642-'46) și în ajunul celui de-al doilea război civil (1648-'49) din Anglia, manifestându-se ca un factor politic important în special în fața publicului din Londra, dezbătând teme de interes public și care, în ciuda piedicilor puse de autorități, devin un adevărat fenomen al gândirii libere. Levellerii sunt adorați de popor, cu care se identifică, și au rămas în istorie prin florile de rosmarin cu care își împodobeau pălăriile pentru a fi recunoscuți de admiratori. Istoria consemnează opinia lor conform căreia nici măcar Parlamentul britanic nu ar avea autoritatea de a substitui dreptul natural al poporului, „dat de Dumnezeu", iar religia ține de conștiința individului și nu ar trebui să fie impusă de stat sub nicio formă. Orice monopol impus de stat reprezintă limitări abuzive contra libertăților individuale obținute în mod natural. Printre cele mai expresive documente politice emise de ei se numără manifestul *Contractul cu poporul*, dar au tipărit și un ziar, *The Moderate*, în care își publicau petițiile și pamfletele satirice la adresa regimului absolutist. Continuându-le tradiția, John Locke schițează modelul liberal întemeiat pe drepturile naturale ale individului în raport cu societatea și statul, în care guvernul este format pentru a proteja drepturile la proprietate, viață, libertate și bunuri („estates" or material goods). Atunci când guvernele luptă contra dreptului natural al populației, cetățenii sunt îndreptățiți să le pună capăt. Ideile liberale contribuie la o relansare puternică a economiei și vieții culturale în Anglia, după răsturnarea casei Stuart și încheierea războaielor civile.

Aceste idei atrag gânditorii francezi și olandezi care vizitează Anglia pentru a se convinge de popularitatea largă a ideilor liberale, printre aceștia numărându-se Voltaire și Montesquieu, însă cea mai mare influență a ideilor lui John Locke va fi exercitată asupra coloniilor de limbă engleză din America de Nord. Ideea-cheie a liberalismului era de a recunoaște și de a proteja un spațiu în afara oricăror intervenții ale statului în care persoanele se pot bucura de viață privată și independență. Competiția politică și militară din Europa a contribuit, de asemenea, la o rată înaltă de mobilitate a populației. Era suficient ca anumiți prinți să crească impozitele ori să confișteze abuziv proprietățile, că regatele lor începeau rapid să fie părăsite de populație, în căutarea unor pământuri mai primitoare sau mai libere. Deficitul forței de muncă și mobilitatea înaltă a populației libere, neînrobite, au contribuit la inițierea și purtarea de războaie pentru teritorii bogate în resurse (umane și materiale). Rivalitatea lor se manifesta nu doar cu mijloace militare, dar și prin introducerea unor noi sisteme competitive de taxe, inovații meșteșugărești și scutiri comerciale, vacanțe fiscale, care făceau mai atractive anumite regate față de altele. Concurența dintre feudali era atât de serioasă,

încât de multe ori disputele lor erau rezolvate sub egida și serviciile de mediere oferite de către suveranul bisericii catolice, Papa de la Vatican, cardinali sau episcopi, care alcătuiau formidabile rețele de influență ecleziastică și politică, concomitent. Chiar și instituția parlamentarismului a apărut ca o formulă de stăvilire a poftelor seniorilor de a stoarce cât mai multe taxe, și de adoptare a legilor care să limiteze abuzul și puterea absolută a regilor acțiuni necesare și de multe ori susținute de provincie, în special de orașele cu statut comercial privilegiat, cum era cazul orașelor libere de limbă germană (freie stadt)[71], ale căror statute speciale atrăgeau ca un magnet valuri de negustători de toate naționalitățile și, odată cu acești întreprinzători abili, noi valuri de populație doritoare de libertăți economice, comerț liber și protecție umană (securitate).

Liberalismul olandez

Olandezii au fost printre primii cetățeni revoltați de abuzurile absolutismului monarhic, care îngrădea deschis inițiativa liberă și drepturile de proprietar. După 80 de ani de război contra ocupației spaniole (1568-1648)[72], Olanda se eliberează de regimul absolutist al regelui Filip II, obținând mai multe libertăți politice, dar și economice, aproape unice pentru alte regiuni ale Europei. După încheierea ocupației străine, Olanda renunță la luxul și cheltuielile fabuloase ale curților regale și decide să transfere mai multă putere (politică, fiscală, comercială, culturală) spre autoadministrarea marilor sale orașe, ca centre locale și municipale ce se pot guverna autonom, încurajând comerțul liber și artizanatul. Aceste transformări se întâmplau într-o epocă în care Regatul Spaniol era cutremurat de inchiziție, de vânătoarea de eretici, în care influența clerului fanatic depășea cu mult puterile monarhiei, în timp ce olandezii investeau bani în comerț, infrastructură, știință și tehnologii industriale. Comerțul liber se răsfrânge benefic asupra artelor frumoase, dar și asupra libertății presei, filosofiei, logicii. Ideile liberale sunt populare și influențează la rândul lor toleranța religioasă în Olanda, iar regimul de respectare a contractelor și a proprietății private face din Țările de Jos o destinație preferată pentru investiții. Miracolul economic al Provinciilor Unite Flamande le transformă, în scurt timp, în cea mai puternică economie a Europei.

În sec. XVI, Regatul Flamand și Brabantul se aflau în plină ascensiune. Portul Anvers era atât de popular pentru vasele comerciale engleze, în căutarea piețelor externe și a rețelelor de transport terestru, încât acesta îndoca mai multe vase engleze decât toate porturile Coroanei Britanice. Comercianții englezi se instalau rapid în orașele flamande, găsindu-și cumpărători pentru vinurile de pe Rin, importând pro-

71 Mit Freistadt oder Freie Stadt werden Städte bezeichnet, die sich selbst verwalteten, und zwar unabhängig von der föderalen Struktur des Umlandes, in dessen bestimmte politische Ordnung sie eingebettet sind.

72 Tachtigjarige Oorlog sau Guerra de los Ochenta Años

duse de aramă și argint, medicamente și textile flamande. Navele portugheze lansează comerțul cu mirodenii coloniale și găsesc facilitățile portuare flamande excelente pentru a-și extinde comerțul și planurile de consolidare a dominației lor maritime. Fernand Braudel dedică acestui miracol economic una dintre cărțile sale cele mai cunoscute (*Timpul Lumii*)[73], explicând avantajele comerciale și economice ale provinciei Antwerpen printr-un sistem de taxe mici, economie de scală și funcționarea unui sistem de drept în această parte a Europei Occidentale. Olandezii au devenit puternici prin constituirea unui **sistem de drept întemeiat pe ideea de sanctitate a proprietății și a respectării contractelor**. Succesul economiei flamande este replicat imediat de Liga orașelor hanseatice (Marea Baltică) și cele de-a lungul Mării Nordului.

Liberalismul american

Ideile liberalismului clasic au găsit un teren fertil în SUA, la sfârșitul sec. XVIII, oferindu-le coloniștilor din America o bază ideologică solidă în lupta lor cu regimul colonial. Pe fundalul politicilor de control și restricții impuse de Coroana Britanică (interzicerea producției industriale locale și a comerțului extern, creșterea impozitelor și sistarea procesului de colonizare a teritoriilor la vest de Munții Alegani) a izbucnit revolta coloniștilor din America împotriva regimului britanic, susținută de 3 teme centrale: mișcarea de eliberare națională, mișcarea de unificare națională și mișcarea anti-feudală. Războiul pentru independență a înlăturat multe dintre bariere din calea dezvoltării capitalismului, a lichidat latifundiile aristocrației engleze, rămășițele obligațiilor feudale (renta, majoratul), robia în statele din Nord, a permis antrepriza liberă în industrie, comerț și agricultură, însă a menținut cenzul electoral și robia în Sud.

Revoluția americană a reușit să elimine controlul Marii Britanii asupra coloniilor, deschizând astfel calea spre crearea unui stat laic, constituțional, întemeiat pe respectul față de cetățenii liberi și religie. La 1776, Thomas Jefferson scrie textul Declarației de independență, adoptată la 4 iulie 1776, la Philadelphia, în care se declară că „toți oamenii sunt creați egali", de asemenea, este proclamată suveranitatea poporului, dreptul lui de a răsturna tirania, sunt consfințite drepturile și libertățile democratice. Este înființată o nouă țară, SUA, cu votul a 13 colonii, iar în 1783, SUA este recunoscută oficial de către Marea Britanie. Constituția revizuită din 1787 proclamă SUA republică federativă, constituită din 13 state, iar în 1791, Constituția este amendată cu 10 noi amendamente privind libertățile cetățenești consfințite constituțional. Apar două partide (GOP) care își dispută pozițiile în Congresul federal al SUA: republicanii, cunoscuți pentru atenția lor îndreptată spre apărarea drepturilor și limitarea competențelor statului (Benjamin Franklin, Thomas Jefferson, Thomas Paine), și

73 Fernand Braudel, *Le Temps du Monde,* dans *Civilisation matérielle, économie et capitalisme*. XVe – XVIIIe, siècle tome 3, 1979.

federaliștii, adepți ai unei puteri federale puternice și centralizate (Alexander Hamilton, John Adams și James Madison). Cele mai importante idei liberale promovate de revoluționarii americani tind, în general, să educe cetățenii americani în spiritul teoriei contractului social și a drepturilor naturale, care include și toleranța religioasă, preferința pentru autoguvernare, dreptul la asociere, libertatea conștiinței, alte libertăți civile și politice, consistente în idei liberale. Thomas Paine (1737-1809) scrie mult în presa americană pentru a populariza cu insistență dreptul natural al oamenilor, susținând că „societatea se constituie în virtutea nevoilor indivizilor, iar guvernul – pe baza neajunsurilor lor".

Adept fidel al școlii clasice liberale engleze, Paine afirma că guvernul „este un rău necesar", iar alegerile sunt o modalitate ca alegătorii și cei aleși să poată stabili o relație de fidelitate, construind în acest fel „o legitimitate de care depinde forța guvernării și fericirea celor guvernați". Cât privește drepturile civile ale omului, el considera că acestea își fac apariția în urma constituirii statului și nu pot fi în contradicție cu drepturile naturale, apărate de Constituție. Înainte de 1776, Constituțiile erau scrise exclusiv pentru a furniza competențe extinse guvernelor, care să le asigure puterile necesare pentru orice fel de situații. Drepturile politice și civile au fost consacrate într-o Declarație adoptată la 1688, însă revoluționarii americani au făcut efortul de a concepe Constituția din perspectiva cetățenilor, indiferent de ce fel de guverne ar fi numite în funcție. În faimosul său pamflet dedicat revoluției americane, Thomas Paine apina; „Constituția este ceva care precede constituirea unui guvern, iar acesta este o emanație a Constituției"[74]. Exponent înflăcărat al ideilor federaliste a fost și James Madison (1751-1836), acesta fiind și părintele Constituției americane și al Actului privind drepturile (1791). Împreună cu John Jay și Alexander Hamilton, Madison a fost coautor al documentelor federaliste (Federalist Papers), care au precedat Constituția, stabilind sarcini politico-juridice în construcția statului american, prin care „poporul va avea stabilitate și garanții asupra proprietății". Scopul central pe care-l vedea Madison în construcția statului era de a preveni tirania și de a institui o relație armonioasă între societate și stat, republica fiind cea mai bună formă de guvernământ. James Madison este unul dintre liberalii care s-a pronunțat împotriva democrației directe care „poate conduce la tirania majorității", preferând în schimb democrația reprezentativă, care are „avantajul de a armoniza interesele tuturor cu interesul câtorva", și tot Madison a pledat constant împotriva sclaviei. Potrivit doctrinei federale, statul oferea garanții suplimentare cu scopul de a preveni instalarea unei tiranii, oferind mecanisme de echilibrare a intereselor statelor care au decis să se asocieze la SUA. Totodată, statul asigura un mecanism de selectare, desemnare și încheiere a mandatului persoanelor care primeau funcții de răspundere în stat (președinții), acestea fiind alese. Printre federaliști s-a numărat și John Adams (1735-1926), al doilea președinte al SUA,

74 Thomas Paine, quoted in Wood, *The American Revolution*, p. 611.

recunoscut ca un comandant talentat și erou al Războiului de independență. Alături de Thomas Jefferson, acesta a pledat pentru constituirea unui stat federal american, „care să asigure fericirea și virtutea pentru cât mai mulți oameni, pe baza separației și echilibrului puterilor" (checks and balances). Influențat de ideile iluministe, J. Adams s-a identificat ca republican convins, publicând mai multe eseuri foarte influente pe vremea sa, printre care, *Apărarea Constituției SUA* (1887) și *Gânduri despre guvernare* (1776). Criticând mișcările revoluționare din Europa, acesta se declara un adversar al monarhiei și despotismului, pentru că „acestea sunt contra drepturilor naturale".

Liberalismul românesc

Începuturile mișcării liberale în Principatele Române se manifestă prin absorbirea și popularizarea ideilor revoluției franceze, numite „pașoptiste", dar și unioniste, în scopul promovării reformelor și ideii de modernizare a organizării politice și economice, înscrise pe coordonatele liberalismului clasic, preluat direct de pe baricadele Parisului. Ameliorarea situației economice în Principate a făcut ca mulți boieri să-și trimită copiii la studii în capitala Franței la începutul secolului XIX, printre aceștia și viitori domnitori ai Țării Românești, Gheorghe Bibescu, dar și Barbu Știrbei, Iordache și Dinicu Golescu, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu. Aflându-se în primele rânduri ale studențimii pariziene, românii vedeau aievea idealurile franceze aplicate unui stat românesc eliberat de sub tutelă străină.

În 1845 se constituie Societatea studenților români la Sorbona sub patronajul poetului Alphonse de Lamartine, iar în scurt timp, și o primă bibliotecă de cultură română (1847). Biblioteca, înființată la inițiativa lui Scarlat Vârnav, devine centrul de rezistență și consfătuiri pentru grupul de studenți români, din care face parte și Nicolae Bălcescu, iar unii dintre ei, după cum scrie Frédéric Damé, s-au bătut pe baricadele Comunei din Paris, în 1848, așa cum au fost frații Brătianu și C.A. Rosetti, Iancu Alexandri, Costache Negri și Vasile Mălinescu. Pătrunși de idealurile libertății, unirii și emancipării naționale, mulți studenți români revin de la Paris în Moldova și Țara Românească pentru a introduce reforme și a înfăptui modernizarea principatelor. Conținutul cerințelor tinerilor pașoptiști indica un ideal al libertății care era împărtășit cu multă pasiune patriotică și un veritabil „etos" al emancipării naționale: pledarea în favoarea unui stat național, **cauza democratizării publice, cauza emancipării sociale, economice și culturale a tuturor stărilor sociale supuse discriminărilor**. Pornind de la starea deosebit de grea a românilor din Transilvania, Simion Bărnuțiu avea să declare:

„Până când alte națiuni se bucură de binefacerile secolului al 19-ea, noi și azi purtăm lanțurile blestemate ale Evului Mediu întunecat (…) Neamul nostru e în primejdie, vremurile ne apasă"[75].

75 Simion Bărnuțiu, *Stări din Blaj* (20 septembrie 1842), în G. Bogda-Duică, *Viața și ideile lui Bărnuțiu*, București, 1924, p. 193.

Primii gânditori și promotori ai cauzei liberale în Principate au fost Ion Heliade Rădulescu, Nicolae Bălcescu, Ion C. Brătianu, C.A. Rosetti, Mihail Kogălniceanu, care aveau să-și asume solemn aceste idei, dedicându-se promovării ideilor liberale. Formula **„prin noi înșine"** exprimată de liberalii anilor '50-'60 și definirea unui naționalism reformator erau, în opinia lui I.C. Brătianu, motivele centrale ale revendicărilor liberale[76]. Astfel, în prima etapă a formării curentului liberal, din Principate apar mai multe documente programatice și memorandumuri care conturează cu acuitate prioritățile cauzei naționale pentru români: înfăptuirea unității politico-statale, organizarea unitar-politică și militară a noului stat, proclamarea și recunoașterea deplinei independențe politice de către marile puteri, apărarea și consolidarea independenței de stat și înfăptuirea de reforme economice. Au rămas memorabile astfel Proclamația de la Islaz și documentele Adunării populare de la Filaret, Legământul moldovenilor refugiați la Brașov (24 mai 1848), „Prințipiile noastre pentru formarea patriei" din cerințele incluse în „Dorințele Partidei Naționale în Moldova" (document scris de Mihail Kogălniceanu la Cernăuți, în august 1848), scrierile lui Nicolae Bălcescu, George Barițiu, documente care abordează sistematic deșteptarea națională și dreptul de rezistență la opresiune.

Libertatea fiecărei națiuni nu poate fi decât națională, conchidea Simion Bărnuțiu, iar libertatea fără naționalitate nu se poate înțelege la niciun popor de pe pământ. Obiectivele liberale ale pașoptiștilor se inspiră din teoria dreptului de răsturnare prin revoluțiune a unui regim opresiv, care nu respectă drepturile naturale ale indivizilor, susținând, prin gura lui I.C. Brătianu, că „voim cu stăruință grabnică punerea în lucrare a principiilor de egalitate și de dreptate ce au triumfat la '89 în Franța și care sunt declarate în Convenția de la Paris, căci noi nu voim doar independența națională, adică tăria ei, voim și mijloacele de a ajunge acolo, adică împăciuirea claselor, înfrățirea tuturor românilor, căci numai așa putem fi una și putem rezista contra înrăuririlor năvălirilor străine"[77].

Conservarea identității și emanciparea națională sunt pilonii ideilor liberale. În a doua parte a secolului XIX, liberalii lucrează pentru unirea Principatelor (Moldova și Țara Românească) și ieșirea de sub suzeranitatea Porții Otomane și a protectoratului rusesc, instalat după 1812; depășirea ambiguităților legate de complicata relație cu statele vecine, pregătirea adunărilor ad-hoc din Moldova și Țara Românească, în 1857, și alegerea lui Ioan Cuza, la 24 ianuarie 1959. Sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza sunt dezvoltate în temei instituțiile-cheie pentru reformele politice și economice atât de necesare promovării drepturilor și libertăților cetățenești. În linii mari putem menționa adoptarea Legii electorale (la 14 mai 1864), a Statutului dezvoltător al Convenției din

76 *Istoricul Partidului Național-Liberal de la 1848* și până astăzi, București, în *Doctrine Politice în România sec. XX*, vol.1, Editura Institutului de Teorie Socială, București, 2001, p. 61-61.

77 I.C. Brătianu, *Apel la conștiința națională* (4,6 iunie 1859), în op. cit. pp. 340, 341, 349.

7/19 august 1858, dar și aprobarea primei Constituții a României moderne[78]. Principalele idei liberale de după Unire s-au referit la înfăptuirea democrației parlamentare, întemeiată pe egalitatea în fața legii, constituirea statului modern, care trebuia să pună capăt nedreptăților și discriminărilor suferite de oamenii din Principate.

În anii 1859-1864 sunt adoptate cele mai multe reforme ale statului modern: prima Constituție (1866), intră în vigoare legi electorale care asigură extinderea numărului de alegători și sunt garantate drepturile civile. Liberalii considerau că idealurile democrației cu privire la viața politică și socială din România pot fi realizate doar prin eliminarea statului medieval autocratic și întemeierea unui stat modern, inspirat de transformările care aveau loc în Europa, atât ca formă, cât și ca organizare a puterilor, funcțiilor și competențelor politice. Printre cei mai importanți liberali din Moldova ai acelei perioade turbulente se numără V. Alecsandri, V. Mălinescu, M. Kogălniceanu, iar C.A. Rosetti, N. Bălcescu, I. Ghica, I.C. Brătianu, D.C. Brătianu, D. Bolintineanu, V. Boerescu, B.P. Hasdeu, în Țara Românească, și I. Măcelariu, A. Mocioni, Vincențiu Babeș, I. Hodoșoiu, în Transilvania. Liberalii dezbat eliminarea monopolului deținut de nobilime și cler asupra instituțiilor puterii, justiției, iar discursurile lor sunt legate de promovarea teoriei drepturilor omului: egalitate, libertatea de expresie, securitatea persoanei, protecția proprietății. „Sfânta treime" libertate – dreptate – frăție", afirma V. Alecsandri, este pavăza ce ne apără[79].

Tot liberalii se pronunță în favoarea invitării unui prinț străin, ales dintr-o dinastie domnitoare a Europei, dar care să fie crescut în religia țării, explicația lui Bălcescu fiind că, de dragul instituirii statului național, liberalii pot accepta sacrificii prin trecerea de la republică la monarhie în interesul cauzei naționale. În privința reformei funciare și a emancipării țărănimii, însă, liberalii nu puteau găsi un numitor comun. În timp ce liberalii transilvăneni au cerut în punctul 13 din Proclamația de la Islaz anularea iobăgiei, împroprietărirea țăranilor din moșiile proprietarilor, liberalii din Moldova au cerut abolirea privilegiilor, taxarea tuturor după lege și asigurarea accesului liber al oamenilor la toate funcțiile și structurile statale, fără poziții nobiliare. Partidul Național Liberal este constituit oficial la 24 mai 1875, atunci când un grup de personalități liberale, printre care Ion C. Brătianu, Mihail Kogălniceanu, A.G. Golescu, Gh. Vernescu, Tache Anastasiu, au pus bazele formațiunii politice care avea

78 Tudor Drăganu, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până în anul 1916*, Cluj-Napoca, 1991.

79 V. Alecsandri, *Libertate, dreptate, frăție* (11 septembrie 1848): „Vie milioane de oștiri împotriva noastră, ei, cu puterea lor, pot să ne ridice viața, viața trupească, dar nu pot să ne ia libertatea, viața sufletească. Cu mâinile goale (…) le vom ieși înainte, cerând constituția sau moartea! Și ei ne vor împlini cererea, căci nu cerem nimic decât eternele drepturi ale omului, drepturi (pe) care toți le doresc. (…) Omul a ieșit liber din mâinile creatorului său și ei sunt oameni și doresc libertatea.", în *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente publicate cu ajutorul Comitetului pentru ridicarea monumentului lui Ion C. Brătianu*, t. IV (1848, august 31), București, Institutul de arte grafice Caroșl Gobl. 1903, pp. 301-302

să marcheze istoria României moderne. Liberalii s-au aflat aproape neîntrerupt la guvernare prin Partidul Național Liberal între 1914 și 1919 și între 1922 și 1928, dar și în complicata perioadă a anilor 1933-1937. Perioada interbelică a fost una, în general, benefică pentru România și pentru liberali, care au promovat reforma agrară, organizarea administrativă unitară, o nouă legislație electorală și măsuri de refacere a economiei. Liberalii s-au aflat la putere în perioada 1922-1928 (cu o mică întrerupere între martie 1926 și iunie 1927) și apoi în intervalul 1933-1937. Între 1938 și 1944, PNL a fost suspendat, fiind reluat abia după 1989.

2.6. EXPANSIUNEA LIBERALISMULUI: LECȚII ȘI POVEȚE

Secolul XX, cu tragediile sale umane, a pus la grea încercare fundamentul prescriptiv al liberalismului. Haosul din ajunul Primului Război Mondial și crizele economice din anii 1920-1930, resurgența mișcărilor politice fasciste și comuniste, obsedate de instalarea unor regimuri totalitariste, au răpus speranța precum că societățile se pot perfecționa prin reforme graduale și consistente, indicând că valorile liberale nu sunt invincibile; ele pot fi anulate sau interzise prin violență și represiune. Istoria interbelică a Europei a înregistrat un puternic recul al regimurilor democrat-liberale, consemnat prin apariția și intrarea pe arena politică a continentului a unor regimuri politice profund antiliberale, care contestau principiile pe care se clădise de-a lungul sec. XIX modelul liberalismului clasic.

Deși pronosticurile stângii cu privire la prăbușirea capitalismului pe plan global nu s-au înfăptuit pe deplin, istoria nu a confirmat nici marile scopuri și așteptări legate de triumful democrației pluraliste, Europa pendulând constant între resurgența totalitarismului și speranța continuării reformelor democratice. Totuși, atracția exercitată de mișcările radicale de stânga și de dreapta, imediat după încheierea Primului Război Mondial, a confirmat cele mai pesimiste scenarii antiliberale. În variantele lor extremiste, aceste tendințe au susținut venirea la putere a unor partide totalitare, legitimând lideri megalomani, care au aplicat planuri macabre pentru a-și lichida dușmanii politici pe plan intern, după care au aruncat națiunile lor în războaie sângeroase. Statele europene și-au trecut fără multe îndoieli întreaga lor economie națională pe picior de război, instituind reguli care au limitat exercitarea drepturilor politice și civile, au sporit sancțiunile pentru greve și proteste sindicale. După lovitura de stat bolșevică din Rusia din 1917 și crearea URSS în 1924, în mai multe țări europene au preluat puterea politică forțe de extremă dreapta – în Ungaria, Bulgaria, Portugalia, Lituania, Germania, Austria, Italia și Japonia. În timp ce URSS își extinde exponențial influența asupra mișcărilor sindicaliste și partidelor comuniste din Europa, Reichul nazist se lărgește ocupând regiunea Ruhr, Saar, după care preia prin anexare Austria și Cehoslovacia. Primele extinderi teritoriale victorioase creează unor lideri naziști în ascensiune popu-

laritate și recunoaștere. Astfel, partidele totalitare, fascist și nazist, reușesc să exploateze demagogic și abil opțiunile naționaliste, antiiluministe și antiliberale, care intensifică declinul democrației parlamentare și disfuncționalitățile capitalismului interbelic, dar și ale proiectului liberal, aparent nepregătit pentru asemenea provocări.

Masacrele comise de naziști și aliații lor au atestat potențialul destructiv uriaș al unor regimuri și idei totalitare, conduse de partide obsedate de putere și dominație. Haosul în relațiile internaționale și frica de violența acestor mașinării totalitare au lovit puternic încrederea în fundamentul etic și politic al liberalismului clasic. Abia după căderea regimului nazist, ca rezultat al unei alianțe temporare între SUA, Marea Britanie și URSS din cel de-al Doilea Război Mondial, liberalismul revine în viața publică, obligându-și adepții săi la o revizuire profundă a formelor sale clasice. Liberalii sunt nevoiți să identifice soluții politice legate nu doar de efectele postbelice ale tragediilor din cel de-al Doilea Război Mondial, dar și de modelul de societate politică, ce urma să fie instalat după război.

Această provocare era întețită și de împărțirea dramatică a Europei pe zone de influență geopolitică, însemnând de fapt înlocuirea unui regim totalitar (nazist) cu altul victorios (stalinist), concomitent cu o largă mobilizare a națiunilor europene pentru a nu permite repetarea tragediei umane totalitare. Astfel, pe lângă proiectul de a ridica din ruini societățile europene decimate de război și lipsuri postbelice, sub aspectul pierderilor de populație și a dezastrului economic, planul politic cel mai viguros era de a construi o Europă pașnică, rezistentă la influența și tentativele URSS de a exporta mai departe modelul său de „colectivizare socialistă", folosindu-se de partide comuniste, social-democrate sau muncitorești.

Tragediile secolului XX au generat o mare derivă de idei în sânul liberalismului clasic. Ca reacție la aceste evenimente, mai multe curente liberale reapar după al Doilea Război Mondial cu scopul de a revizui, actualiza și dezvolta fundamentul ideilor liberale, printre care se înscriu: școala lui John Maynard Keynes (Colocviul Walter Lippmann) și școala lui Joseph Schumpeter (Școala de la Chicago). Ambii gânditori liberali abordează dintr-o perspectivă strict economică extinderea funcțiilor statului după calamitatea războiului în vederea ajustării piețelor spre consum și stimulare a investițiilor, contestând teza „statului neutru" în economie, mult timp considerată a fi un principiu formator al doctrinei liberale.

Similitudini și antiteze ideologice

Liberalii vorbesc de libertatea științei în sensul desprinderii de „povara autorității de stat", adică nu numai de revelație și dogmatism, dar și de filozofie clasică, a cărei respingere devine un moment de glorie din cauza asocierii sale cu scolastica. Robert A. Nisbet (1966) consideră că, în Europa, marca liberalismului ține de afirmarea indi-

vidualismului, apărarea drepturilor politice, civile, și abia mai apoi, sociale[80]. În timp, școala liberală s-a asociat cu patru curente liberale interdependente:

(a) **Liberalismul politic** – indivizii sunt temeiul moral al legilor existente într-o societate, iar statul și instituțiile există doar pentru a fi puse în serviciul indivizilor, fără a-i favoriza pe cei cu un rang social mai înalt („Magna Carta"); contractul social, prin care cetățenii fac legile și acceptă să le respecte; emanciparea tuturor cetățenilor adulți, indiferent de sex, rasă sau statut economic, ceea ce accentuează statul de drept și susține democrația liberală.

(b) **Liberalismul economic –** corolar al drepturilor individuale de proprietate și libertatea contractului (liberalismul clasic sau așa-zisul liberalism de Manchester); tot aici se pretează capitalismul de *laissez-faire*, adică scoaterea barierelor legale în comerț și încetarea privilegiului garantat guvernării, ca subsidiile și monopolul; absența sau reglarea parțială a pieței de către guvernare; valoarea bunurilor și consumului ar trebui stabilite de libera alegere a indivizilor, adică de forțele pieței; se acceptă inegalitatea economică ce apare din inegalitatea pozițiilor de afaceri ca rezultat firesc al competițiilor, atâta timp cât nu este folosită constrângerea.

(c) **Liberalismul social** – care admite liberul schimb și economia de piață modernă, în care necesitățile de bază ale individului se întâlnesc; se susține ideile progresiv-sociale, dar și ideea că practicile sociale ar trebui să fie continuu adaptate, încât să asigure bunăstarea societății; deoarece indivizii sunt baza societății, toți ar trebui să aibă acces la necesitățile de bază ale autorealizării, ca educația, oportunitatea economică și protecție împotriva macroefectelor dăunătoare, aflate în afara controlului lor; se stabilesc restricții asupra competiției economice, cum ar fi legile antitrust sau controlul prețurilor asupra plății, iar școlile, librăriile, muzeele și galeriile de artă trebuie să fie susținute prin taxe.

(d) **Liberalism cultural –** drepturile individului sunt legate de o formă de conștiință colectivă și de un mod de viață liberal, inclusiv libertatea cunoașterii, libertatea religioasă, libertatea sexuală și protecție împotriva implicării celor de la guvernare în viața privată, dar și în literatură, artă, mediul academic, controlul natalității, ș. a.

Cunoașterea preferințelor politice definește liberalismul ca o ideologie politică rațională, orientată spre emancipare, progres și libertăți asumate de individ. Consider important însă să cunoaștem și subiectele care provoacă cele mai puternice reacții negative din partea liberalilor. Astfel, liberalii exprimă o profundă antipatie față de absolutismul politic, față de teocrație și conceptul de capitalism sălbatic. Arborând drapelul libertății individuale, liberalii sunt în general toleranți, iar acest lucru îi face să dezaprobe aplicarea violenței, aceasta referindu-se și la respingerea categorică a pedepsei cu moartea.

80 Robert Nisbet, *The Sociological Tradition*, Basic Books Inc., New York, 1966, p. 10.

Liberalii detestă naționalismul, care afectează unitatea rasei umane și impune exclusivismul etnic sau rasial. O altă „linie roșie" pentru liberali ține de evaluarea sceptică a proiectelor utopice, paternaliste, care se regăsesc cu prisosință în cadrul altor ideologii politice, legate în temei de intenția de a folosi statul ca instrument de monopolizare a puterii depline. Or, „indivizii au drepturi, înainte de a avea vise, susține Robert Nozick într-un faimos tratat despre liberalism, și există lucruri care nu trebuie făcute fără a încălca aceste drepturi". Sunt puse la îndoială astfel mai multe teorii clasice, precum teoria lui David Ricardo, cu privire la faptul că șomajul ar fi un simplu accident; legea debușeelor lui Jean Baptiste Say, care rezidă în aceea că producția și consumul se auto-reglează automat, fără necesitatea unei intervenții din partea statului.

Contrazicându-i, John Maynard Keynes (1883-1946) consideră că statul, prin intermediul cheltuielilor publice – instrument principal pentru orientarea economiei de către stat – provoacă creșterea locurilor de muncă, iar prin impozite și alte măsuri fiscale realizează politica de redistribuire a veniturilor statului. Un stat liberal nu se poate izola de procesele transformărilor economice și sociale ale vieții moderne. Alți gânditori neoliberali, precum F.A. von Hayek, pun în discuție intervențiile excesive ale statului, care ar crea – în opinia sa – o mentalitate de „întreținut" printre contribuabilii statului, ceea ce ucide spiritul de inițiativă și voință de a crea bogăție. În timp ce liberalismul clasic este asociat cu opinia că statul trebuie să fie minimal, astfel încât, cu excepția forțelor armate, organelor de drept și altor „bunuri nonexclusive", ar urma să fie transmis spre gestionare cetățenilor și altor organizații, neoliberalismul sugerează că acceptă ideea unui stat implicat mult mai activ în gestionarea afacerilor publice și private. Dacă liberalismul clasic, descris adeseori ca un „gardian" învestit exclusiv cu rolul statului minimalist de a asigura aspecte esențiale ale ordinii publice, atunci, în formele sale moderne, liberalismul revizuit (neoliberalismul) are tendința de a reglementa piețele, supraveghind furnizarea bunurilor și serviciilor esențiale către cetățeni, intervenind atunci când sunt atestate diverse tipuri de criză care pun în pericol libertățile. Dacă liberalii clasici susțineau în economie politica *laissezfaire*, având drept scop acordarea mai multor opțiuni libere inițiativei private, liberalii *moderni* pretind că această poziție este neadecvată și că statul trebuie să dispună de un rol mai activ în economie, având misiunea de a-și transpune astfel scopurile esențiale și obiectivele liberale în viața reală.

Deși apără libertatea pieței și a contractului inițial, liberalismul modern concepe libertatea economică într-un sens mai larg, printr-o fuziune între libertate/drept spre libertatea economică într-un sens normativ. Astfel, liberalii moderni înțeleg politica liberală ca o politică activă în materia drepturilor efective. Extinderea drepturilor duce la transformarea sau reformarea statu-quoului, iar acest lucru admite asimilarea conceptului de „stat al bunăstării" în doctrina liberală, inițial în Marea Britanie, iar apoi în Germania și în alte state, care apropie cele ale liberalilor egalitari de viziunile social-democraților. Liberalismul a migrat astfel de la critica principiului clasic „laissez-faire" spre un „stat al bunăstării", purtat în termeni de îmbunătățire a condițiilor sociale, care

afectează modelul democrației liberale. De asemenea, liberalismul modern a inclus o revizuire a participării civile (Keane, 1988)[81], deoarece democratizarea statului înseamnă și o extindere a cetățeniei prin educație, pluralism civil și asumarea universalismului drepturilor, ca o recunoaștere a universalității drepturilor contractuale. Putem vorbi astfel despre mai multe variabile ale cetățeniei[82]: (1) **culturală**, însemnând civilitate prin afiliere, (2) **ecologică**, prin sensibilizare civică și conștientă față de mediul înconjurător, și (3) **nonsexistă**, prin excluderea prejudecăților sexiste din viața publică. Libertatea trebuie să fie protejată prin morală sau presiune publică, care ține loc de „opinie publică".

Adrian Vermeule, un profesor admirabil de drept al Universității Harvard, ne relatează că **liberalismul este sacru prin caracterul său, devenind un ritual public în depășirea superstițiilor și bigotismului în numele rațiunii și logicii sociale, dar, ca orice obiect ritualizat, are nevoie de desemnarea unui dușman, a cuiva care poate fi țintit ca o piedică în calea progresului.** Liberalii sunt foarte creativi în căutarea de inamici, pe care-i devoră și-i distrug pentru a supraviețui ca ideologie politică[83]. Liberalii cred că nu poate exista prosperitate socială fără ca individul să se bucure de o seamă de libertăți și drepturi politice esențiale. Fără îndoială, liberalismul modern de astăzi reprezintă o versiune revizuită a rolului statului în societate, mai ales în ceea ce privește intervenția statului în economie, iar curentul neoliberal se plasează mult mai aproape de doctrina gânditorilor clasici, în antiteză cu politicile de bunăstare și reducere a statului. Pe fundalul acestor defecțiuni doctrinare, liberalismul s-a trezit peste noapte că a devenit un fel de mic „teatru de război" între „liberalii egalitari" și „libertarieni"[84]. Constatăm astfel că principalele curente ale liberalismului modern s-au deplasat mult spre stânga, inclusiv acceptând anumite obligații ale statului, instrument de redistribuire a puterii și bogăției naționale. Acest model de liberalism nu duce lipsă de voci critice[85]. Este criticată și tendința neoliberalilor de a contribui la edificarea unei societăți mai echitabile și mai decente, scopuri care nu se găseau anterior în repertoriul doctrinei liberale (cf. Beveridge, 1944; 1945; Rawls, 1993). Chiar și titlul

81 J. Keane, *Despotism and Democracy: the Origins and Development of the Distinction between Civil Society and the State, 1750-1850*, in J. Keane, ed., Civil Society and the State. 1988: London: Verso, pp. 35-71.

82 B.S. Turner, *Citizenship and Capitalism*. 1986: London: Allen & Unwin. Turner, B.S. 1997: *Citizenship Studies: a General Theory*, Citizenship Studies, 1, pp. 5-18.

83 Richard M. Reinsch II, *Carl Schmitt, Leo Strauss, and the Woke Post-Liberals*, in *National Review*, July 31, 2018, https://www.nationalreview.com/2018/07/post-liberalism-carl-schmitt-leo-strauss-and-woke-post-liberals/

84 Will Kymlicka, *Contemporary political philosophy*. Second edition. Oxford: (2002). Oxford University Press, pp. 53-165.

85 Într-o carte publicată în 2016, *The Demon in Democracy*, Ryszard Legutko, un luptător contra regimului socialist din Polonia, crede că liberalismul practicat astăzi în Europa este o versiune reîncărcată a comunismului, pentru că, susține el, își propune să distrugă integritatea statelor-națiune, să elimine credința, familia și asocierea liberă, instalând în locul lor un individualism fără limite, întemeiat pe o loialitate umanistă abstractă. Legutko susține necesitatea revenirii la guvernări reprezentative, întemeiate pe identitatea culturală și juridică a națiunilor, care contrazic ideologia acestui liberalism.

lucrării lui Rawls, *Justice as fairness*, un reper ideologic aclamat de mai multe școli neoliberale, vorbește clar despre direcția de revizuire a ideilor liberalismului clasic.

Putem vorbi despre un etos liberal, care a inventat pe lângă vocabularul imens de noțiuni și concepte doctrinare (individ, rațiune, progres, libertate, contract, clasă, societate, eficiență, schimbare, reformă, revoluție) și un sistem de gândire întemeiată pe contestarea îngrădirilor clericale, economice, culturale, dar și naționale. Ludwig von Mises avea dreptate când spunea că liberalismul este mai mult decât o politică: este o atitudine, o stare de spirit ce orientează acțiunea socială, o cultură a modernității fără de care nu poate fi imaginată societatea de astăzi[86]. Ca doctrină esențială, liberalismul a furnizat o viziune eliberatoare asupra lumii și societății, fiind asimilat cu intensități diferite de majoritatea mișcărilor politice moderne. Deloc întâmplător că și socialismul a fost etichetat ca liberalism înainte de a avea pretenții de ideologie separată, iar ulterior, compromisul metodologic a fost de a-l defini ca pe un „liberalism minus proprietate privată, iar social democrația ca liberalism plus egalitarism". Elementele cheie ale sistemului de gândire liberal țin de: individualism, libertate, constituționalism și universalism, așezând la temeliile sale egalitatea juridică a indivizilor sub numele de democrație reprezentativă. Cetățenii se asociază voluntar pentru a-și apăra libertățile prin mijlocirea unei societăți politice.

2.7. ECHITATEA, EGALITARISMUL ȘI IDEALUL DE LIBERTATE ÎN ȘCOALA LIBERALISMULUI

Rivalitatea altor ideologii cu ideile liberale a prevestit nevoia unor primeniri doctrinare, care au apărut în 1971, prin *Teoria Justiției* de John Rawls. Înainte de Rawls, filosofia și politica morală a liberalismului erau dominate de utilitarismul clasic al lui Jeremy Bentham și John Stuart Mill, care susțineau solidari că justiția trebuie să urmeze legile utilității. Pledând pentru neutralitatea statului, liberalii moderni acceptă ideea unei societăți pluraliste, înființată pe modelul egalitar de drepturi și oportunități. Ideea unei justiții distributive descrie natura pluralismului inclusiv, care atestă existența nu doar a unor comunități diverse, dar și a unor distribuiri imperfecte de resurse, care ajung în mod inegal la cetățeni. Aceste imperfecțiuni pot degenera spre un model oligarhic de distribuție, noninclusivă și despotică, ori spre un model democratic care oferă, după cum afirmă Rawls, „justice as fairness" (justiție ca echitate). Realizând că, adeseori, competiția pieței libere produce inegalități pe baza unor poziții inițiale inegale, liberalismul sprijină necesitatea unor politici de reglementare care ar asigura „minimul constituțional" (Rawls, 1993).

86 Ludwig von Mises, *Liberalism in the Classical Tradition*, Cobden Press, San Francisco, ed. III, 1985, p. 10.

Teoria justiției distributive se bazează pe ideea că societatea este un sistem de cooperare în avantaj reciproc între indivizi, ceea ce implică posibilitatea unor conflicte de interese și identitatea intereselor comune. Justiția ar trebui să definească cea mai dreaptă alocare de beneficii și costurile cooperării sociale între indivizi. Aceasta reflectă, în teoria lui John Rawls, **un contract social al justiției**. John Rawls (1921-2002) își invită cititorii să-și imagineze că fac parte dintr-un grup de persoane care nu se cunosc bine între ele. Grupului i se cere să definească și să negocieze o formă de organizare socială, întemeiată pe o serie de principii. Neștiind ce poziție ar ocupa într-o asemenea societate fictivă, toți vor opta pentru un model de societate cât mai egalitară, care ar asigura protejarea fiecăruia, atâta timp cât nimeni dintre participanți nu este sigur că nu ar fi printre cei mai săraci. Rawls își explică teoria pornind de la o premisă etică – justiția se justifică prin ideea de echitate (fairness), aplicată unei societăți echitabile și prin intermediul unor instituții echitabile, în care membrii unei societăți adoptă practici prin care se apropie de principiile fundamentale ale justiției. Ideile liberale despre economie se referă la economia bunăstării, care leagă eficiența de echitate, sugerând că alocarea pieții libere trebuie să fie corectată prin aducerea unor oameni mai aproape de resursele la care nu au acces, ca urmare a diferențelor inițiale de avantaj, noroc sau capacitate inerentă (Dworkin, 1985)[87]. Adepții lui Rawls au fost numiți în consecință „liberali egalitari", ca urmare a faptului că declară rasismul și sexismul cele mai grave racile sociale, propunându-și să amelioreze inegalitățile sociale, prin sporirea investițiilor statului în sistemul de educație publică, prevenirea infracțiunilor și crimelor, remedierea inechităților de gen etc.

Doctrina liberalismului egalitar susține că toți cetățenii sunt egali ca valoare și statut moral: fiecare dintre ei urmează a fi tratat în mod egal[88]. Inspirându-se din teoria clasică a drepturilor naturale (Locke), filosofia noului egalitarism a influențat pe rând abordări legaliste, politice, gender, rasiale, economice și confesionale. După scrierea *Teoriei Justiției* de Rawls, ideile liberalilor egalitariști s-au ciocnit de poziția „liberalilor libertarieni", în persoana lui Robert Nozick și Friedrich Hayek, pentru care guvernele sunt obligate să respecte libertățile civile și politice, inclusiv competiția economiei libere, în timp ce politicile redistributive care taxează oamenii bogați în favoarea săracilor încalcă aceste drepturi[89].

În replică, Rawls afirmă că exercițiul libertăților civile și politice fără asigurarea nevoilor sociale și economice nu are sens; astfel, obligația statului este de a asigura

87 R. Dworkin, *A Matter of Principle*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985.

88 D. Erdal; A. Whiten, *Egalitarianism and Machiavellian Intelligence in Human Evolution*. (1996). In Mellars, P.; Gibson, K. (eds.). *Modeling the Early Human Mind*. Cambridge MacDonald Monograph Series: Rosales, José María (12 March 2010). *Liberalism, Civic Reformism and Democracy. 20th World Contress on Philosophy: Political Philosophy*.

89 Friedrich A. Hayek, *The Constitution of Liberty* (1960), Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia* (1974).

fiecărei persoane un nivel decent de trai, acces la educație, venituri, locuință, servicii medicale etc., dezvoltând în continuare un concept nou, nemaiîntâlnit până atunci în doctrina liberalismului clasic – **principiul egalității echitabile de șanse**. Pe scurt, Rawls consideră că indivizii urmează să se bucure de șanse egale de succes, indiferent de locul lor inițial în sistemul social, iar șansele de carieră trebuie să fie neafectate de factori arbitrari din punct de vedere moral (rasa, starea social-economică sau etnia).

„Este limpede că o concepție privitoare la dreptate poate fi mai rezonabilă decât alta sau justificabilă în raport cu aceasta, dacă persoanele raționale aflate în situația inițială ar alege principiile dreptății oferite de prima în dauna celor oferite de a doua. Concepțiile despre dreptate trebuie să fie ierarhizate în funcție de caracterul lor de a fi acceptabile pentru persoanele aflate în circumstanțele amintite"[90].

Rawls leagă prioritatea dreptului de concepția voinței, inspirându-se din ideile lui Immanuel Kant, prin care s-ar înțelege că **indivizii nu sunt doar o sumă a necesităților lor, după cum afirmă utilitariștii, și nici ființe a căror perfecțiune urmărește scopuri sau finalități codificate de natura noastră, ci suntem persoane libere și independente, neconstrânse de niciun fel de legături anterioare de ordin moral, capabile să-și aleagă singure țelurile lor superioare în viață**. În acest fel, Rawls admite că dreptul este anterior interesului general[91].

„Nu ar trebui să dedicăm binele vieții noastre, constată autorul Teoriei Justiției*, independent de binele pe care-l considerăm superior altor țeluri, iar atunci când revizuim relația între drept și bine, propusă de doctrina teleologică, să dăm prioritate sinelui."*

Conceptul lui Rawls al „sinelui, neîncorsetat de obligații morale anterioare" (self, uncovered by prior moral ties) a trezit multe critici[92] care i-au reproșat autorului că anumite obligații, cum sunt: solidaritatea, pietatea pot fi imperative care nu lasă loc de alegere. Aceste obligații nu pot fi respinse ori ignorate, și nu este clar dacă le acceptăm în calitate de ființe independente, neîncorsetate de obligații morale, ori din contra. Primul principiu formulat de Rawls este ca persoanele să se bucure de drepturi egale într-un sistem oarecum adecvat, compatibil cu existența unor sisteme similare pentru restul, în timp ce al doilea principiu se referă la reglementarea detaliată a averii și puterii, accentuând un așa-zis „principiu al diferenței". După Rawls, un stat trebuie să permită existența unor inegalități atâta vreme cât ele îmbunătățesc situația tuturor, inclusiv a celor mai puțin avantajați, însă numai dacă ele sunt consistente cu libertatea reală. Întrucât părțile pornesc de la o împărțire egală a tuturor bunurilor sociale primare, cei care beneficiază mai puțin dispun, ca să zicem așa, de un drept

90 J. Rawls, *A Theory of Justice*, Cambridge, MA, The Belknap Press of Harvard University Press, 1999, p. 16.
91 Immanuel Kant, *Political Writings*, Hans Reiss ed. H.B. Niabet, trans, 1970. Rawls, supra note 3, at 30-32.
92 MacIntyre, *After Virtue*, supra note 8, at 190-209, MacIntyre, *Is Patriotism a Virtue?*, Taylor, Sources of the Self, supra note 9, at 508.

de veto, iar acest lucru aplică principiul diferenței – vor avea mai mult de câștigat cei care au câștigat cel mai puțin[93]. Scopul lor nu e de a întemeia un sistem social, ci de a formula un set de principii legate de ceea ce poate fi considerat drept. Pentru ca să fim siguri că setul de reguli nu-l va favoriza pe cineva aparte, Rawls subliniază că ar trebui să existe niște „limitări cognitive", pe care le numește „văl al ignoranței", în spatele căruia trebuie să fie plasate părțile contractante în situația originară, de la care pot negocia cel mai avantajos contract: *„Ideea poziției originare este de a institui o procedură echitabilă, astfel încât oricare ar fi principiile asupra cărora se va cădea de acord, ele să fie juste […], trebuie cumva să anulăm efectele contingențelor specifice, care îi pun pe oameni în stare de adversitate și îi determină să exploateze circumstanțele sociale și naturale în propriul lor avantaj. Acum, pentru a realiza acest lucru, eu presupun că părțile sunt situate în spatele unui văl al ignoranței (a veil of ignorance). Ele nu cunosc modul în care diferite alternative vor afecta situația lor particulară și sunt obligate să evalueze principiile numai pe baza unor considerații generale".*

2.8. ȘCOALA LIBERTARIANĂ

De la liberalismul anarhic legat de numele lui Max Stirner (1805-1856)[94], care afirma că **omul este egal lui Dumnezeu și că drumul spre perfecțiune pornește de la eliberarea omului din chingile societății**, filosofia liberală a stat la izvoarele școlii libertariene, reprezentate plenar de ideile baronului Ludwig von Mises (1887-1983). „**Statul**, opina Ludwig von Mises, **ar trebui să se limiteze la câteva funcții de bază: legislative și polițienești, lăsând forțele vitale ale economiei să se ocupe de restul**"[95]. Autor al teoriei banilor și ciclului de business[96], von Mises adoptă un scepticism funciar față de puterea statului și autorități, considerând că economia de piață este cel mai important mecanism legitim al unor regimuri liberale, iar proprietatea privată este materia oricărei civilizații. Însă, critica sa cea mai acidă se revarsă asupra planificării socialiste[97]. Mises demonstrează că raționalitatea și acțiunile economice într-o economie de piață sunt oferite de interacțiunea dintre proprietari, competiție și sistemul de prețuri, care generează motivul interesului individual pentru a utiliza în mod eficient forța de muncă, resursele și capitalul, ca urmare a interacțiunii dintre vânzători și cumpărători.

93 J. Rawls, *A Theory of Justice*, ed. cit., p. 131.

94 Max Stirner (25.10.1806-26.07.1856) pe numele lui adevărat Johann Kaspar Schmidt a fost un filosof german, recunoscut ca părinte al mai multor școli de gândire: nihilismul, existențialismul, teoria psihanalitică, postmodernismul și individualismul anarhic. Cele mai importante cărți ale lui Max Stirner sunt: *The Ego and its Own, Individual His Property.*

95 Ludwig von Mises, *Human Action: A Treatise on Economics* (Indianapolis, IN: Liberty Fund, [1949, revised ed., 1966] 2005).

96 Ludwig von Mises, *The Theory of Money and Credit* (Indianapolis, IN: Liberty Fund, [1912, revised ed. 1952] 1981).

97 Ludwig von Mises, *Socialism: An Economic and Sociological Analysis* (Indianapolis, IN: Liberty Fund, [1922, revised ed. 1951] 1981).

Prin lichidarea proprietății private ca mijloc de producție și inițiativă privată, economia sovietică planificată nu are cum ști ce-și doresc consumatorii, în materie de servicii și bunuri, și asta indiferent de cât de deștepți și informați ar fi aceștia. Autorul susține că orice sistem planificat va produce dezordine, dezechilibre între cerere și ofertă și ineficiență în alocarea resurselor. Libertarianismul revine ca o materie obligatorie de studiu, însă, abia după faimoasele contribuții de teorie economică ale lui Nozick[98]. Acesta relevă în cartea sa, *Anarhia, statul și utopia*, **că nu se justifică niciun stat mai larg decât cel minimalist, iar definiția unui stat „minimal" este că acesta trebuie să aibă monopol legitim de aplicare a forței într-un anumit teritoriu și să asigure celor care-l locuiesc viața, libertatea, proprietatea și aplicarea contractelor**. Nozick vrea să demonstreze: (1) că statul minimal este justificat și că el se dezvoltă în mod natural din starea de anarhie, deși doctrina anarhistă susține contrariul; (2) că orice stat mai extins decât statul minimal (nightwatchman state) va fi lipsit de legitimitate; (3) că statul minimal nu este doar singurul stat justificabil, ci și un ideal pentru care merită să luptăm.

Insistența lui Nozick asupra faptului că forma minimală a statului e și singura tolerabilă vine din convingerea lui în existența unor drepturi naturale inalienabile, drepturi care nu sunt stabilite prin legislație, ci mai degrabă sunt drepturi morale, intangibile. Libertarienii, care oferă o formă de liberalism clasic radicalizat, după cum îi definește Robert Nozick[99], contestă cu vehemență revizuirea principiilor liberalismului clasic și „retragerea" ideologică a liberalismului modern din confruntarea directă cu socialismul și conservatorismul, ca școli rivale de gândire. Libertarienii cer păstrarea intactă a libertății individului în economie și comerț, în sfera vieții private, a drepturilor politice și sociale, regretând declinul din ultimele decenii al liberalismului modern. Acest gen de critică nu rămâne fără răspuns din partea liberalilor egalitari. Aceștia răspund că sănătatea și educația trebuie să fie accesibilă prin servicii garantate tuturor cetățenilor, indiferent de starea lor socială, dar au diferențe vizibile în ceea ce privește stabilirea tipului de educație și forma de acces la servicii medicale pe care statul ar trebui să le garanteze.

Sărăcia este tratată de libertarieni ca un pericol direct contra libertății individuale, pronunțându-se în favoarea unui echilibru dinamic între răspunderea personală și cea comunitară, solicitând politici care să asigure beneficii speciale pentru grupurile vulnerabile, persoane cu dizabilități și vârstnici.

Liberalismul a fost înainte de toate o ideologie împotriva regimului feudal, adică împotriva abuzurilor comise asupra exercitării legilor și justiției, iar în politicile constituționale, liberalii cer expres separarea puterilor. Apoi, liberalismul era opus vechii

98 Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia*. (1974): Oxford: Blackwell, p. 45. În 1975, această carte a primit Premiul Național pentru Filosofie și Religie în SUA.

99 Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia*. (1974). New York: Basic Books.

ordini sociale, adică împotriva poziției privilegiate clerului și nobilimii. În timp, acest aspect a devenit „călcâiul lui Ahile" al liberalismului politic, deoarece atunci când clasa muncitoare în ascensiune a devenit capabilă să gestioneze acest principiu, atacul asupra privilegiilor s-a întors contra burgheziei liberale înseși. Pe parcursul mișcării revoluționare, atacul asupra privilegiilor nu a luat sfârșit decât în momentul în care societățile au devenit egalitare. În cele din urmă, liberalismul s-a întors împotriva legăturii dintre biserică (indiferent care) și stat, iar mișcarea a devenit anticlericală. Pentru Nozick, drepturile individuale nu pot fi concepute decât sub forma unor reguli stricte, care să limiteze o eventuală intervenție în sfera privată a oricărui individ, adică în sfera vieții, libertății și proprietății. Drepturile astfel concepute nu stabilesc finalități ireductibile, ci doar reguli pe care trebuie să le respectăm în relațiile noastre cu ceilalți indivizi (cetățeni), aplicându-se tuturor, cu aceeași forță imperativă: de a renunța la violență, agresiune, constrângere, amenințări, orice poate afecta libertatea. Așadar, dreptul este **libertatea de a acționa fără a fi constrâns de altcineva**. Ideea de justiție este strâns legată de o teorie a proprietății, ca „îndreptățire" (entitlement theory of justice), pentru că, opinează Nozick, principiul complet al dreptății distributive (distributive justice) rezidă în fundamentarea principiului după care o distribuire este dreaptă dacă fiecare este îndreptățit să dețină ceea ce posedă în urma distribuirii[100].

Cu toate diferențele și limitele sale intrinseci, liberalismul modern continuă să exercite o certă atracție filosofică și ideologică, datorită proiectului său politic de emancipare, luptă pentru extinderea drepturilor universal-cetățenești și pentru atingerea idealului de societate liberă.

2.9. LIBERALISMUL SOCIAL, WELFARE AND WORKFARE

Dacă liberalismul clasic (laissez-faire) a dat modernității un stat legal și a oferit libertăților economie prioritate în vederea instalării unei aristocrații capitaliste, scopul căreia era să acumuleze capital, odată cu dezvoltarea clasei muncitoare și a conflictelor de clasă, socialismul a reușit să preia agenda politică a schimbărilor în societate. Democrația de tip liberal însemna opoziție față de regimurile de tip feudal, inclusiv cele monarhice absolutiste, în favoarea formelor republicane, însă pe măsură ce sloganele egalitariste s-au răspândit în Europa, liberalii par să-și fi schimbat țintele după 1848, liberalii democrați rămâne pe poziții constituționaliste, în timp ce liberalii egalitari preferă să susțină mișcările socialiste. Și John Stuart Mill observă că pentru democrații liberali libertatea este finalitatea, iar democrația este mijlocul, în timp ce liberalii egalitari înclină să creadă că libertatea poate fi pierdută în schimbul unei eliberări definitive. În Europa, democrații care nu vor să fie asimilați socialiștilor

100 Idem, p. 150

se numesc liberali, în timp ce în SUA, democrații sunt echivalați liberalilor, dar se poziționează ca fiind în stânga spectrului politic. Așadar, liberalismul clasic este anti-egalitar, dar în competiție politică cu partidele de masă de stânga și liberalismul trebuie să se adapteze prin inventarea unor noi forme de reprezentare.

Apelând la apărarea regimului constituțional, liberalismul a căutat să tempereze excesele egalitare ale democrației printr-un echilibru dinamic între egalitate și libertate, între mase și elite. Spre deosebire de Occident, în multe țări din Europa de Est și Centrală, liberalismul a devenit „național-liberalism", ajutând la proiectul elitelor locale de a moderniza și reconstrui societățile lor afectate de subdezvoltare[101]. Partidele liberale au acceptat politicile de protecție socială, în aceiași măsură în care mișcările socialiste au acceptat instituția proprietății private, un compromis atins în proporții și intensități diferite, dar care a însemnat apropierea de conceptul statului bunăstării (Welfare state, inventat la finele celui de-al II război mondial). Consensul asupra utilității statului bunăstării și a durat până la finele anilor 80, atunci când conservatorii și liberalii au decis să-și reafirme doctrina socială în termini neoliberali, renunțând la politicile de protecție socială pe scară largă, în timp ce stânga a anunțat că preferă să meargă pe ideea unei „a treia căi", tradițional legată de ideile corporatismului. Aceste delimitări nu au rezolvat pe deplin diferențele majore, dar au adus clarificări. Astfel, liberalii se întorc la ideile „statului minimal" (clasic), în timp ce socialiștii susțin „statul extins", nu printr-o renaștere a modelului de la începutul secolului XX, ci pe filonul competențelor atribuite organismelor politice supranaționale (UE, OMC); astfel, socialiștii preferă politicile protecționiste și transferul de atribuții suverane spre un actor continental, în timp ce conservatorii clasici preferă menținerea unor pârghii naționale de salvgardare contra uniformizării. O soluție hibrid între cele două curente își propune să fie liberalismul social, adepții căruia susțin că teoria clasică a liberalismului trebuie să fie completată de justiția socială. La modul practic, acest lucru înseamnă că un capitalism moderat, întemeiat pe instituții și mecanisme de extindere a capitalului social (educație, sănătate, incluziune), printr-o serie de politici social liberale care adaptează sistemul capitalist la idei umaniste și liberal-democratice. De regulă, partidele social-liberale se consideră a fi de centru ori chiar de centru-stânga, în opoziție cu abordările liberalismului clasic (laissez-faire) și cele colectiviste de inspirație egalitară (marxiste ori neomarxiste). Unii autori le atribuie social-liberalilor eticheta de „liberali moderni", dar această tipologie este vehement contestată de neoliberali, care pledează la rândul lor pentru politici monetariste rigide și reducerea serviciilor oferite de stat. În mod paradoxal, social liberalii sunt contestați pentru ideile lor de compromis social chiar de către cei, care-au apărut în umbra lor. Se știe că primii social-liberali au apărut în 1938, în cadrul conferințelor dedicate lui Walter Lippman,

101 Florin Abraham, Călin Cotoi, Maria Vasiu, Ionel Nicu Sava (coord), *Doctrine și partide politice Europene*, CSR, București, 2007, p. 210.

sub numele de „neoliberali", la sugestia economistului german, Alexander Ruestow[102]; mai târziu, conduși de un grup de economiști liberali (Ludwig Erhard, Alexander Rustow, Walter Eucken și Alfred Muller Armack), aceștia au depus o contribuție esențială la reconstrucția postbelică a Germaniei, prin politici de control a prețurilor și extinderea spre pieţele externe. Se știe că anume Erhard, în calitate de Ministru al Economiei sublinia că pieţele sunt în mod inerent sociale, politicile sociale urmând a fi cât mai prudente. Astăzi, Partidul Social Liberal din Danemarca, Liberal-Democrații Britanici și alte câteva zeci de partide asociate Grupului ALDE din Parlamentul European reprezintă cele mai reușite modele de adaptare a liberalismului la noile realități politice europene, reprezentând un hibrid între doctrina clasică a economiei de piață și preocupările social-liberale tipice[103] (justiție socială, toleranță, economie de piață socială, comerț liber, mediu sănătos, pluralism democratic, dar și un angajament durabil pentru solidaritatea internațională).

2.10. LIBERALISMUL MODERN ÎN ACȚIUNE

Scorurile politice ale partidele liberale nu au fost înalte în ultimul secol, limitându-se la scoruri de 8-10% din voturi ca medie în alegerile europene. Cu mici excepții (31% în alegerile din Danemarca în 2001, 17% în Marea Britanie în 1997), partidele liberale i-au de obicei rezultate minore, ceea ce nu le împiedică să participe activ la coaliții de guvernare, venind cu alternative redutabile. Unii autori atribuie vina acestei performanțe scăzute atractivității de care s-au bucurat în plan politic partidele de masă de stânga, alternativele lor totalitare de dreapta și grupurile populiste din ultimele decenii. Cea mai importantă familie politică la nivel continental este reprezentată de către Partidul Liberalilor, Democraților și Reformatorilor Europeni (ELDR), sugerând chiar și prin abrevierea sa 3 denumiri/concepte, care exprimă o coaliție de grupuri definite prin libertate, democrație și reformă. În 1976, liberalii au pus începuturile unei federații europene, constituită pe baza unui program politic liberal, adoptat la Stuttgart. În anul 2002, ELDR număra 49 partide politice din statele membre și candidate, fără a avea reprezentare politică într-o serie de state cheie (Franța, Spania și Portugalia). În alegerile din 2004, liberalii europeni au făcut campanie cu sloganuri clasice despre „crezul într-o societate dreaptă, liberă și deschisă, care valorifică capacitatea tuturor cetățenilor de a participa deplin în societate, oferindu-le oportunitatea de a-și împlini potențialul propriu, feriți de sărăcie, ignoranță și discriminare"[104]. Putem trage concluzia că liberalii europeni sunt în căutarea unor noi forme de discurs

102 Kirchner, Emil (2000). *Liberal parties in Western Europe*. Cambridge University Press. pp. 356–7. ISBN 978-0-521-32394-9.

103 Eatwell, Roger; Wright, Anthony (1999). *Contemporary political ideologies*. Continuum International Publishing Group. ISBN 978-0-8264-5173-6

104 ELDR Manifesto, 2004 European Parliamentary Elections, Amsterdam, Nov.14, 2004.

în condițiile unei largi game de identități locale, și a unei vizibile diferențe naționale. În Programul ELDR se înscriu câteva linii directoare: garantarea drepturilor omului, a libertăților civile și politice în Europa, adoptarea unei Constituții democratice, bazată pe separația puterilor, votul majoritar și protecția minorităților, asigurarea unei creșteri economice constante și echilibrate, statele membre să asigure UE o politică externă comună, cât mai mult în interesul comunităților europene (economice) și cooperării politice dintre țările membre, cimentarea unității europene pe baza convingerii comune că libertatea individuală, oportunitățile egale pentru toți și competiția liberă a ideilor și partidelor sunt elemente inseparabile ale societății democratice. Liberalii europeni pledează pentru o Europă federală (Manifestul din 1999 de la Berlin), dar acest obiectiv trezește controverse în statele membre ale UE, și față de care se opun atât popularii (PPE), cât și socialiștii. Liberalii sunt însă mult mai favorabili politicii de extindere a UE, susținând admiterea oficială a țărilor din Estul Europei (România, Bulgaria în 2007) și stăruind asupra unei politici mai puternice a UE în domeniul securității și apărării. După alegerile din 2004, liberalii au constituit în Parlamentul European Grupul ALDE (Alianța Liberalilor și Democraților pentru Europa), ca urmare a fuziunii dintre EDP (Democrații Europeni) cu ELDR, anunțând un nou program din 10 puncte, legat de reforma instituțională a UE, întărirea rolului UE de actor global, debirocratizarea și transparența fondurilor comunitare, Europa minorităților, educație pentru cât mai mulți, economie competitivă, buget comunitar extins, mediu sănătos, distribuirea echitabilă a beneficiilor globalizării și reducerea disparităților regionale.

Capitolul III

SOCIALISMUL

3.1. ORIGINILE ISTORICE ALE SOCIALISMULUI

La origini, din primele grupuri de inspirație socialistă au făcut parte socialiștii utopici francezi Henri de Saint-Simon (1760-1825), Charles Fourier (1772-1837), Piere-Joseph Proudhon (1809-1865) și socialiștii utopici englezi Robert Owen (1771-1858) și Henry George (1839-1897). Toți cărturarii înscriși convențional la școala socialismului utopic își propuneau diverse proiecte de reformare radicală a societății – fie prin desființarea sau reducerea drastică a proprietății private (o sursă a inegalităților sociale), fie prin crearea unor societății ideale în care totul urma să fie planificat și controlat prin rațiune, asociere și reciprocitate. Saint-Simon a predicat înlocuirea societăți capitaliștilor cu o societate a producătorilor de bunuri materiale. Capitaliștii erau, în opinia sa, o clasă parazitară, incapabilă să producă bunuri, însușindu-și plusvaloarea din munca plătită insuficient a proletarilor. La rândul său, Proudhon a contestat funcțiile statului și chiar utilitatea existenței unor autorități ale statului, care ar trebui să fie înlocuite, după teoria sa, cu aranjamente încheiate între grupuri de proletari egali, punând accentul pe educația continuă a cetățenilor și a viitoarelor generații.

Robert Owen, unul dintre fondatorii socialismului britanic, a fost un avocat înflăcărat al ideilor utopice, urmându-i pe David Hume (1711-1776) și Francis Hutchinson (1660-1739) în chestiunile legate de filosofie și morală, drepturi naturale și relația cu divinitatea. În anul 1825, Robert Owen a înființat o cooperativă organizată pe o suprafață de 30.000 de acri în statul Indiana, SUA, unde intenționa să creeze modelul unei societăți ideale cu numele „Noua Armonie". Cooperativa lui Owen nu a durat prea mult timp, voluntarii implicați în acest experiment s-au împrăștiat, iar proiectul s-a sfârșit atunci când datoriile acumulate l-au forțat pe Owen să vândă terenul achiziționat pentru acest proiect, în mod ironic, chiar unor capitaliști pe care îi detesta. Mai târziu, Robert Owen a încercat să repete proiectul său „de suflet" de înființare a unei societăți perfecte, plantând și alte colonii umane pe teritoriul statului Hampshire, Ralahine, dar niciuna dintre aceste încercări utopice nu a durat mult timp. Spre deosebire de restul stângii socialiste, socialiștii utopici nu au promovat și nici nu au admirat vreodată teoria luptei de clasă sau a revoluțiilor destinate să înlocuiască prin violență regimurile existente, punând accent pe educație și iluminism. În sinea lor, socialiștii utopici considerau (ca și alchimiștii din Evul Mediu) că odată ce vor reuși să găsească modelul perfect de gestionare a unei comunități izolate, acesta va fi preluat de ceilalți oameni și, în acest fel, se vor putea depăși injustițiile și imperfecțiunile

lumii, dacă avantajele acestor proiecte vor fi prezentate în mod convingător și rațional tuturor celor interesați[105].

Socialiștii utopici au creat tendința de a promova o societate mai justă, dar egalitară, pe baza valorilor liberale: libertate, democrație, echitatea, justiție, solidaritate, autonomie, pluralism politic, diversitate a formelor de proprietate, idei care aveau priză la public în condițiile unor regimuri despotice și injuste, dominate de aristocrați și industriași. Promotori ai unei societăți mai juste, cei mai mulți dintre socialiștii „postutopiști" – Karl Marx (1818-1883), Ferdinand Lassalle (1825-1864), Eduard Bernstein (1850-1932) și John Stuart Mill (1806-1873) – au insistat pe ideea unei societăți fără clase, egalitare, care va apărea în urma unei înverșunate lupte de clasă. Criticându-i pe socialiștii utopiști pentru naivitatea lor funciară, Karl Marx și Friedrich Engels (1820-1895) s-au distanțat de ideile lor, optând pentru declanșarea unei lupte de clasă, care va duce inevitabil și dialectic la răsturnarea sistemului capitalist existent[106]. Misiunea providențială a proletariatului ocupă, în doctrina lui Karl Marx, un loc central, care prescrie o singură opțiune de salvare a omenirii – eliberarea de sub chingile exploatării capitaliste. Pentru Marx, lupta de clasă este locomotiva istoriei, iar materialismul și dialectica reprezintă pilonii unei teorii care trebuie să pregătească preluarea puterii de către proletariat. Cea mai titrată lucrare scrisă de Marx, *Manifestul partidului comunist*[107], definește ca prioritate a mișcărilor muncitorești – organizarea luptei de clasă, având drept corolar central – suprimarea proprietății private și a celei funciare, desființarea dreptului de moștenire și repudierea culturii, blamată că ar servi ca instrument de creare a unei „false conștiințe", prin care ideologia capitalistă reneagă apartenența adevărată a proletarilor la clasa muncitoare și, în acest fel, întârzie lupta finală care se va da între asupriți și asupritori.

În capitolul I al Manifestului, Karl Marx descrie lupta de clasă între proletariat și burghezie care duce inevitabil la o revoluție. La fel cum clasa burgheză a răsturnat orânduirea feudală și patriarhală, obținând puterea deplină, proletariatul se va ridica la lupta finală pentru a răsturna dominația capitalistă printr-o ruptură radicală, de la rădăcini, a tuturor relațiilor de proprietate moștenite din trecut. Prin marxism, un segment important al stângii ideologice se radicalizează; reprezentanții acestei mișcări sunt convinși de inevitabilitatea unei revoluți mondiale, iar lupta de clasă – ca vehicul al schimbărilor materialismului dialectic – va duce spre o societate comunistă, în timp ce curentele de stânga nemarxiste (social-democrații și socialiștii) își propun să reformeze societatea prin reforme graduale. Socialiștii consideră teoria lui Adam Smith eronată și susțin că toate problemele economiei de tip capitalist (salarii mici,

105 Hal Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution*, (1990): Volume IV: *Critique of Other Socialisms*. New York: Monthly Review Press. pp. 1–21. ISBN 978-0853457985

106 Friedrick Engels, *Socialism: Utopian and Scientific* (Chpt. 1). Marxists.org. Retrieved July 3, 2013.

107 Karl Marx, Friedrich Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, Nemira, București, 1998.

condiții improprii de muncă, mediul ambiant poluat, șomaj etc.) pot fi rezolvate printr-un control exercitat de stat în numele interesului comun al clasei muncitoare. După exemplul liberalismului clasic, socialismul pledează pentru separarea bisericii de stat, însă, spre deosebire de liberali, socialiștii susțin nu doar egalitatea de șanse, dar și o egalitate a rezultatului urmărit de indivizi.

Ideile lui Marx converg spre constituirea unei școli distincte a „materialismului dialectic" odată cu publicarea lucrării *Anti-Dühring*[108], scrisă de Fr. Engels în 1878, și care, potrivit unei recenzii foarte laudative a lui Karl Kautsky și Eduard Bernstein, devine cartea de căpătâi a viitorilor comuniști.

Concepută ca o replică la tentativa lui Eugen Dühring de a se distanța de ideile lui Marx, care tocmai se ocupa de scrierea *Capitalului* (Das Kapital), lucrarea a rămas în anale ca una dintre cele mai valoroase contribuții ale lui Engels la filosofia economiei politice și a socialismului. Cartea lui Engels l-a influențat și pe V.I. Lenin, care preia unele teze în lucrarea sa, *Materialism și empiriocriticism*[109]. Putem spune astfel că socialismul a apărut pe un fundament definit de concepția epistemică a evoluționismului sociologic, arborând drapelul umanismului internațional și promovând egalitatea tuturor în fața legii, a drepturilor și libertăților cetățenești. Socialismul cuprinde o largă diversitate de școli și mișcări extrem de diverse: marxiste și nemarxiste, laburiste, maoiste, leniniste, trotkiste, titoiste, etc., acoperind realități politice și istorice atât de variate de la țară la țară, încât adeseori variațiile lor par a fi mai apropiate de ideologiile rivale decât de doctrina originală, care le-a dat numele.

Vom puncta în continuare câteva principii esențiale ale doctrinei marxiste, care au devenit în timp referințe-cheie pentru socialismul marxist:

1. Materia determină spiritul. Marxismul califică individul drept o ființă supusă regulilor sociale inevitabile. De la naștere și până la moarte, indivizii trăiesc și se dezvoltă într-un mediu social, fiind influențați și modelați de situația materială și de moravurile societății în care s-au născut. Libertatea individului nu contează pentru Marx, ci doar acțiunile care se înscriu într-un cadru social organizat, ceea ce condiționează și tipul de libertate pe care indivizii și-l pot asuma, prin raportarea la alte persoane. Fără această raportare la mediul social, libertatea este o ficțiune. Deși recunoaște că societatea capitalistă a obținut anumite libertăți politice pentru cetățenii emancipați de tirania medievală, prin limitarea puterii despotice, separarea statului de biserică și a sectorului public de sectorul privat, Marx consideră că modul de producție capitalist este antiuman, iar conștientizarea acestei probleme de către cei oprimați va duce la inițierea unei revoluții socialiste. La baza acțiunii de schim-

108 I. Berlin, *Karl Marx, his life and environment* (3rd ed.). (1963). Oxford: Oxford University Pres, p. 221.

109 В.И. Ленин, *Материализм и эмпириокритицизм. Критические заметки об одной реакционной философии.* (Печатается по тексту книги издания 1909 г., сверенному с текстом книги издания 1926 г.). Sursa citată: https://history.wikireading.ru/401139.

bare socială stau grupurile organizate pe baza unei conștiințe politice de grup, a unor „ființe sociale". Revoluția socialistă ar constitui, în doctrina marxistă, drept cea mai înaltă formă de materializare a libertății politice.

2. Societățile sunt determinate istoric. Socialismul marxist neagă orice tentativă de explicare a istoriei umanității prin factori exteriori condiției sociale, postulând determinismul materialist în relația dintre oameni și istorie. Lumea socială, fiind formată din oameni individuali, este imperfectă, generând sărăcie, umilință și mizerie. Greutățile umane nu provin din afara societății, constată Marx, ci reprezintă un efect cumulativ al dezvoltării inegale sociale. Inegalitățile trebuie corectate pentru a preveni efectele dezumanizante ale sărăciei. Astfel, revoluția socialistă este calea spre eliberarea de sărăcie, reumanizarea individului, o promisiune de a trăi socialul ca un scop nobil pentru individ și societate.

3. Lupta de clasă. Istoria reprezintă cronica luptei de clasă, care este motorul istoriei universale. Toată istoria omenirii ilustrează o luptă a contradicțiilor dintre clasele antagonice: stăpâni de sclavi/sclavi, nobili/iobagi, capitaliști/proletari. Această luptă este continuă, chiar dacă nu întotdeauna are un caracter violent, distructiv sau revoluționar. Principala problemă a capitalismului este sărăcia generată de proprietatea privată. Proletarii sunt cei mai radicali, pentru că nu au nimic de pierdut decât propriile lanțuri.

4. Proletariatul ca locomotivă a istoriei. Proletariatul este cea mai interesată clasă de schimbarea politică. Fiind cei mai asupriți, mai exploatați, muncitorii au cel mai mare interes în promovarea unor noi relații sociale. Fiind conștient de condiția sa socială precară într-o societate capitalistă, proletariatul se pregătește de revoluția care trebuie să anuleze inegalitățile. Are loc o radicalizare a ideilor programului politic și a metodelor și mijloacelor prin care se asigură accesul la puterea politică, conștientizând că, numai organizați, proletarii pot domina sistemul politic existent. Statul și democrația pot fi evaluate numai de pe poziție de clasă. Dar statul nu poate fi neutru în capitalism, câtă vreme clasa dominantă este burghezia. Pe măsură ce vor dispărea clasele, va dispărea și necesitatea statului.

5. Schimbarea prin revoluție. Sistemul capitalist poate fi schimbat doar prin revoluție, care are scopul de a schimba din temelii societatea capitalistă. Caracteristicile revoluției proletare sunt: cucerirea puterii politice și menținerea noii clase sociale la putere prin înlăturarea vechii clase dominante, care este o clasă retrogradă, decadentă, parazitară. Revoluția va înlocui clasa capitaliștilor de la conducerea statului. Revoluția are elemente distructive și constructive, în același timp; ea distruge temeliile societății capitaliste, construind o societate nouă de tip socialist, iar pentru acest scop, partidele proletare, ale salariaților, vor dobândi înainte de toate susținerea unei fracțiuni sociale majoritare, creând prin propagandă un spirit al revoluției efective.

6. Orânduirea socială. Statul democratic este convenabil atâta vreme cât permite difuzarea ideilor marxiste și participarea nediscriminată la jocul politic. Forța politică a proletariatului, partidul comunist, are o misiune fundamentală în vederea cuceririi puterii politice în favoarea clasei proletare. Odată ajunși la putere, comuniștii vor ignora jocul politic democratic, ocupându-se de crearea unei societăți socialiste. Participarea partidelor marxiste la jocurile politice prerevoluționare este de conjunctură, menită să cunoască mecanismul politic democratic, astfel încât, la momentul potrivit, să procedeze la înlăturarea violentă a relațiilor sociale existente și a întregului mod de producție capitalist. Statul democratic nu poate exista în condiții capitaliste, din cauza antagonismului existent între burghezie și proletariat, iar aceste antipatii sunt fundamentale și fac imposibilă guvernarea poporului, o formă fără fond.

V.I. Lenin califică marxismul ca fiind singura doctrină filosofică care oferă o abordare largă, organică și armonioasă despre lume. Numindu-l pe Marx „un geniu al secolului XIX, care a sintetizat cele trei curente ideologice și filosofice ale secolului trecut: filosofia clasică germană, economia politică engleză și socialismul francez, completat de doctrina revoluționară în general", Lenin susține că teoria marxistă a reușit să completeze înțelegerea filosofică asupra lumii cu un program concret de acțiuni în ajutorul mișcării muncitorești din toată lumea, dându-i numele de „doctrină economică marxistă"[110]. Succesul revoluției bolșevice din Rusia îi oferă lui Lenin șansa istorică de a pune la bazele proiectului său politic teoria marxism-leninismului, completată de Abram Deborin și Iosif Stalin. Criza mișcărilor socialiste-muncitorești în ajunul Primului Război Mondial, ca urmare a prăbușirii Internaționalei a II-a și a pregătirii de război și de apărare a patriei, dar și înfrângerile suferite de revoluția germană din Berlin, au stimulat apariția unei școli marxiste occidentale[111]. Georg Lukács și Karl Korsch declară, în 1923, nevoia unei revizuiri a teoriei sociale a lui Karl Marx, în lumina diferențelor de interpretare între Engels și Marx. În esență, revizuirea moștenirii lui Marx de către Lukacs, Gramsci și Korsch reprezenta de fapt o critică a leninismului aplicat de regimul bolșevic din Rusia. Deși susținuseră revoluția din 1917, mai multe curente marxiste din Occident au respins ulterior marxism-leninismul pe motiv că ar promova o teorie naturalistă falsă cu intenția de a universaliza experiența bolșevismului rusesc. Astfel, Lukacs critică lucrarea lui Buharin, *Teoria materialismului istoric*, pe motiv că autorul ar aplica cu naivitate metodele științelor naturale în domeniul legilor sociale, atribuindu-și o falsă obiectivitate și manifestând un fetișism incompati-

110 V. Lenin, Karl Marx: *A Brief Biographical Sketch With an Exposition of Marxism*, 1913, link: https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1914/granat/ch02.htm

111 Termenul de „marxism occidental" a apărut în polemica dintre V.I. Lenin și G. Lukacs, vezi critica lui Anderson scrisă de Wolfgang Fritz Haug, *Westlicher Marxismus?* in *Pluraler Marxismus*, Bd. 2 (Hamburg: Argument, 1987) and Michael Krätke, *Marxismus als Sozialwissenschaft* in Haug, Materialien zum Historisch-kritischen Wörterbuch des Marxismus (Hamburg: Argument, 1996), 77.

bil cu rigorile științei[112]. Și Gramsci critică „fixația" adepților lui Lenin pe strategia revoluționară după modelul Revoluției din Octombrie, pe care o numește „o revoluție împotriva Capitalului lui Karl Marx"[113]. Gramsci se opune deschis marxiștilor leniniști pe parcursul lucrărilor celei de-a III-a Internaționale, pe care îi acuză de hegemonie, considerând că modelul revoluției ruse este imposibil de replicat în Occident. Deși se declară loiali marxismului clasic, Lukacs și Gramsci optează pentru revoluții făcute exclusiv de „proletariat", în colaborare cu societatea civilă și atunci când toate condițiile economice vor face posibile acțiunea. Ideile lor rămân însă puternic izolate ca urmare a „bolșevizării" școlilor marxiste din Europa Occidentală (cu excepția Institutului pentru Cercetare Socială de la Frankfurt). Odată cu propaganda teoriei cu privire la victoria socialismului într-o singură țară și constituirea marxism-leninismului ca ideologie oficială a Internaționalei a III-a se ridică o nouă formă de critică în mișcările muncitorești contra permeabilității lor la influența burgheză, ca o justificare pentru lipsa de rezultate în extinderea revoluției marxiste. Sindicatele devin un instrument activ de luptă împotriva capitalismului,cerând în unison „justiție socială" și „corectitudine", paralizând prin acțiunile lor sectoare întregi ale economiei.

Dacă pentru V.I. Lenin, marxismul reprezenta o doctrină în privința dezvoltării sociale (1913)[114], întemeiată pe o teorie economică marxistă, care atrage atenția asupra deficiențelor și erorilor societății capitaliste, atunci marxism-leninismul devine o doctrină a statului comunist. Prin urmare, practica politică este ceea ce contează; dacă natura poate face salturi, atunci cu atât mai mult istoria poate fi accelerată, subliniază Iosif Stalin în studiul său *Dialectica și materialismul istoric*. Mișcările radicale de stânga pot deveni extrem de virulente, mai ales când au în spate o agendă de schimbări radicale. În anii '60 ai secolului trecut, mișcările de revoltă studențești incită un val de interes sporit față de teoria economică marxistă, dar în afara școlii staliniste sau leniniste. Aceste căutări își propun să revizuiască interpretările istoriciste ori pretinse empirice ale teoriei lui Marx. Universitățile lansează lecturi „marxiste", iar eșecul de a menține un consens anticomunist în perioada războiului din Vietnam creează condițiile necesare pentru a contesta teoria valorii, abandonarea concepției manipulatoare cu privire la stat și a interpretărilor centrate exclusiv pe teoria revoluționară. Socialiștii, ca Gramsci și Lukacz, critică societatea bazată pe clase, dar ei cred totuși că trecerea de la capitalism la socialism poate avea loc fără o schimbare prin violență a ordinii și statului – statul capitalist nefiind o instituție în care poate să apară dictatura clasei capitaliste. Spre deosebire de absolutismul țarist, statul capitalist poate fi un vehicul bun, pus în interesul oricărei clase care ar prelua comanda acestuia, motiv pentru

112 Georg Lukács, *N. Bucharin: Theorie des historischen Materialismus (Rezension)* in N. Bucharin/ A. Deborin: *Kontroversen über dialektischen und mechanistischen Materalismus*, 289, 284.

113 Antonio Gramsci, *The Revolution Against Capital in Selections from the Prison Notebooks*. International Publishers. (1971). ISBN 0-7178-0397-X.

114 V. Lenin, Karl Marx: *A Brief Biographical Sketch With an Exposition of Marxism*, 1913, idem.

care clasa muncitorească nu trebuie să zdrobească aparatul capitalist, ci să-l influențeze pe calea spre socialism. Un stat democratic orientat social este sinteza noilor marxiști europeni, care susțin că sistemul economic este premisa corectă a socialismului.

3.2. NARAȚIUNEA ECONOMICĂ A SOCIALISMULUI

Viziunea lui Marx despre economie a fost una profund antiliberală. Teoria socialistă a adoptat narațiunea exploatării omului de către om ca premisă a inegalităților sociale și a luptei de clasă, contrapunându-i o singură alternativă fiabilă – „o societate fără clase, guvernată de un stat cu planificare centralistă în care nu mai există proprietate privată, o sursă a tuturor relelor între oameni". Soluția îndrăgită de marxiști este „de la fiecare după capacități și fiecăruia după necesități" (Marx, 1875). Inegalitățile apar ca urmare a colectării de profituri exagerate în procesul de producție, afirmă Marx, care face munca proletariatului ieftină și prost plătită. Premisa istorică a apariției capitalului o constituie, în primul rând, acumularea unor sume de bani în mâinile unor persoane, în condițiile unui nivel relativ ridicat al producției de mărfuri în general; în al doilea rând, existența muncitorului liber din două puncte de vedere: liber de orice constrângeri și îngrădiri în ceea ce privește vânzarea forței sale de muncă, și liber de pământ și de orice mijloc de producție în genere – cu alte cuvinte, socialismul își construiește oferta politică în temeiul muncitorului lipsit de avere, adică a proletarului convențional, care nu are alte mijloace de existență în afară de vânzarea forței sale de muncă.

Analizând rezolvarea conflictului dintre capitalism și proletariat, Karl Marx ne prezintă ca proiecție istorico-dialectică tabloul grandios al luptei clasei muncitoare pentru reducerea zilei de muncă și a intervenției statului pentru a o prelungi – din secolul al XIV-lea până în secolul al XVII-lea. În tratatul său faimos *Capitalul*, Marx susține ideea că scopul producției capitaliste este obținerea și sporirea plusvalorii și că, atâta timp cat există capitalism, exploatarea proletariatului se va intensifica pentru că numai munca creează valoare, iar plusvaloarea colectată de capitaliști înseamnă exploatare. Astfel, dacă un proprietar de companie investește 10 milioane de dolari în acest an, iar venitul companiei este de 11 milioane de dolari, atunci acest profit de 1 milion de dolari este datorat exclusiv muncitorilor acestei întreprinderi. Potrivit teoriei marxiste, capitalul – care include magazinele, bunurile și alte mijloace de producție ale companiei – nu creează valoare, ci doar transferă o parte din costul bunurilor către consumatori. Valoarea creată de angajații companiei este mai mare decât costurile companiei (inclusiv salariile angajaților, care reprezintă costul muncii lor), iar profitul este „o valoare surplus" creată de angajații care au fost expropriați, în mod incorect, de către capitaliști prin exploatarea celor mai săraci, adică a proletariatului. Sporirea plusvalorii, în viziunea lui Marx,

este posibilă prin două căi principale: prin prelungirea zilei de muncă („plusvaloarea absolută") și pe reducerea zilei de muncă necesară („plusvaloarea relativă"). Cei care își însușesc în mod nemeritat plusvaloarea sunt nesuferiții de capitaliști – adversari ai proletariatului și opresori ai celor mai vulnerabile segmente sociale.

Marx consideră că **societatea capitalistă se mișcă inevitabil spre dispariția sa**. În timp ce Marx îi taxează pe capitaliști drept principalul adversar al proletariatului, Lenin îi desemnează pe „culaci" drept adversari principali ai progresului istoric într-o Rusie majoritar rurală; în China, adversarii centrali sunt proprietarii de pământ (Mao), iar dacă mai căutăm prin analogie adversari ai curentelor moderne de stânga – atunci aceștia sunt marile corporații postindustriale (Sanders). Și socialiștii vechi și cei noi îi acuză pe posesorii de mijloace de producție (proprietarii) de exploatarea celor săraci, transformând la un moment dat referințele într-o acuzație de ordin etic: individul nu mai este judecat pe baza calităților sale profesionale, etice sau a ideilor sale, ci pe baza locului său în ierarhia unei societăți capitaliste. Din moment ce capitaliștii exploatează, după teoria lui Marx, atunci fiecare membru al clasei capitaliste este un exploatator, iar cei exploatați sunt în mod inerent solidari prin statutul lor în scopul răsturnării regimului social capitalist. Și invers, teoria luptei de clasă transformă deținerea de proprietăți într-o crimă sancționată de noul regim politic, iar furtul bogăției (colectivizare) – într-un act de justiție, ceea ce înseamnă că toate colectivizările violente de după revoluția bolșevică din Rusia (1917), dar și cele care s-au produs după instalarea regimurilor-marionete în Europa de Est și Centrală, controlate de URSS, au fost perfect legale, în opinia marxiștilor, oferindu-le în acest fel o justificare istorică. De aici și până la justificarea nimicirii dușmanilor de clasă ca rezultat al dictaturii proletariatului e doar un singur pas.

Acest „păcat originar al exploatării" este inerent sistemului capitalist și îl incriminează pe fiecare capitalist individual, încât pentru eliminarea exploatării, relevă Karl Marx, „întreaga societate capitalistă trebuie să fie distrusă, burghezia eliminată și bunurile sale – confiscate, în timp ce avangarda partidului trebuie să colectivizeze proprietatea și să instaureze comunismul". Marxismul propagă ideea că **doar într-o societate comunistă cetățenii se pot bucura de lipsa unei exploatări economice, care le va furniza o abundență de bunuri materiale**. Această promisiune sună utopic, fiindcă se sprijină pe afirmații imposibil de verificat: cum vor evolua dorințele și necesitățile umane într-un viitor ipotetic. Și mitul unei societăți fără clase, lipsită de conflicte, pare să ignore totalmente natura umană, zbuciumată de pasiuni și stereotipuri culturale. Declarând egalitarismul un principiu-cheie al societății ideale, marxiștii sugerează de fapt o formă de tiranie a statului nivelator, bazat pe o distribuire centralizată a resurselor, o formă de totalitarism economic. De altfel, peste tot unde au existat regimuri socialiste, metodele de normare a muncii și distribuție a resurselor într-o formulă planificată au creat grupuri profitoare și mase largi de

persoane nedreptățite, diferențele enorme dintre cei bogați și săraci fiind estompate numai prin cenzura instalată în presă și reprimarea disidenței.

Comunismul este ateist prin definiție, fiind cunoscute metodele prin care activiștii partidelor marxist-leniniste au luptat contra clerului și bisericii. Nu toate mișcările de stânga au preluat însă integral ideile și teoria marxistă în formulele sale extremiste. La 1848, eliberarea națională de sub regimuri despotice și monarhiste, naționalismul și problema națională reprezentau temele preferate ale stângii politice. În Franța, naționalismul era asociat direct cu mișcarea de stânga[115], care se poziționa ca o mișcare republicană și promova un naționalism de inspirație civică, susținând că naționalitatea este un referendum de fiecare zi și promitea „suveranitate tuturor națiunilor libere". În plus, stânga europeană era univoc antiimperialistă, iar în această calitate, curentele politice de stânga și-au atras multă solidaritate printre liderii mișcărilor naționale din toată Europa. Odată cu teoria luptei de clasă a lui Karl Marx și chemarea sa pentru întărirea solidarității de clasă, care ar fi trebuit să formeze așa-zisul „internaționalism proletar" în scopul promovării unei revoluții socialiste, stânga marxistă renunță formal la naționalism[116]. Motivele evidente țin de faptul că internaționalismul proletar este opus naționalismului burghez, care își dorește să scindeze mișcarea muncitorească prin apelul la etnie, rasă ori religie. Și mișcările sindicaliste sunt de acord să renunțe la naționalism în căutarea unor tactici de unitate și capacitate de negocieri mai largă. Sloganul marxist – „Muncitori din toate țările, uniți-vă!" – cu care se încheie *Manifestul Partidului Comunist* confirmă divorțul oficial al marxismului de naționalism. De asemenea, anarhiștii critică naționalismul pe motiv că acesta își propune să consolideze puterea statului printr-o centralizare excesivă și exploatare a individului.

Marxismul devine ostil naționalismului cu precădere în ajunul Primului Război Mondial, atunci când numeroase partide socialiste au susținut guvernele lor să intre în război și, în acest fel, nu mai erau temeiuri de existență pentru Internaționala Socialistă (II). În SUA, curentele de stânga erau influențate într-o măsură mai mare de lucrările lui Thomas Paine[117], autorul egalitarismului patrimonial, o teorie care promova redistribuirea resurselor pentru a obține echitatea socială într-o societate capitalistă. Thomas Paine vorbește despre o justiție agrariană, care permite cetățenilor liberi ai SUA să-și cultive pământurile primite în urma revoluției, având garantate drepturile de proprietate, susținere din partea statului printr-un fond destinat fermierilor și autonomie locală. Succesul său publicistic și reputația sa de a

115 William Doyle, *The Oxford History of the French Revolution* (2nd ed.), (2002). Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-925298-5.

116 David Leopold, (2015). *Marx Engels and Other Socialisms*. In Carver, Terrell; Farr, James (eds.). *The Cambridge Companion to The Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.

117 Thomas Paine a ajuns în coloniile americane în 1774, la invitația lui B. Franklin, chiar în ajunul revoluției, implicându-se activ ca publicist în lupta pentru independență. Seria sa de articole *Common Sense* (1776) și *The American Crisis* (1776-1783) au fost deosebit de populare, influențând starea de spirit a revoluționarilor și ideile fondatorilor Constituției americane.

fi influențat revoluția americană l-au făcut pe Thomas Paine un nume de referință al stângii (partide social-liberale, progresiste și sindicaliste). Subiectele ecologiste fac parte și ele din temele stângii politice. După părerea politicienilor, William Morris și Karl Marx, „niciun stat, națiune ori societate nu sunt stăpâni ai pământului, ci doar beneficiarii și deținătorii lui, având obligația de a-l păstra pentru generațiile următoare”[118], și câțiva activiști ai partidului bolșevic rus au propus pe vremea lor să includă ideile ecologiste în teoria marxist-leninistă. Această deschidere spre ecologism nu a durat prea mult.

Odată cu preluarea puterii în Rusia de către Stalin, acesta îi declară pe ecologiști dușmani ai revoluției bolșevice și-i elimină radical alături de alți revizioniști ai teoriei marxist-leniniste, făcându-i să plătească cu viața. Și în China, ecologiștii sunt interzișii de arhitecții revoluției culturale pe motiv că ar pune la îndoială materialismul istoric și axioma conform căreia natura trebuie să servească interesului revoluției. Proscrise de regimurile comuniste, mișcările ecologiste apar doar în Europa Occidentală ca partide de stânga, în care liderii lor caută să îmbine ideile de protejare a mediului ambiant cu modelul socialist de organizare a mijloacelor de producție. În opinia unor lideri ecologiști, exploatarea capitalistă este responsabilă de procesul de degradare a mediului ambiant[119], care trebuie să fie analizată ca o problemă de inegalitate socială, deoarece degradarea afectează într-o măsură mai mare comunitățile și statele sărace[120]. Verzii reprezintă astfel o sinteză între cerințele ecologiste și marxism. Apropierea de stânga se datorează și opoziției categorice a partidelor de dreapta față de cerințele acestor mișcări de a trata ca prioritate politică majoră temele ecologiste (e. g. global warming).

3.3. CRITICA MARXISMULUI

Însăși ideea dictaturii proletariatului derivă din neîncrederea funciară a lui Marx în stat, care este, potrivit concepției materialiste asupra istoriei, un instrument al luptei de clasă, „o mașinărie guvernamentală controlată de clasa economică dominantă și folosită, în general, pentru a-i menține pozițiile de control asupra societății”. Completându-l pe Marx, Friedrich Engels afirma:

„Statul nu este altceva decât o mașină de oprimare a unei clase de către cealaltă, iar caracterul său nociv nu va dispărea decât atunci când vor fi nimicite definitiv clasele social-economice”.

118 J.B. Foster, *Marx's Ecology*. (2000). New York: Monthly Review Press.; Burkett, P. (1999). *Marx and Nature*. New York: St. Martin's Press. ISBN 978-0312219406

119 Noam Chomsky, *Profit Over People: Neoliberalism and Global Order*(1st ed.), (1999) New York: Seven Stories Press. ISBN 9781888363821. Retrieved 3 June 2017.

120 Sandra Ritten, *Poor Bear Burden of Industrialisation* (PDF). (19 October 2007) Blacksmith Institute. Archived from the original (PDF) on 3 March 2016. Retrieved 16 April 2016.

Preluarea controlului asupra mijloacelor de producție prin intermediul statului reprezintă opțiunea preferată a teoriei lui Marx prin care poate fi anulată exploatarea omului de către om. Mulți socialiști sprijină conceptul marxist al preluării controlului deplin al statului asupra proprietății, menționând că proprietarii privați, lăsați fără supraveghere, vor continua să angajeze forța de muncă în societate, astfel urmând să exploateze pe cei care își oferă serviciile[121]. Pentru socialiști, o soluție mai bună de nimicire a exploatării omului muncitor ține de intervențiile active ale statului în calitate de monopolist al instrumentelor economice prin care poate fi reglementată rata profitului, veniturile obținute din muncă, în timp ce impozitele mai mari ajută statelor să determine cine poate contribui mai mult la binele public, fără a-i lichida dreptul de proprietate. Într-o societate colectivistă, Marx insista că repartizarea ar trebui să se facă „de la fiecare după capacități, fiecăruia după nevoi", însă regimurile socialiste nu erau nici pe departe un bastion al drepturilor omului. Consumatorii se confruntau cu deficit constant de mărfuri de primă necesitate, iar libertățile cetățenești existau doar pe hârtie. Sub slogane internaționaliste, statul sovietic promova politici de asimilare națională în vederea creării omului nou, lipsind de identitate etnoculturală și istorică popoarele incluse anterior în imperiul țarist.

Cursa înarmărilor și nemiloasa competiție cu alte sisteme de guvernare îi va determina pe liderii URSS să reducă la maximum consumul populației, folosind munca forțată ori camuflată (civilă și militară), dar și extinderea unor largi rețele concentraționale, locuite de numeroșii disidenți politici ai regimului sovietic și alte grupuri social indezirabile (naționaliști, disidenți ai conștiinței religioase, oameni de cultură nerecrutați de regim etc). În absența unei justiții libere, victimele regimului represiv nu puteau să-și apere drepturile și libertățile, fiind ținute ca ostateci ai regimului colectivist. Viziunea lui Marx și Engels asupra acestei lupte de clasă nu se referă deloc la relevanța drepturilor omului, îndemnând oamenii să se urască reciproc, dacă fac parte din clase sociale diferite, deci antagonice. În *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*[122], Karl Marx susține că „societatea nu este formată din indivizi, ci dintr-o sumă a relațiilor, a conexiunilor pe care acești indivizi le formează între ei, această axiomă stă la baza gândirii socialiste". Cu alte cuvinte, individul nu este o valoare în sine, ci doar o resursă primară în raport cu manifestările ideologice ale unei ordini sociale. Marxiștii au apărut să constate eșecul liberalismului dintr-o perspectivă istorică. Născut din curentul marxist, leninismul a înzestrat regimul politic bolșevic din Rusia anului 1917 cu o doctrină nihilistă cu caracter totalitar, despre care marele gânditor liberal, Sir Isaiah Berlin, spunea:

121 Michael Rothschild, *Bionomica: Economia ca ecosistem de afaceri* (Washington, DC: BeardBooks, 1990), p. 115.

122 Karl Marx, *Foundations of the Critique of Political Economy, 1857-1861*, Penguin Books in association with New Left Review, 1973. Source: https://www.marxists.org/archive/marx/works/1857/grundrisse/

„Acestea nu erau dezastre naturale, ci crime care puteau fi prevenite și, orice și-ar dori să creadă cei care cred în determinismul istoric, aceste acțiuni abominabile ar fi putut să nu aibă loc”[123].

Marxismul nu este doar o școală economică de gândire, dar și una practică de preluare a puterii în stat prin întețirea violenței conflictelor de clasă, demonizarea clasei de proprietari și scindarea societății între „buni” și „răi”, factori care ar trebui să faciliteze preluarea puterii și instalarea unei dictaturi a proletariatului asupra mijloacelor de producție, ca premisă pentru eliminarea asupririi sociale.

Teoria marxistă primară cu privire la exploatarea proletariatului este sterilă din cel puțin două motive. În primul rând, pentru că teoria împarte în mod artificial oamenii în două clase opuse: burghezia care deține capital și proletariatul care nu are capital. În realitate, pe măsură ce modelul capitalist evoluează, diferențele de statut între muncitori și proprietar devin mult mai slabe; formele de proprietate includ tot mai mulți proletari în calitate de deținători de valori, iar mobilitatea socială creează mecanisme de participare prin capital public la companiile scoase la bursă, mobilizarea unei clase împotriva alteia nu mai este atașată decât unor grupuri politice extremiste de stânga, susținători ai urei de clasă.

Cel mai articulat proiect politic al comuniștilor este legat de înființarea statului sovietic, creat printr-o insurecție militară a grupurilor bolșevice în anul 1917, urmând planul și metodele conducătorului acestei insurecții, V.I. Lenin. De fapt, leninismul a însemnat o interpretare proprie a teoriei marxiste, aplicată unei țări care nu s-ar fi calificat la niciunul dintre criteriile folosite de Marx și Engels în studiile lor prescriptive despre iminenta revoluție a proletariatului. Principiile enunțate de Marx[124] au stat la baza gândirii socialiste din Rusia, în care V.I. Lenin a reușit să înlocuiască regimul autocratic țarist printr-o insurecție organizată de gărzile militare loiale mișcării bolșevice, aruncând Rusia într-un sângeros război civil. După abdicarea țarului, Lenin se instalează în fruntea unui grup politic puțin numeros, dar susținut de mai multe unități militare loiale, ocupă foarte organizat Palatul de Iarnă (reședința familiei imperiale), preia controlul asupra punctelor-cheie (poșta, telegraful, cazarmele) și îi arestează pe principalii săi rivali politici, inclusiv familia țaristă. Folosindu-se de slăbiciunile guvernului provizoriu (Kerenski) lipsit de autoritate, și în condițiile unei fragmentări excesive între liberali, conservatori, social-democrați,

123 Isaiah Berlin, *A Message to the 21st Century*, The New York Review of Books, https://www.nybooks.com/articles/2014/10/23/message-21st-century/

124 „Comuniștii sunt partea cea mai hotărâtă a partidelor muncitorești din toate țările, partea care împinge mereu înainte; din punct de vedere teoretic, față de restul masei proletariatului, ei având superioritatea de a înțelege limpede condițiile, mersul și rezultatele mișcării proletare. Scopul imediat al comuniștilor este același ca și al tuturor celorlalte partide proletare: constituirea proletariatului ca clasă, răsturnarea dominației burgheziei, cucerirea puterii politice de către proletariat”. K. Marx, F. Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, Opere alese în două volume, ediția a 3-a, vol. 1, Editura Politică, 1966, p. 5-42.

socialiști revoluționari, eseri, gărzile roșii controlate de organizațiile de partid bolșevice (PCbR) reușesc să preia aproape fără nicio ripostă hotărâtă controlul militar asupra întregii capitale a Imperiului Rus, Sankt-Petersburg, impunându-se printr-o excelentă organizare tactică în circumstanțele unui stat sfâșiat de consecințele războiului pierdut. De fapt, Lenin nu a luat puterea de la țar în 1917, ci de la exponentul liberalismului burghez, reprezentat legal în acea vreme de Guvernul provizoriu al lui Alexandr Kerenski, iar primul lucru pe care îl vor face bolșevicii, în ianuarie 1918, la câteva luni de la insurecție – va fi dizolvarea Adunării Constituante, pe care Lenin nu obosea s-o califice drept „expresia supremă a cretinismului parlamentar". De aici și concluzia aparent logică: comunismul a militat mai presus de orice împotriva valorilor și instituțiilor liberal burgheze, simbolul unei democrații pe care comuniștii n-o respectă și în care nici nu au avut vreodată încredere.

Esența marxismului este direct legată de preluarea puterii politice[125]. Lenin este foarte explicit în această privință, afirmând următoarele: „Manifestul Partidului Comunist nu este despre trecut, ci despre cum muncitorii ajung la putere". Adversarilor săi, Lenin le transmite mesaje furioase, după cum este și cazul lui Kautsky, subiectul unui pamflet politic pe care-l publică în anul 1918, cu titlul *Revoluția proletară și renegatul Kautsky*[126], în care Lenin explică detaliat cum are de gând să aplice dictatura noului regim politic în Rusia, folosindu-se de efectivul de cadre și experiența organizatorică a Partidului comunist bolșevic (PCbR), și anume – „în chip absolut și fără nicio îngrădire juridică". Pentru bolșevicii ruși, guvernarea avea câteva trăsături: **substituționismul** (partidul, adică Politburoul, exercită puterea în numele clasei proletare, ocupată cu alte lucruri la fel de importante), confiscarea tuturor bunurilor private și publice și a averilor fostei clase de exploatatori (prin rechiziții, ad hoc, în funcție de nevoile și la discreția comisarilor PCbR – un fel de terorism practicat în locul legii normale) și **ateismul agresiv** (eliminarea totală a bisericii, pe care Lenin o considera „opiu pentru popor").

În lucrarea sa *Statul și revoluția*[127], Lenin propunea ca mașinăria burgheză a statului să fie înlocuită de consilii revoluționare (organe ale democrației participative directe), iar pe măsură ce dificultățile resimțite de statul sovietic s-au adâncit, după insurecția din 1917, a adoptat ideea de a înlocui modelul de autoîmputernicire a maselor printr-un sistem de represiune în masă, contra dușmanilor interni și externi.

125 Jacob L. Talmon, *Myth of the Nation and Vision of the Revolution: Ideological Polarizations in the Twentieth Century*, cu introducerea semnată de Irving Louis Horowitz (ediția Transaction Books, 1991).

126 V.I. Lenin, *Revoluția proletară și renegatul Kautsky*. 1918 https://www.marxists.org/romana/lenin/desc/Lenin_Revolutia_proletara_si_renegatul_Kautsky.pdf

127 V.I. Lenin, *Opere alese*, 1970, Editura Politică, p. 239-363. Lucrarea *Statul și revoluția. Învățătura marxistă despre stat și sarcinile proletariatului în revoluție* a fost scrisă de V.I. Lenin în august-septembrie 1917, în timp ce se afla în ilegalitate (la Razliv și Helsingfors). Această operă este rezultatul unei vaste munci de cercetare științifică, pe care Lenin a depus-o într-un interval relativ scurt, în principal în perioada ianuarie-februarie 1917.

Observăm astfel o influență directă a școlii iacobine asupra acțiunilor și proiectului politic al bolșevicilor din Rusia. Deși îi acuză pe detractorii lui Karl Marx, V.I. Lenin nu ezită să revizuiască teze fundamentale pentru școala marxistă. Într-una din scrierile sale importante, *Imperialismul, ultimul stadiu al capitalismului*, Lenin susține că a mai apărut o fază nouă și finală a capitalismului în care monopolul dislocă competiția – imperialismul capitalist – acest tip de regim fiind vinovat de toate ororile războiului dintre state și națiuni, iar state ca Rusia, ar putea găzdui cele mai importante revoluții. Pe plan intern, URSS se constituie în urma unui sângeros război civil, succedat de colectivizări violente și eliminarea elementelor loiale regimului țarist din organele de stat, impunând dictatura proletariatului ca argument în ultimă instanță.

Socialiștii europeni au fost criticați de V.I. Lenin, fiind numiți drept „oportuniști care uită, estompează latura revoluționară a marxismului" sau că „adoră doar ceea ce e tolerat de burghezie, în timp ce toți oamenii de știință germani, până mai ieri specialiști în materie de stârpire a marxismului, s-au respecializat în schimonosirea marxismului, afirmând că statul este un instrument de împăcare a conflictelor". În consecință, spune Lenin, „detractorii lui Marx nu mai sunt socialiștii de pe vremuri, ci un grup mic-burghez, care practică o retorică cvasisocialistă, servind de fapt intereselor regimului exploatator".

Lenin își încheie panegiricul afirmând că Marx și Engels s-au referit cu prioritate la eliminarea statului burghez prin revoluție violentă; „pentru că el nu va dispărea treptat, va trebui să fie ajutat să dispară pe cale revoluționară".

Un alt lider al insurecției bolșevice din 1917, Leon Troțki (1879-1940) este autorul **teoriei socialismului revoluționar**, promovând cu vehemență (și talent oratoric apreciabil!) ideea unei revoluții mondiale a proletariatului, criticând destul de incisiv ideile lui Stalin și Lenin de a se concentra pe socialismul unei singure țări. Troțki a pledat pentru instalarea unei dictaturi a clasei muncitoare active (proletariatul) și a susținut fără rezerve toate măsurile aspre de reprimare a curentelor liberale, a unor proteste muncitorești, iar după moartea lui V.I. Lenin, Troțki s-a pomenit unul dintre puținii continuatori ai școlii leniniste, pronunțându-se contra cultului personalității și al unui stat totalitar, modelat de viziunile paroxiste ale lui Iosif Stalin. Mai târziu, Iosif Stalin a exploatat abil fiecare element al regimului totalitar instalat de dictatura PC(b) și Lenin pentru a justifica și intensifica regimul său represiv de guvernare. Politicile de eliminare a clasei burgheze, a foștilor capitaliști, intelectuali sau chiaburi, confiscarea în masă a averilor și proprietăților private, înființarea Comisariatelor extraordinare, specializate în executarea fără judecată a rivalilor politici, au început, pe bună dreptate, de la ideile lui V.I. Lenin. Aceste linii neoiacobine au ridicat vendeta de clasă, darwinismul social al revoluționarilor bolșevici, la rang de principiu suprem de guvernare în numele poporului… condamnând Rusia la cel mai sângeros experiment al sec. XX.

Viziunile lui V.I. Lenin în ajunul insurecției bolșevice erau destul de crude și limitate[128], acesta menționa în temei câteva trăsături pe care le-ar fi putut aplica într-un stat socialist: proprietatea publică asupra mijloacelor de producție, anularea exploatării și dictatura proletariatului. Mai târziu, modelul sovietic a fost exportat intens în statele numite „democrații populare", absorbite influenței URSS după cel de-al Doilea Război Mondial ori păstrate prin „finlandizare", care însemna o politică de colonizare de proximitate, Moscova acționând ca o „Meca educațională a comunismului global". URSS a instrumentat astfel o rețea largă de partide bursiere la finanțare, în timp ce instituțiile culturale din aceste țări satelizate absorbeau sistematic dogmele marxism-leninismului, devenind militanți ai proiectului revoluției planetare. Totalitarismul sovietic a fost unul stratocratic, constată Cornelius Castoriadis și Claude Lefort, numindu-l fenomen modern, care nu se poate asemăna cu tiraniile clasice. În totalitarism, societatea este atomizată, ori ca să folosim un concept german – este „gleichgeschaltet" (coordonată).

Sursa puterii, a dreptului și a conducerii se găsește localizată în temei în conducerea de vârf a partidului unic, care pretinde că exprimă esența tuturor nevoilor societății, cu rezerva că disidența politică este vânată și exclusă sistematic din societate[129]. Cetățenii erau atrași, astfel, de capacitatea de distribuție a unor beneficii posibile, și nu de atracția ideologică a partidului. Pentru că acest regim nu putea oferi bunuri de larg consum de calitatea celor produse în Occident, URSS se specializase în „lovituri de stat și drame umanitare", comerțul cu arme, fiind o prioritate a sa conexă pregătirii revoluțiilor socialiste în diverse colțuri ale lumii. Cetățenii corecți sunt cei „loiali", adică cei care adoptă un stil de viață „corect din punct de vedere politic", într-o lume complexă care le poate crea multe probleme. Unul dintre iluștrii intelectuali de stânga, François Furet, numește experimentul eșuat al comunismului de tip rusesc „un vis sfărâmat, alcătuit simultan din minciună și iluzie, cu consecințe catastrofale pentru umanitate"[130].

Demersul central al lui François Furet nu este doar de a analiza profund paralelele între teroarea iacobină din timpul Revoluției franceze și teroarea bolșevică din perioada experimentului utopic sovietic de preluare a puterii în 1917, dar și de a contracara opinia conform căreia, comunismul a rămas o idee valabilă, în ciuda unor devieri. În acest fel, Furet oferă un răspuns clar tentativelor de a exonera așa-zisa imaculata teorie în pofida efectelor sale catastrofale pentru că, spune autorul, „ideea comunistă, ca idee abstractă, nu a murit odată cu dispariția Uniunii Sovietice. În măsura în care a fost născută din frustrările inseparabile de societatea capitalistă și din ura unei lumi dominate de bani, ea este independentă de „înfăptuirea" ei; tot ce

128 V.I. Lenin, *Left-Wing Childishness and the Petty-Bourgeois Mentality*, May 1918.
129 Cornelius Castoriadis, *The pulverization of Marxism-Leninism*. Salmagundi, 1991, no. 88/89:371–84.
130 François Furet, *Trecutul unei iluzii*, București, Editura Humanitas, 1995.

are nevoie este speranța abstractă într-un univers postcapitalist". Ideile comuniste au cunoscut totuși o densă istorie imposibil de ignorat, astfel încât iluziile, minciunile și pasiunile vor continua politic, însă istoric, nu vor mai putea fi negate.

3.4. STALINISMUL ȘI MAOISMUL: CULTUL PERSONALITĂȚII ÎN TOTALITARISM

Totalitarismul comunist funcționa după modelul unei mobilizări zilnice. Lupta de clasă și eliminarea vechiului sistem au justificat instalarea unui regim represiv de o atrocitate extremă. În ciuda unor diferențe contextuale între maoism și stalinism, ambele modele sunt mult mai asemănătoare decât par.

În Republica Populară Chineză, conducătorii și-au făcut din țărănime proletariatul de care au avut nevoie pentru cucerirea puterii de stat și organizarea prin violență a luptei de clasă. Școala maoistă punea accentul pe două clase înrudite prin alianță: hunveibinii (proletarii urbani) și tsao-fanii (proletarii rurali) – aceștia fiind responsabili de purificările ideologice și lupta de clasă. Ambele state totalitare, China maoistă și URSS, își obligau cetățenii să demonstreze loialitate necondiționată față de regim printr-un sistem de control total, asigurându-se că de reeducarea copiilor, vârstnicilor și a omului nou se ocupă organele special înființate de partidele comuniste. Elementele „dușmănoase" erau eliminate fie printr-un sistem de gulag-uri sau alte tipuri de sisteme corecționale prin muncă, fie printr-o imensă rețea de propagandă, supraveghere și represiune contra celor recalcitranți. De fapt, în ambele regimuri dictatoriale indivizii intrau în partid (PC) nu din convingeri ferme în idealurile comuniste, ci pentru că afilierea la partid era echivalentul succesului în viață; statutul de loial al regimului le putea asigura cetățenilor acestui tip de regim garanții de carieră, un fel de „servitudine voluntară", în expresia bine formulată a lui Lefort,[131] subjugându-și într-un fel voința intereselor partidului totalitar.

Staliniștii: În mod dialectic, conducătorii statului sovietic erau continuatori ai „cauzei leniniste" și nu inițiatori ai unor noi cauze, astfel încât fiecare nou secretar general al partidului (PCbR vs PCUS) era dependent de sursa originală de legitimitate și mecanismul replicat de transfer al regimului sovietic. Ideile lui Lenin au devenit ideologia oficială a Cominternului și a partidelor comuniste. După moartea lui V.I. Lenin, Iosif Stalin a devenit ideologul oficial al marxism-leninismului în URSS. Contribuția lui Stalin la dezvoltarea marxism-leninismului s-a produs prin câteva articole semnate personal de acesta pe anumite teme importante ale construcției de stat în URSS –

131 Martin Dimitrov, *Complications: Communism and the Dilemmas of Democracy* (review), Journal of Cold War Studies, The MIT Press. Volume 10, Number 4, Fall 2008 https://muse.jhu.edu/article/252671/pdf

Marxismul și problema națională. Prioritățile sale au vizat accelerarea industrializării, adoptarea planurilor cincinale, consolidarea puterii într-un stat centralizat, colectivizarea forțată și subordonarea mișcării comuniste internaționale directivelor PC(b) din Rusia. Fixația lui Stalin pe politica națională a partidului comunist nu urmărea decât extinderea efectivului clasei muncitoare pentru a confirma *a posteriori* teoria marxistă cu privire la victoria revoluției proletare. Denunțarea cultului lui Stalin la Congresul 20 al PCUS din 1956 s-a făcut pentru că acesta a încălcat „cauza leninistă", normele vieții de partid și principiile de conducere. Acuzațiile aduceau nu doar o dovadă contra lui Stalin; ele îl deconectau pe Iosif Stalin de la școala leninistă, păstrând intact sistemul.

Maoiștii: Mao Zedong a fost un elev atent al experimentului bolșevic de preluare violentă a puterii în Rusia. Fiind un promotor consecvent al ideilor lui V.I. Lenin cu privire la ocuparea prin forță a puterii statului, Mao a adaptat această teorie la specificul chinez, adăugându-i „conceptul războiului popular total" și teoria „liniei maselor". Primul concept al comuniștilor chinezi se referă la consolidarea experienței de luptă revoluționară înainte de momentul declanșării revoluției, iar al doilea stabilește partidului rolul de a colecta opiniile maselor[132] prin sinteză, transformându-le într-un pilon ideologic al „adevăratei revoluții". Maoismul se distinge de alte ideologii marxist-leniniste prin poziția sa principială de a considera conflictul de clasă neterminat, și după constituirea statului socialist, ca rezultat al continuării contradicțiilor cultural-politice dintre comunism și capitalism[133]. Chiar și după ce proletariatul preia puterea printr-o revoluție socialistă, mai există posibilități ca elementele necomuniste (reprezentanți ai vechiului regim capitalist) să dorească a compromite statul comunist. Este cunoscută fraza lui Mao, care spunea că „burghezia se află chiar în inima Partidului Comunist", având în vedere că „anumiți oficiali corupți de partid ar putea oricând trăda interesele socialismului, dacă nu sunt depistați la timp (și eliminați)". O altă diferență principială între China și Rusia ține de faptul că, în timp ce bolșevicii au mizat pe loialitatea clasei muncitoare – forța motrice a insurecției din Rusia, în China, comuniștii lui Mao au mobilizat țărănimea săracă în calitate de pivot al revoluției. Anume țăranii analfabeți, și nu muncitorii sau intelectualii, au întărit baza de cadre a PCC. Liderul Partidului Comunist al Chinei (PCC), Mao Zedong, a condus personal revoluția culturală din China (1966-1976), care a masacrat cca 30 mln de chinezi pentru a ajunge la putere printr-o înverșunată luptă de clasă contra elementelor capitaliste și feudale. Socialismul chinez s-a transformat în scurt timp într-o dictatură atribuită personal lui Mao Zedong și a celor mai apropiați aliați ai săi din Comitetul Central al PCC. Cultul personalității lui Mao a luat sfârșit abia în 1976, după decesul său tragic și arestarea foștilor conducători ai PCC.

132 *Short Definitions of the „Mass Line" and a „Mass Perspective"*. massline.info. Retrieved 15 June 2014.

133 Robert Seltzer, Irwin Silber (July–August 1980). *Chairman Mao's (or Deng Xiaoping's) Theory of the Three Worlds is a Major Deviation from Marxism-Leninism*. Encyclopedia of Anti-Revisionism On-Line. Line of March. 1 (2). Retrieved 25 January 2020.

Marxismul a generat o largă varietate de școli, curente și mișcări afiliate ideologic. Toate fără excepție au eșuat după câștigarea puterii politice, în general din cauza proastei administrări a economiei, a treburilor publice sau a costurilor sociale legate de mobilizarea revoluționară a populației. Printre cele mai cunoscute eșecuri se numără: comunismul marxist, marxism-leninismul, stalinismul, troțkismul, maoismul, dengismul, calea Prachanda, hexohaismul, titoismul, ceaușismul, hodgismul, luxemburgismul etc. Stânga ideologică rămâne destul de atractivă pentru acțiunea politică, iar pe plan internațional, aceste asocieri s-au făcut în jurul câtorva poli de gravitație. Stânga nemarxistă include mișcările sindicaliste, partidele socialiste, libertarienii de stânga, libertarienii socialiști, anarhiștii. Stânga marxistă include partidele comuniste, maoiste, troțkiste. Multe dintre aceste partide s-au asociat pe plan internațional cu mișcările antiglobaliste, concentrându-și atenția pe critica societății capitaliste, mediului ambiant, condițiilor proaste de lucru pentru micii antreprenori și a sărăciei marilor orașe.

3.5. SOCIALISMUL POSTMARXIST ȘI CRIZELE SALE

Termenul-umbrelă de „socialism" descrie o serie de idei politice și economice în condițiile în care nu există o singură definiție unanim acceptată a socialismului. Ambiguitatea se menține și pentru că Marx și Engels nu făceau nicio diferență între termenii de socialism și comunism, folosindu-le ca sinonime absolute. Unii afluenți ai mișcărilor socialiste au apărut din școala socialismului utopic generat de ideile lui Fourier și Owen, în timp ce alții au fost atrași de modelul preluării puterii printr-o lovitură de stat de tip leninist-bolșevic; în sfârșit, câțiva s-au format pe valurile unor mișcări muncitorești în vogă (anarho-sindicaliști), iar ultimii s-au reorientat spre reformism de stânga, renunțând la ideea unei insurecții violente de dragul reformelor sociale (social-democrați). Diferențele dintre aceste curente sunt atât de mari, încât socialiștii se regăsesc adeseori printre grupuri anarhiste, loiale ideilor lui Mihail Bakunin (1814-1876), promotorul unei viziuni alternative de socialism, creat pe agrarianism și puterea micilor comunități rurale, laolaltă cu grupuri de marxiști radicali și curente moderate ale unor eurosocialiști. Social-democrații se orientează, de regulă, spre idei comuniste, social-libertariene, anarho-sociale și sindicaliste, în funcție de modelul istorico-cultural și evoluțiile politice anterioare.

În 1863, Ferdinand Lassalle înființează Asociația Generală a Muncitorilor Germani (Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein, ADAV), apoi și Partidul Social Democrat Muncitoresc (Sozialdemokratische Arbeiterpartei (SDAP), convins că burghezia a trădat idealurile revoluției din 1848 și că „doar clasa muncitoare poate atinge idealul de libertate pentru întreaga societate". Social-democrații lui Lassale se distanțează de comuniști, concentrându-se pe crearea de cooperative, susținerea revendicărilor salariale și a fondurilor de ajutor mutual în sprijinul familiilor de muncitori care au suferit

diverse traume de producție. Lassalle este criticat de Marx și Engels pentru ideile sale de a folosi instituțiile legislative și statul național în folosul reformelor așteptate de salariați, idei care vin în contradicție cu teoria luptei de clasă și a revoluției iminente a proletariatului, brevetate de Marx. În 1880, cancelarul Otto von Bismarck folosește anumite idei ADAV pentru a adopta un pachet întreg de legi sociale, compensând astfel persecuțiile ordonate tot de el contra mișcărilor socialiste și social-democrate, și arestarea unor lideri importanți ale acestora soldate cu închiderea unor ziare și cluburi de stânga. Anume în acest context de opoziție față de guvern și proteste sociale, social-democrații germani (SDAP) obțin o primă victorie la alegerile din februarie 1890, colectând cca 1,4 mln de voturi pentru Reichstag. Baza succesului social-democraților a fost susținerea sindicatelor care atrag în rândurile lor, între 1891 și 1914, de la 277.000 la 2,5 mln de membri[134]. Totuși, reprezentarea politică în Reichstag nu scutește mișcarea social-democrată de importante conflicte intestine; unii, ca Georg von Volmar, susțin ideile reformiste inspirate de Lassalle, în timp ce alții, cum era Alfred Kaiser, liderul formal al SDAP, critică des pragmatismul lor, îndemnându-și colegii să nu uite că scopul mișcărilor muncitorești este de a lichida exploatarea capitalistă prin revoluție. Dezbaterile ideologice în cadrul SDAP răbufnesc prin implicarea politică a lui Eduard Bernstein, care atrage atenția asupra unor erori în teoria economică formulată de Marx, în opinia căruia ar fi trebuit să dispară clasa de mijloc pe măsură ce crizele sociale vor face din proletariat o clasă tot mai oprimată, mai săracă, susținând că stabilitatea și adaptabilitatea capitalismului solicită și partidelor social-democrate să se adapteze, la rândul lor. Lui Bernstein îi aparține inițiativa de a defini SDAP drept un „partid social-democrat reformist", iar ulterior, prin completările lui Karl Kautsky[135] la Programul de la Erfurt din 1891, SDAP este etichetat drept o „mișcare revoluționară, dar nu un partid care face revoluții", detașându-se astfel de orice idee de insurgență sau acțiuni violente în vederea obținerii puterii politice, stabilindu-și ca scop „îmbunătățirea condițiilor unei societăți capitaliste prin reforme sociale comprehensive".

Primul test serios pentru social-democrații germani coincide cu anul 1907, la Stuttgart, în cadrul unei Conferințe internaționale a femeilor și tinerilor socialiști, la care se pune în discuție poziția SDAP față de un posibil război în Europa. Deși deputații social-democrați convin de principiu asupra unei rezoluții comune împotriva războiului, în august 1914, Internaționala Socialistă se risipește; în Franța și Germania deputații social-democrați germani și socialiștii francezi votează legi prin care se alocă resurse pentru pregătirea de război, iar sloganul folosit de regele Wilhelm II, „numai germani, fără partide", îi surprinde pe deputații social-democrați

134 *History of Social-Democracy*, FES, link: https://library.fes.de/pdf-files/iez/10390.pdf

135 Karl Kautsky (1854–1938) a fost fondatorul și editorul-șef al revistei PSD *Die Neue Zeit*, jucând un rol eminent în constituirea unei școli de analiză a politicilor sociale marxiste în cadrul PSD. Alături de Eduard Bernstein, Kautsky a fost autorul versiunii finale a Programului de la Erfurt din 1891.

într-o alianță de facto cu curentele naționaliste în creștere. Între 1919 și 1925, social-democrații dețin Președinția Republicii de la Weimar, în frunte cu Friedrich Ebert, după ce, la 9 noiembrie 1918, Philipp Scheidemann proclamă de la balconul Reichstagului constituirea republicii, care va fi guvernată de o coaliție politică între social-democrați (SDAP), Partidul Catolic de Centru și liberalii de stânga (DDP), avându-i ca prim-miniștri pe Gustav Bauer, succedat de Hermann Müller. Între anii 1920 și 1932, social-democrații formează cea mai largă forță politică a Republicii de la Weimar, perioadă în care SDAP adoptă noile sale programe politice (1921, Gorlitz, și 1924, Heidelberg), în care se detașează tot mai mult de comuniști și ideile bolșevice. La alegerile din iulie 1932, SDAP pierde însă alegerile parlamentare, în timp ce NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*) vine la putere în Germania. În Reichstag, 94 de deputați social-democrați votează împotriva proiectului de lege propus de NSDAP la 24 martie 1932, care inaugurează instituirea unui regim dictatorial al acestora în Germania și transmiterea unor puteri practic nelimitate lui Adolf Hitler. După 23 martie 1932, național-socialiștii lansează o campanie de teroare, arestări și intimidare la adresa social-democraților, iar cei mai mulți dintre editorialiștii și activiștii acestora sunt plasați în lagărele de concentrare naziste. La 9 mai 1933, toate proprietățile, sediile și conturile SDAP sunt confiscate de regimul nazist, iar 2/3 din deținuții politici arestați de Gestapo făceau parte din organizațiile afiliate SDAP. După ani de suferință și sacrificii, social-democrații revin în viața politică, inițial în jurul unor personalități precum Kurt Schumacher, Alfred Nau, Fritz Heine, Erich Ollenhauer și Annemarie Renger, care colectează la sfârșitul anului 1947 peste 700.000 de membri în zona vestică de ocupație a Germaniei[136].

Pe măsură ce social-democrații din partea estică a Germaniei sunt persecutați de noul regim, clonat de URSS, în favoarea comuniștilor, social-democrații din Germania Federală se ocupă de reconstrucția partidului și a statului. Social-democrații germani sunt percepuți ca reprezentanți ai „altei Germanii", asumându-și un rol important în reconstrucția statului sfârtecat de convulsiile celui de-al Doilea Război Mondial. Kurt Schumacher este cel care respinge categoric, din programul partidului, referințele la dogmele marxiste în favoarea umanismului european, democrației sociale și pluralismului democratic, susținând că „PSD este singurul partid german, fidel principiilor democrației și păcii fără compromisuri"[137]. În plan programatic, social-democrații militau pentru reconstrucția unui sistem democratic care să apere libertățile individuale și nevoia de reforme sociale, instalarea unui regim parlamentar de guvernare și păstrarea unității națiunii germane. Între 1966 și 1989, PSD participă

136 Helga Grebing (1995), „Neubau" statt „Wiederaufbau" der SPD – die Lehren aus der Weimarer Republik, in: Dieter Dowe (ed.), Kurt Schumacher und der „Neubau" der deutschen Sozialdemokratie nach 1945, FriedrichEbert-Stiftung, Gesprächskreis Geschichte, issue13, Bonn.

137 Kurt Klotzbach (1996), Der Weg zur Staatspartei. Programmatik, praktische Politik und Organisation der deutschen Sozialdemokratie 1945–1965, Verlag J.H.W. Dietz Nachf., Bonn, pp.55.

în coaliții largi de guvernare împreună cu CDU și Willy Brandt în calitate de cancelar federal, perioadă în care este elaborată o nouă Politică Estică (Ostpolitik), concomitent cu înființarea și dezvoltarea Comunităților Europene. Helmut Schmidt devine, în 1974, al doilea cancelar federal în RFG, contribuind la succesul Declarației finale a OSCE în cadrul Conferinței de la Helsinki (1975). După 1989/90, social-democrații au fost nevoiți să se adapteze la schimbările rapide pe harta politică a Europei, legate de căderea zidului din Berlin, unificarea Germaniei și destrămarea URSS. Temele prioritare ale PSD după 1990 au fost legate de „noua politică estică" ca linie transnațională pentru instituțiile europene și federal-germane, atenția sporită la standardele de viață și libertățile sociale în cadrul statului german reunificat, inclusiv în cadrul primelor alegeri comune din 1990. Abia la 27 septembrie 1998, PSD câștigă majoritatea în alegerile din Bundestag (după 26 de ani de opoziție), iar liderul său Gerhard Schröder devine cancelarul federal al Germaniei (40,9%).

Social-democrația reprezintă astăzi o viguroasă mișcare politică europeană, care include partide, sindicate și grupuri afiliate democrației sociale ca ideologie politică de stânga. Mai multe grupuri de stânga continuă să pledeze și astăzi în favoarea unei revoluții socialiste, așa cum o fac adepții lui Mao (maoiștii), marxist-leniniștii și anarhiștii marxiști, iar alte grupuri au adoptat o formă sincretică între ideologia sindicalismului și ideile marxiste. Cele mai grele nume pentru comuniștii moderni rămân a fi legate de: Karl Marx, Friedrich Engels, Piotr Kropotkin, Rosa Luxemburg, Vladimir Lenin, Emma Goldman, Lev Troțki, Iosif Stalin, Ho Chi Minh, Mao Zedong, Josip Broz Tito, Enver Hoxha, Che Guevara, Fidel Castro. Social-democrații își revendică ideile politice de la Charles Hall, François Noël Babeuf, Henri de Saint-Simon, Robert Owen, Charles Fourier, Louis Auguste Blanqui, William Thompson, Thomas Hodgskin, Pierre-Joseph Proudhon, Louis Blanc, Moses Hess. În funcție de doctrina „părintelui fondator", mișcările de stânga își aleg strategia și tactica adoptată pe terenul luptei electorale. Există și astăzi polemici nestinse în cercurile marxiste, care servesc ca subiecte de intense dezbateri și controverse. Un exemplu în acest sens îl servește polemica dintre V.I. Lenin și Rosa Luxembourg pe tema esenței partidului revoluționar, dar și pe tema conștiinței naționale și a dreptului la autodeterminare, în care Lenin avansa cu insistență ideea unui „partid de avangardă" în raport cu proletariatul adormit, în timp ce Rosa Luxembourg, cu vederi mai internaționaliste, mistice, rămânea loială convingerii lui Marx, pentru care „eliberarea clasei muncitoare trebuie să fie opera clasei muncitoare". Aceste subiecte, și altele, au punctat o linie de intense discordii ideologice între comuniștii-leniniști și eurocomuniști, ultimii au tratat cu multă circumspecție lovitura de stat din Rusia și revizuirile teoriei marxiste cu privire la lupta de clasă a proletariatului.

Și atitudinea față de stat este o temă de conflict între comuniști și socialiști. Pentru comuniști, statul trebuie să controleze toate mijloacele de producție, pământurile, resursele naturale, dar și mințile oamenilor printr-un partid-avangardă, responsabil

de conducerea statului. Guvernul are funcția de a redistribui rezultatele muncii și producția colectivă, eliminând sursa tuturor relelor – proprietatea privată asupra mijloacelor de producție – și colectivizând munca agricolă. La rândul lor, socialiștii se opun dictaturii proletariatului, admițând coexistența mai multor tipuri de proprietate, în care fiecare individ contribuie atât cât poate și este remunerat în funcție de efortul personal, în timp ce comuniștii cer remunerare în funcție de nevoi, la o contribuție după capacități. Pentru socialiști, sindicatele sunt o garanție contra abuzurilor pe piața forței de muncă, iar reformele sociale graduale pot smulge mai multe beneficii clasei muncitoare decât printr-o preluare violentă a puterii în stat. Diferența ideologică esențială dintre comuniști și socialiști reflectă și astăzi contradicția dintre linia spre insurecție luată de V.I. Lenin, care-și dorea controlul politic total printr-un partid totalitar, și linia socialiștilor europeni spre caracterul gradual al reformelor sociale. Comuniștii preferă un guvern centralizat, gardian al unei economii planificate, care acționează în numele unei „dictaturi proletare" și care are misiunea de a absolutiza proprietatea colectivă, după confiscarea proprietății private, declararea egalității între oameni, sex, origini sociale sau stare socială, în condițiile unui sistem dominat de un singur partid politic.

Ideile socialiste ajung în Principatele Române odată cu eforturile boierimii de a recupera din efervescența mișcărilor revoluționare asociate anului 1848. Se apropie de ideile socialiste C.A. Rosetti, Heliade Rădulescu, dar mai ales Zamfir Arbore, fiu de boier basarabean, și Nicolae Zubcu Codreanu, născut la Nisporeni, aceștia din urmă fiind influențați, în anii lor de studenție, de mișcarea norodnicistă din Rusia.

Represiunile la care sunt supuși socialiștii ruși trezesc din amorțire și pun în mișcare numeroase grupuri și simpatizanți de stânga, care migrează în Europa, se integrează și devin nucleul unor curente de stânga poporaniste. Printre cei mai vocali ideologi ai ideilor marxiste în Moldova e Constantin Dobrogeanu-Gherea (Solomon Katz), devenit popular mai ales printr-o corespondență personală activă și chiar o formă de prietenie cu Friedrich Engels și alți lideri europeni din curentul marxist. Ideile sale îi aduce faimă și prozeliți printre studenții de la București, Iași și Chișinău, dar fără ca această faimă legată de ideile norodniciste rusești și teoria marxistă – împărtășite și de basarabenii N. Zubcu Codreanu, Zamfir Arbore, dar și Constantin Stere – să ducă la constituirea unui curent revoluționar organizat politic.

Totuși, în timp ce C. Stere se orientează spre o implicare activă politică de inspirație poporanistă, lansând în 1906 propria sa revistă, *Viața românească*, Gherea insistă pe un curent de teorie marxistă. Fiind în dezacord cu ideile conservatorismului, poporanismul lui Stere se detașează de teza marxistă a revoluției sociale, căutând o altă cale de modernizare, legând-o de o „rezolvare a problemei agrare" și de „democratizarea structurilor politice reprezentative ale obștei populare". C. Dobrogeanu-Gherea publică o analiză a situației țăranilor din România, cu titlul *Neoiobăgia*, care îl face destul de popular în calitate de lider cu vederi de stânga. La rândul său, C. Stere considera că „România a pierdut startul industrializării din secolul XIX și se

află într-o dependență puternică de alte state europene prin economia sa bazată pe producția agricolă, și nu pe marea industrie". În opinia sa, „accelerarea reformelor trebuie să aibă loc prin împroprietărirea masivă a țăranilor, consolidarea proprietății mici și mijlocii, modernizarea agriculturii și a lumii reale, prin extinderea formelor moderne de cooperație și democrație rurală"[138]. În plan politic, poporaniștii lui Stere militau pentru democratizarea sistemului politic, renunțarea la votul cenzitar și introducerea votului universal, susținând în acest fel caracterul național al statului și datoria intelectualilor de a „lumina" poporul, reprezentându-l pe scena politică. Liderii acestor curente ideologice reușesc să lanseze primele lor ziare în 1877, care îi definesc ca ideologie: *Socialistul*, *Basarabia*, iar din 1881, *Contemporanul*. Sub conducerea lui Dobrogeanu-Gherea, aceste ziare devin o platformă de educație și difuzare a ideilor socialiste în România, reținând atenția mai ales câteva editoriale programatice, printre care *Ce vor socialiștii români?*, în care este schițat un ambițios program de schimbări politice prin intrarea pe scena politică a proletariatului emergent și modernizarea rapidă a structurilor țărănimii.

Oponentul ideilor sale politice era tot un refugiat din Rusia, și anume Constantin Stere, un erudit basarabean, care se inspirase la rândul său din școala ideilor narodnicismului, pe care le adaptase modelului culturii locale, alături de Garabet Ibrăileanu, și alți lideri orientați spre idei de stânga. În opinia lui Călin Cotoi, majoritatea socialiștilor români, în afara unei mici minorități intelectuale, care este de orientare franco-belgiană, vine din proiectul viguros al narodnicismului rusesc. Se vede cu ochiul liber însă că narodniciștii români nu prea își doresc să fie considerați „narodnici ruși". Poporaniștii români încearcă să se distanțeze de școala rusească, atât în cazul lui C.D. Gherea, cât și în cel al lui C. Stere, străduindu-se să formuleze o a treia cale teoretică pentru ideile lor, mai aproape de influențele Occidentului, ca model economic mai avansat. Chiar dacă Stere îi pomenește cu admirație pe colegii și camarazii săi ruși, atunci când privești bibliografia pe care acesta o folosește în scrierile sale, vezi că Stere îi citează mai mult pe nemți: Eduard Bernstein, Karl Kautsky, Karl Marx, pe neopozitiviștii nemți, și mai puțin pe Mihailovski. Citatele folosite de C. Stere abundă în nume și referințe la curentele nemțești. În anul 1893 este format PSDMR[139], dar ca grup politic acesta face primii pași abia în ajunul Primului Război Mondial, odată cu intensificarea militantismului politic și venirea în partid a lui Cristian Racovski. Radicalizarea mișcării social-democrate s-a produs pe fundalul răscoalei țărănești din 1907, soldată cu mii de morți și arestați, ca urmare a represiunii armate.

După Unirea statului românesc din 1918, mișcarea social-democrată atrage o pleiadă de personalități puternice, ca Virgil Madgearu, Lotar Rădăceanu și Ștefan Zeletin; apar studii științifice care exprimă repere doctrinare; sunt constituite cluburi

138 C. Stere, *Social-democratism sau poporanism?*, Galați, Editura Porto-Franco, 1996, p. 237-243.
139 Sorin Alexandrescu, *Privind înapoi modernitatea*, Editura Univers, București, 1999, p. 97.

și grupuri de discuții pe teme perene pentru mișcările de stânga: echitatea, relațiile de producție, capitalul[140]. Se invocă opoziția democrației autentice contra unui „regim oligarhic", contopit cu regimul politic monarhic. Partidul Social Democrat se revendică drept partid al clasei muncitoare, fără multă aderență la păturile mijlocii și burghezie sau populația rurală din România, iar ideile sale sunt întâmpinate cu multe rezerve în mediul rural. PSD se opune categoric mișcărilor legionare și profasciste din anii '30, radicalizându-se în perioada războiului pe seama nemulțumirilor legate de pierderile provocate de război și alianța cu Reichul german. Din mai 1944, PSD participă la formarea Frontului Unic Muncitoresc și se apropie în ritm accelerat de Partidul Comunist, actorul central al instalării noii administrații comuniste postbelice în România, sub patronajul administrației sovietice victorioase după 1945.

3.6. CLIVAJE DE STÂNGA: COMUNIȘTI – SOCIALIȘTI – SOCIAL-DEMOCRAȚI

Cele mai multe contradicții între grupurile ideologice de stânga sunt legate de abordările diferite legate de tactica și strategia luptei politice. Comuniștii sunt adepții revoluției violente și a luptei de clasă conduse cu toate mijloacele posibile în scopul lichidării clasei asupritoare, acuzându-i pe socialiști, cei occidentali, de trădarea cauzei marxiste, de împăciuitorism și lipsă de caracter. Anumite curente marxiste au considerat că nu poate exista o democrație populară în absența pluralismului politic, iar printre cei care au împărtășit această convingere s-au numărat Karl Korsch, Cornelius Castoriadis, Rosa Luxemburg, Claude Lefort, Max Horkheimer și Theodor W. Adorno, aceștia fiind loiali versiunii de socialism gradual, fără salturi morale și violență impusă pe resortul necesității revoluționare. La rândul său, social-democrația își revendică diferențele programatice față de comuniști prin atașamentul lor necondiționat la principiile umanismului socialist, denunțând neputința liberalismului de a realiza acordul dintre fapte și drepturi, deopotrivă cu refuzul de a accepta determinismul marxismului dialectic, susținut de bolșevici. Pentru socialiștii europeni, ipoteza materialistă a lui Marx este depășită, „lupta de clasă nu mai are sens, fiind transferată din plan economic în plan etic"[141], opinează Henri de Man.

Astfel, deși se revendică de la aceeași sursă programatică, *Manifestul Partidului Comunist*, opera de căpătâi a lui Karl Marx și Friedrich Engels în secolul XIX, stânga social-democrată și comuniștii se despart categoric în ceea ce privește esența luptei

140 Lotar Rădăceanu, *Oligarhia română. Studiu asupra istoriei capitalismului în România*, Arhiva pentru știința și reforma socială (1924), Șerban Voinea, *Marxism oligarhic. Contribuții la problema dezvoltării capitaliste a României* (1926).

141 Henri de Man, *Au-delà du marxisme*, Paris, Alcan, 1929, în *Concepțiile politice ale secolului XX*, de François Chatelet, Evelyne Pisier, Humanitas, Societatea civilă, 1994, pp. 95-100.

de clasă și rolul dictaturii proletariatului[142], înțeleasă de comuniști într-o versiune leninist-anarhică, adică aceea a unei rebeliuni militare.

O altă diferență care desparte grupurile de socialiști de cele ale comuniștilor ține de măsura în care sunt recunoscute drepturile și libertățile ca fiind universale ori burgheze, fiind raportate fie la amendamentul I al Constituției SUA, fie la Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene. Ca element unificator al tuturor mișcărilor socialiste transpare critica sistemului capitalist, proprietatea privată asupra mijloacelor de producție (Marx), deși există similitudini în ceea ce privește ideea unei distribuiri echitabile, accesul egal la bunuri și servicii, respingerea categorică a formelor capitaliste de organizare și producție în masă (ecologiștii de stânga). Unii socialiști de orientare marxistă se declară socialiști democratici, notând că și Karl Marx credea în idealul democratic[143]. A treia diferență majoră între socialiști și comuniști ține de tactica partidelor socialiste de a reforma capitalismul din interior, prin reforme graduale și creștere a prosperității sociale. Economiștii afiliați școlii socialiste de gândire, printre care John Maynard Keynes (1883-1946) și John Kenneth Galbraith (1908-2006), repudiază deschis și public teoria conform căreia socialismul presupune în mod necesar calea revoluționară, inspirându-se din ideile lui John Stuart Mill. Aceștia susțin rolul statului în corectarea inechităților sociale într-o economie de piață, care poate fi cu siguranță ameliorată. Ideile lor au contribuit la întărirea unei mișcări social-democrate, ca o formă modernă a socialismului, care își propune reformarea capitalismului cu mijloace legale prin politici de reglementare și programe orientate social.

Teoria social-democrată susține continuitatea și gradualitatea schimbărilor sociale, întemeiate pe măsuri de ameliorare a regimului. Ideea socialistă nu este monopolul proletariatului; ea se sprijină pe justificări morale universaliste și definește un scop, un ideal, atribuit unei voințe, iar din această perspectivă, liderii social-democraților francezi, Jean Jaurès și Léon Blum, considerau necesar să respingă marxismul în numele umanismului[144]. Valorile esențiale pe care se poziționează social-democrația europeană sunt: libertatea, democrația, echitatea, justiția, solidaritatea, autonomia, pluralismul politic, diversitatea formelor de proprietate. Socialiștii sunt mai toleranți la pluralismul social, în contrast cu grupurile marxiste/comuniste, care continuă să pedaleze pe ideea luptei de clasă, cu intensități reflectate de coloritul național. Socie-

142 Termenul de „dictatură a proletariatului" îi aparține lui Karl Marx în lucrarea *Critica Programului de la Gotha* (1875), care formulează tezele programului propus de conducătorii unor partide social-democrate la Congresul de Unificare de la Gotha și în care apar pentru prima data principiile „socialismului științific", elemente ale unei doctrine a societății comuniste, în care se argumentează necesitatea unei perioade de tranziție între capitalism și comunism, se susține necesitatea statului în această perioadă, care trebuie să fie instrumentat de „dictatura proletariatului, prin conducerea și planificarea produsului social pe calea spre socialism".

143 Lyman Tower Sargent, *Contemporary Political Ideologies: A Comparative Analysis* (14th ed.). (2008) Wadsworth Publishing. ISBN 9780495569398.

144 Jean Jaurès, in *L'esprit du socialisme*, Paris, Gonthier, 1964, Meditations.

tatea comunistă este aclasială, apatridă, guvernată direct de popor, în teoria curentelor influențate de Mao și Lenin. Pentru că acest ideal marxist este greu de aplicat în practică, statele comuniste alunecă ușor spre regimuri totalitare, conduse de grupuri partocrate, ale căror devieri ideologice se explică prin caracterul național. La rândul lor, socialiștii și social-democrații au adoptat fără rezerve mecanismele democrației participative, acceptând să ia parte periodic la alegeri, preferând competiția regimurilor parlamentare celor dominate de șefii de stat (prezidențial). În timp ce pentru comuniști proprietatea privată este în continuare esența tuturor răutăților, pe care o denunță, cetățenii fiind mai degrabă utilizatori de bunuri sub controlul organelor de stat, social-democrații recunosc existența mai multor tipuri de proprietate, renunțând la ideea de naționalizare și colectivizare a mijloacelor de producție, sub rezerva unor politici care ar susține munca salariaților, rezervându-și dreptul de a norma și planifica dezvoltarea economică.

De-a lungul secolului XX, mai multe conflicte intense au hărțuit constant mișcările socialiste din Europa.

Prima Conferință a Internaționalei Socialiste a avut loc la Londra în 1864, primul forum la care au fost promovate ideile socialiste sub conducerea lui Karl Marx și Johann Georg Eccarius. A doua Conferință a Internaționalei Socialiste a avut loc în 1889, la Berlin, acoperind și multe țări ale Europei Centrale. În anul 1914, a II-a Internațională Socialistă s-a dizolvat în urma faptului că partidele social-democrate din Franța, Belgia, Germania și Marea Britanie au susținut intrarea țărilor lor în Primul Război Mondial, trădând astfel principiile de solidaritate și internaționalism la care aderaseră anterior. Bolșevicii lui Lenin condamnă Primul Război Mondial ca un „război imperialist", care nu servește clasei muncitoare, dar exploatează slăbirea Guvernului Kerenski și profită din plin de efectele revoluției din februarie 1917. Dualitatea puterii de după februarie 1917 îi ajută pe bolșevici să-și formeze și să extindă o largă rețea de soviete de muncitori, țărani și militari, care preiau puterea efectivă în regiuni și orașe, după care, se asigură de influența tot mai mare în mediul soldaților reveniți de pe fronturi, declanșează o insurecție militară în octombrie 1917, obținând astfel controlul politic și militar asupra statului rus. Înaripați de succesul politic și militar din Rusia, V.I. Lenin și Leon Troțki organizează a III-a Internațională comunistă (sau „Komintern") în 1919, impunându-se în acest fel la conducerea mișcării socialiste.

După moartea lui V.I. Lenin, în 1924, Rusia condusă de Iosif Stalin deviază de la obiectivul revoluției proletare internaționale, susținut de Marx, și se orientează tot mai mult spre proiectul construcției socialismului într-un singur stat comunist, numit după 1924 drept URSS. Caracterul agresiv al impunerii puterii sovietice contra țărănimii înstărite și intelectualilor creează fisuri în mișcarea internațională a grupurilor socialiste. Unele dintre acestea văd în insurecția din 1917 un model de preluare a puterii prin metode verificate și, influențați de această experiență, decid să adere

la cauza comunistă. URSS a depus eforturi susținute să adapteze doctrina la situația socială politică și economică a Rusiei, promovând ideea că o revoluție politică comunistă poate avea loc chiar și într-o singură țară[145]. După al Doilea Război Mondial, partidele social-democrate se trezesc în fața unei formidabile dileme teoretice: respingerea liberalismului economic, infiltrarea socialismului în stat, continuitatea reformelor sociale care să asigure o transformare a capitalismului și adaptarea mișcării de stânga la un proces transformativ, fără radicalismul revoluționar al începutului de secol. Mai multe clarificări conceptuale sunt aduse la Congresul I al Internaționalei Socialiste de la Frankfurt, care întrunește cca 115 partide din toată lumea (laburiste, social-democrate, socialiste) și la care se adoptă tranșant poziția după care se confirmă cursul de instaurare a unei „ordini economice în care interesul general primează asupra interesului particular", subliniindu-se necesitatea „ocupării depline, dezvoltării producției, creșterii bunăstării, securității sociale și a unei repartiții echitabile a veniturilor și proprietății. Socialiștii nu sunt contra planificării, însă naționalizarea nu este decât una dintre formele posibile ale proprietății colective, totul depinzând de structura fiecărei țări, de la caz la caz"[146].

Partidele social-democrate oferă susținere politică decolonizării inițiate de mișcările de eliberare națională în mai multe țări din Africa, Asia și America de Sud, depășind ermetismul intereselor imperiale în favoarea valorilor democratice. Partidele social-democrate susțin proiectul unificării europene și, alături de partidele creștin-democrate, pun bazele Uniunii Europene, întemeiate pe principiile legate de: libertate, justiție, solidaritate, apelative ale unor soluții și teme specifice doctrinei sociale cu privire la rolul statului, democrație socială, autoconducere. Unul dintre liderii remarcabili ai social-democrației postbelice, W. Brandt, fost președinte al RFG, declara că „statul înseamnă noi toți și fiecare dintre noi în particular", îndemnându-și colegii să conceapă statul ca o comunitate juridică a poporului pe care noi o desemnăm să vegheze la menținerea securității, libertății și justiției[147]. Pentru social-democrați, statul trebuie să se bazeze pe un larg consens public și pe constrângeri obținute ca urmare a alegerilor libere, competență intelectuală și statut moral care, la rândul

145 Marx susținea că revoluțiile se pot înfăptui numai în state dezvoltate sub aspect economic; este imposibil ca o revoluție comunistă să aibă loc până când asemenea revoluții nu se vor avea loc în mai multe state dezvoltate. Lenin va răspunde cu tezele cu privire la "situația revoluționară – atunci când vârfurile nu mai pot, iar oamenii muncii nu mai doresc". Для революции недостаточно того, чтобы низы не хотели жить, как прежде. Для неё требуется ещё, чтобы верхи не могли хозяйничать и управлять, как прежде». В. И. Лениным в работе «Маевка революционного пролетариата» (1913 г.): И в работе «Детская болезнь „левизны" в коммунизме» (1920 г.): «Лишь тогда, когда „низы" не хотят старого и когда „верхи" не могут по-старому, лишь тогда революция может победить».

146 Jean-Paul Martin, La social-democratie et le marxisme, in Que'est-ce que la social-democratie? Paris, Le Seuil, 1979, p.49

147 Friedrich Ebert, *Basics on Social Democracy*, p. 12. https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ghana/10519.pdf

lor, trebuie să suporte controlul social și pot fi revocate. Social-democrații sunt și ei adepții unei economii planificate, dar se limitează la sarcina planificării volumelor de producție și investiții. Un socialism care respectă competiția de piață recunoaște, de regulă, proprietatea privată și competiția liberă în economie. Dacă socialiștii ar trebui să aleagă între echitate și libertate, socialiștii ar alege cu siguranță echitatea, în timp ce comuniștii ar alege egalitarismul. Socialiștii susțin că este obligația guvernului să asigure mai multe servicii celor săraci și clasei muncitoare într-un stat al bunăstării generale. Din acest motiv, socialiștii sprijină programe de protecție socială, servicii medicale obligatorii și contribuții de șomaj. Ei se pronunță pentru naționalizarea fabricilor, menținerea industriilor sub controlul statului, în timp ce grupurile radicale marxiste și neomarxiste pledează pentru interzicerea definitivă a proprietății private și a legilor societății capitaliste. Socialismul preia anumite idei liberale și le asimilează în mod eronat. Dacă criteriul libertății individului este valoarea supremă pentru liberalism – fiind măsura cu care evaluăm instituțiile, faptele care contribuie la eliberarea societății de obstacolele ce apasă spiritul liberal, atunci socialiștii pun accentul pe colectivitate, ceea ce înseamnă de fapt opusul ideilor liberale, creând o datorie individului de a se conforma modelului colectiv.

Oponenții doctrinei socialiste critică de regulă lipsa de eficiență a economiei socialiste și a modelului politic experimentat în perioada URSS și a sateliților săi, condamnând dictatura proletariatului ca o formă de „politicid" inventat de V.I. Lenin, contrar doctrinei marxiste. În privința partidelor de stânga, care nu poartă vina acestor represalii, se critică modelul de distribuire egalitaristă a bugetului de stat și naționalizarea industriilor propuse de anumite tabere socialiste, obiective care afectează libertatea economică. Aceste politici reduc competiția pieței libere și diminuează stimulentele angajatului de a obține performanțe înalte, atunci când, indiferent dacă muncește ori nu, sindicatele îi vor asigura un salariu fix cu suplimente salariale garantate. Socialismul mai este blamat pentru faptul că este asociat cu stagnarea tehnologică, pentru că cei mai agili sunt, în cele din urmă, capitaliștii privați și nu birocrații centraliști, cunoscuți pentru inerția și nedorința de a inova. În replică, adepții partidelor socialiste susțin că statele moderne demult nu mai reprezintă modelul unui capitalism de tipul celor existente în sec. XIX și XX și că politicile sociale promovate de socialiști sporesc capitalul social și eficienta folosire a forței de muncă. Uneori însă, eficiența poate și trebuie să fie sacrificată în folosul echității economice și a unor scopuri sociale. Există tendința unor guverne de a tolera monopolurile și oligopolurile, care duc la deformarea prețurilor, drept care societățile stagnează.

3.7. SOCIAL-DEMOCRAȚIA EUROPEANĂ ȘI PROFILUL SĂU IDEOLOGIC

Deși se revendică din aceleași rădăcini doctrinale (Karl Marx și Friedrich Engels), social-democrații europeni au renunțat categoric la ideea preluării puterii prin insurecție, adoptând în acest scop programe de ameliorare a statului și societății existente, pe care doresc s-o facă mai echitabilă, mai unită prin mișcări sindicaliste și spiritul solidarității etice. Socialismul democratic se găsește ideologic în apropierea social-democrației, mai aproape de centru, ancorat sistemului politic liberal-democrat (capitalist) care poate fi îmbunătățit prin reforme sociale mai echitabile și mai umane. O idee esențială pentru social-democrați ține de asigurarea unui minim social garantat: educație gratuită, servicii medicale adecvate, egalitatea de gen și participarea fără piedici la procesul democratic, inclusiv în ceea ce privește politicile publice[148].

Printre cele mai importante valori pe care social-democrații le apără neîncetat sunt: libertatea, justiția și solidaritatea, care acționează ca o busolă pentru mișcările orientate spre oamenii muncii. Democrația socială are scopul de a implementa drepturile politice, civile, sociale, economice și culturale (Convenția ONU, 1966), astfel încât prevederile sale să nu fie tratate formal, ci esențial. Partidele social-democrate consideră că trebuie să-și coordoneze acțiunile în privința reformelor economice pentru a asigura un echilibru social, creștere economică și sustenabilitate, unindu-și eforturile în vederea susținerii unui stat al bunăstării. În viziunea social-democrată, statul bunăstării reprezintă un sistem care oferă oportunități egale și posibilități de realizare pentru fiecare cetățean, însemnând reconcilierea vieții de familie cu munca, emanciparea femeilor și compensarea corespunzătoare a muncii. În UE, social-democrații se preocupă de elaborarea unor politici unificate, care să asigure aplicarea standardelor bunăstării (Carta Socială) unui număr cât mai mare de țări și cetățeni europeni, recunoașterea diversității culturale și acceptarea diferențelor. Social-democrații iau în considerație efectele globalizării și se pronunță în favoarea unor politici de solidaritate pe plan internațional, oferind fonduri de susținere a reformelor pentru țările în curs de dezvoltare.

Deși împărtășesc idei marxiste cu privire la lupta de clasă și victoria unei orânduiri socialiste, ei văd această tranziție desfășurată exclusiv prin intermediul procesului participativ-democratic și se opun metodelor revoluționare practicate anterior de partidele marxist-leniniste. Social-democrații preferă ca utilitățile, serviciile legate de transport, locuință, sănătate, să rămână sub controlul statului, în timp ce bunurile de consum curent și măsurile de protecție socială ar putea fi furnizate de piața liberă. Mai ales în ultimele decenii, social-democrații propun o fuziune a modelului

148 Richard Saage/Helga Grebing/Klaus Faber (eds), *Sozialdemokratie und Menschenbild. Historische Dimension und aktuelle Bedeutung*, Marburg. (2012).

socialist și capitalist în ceea ce privește forma de administrare a producției economice, dar nu abandonează necesitatea unor programe social-orientate, care să ofere servicii de bază pentru oamenii simpli. Social-democrații aderă fără rezerve la ideile filosofice ale lui Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), care susține că doar o societate fără inegalități sociale, construită pe o participare democratică largă, poate asigura libertatea individului. Spre deosebire de liberali, social-democrații cred că libertatea are nevoie de condiții financiare și sociale[149], nefiind preocupați doar de asigurarea libertăților negative, dar și a celor pozitive[150], în opinia lui Isaiah Berlin. Care este folosul dreptului tău de a-ți publica opiniile dacă, susțin social-democrații, nu poți vorbi ori scrie coerent într-o anumită limbă? Și ce folos să te duci la școală, dacă nu ai cu ce plăti pentru școlarizare? Acest tipaj de întrebări despre echitate și acces la servicii primare pentru individ îi fac pe social-democrați să releve că, pe lângă existența unui cadru legal, limitele libertății sunt la fel de importante, după cum au remarcat acest lucru și unii dintre filosofii clasici. Charles de Montesquieu (1689-1755) spunea, de altfel: „Libertatea este dreptul de a face orice permit legile; și, dacă un cetățean va face ceea ce legile interzic, el nu va mai dispune de libertatea sa, pentru că și concetățenii săi ar avea aceeași putere". Limitele libertății nu pot fi stabilite de legi, afirma la rândul său Immanuel Kant (1724-1804), deoarece natura lor este de ordin moral, concretizându-se prin lege.

Egalitatea de șanse mai degrabă decât egalitatea indivizilor în fața legii reprezintă un principiu-cheie al social-democrației moderne, care constă în accesul cetățenilor la serviciile medicale, dreptul la muncă, dreptul la educație, garantate tuturor persoanelor, indiferent de origini, gen, religie sau stare socială. Cei mai neprivilegiați membri ai societății, săracii și persoanele cu diverse forme de dizabilitate, trebuie să primească susținere de la stat pentru a le fi compensate astfel ne-șansa de participare redusă la viața societății. Liberalii clasici se vor opune acestei abordări, susținând că **oferirea sprijinului de stat unor copii din familii sărace ar fi o distribuire inegală de bunuri ale statului** și, în aceste circumstanțe, nu ar trebui să oferim sprijin egal, în spiritul egalității? Răspunsul social-democraților este că sprijinul statului nu poate

149 Basics on Social Democracy: Freedom, Solidarity, Justice by Thomas Kastning, Friedrich Ebert Stiftung, p. 10, ISBN: 9988-572-00-X

150 Libertatea negativă este acea formă de libertate, care derivă din libertățile acordate și garantate de o anumită societate, în timp ce libertatea pozitivă reprezintă asumarea libertății din proprie inițiativă, În tratatul său, „The two concepts of liberty", Berlin delimitează aceste 2 tipuri de libertate politică pentru a contura spațiul în care indivizii acționează sub constrângerile unui sistem politic, care-i limitează libertățile ori îl forțează să acționeze altfel decât acesta posibil și-ar dori, stabilind totodată limite libertății, fără de care s-ar crea un haos social, în care cei puternici i-ar suprima pe cei slabi. Pentru că nu toți oamenii au aceleași idealuri, se admite o anumită constrângere în vederea altor valori ca egalitatea, dreptatea, fericirea. Libertatea pozitivă însă este atunci când individual poate să-și testeze propriile frontiere ale libertății într-un exercițiu care dovedește că este virtuos. Scopul ființei umane devine acela de a fi rațională și de a face bine. I. Berlin, Cinci eseuri despre libertate și alte scrieri, traducere de Laurențiu Ștefan, ediție de Henry Hardy, Humanitas, București, 2010

fi egal dacă va fi oferit unui milionar sau unui cerşetor. Social-democraţii sunt de părerea că în condiţiile unor conflicte ivite între economie şi democraţie, businessul global şi politicile naţionale, statul nu poate rămâne inert şi trebuie să intervină. La întrebările: „care sunt limitele inegalităţii într-o societate?" şi „cum să limităm influenţa businessului asupra politicului?", răspunsurile vor varia în funcţie de ideologie şi partide. **În timp ce liberalii se vor concentra, de regulă, pe drepturile şi libertăţile negative, social-democraţii consideră că ar trebui să existe un echilibru între drepturile negative şi cele pozitive.**

Solidaritatea este al treilea principiu esenţial pentru social-democraţi, înţeles în antichitate mai ales sub forma binefacerii sau caritătii – forme de **generozitate şi benevolenţă faţă de oameni**, dar care astăzi înseamnă **sprijin celor vulnerabili, săraci sau persoanelor în etate**. Prin solidaritate, oamenii îşi cultivă sentimentul de altruism, care poate fi combinat şi cu forme de interes cum ar fi cel de a determina pace atunci când sărăcia naşte conflicte, sau condiţii echitabile de pensionare atunci când oricine poate ajunge sărac, după ce s-a bucurat de bogăţie şi bunăstare. Viziunea social-democrată asupra statului este ca acesta să-şi exercite activ funcţiile sale, asigurând servicii şi infrastructură de interes general cetăţenilor săi, accesibilă, garantată, şi să deschidă noi oportunităţi pentru cetăţeni de participare la procesul democraţiei sociale[151]. Printre social-democraţi este populară ideea potrivit căreia **statul are obligaţia de a oferi protecţie socială ca o garanţie a drepturilor civile pozitive, care include: dreptul la primirea unei pensii, venituri garantate şi tratament medical gratuit.** Aceste garanţii sociale îi permit cetăţeanului să participe liber la treburile de interes public, chiar şi în condiţiile în care nu ar reuşi să câştige competiţia economică; acelaşi lucru se referă şi la sistemul social de impozitare, care trebuie să permită cetăţenilor să ducă o viaţă liberă şi decentă.

Poziţia social-democraţilor faţă de economia de piaţă este dictată de nedorinţa lor de a contesta sistemul economiei de piaţă în ansamblul său, în care preţurile şi bunurile produse sunt dictate de cererea şi oferta de piaţă, de competiţie şi calitate, şi nu de instanţe politice, care ar dicta reguli de planificare centralistă pentru toţi şi toate, după exemplul Rusiei. **Programul de la Bad Godesberg (numit şi documentul care a însemnat ruptura social-democraţilor de teoria marxistă) confirmă respingerea socializării producţiei şi acceptarea mecanismelor unui capitalism organizat şi dirijat,** afirmând că statul nu trebuie să se sustragă responsabilităţilor legate de evoluţiile economice, fiind răspunzător de politicile anticiclice pe termen lung, lăsând libera opţiune a consumatorilor şi libera opţiune în privinţa locului de muncă. Astfel, concurenţa în măsura posibilului, planificare atât cât este necesar[152]. Social-

151 Thomas Meyer, *Theorie der Sozialen Demokratie*, 1st edition, Wiesbaden (2005),.

152 Programul de la Bad Godesberg, 1959, în *Protokoll der Verhandlungen des Außerordentlichen Parteitages der SPD vom 13 — 15 November 1959 in Bad-Godesberg*, Bonn, Verlag Neue Gesellschaft, p. 31.

democrații consideră totuși justificate intervențiile statului în situații de criză, care afectează accesul unor grupuri de cetățeni la bunurile de primă necesitate, sugerând căutarea unui echilibru între piețele liberalizate și negocierile constante cu actorii relevanți de pe piață. Statul trebuie să asigure protecția drepturilor angajaților, după cum și menținerea unor salarii minime, conform Declarației Universale a Drepturilor Omului, care stipulează „dreptul fiecărei persoane la viață, libertate și securitate". Prin menținerea unor sisteme de asistență socială largi, social-democrații tind să asigure accesul la sănătate publică, educație, domiciliu, asistență socială și mediu curat, aceste drepturi însemnând cheltuieli făcute de stat din impozite plătite de contribuabili.

Social-democrații pledează pentru un sistem public, întemeiat pe coexistența proprietății publice și private, în care legile permit negocierea salarizării între muncitori și antreprenori, un stat care menține sub control fiscalitatea, creditarea, alegerile și investițiile. Autoritatea statului social-democrat trebuie să se bazeze pe consens și pe constrângeri obținute prin alegeri libere, competență intelectuală și statut moral, care, la rândul ei, trebuie să asigure exercițiul unui control public asupra puterii. Social-democrații susțin ideea de toleranță și coabitare a minorităților cu majoritatea. Valorile-cheie pentru social-democrați sunt definite de doctrina originală: **libertate, justiție, solidaritate**, de la care pornesc ca niște afluenți ideologici și celelalte teme și soluții privind rolul statului, democrația socială, autoconducerea, autogestionarea politică-socială etc. Libertatea și justiția antrenează responsabilitatea indivizilor. Totuși, responsabilitatea individuală și colectivă presupune solidaritatea bazată pe raporturi de echitate și comunicare între oameni. Libertatea reprezintă o valoare esențială pentru social-democrați, care urmează a fi asigurată, sub garanții stricte ale statului. Pentru că libertatea are nevoie de cetățeni liberi, social-democrații sprijină accesul liber al indivizilor la educație, prin care aceștia își pot atinge aspirațiile.

Ca urmare a îndepărtării lumii occidentale de bazele rudimentare ale diviziunilor muncii și capitalului din secolul trecut, publicul a devenit mai individualist, mai puțin atras de versiunile colectiviste ale socialismului, astfel încât și social-democrații au început să se asocieze la rândul lor cu alte grupuri social-economice, nu doar cu muncitorii necalificați de la întreprinderile capitalismului primitiv. Criza conceptului bunăstării, dar și schimbările tectonice de la sfârșitul anilor 80 au impus mișcările de stânga să-și adapteze tacticile de acțiune politică la noile realități. În 1989, la Stockholm, social democrații adoptă un nou program al Internaționalei socialiste, „un răspuns socialist la lumea în criză", subliniind că își doresc să participe la „exercitarea unui control profund democratic sub toate aspectele vieții politice, sociale, economice la schimbările care vor avea loc într-o epocă a interdependențelor globale". Istoria politică post-belică a fost clar dominată de paradigme și idei conservatoare, care-a ținut în umbră partidele de stânga ca alternative la guvernare, dar care în schimb și-a găsit o temă mai ales după colapsul URSS în promovarea globali-

zării și nevoii de răspuns colectiv la provocările lumii. Tema globalizării se regăsește astfel în majoritatea documentelor politice adoptate la congresele forțelor de stânga (Paris, 8-10 noiembrie 1999, 27-29 octombrie, 2003), partidele de stânga critică viziunile ultra-liberale, care generează inegalități de venituri și șomaj, promovând ideea unei mobilizări pe teme majore, cum ar fi: asigurarea condițiilor egale de acces la muncă pentru femei și bărbați, săraci și bogați, țări în curs de dezvoltare și țări bogate. Putem observa astfel că stânga modernă migrează de la temele mai vechi, legate de naționalizare sau redistribuție radicală a veniturilor, nemaivorbind de schimbarea prin revoluție a puterii politice, spre dezvoltare durabilă, democrație paritară, drepturile omului, în special al minorităților (etnice, religioase, sexuale, politice), reducerea disparităților între regiuni și țări, guvernare globală.

Pentru social-democrații de astăzi, principala misiune a statului este de a garanta reguli stabile pe piața liberă, politicile fiscale fiind edificate că primul rol al sistemului de taxe și impozite nu este cel de a asigura redistribuirea veniturilor pentru satisfacerea unor nevoi comune, ci determinarea unui comportament economic, care să asigure creștere economică, susținând de altfel că „profiturile de azi sunt investițiile de mâine, iar investițiile de mâine sunt locurile de muncă de poimâine". Fiind mai omogenă sub aspect ideologic, social democrații europeni sunt de regulă radical-progresiste, internaționaliste, globaliste, și moderat naționale. Uniunea Europeană trebuie să devină un actor global, în opinia social-democraților, ale căror poziții au fost articulate în mai multe documente programatice[153]. Totuși, social-democrații europeni expun numeroase diferențe pe teme majore. Astfel, social democrații scandinavi sunt mai reticenți față de adâncirea integrării europene, menținându-și pozițiile asupra suveranității statelor naționale ca privilegiu absolut al statului de a lua orice măsuri consideră pentru a-și proteja cetățenii și identitatea, în timp ce social democrații germani, francezi, greci, sunt mai favorabili consolidării rolului instituțiilor centrale ale UE (Comisia, Agențiile, Constituția UE), în ciuda faptului că textul Constituției Europene afirma în mod explicit valorile și principiile doctrinare ale social-democrației (demnitatea, libertățile, egalitatea, solidaritatea, justiția). Și relația cu SUA menține diferențe esențiale: în timp ce stânga franceză este în mod tradițional reticentă față de relația transatlantică, pliindu-se pe aspirațiile Franței de a juca diverse roluri de putere nucleară și militară autosuficientă, majoritatea social-democraților din Europa Centrală sunt transatlantiști, neconcepând securitatea UE și a țărilor lor fără sprijinul SUA și NATO. Din perspectiva Internaționalei Socialiste, globalizarea este un factor benefic, care trebuie susținut pentru a crea noi locuri de muncă, investiții transfrontaliere și bunăstare, iar pentru evitarea efectelor secundare acestui proces (degradarea mediului ambiant, conflicte sociale, migrație, polarizarea veniturilor), social-democrații

153 Pascal Lamy, Paul Nyrup Rasmussen, A Europe of Progress, The EU Policy Agenda, 2006-2009, Report to the PES. www.pes.org

susțin democratizarea organizațiilor financiare și internaționale (OMC), reformarea instituțiilor Bretton Woods (FMI și Banca Mondială) prin sporirea transparenței decizionale, asigurarea unei piețe a forței de muncă competitive și echitabile.

Printre cele mai active partide ale Internaționalei Socialiste și Partidului Socialiștilor Europeni este SPD (Partidul Social-Democrat din Germania), înființat între 1863-1875, care a abandonat oficial perceptele radicale de tipul luptei de clasă, dictatura proletariatului și realizarea societății socialiste[154]. Se cunoaște și conflictul istoric între SPD și KPD (Partidul Comunist din Germania), marcat și de înăbușirea revoluției din 1918 chiar de un guvern condus de Friedrich Ebert. SPD menține o relație privilegiată cu sindicatele, susține apropierea de votul muncitorilor și alte categorii slab plătite, admite existența unei a „treia căi" (Die Neue Mitte) între neoliberalism și socialism, mizând în economie pe politici de extindere a cheltuielilor publice, protecție socială generoasă și rolul de regulator puternic al statului. Calea a treia este, în opinia SPD, o mixtură de componente economice, eliminare a deficitului prin limitarea cheltuielilor publice și o atitudine mai liberală față de patronat, reducerea fiscalității unor segmente, reconfigurând viziunea tradițională a social-democrației asupra relațiilor dintre stat și societate. Totuși, SPD nu a renunțat cu totul la mesajele sale egalitare, sub presiunea rolului inegal jucat în raport cu CDU.

Un alt partid important pentru stânga europeană îl joacă PSF (Partidul Socialist Francez), succesorul Partidului Muncitorilor din 1880, care a trecut prin fuzionări, abandonări, revigorări până la momentul în care a susținut Președinți de stat (Francois Mitterand în 1971), chiar în coaliție cu Partidul Comunist. Mitterand a pierdut susținerea parlamentară în 1986, fiind obligat să coopereze cu o coaliție de centru-dreapta, iar între 1995 și 2007, stânga franceză a rămas dezbinată și lipsită de lideri redutabili[155]. Temele tradiționale ale PSF țin de lupta contra mondializării, împiedicarea liberalizării economice bazate pe libertatea pieței și contestarea primatului mondial american.

Analizând mișcarea socialistă internațională, observăm că în interiorul acesteia se manifestă 2 importante nuclee: primul ține de social-democrația tiermondistă, definită printr-o puternică orientare anti-americană și anti-globalistă, anti-colonială, anti-capitalistă, cu accente ușor naționaliste și chiar cu certe reminescențe marxiste și maoiste. Tiermondismul include orientări socialiste, de centru stânga, cu particularități regionale (latino-americane), orientări moderate, dar și cu o prezență în creștere a influenței islamiste. Un alt nucleu ideatic în această construcție ideolo-

154 Heinrich Potthoff, Susanne Miller, *The Social Democratic Party*, Dietz, Bonn, 2006, passim; Călin Morar-Vulcu, Partidul Social Democrat din Germania, în *Social Democrația contemporană, între tradiție și globalizare*, Institutul Ovidiu Șincai, București, 2004, pp.27-66.

155 Diana Târziu, *Social-democrația franceză*, în *Social democrația contemporană, între tradiție și globalizare*, Institutul Ovidiu Șincai, București, 2004, pp.67-91

gică ține de social-democrația tradițională, predominant europeană, la care contribuie modelul german-britanic (căutarea celei de-a treia căi), prin politici de reformă cu accente neoliberale în care statul acționează conform principiului subsidiarității, modelul laburist tradițional vs francez, de orientare socialistă, de centru stânga, în care statul nu este doar regulatorul central al mecanismelor de piață, ci deține și proprietăți, funcționând printr-o colaborare intensă cu sectorul privat-public, prin politici protecționistă, în funcție de necesitate. Al treilea nucleu ține de modelul nordic, centrat pe statul providențial, care impune reguli și stimulează piața să funcționeze conform necesităților sociale, prin politici sociale generoase și taxe înalte.

Capitolul IV

CONSERVATORISMUL

4.1. ORIGINI ȘI IZVOARE DOCTRINARE

A fi conservator poate sugera sensuri diferite unor oameni din medii diferite. Pentru unii, a fi conservator înseamnă să adopți o atitudine de prudență și moderație față de schimbările rapide, în timp ce, pentru alții, înseamnă să ai frică de experimente negândite, manifestând o anumită „reziliență" la lucrurile care pot trăda atașamentul la un mod de viață sau la identități la care oamenii țin prea mult ca să le sacrifice. Din această perspectivă, doctrina conservatoare își oferă protecția și înțelegerea față de elementele intangibile ale unui anumit stil de viață, care trebuie protejat de deciziile negândite ori precoce. Moderația și preferința pentru o politică mânuită cu prudență nu induce în mod necesar adoptarea paternalismului ori fetișizarea trecutului, ci mai degrabă acceptarea unor îmbunătățiri calculate prin reforme cumpătate în opoziție cu progresul necontrolat. Școala ideilor conservatoare impune regulile unei politici morale și ale autorităților tradiționale. Această exigență morală îndeamnă aderenții ideilor conservatoare la asumarea unei atitudini grijulii față de relațiile sociale ca cea față de propria casă: „o casă cere mentenanță grijulie, condiții de viață și confort optim, planificare și anticipare a unor probleme înainte ca acestea să dăuneze siguranței locatarior, relații bune și credibile cu vecinii".

Ceea ce contează cu adevărat este îmbunătățirea condiției umane, acesta fiind temeiul moral al unei societăți stabile, prospere și reziliente. Conservatorii nu au încetat niciodată să anticipeze schimbările iminente și să se adapteze la schimbare, opunându-se categoric unor etichete pe care socialiștii și liberalii au dorit să le atribuie curentului conservator, în opinia cărora aceștia ar fi „antisociali", „antiprogresiști" sau „regresivi". Drept exemplu servesc succesele conservatorismului lui Otto von Bismarck în constituirea primului sistem de protecție socială din lume – eliminarea privilegiilor aristocratice, inițiate de Disraeli și Churchill, dar și decizia președintelui Charles de Gaulle de a se retrage din coloniile franceze din Africa (Algeria). Aceste acțiuni au prevenit costuri și suferințe umane incalculabile, dacă nu ar fi fost luate la timp.

Conservatorismul există astăzi prin zeci de curente și mișcări care, de foarte multe ori, discută în contradictoriu, dar care converg spre câteva elemente comune.

Primul filon ideologic al conservatorismului se manifestă prin recunoașterea unei primordialități a **ordinii morale**[156], care menține umanitatea și consistența na-

156 Russell Kirk, *The Politics of Prudence* (ISI Books, 1993). Https://kirkcenter.org/conservatism/ten-conservative-principles/

turii umane. Ordinea înseamnă armonie pentru suflet (ordinea interioară) și mediul extern (ordinea comunităților din care facem parte). Conceptul de „ordine" are un rol esențial pentru ideile conservatoare. Conservatorii nu se opun îmbunătățirilor sociale, adoptate în societate prin reforme sectoriale, dar au anumite dubii în privința progresului, care poate include multe costuri nevăzute prin efectele sale. Al doilea filon al mișcării conservatoare se referă la **tradiție**, respectul pentru tradiție și continuitatea acestora. Școala conservatoare consideră tradiția ca fiind liantul care-i face pe oameni să conviețuiască împreună; iar istoria ne învață că iconoclaștii (adică cei care tind să demoleze obiceiurile altora) se fac scrum înainte de a construi ceva temeinic. Cultivând respectul pentru tradiție, putem evita perpetuarea conflictelor între drepturi și obligații. Respectul pentru tradiție și continuitatea istorică este, în doctrina conservatoare, o formă de legătură între generații – o formulă de a menține individul conectat la cultură și identitate. Libertatea reprezintă produsul generic al sintezei dintre ordine, tradiție și libertate ca produs al unei lungi experiențe sociale, chintesența unor lungi secole de sacrificii și reflecție. Societatea este astfel o „formă de corporație spirituală, comparabilă cu o biserică sau o comunitate de suflete; ea nu poate fi tratată în mod mecanicist și nici eclipsată din fabrica umană a societății". **Prescripția** este al treilea element al doctrinei conservatoare. Oamenii de astăzi sunt niște pitici pe umerii unor giganți, care au înfăptuit lucruri nepieritoare pe timpul lor, susțin conservatorii. Prescripția formează o moștenire colectivă, care se bucură de pietate datorită continuității sale în timp, a perenității sale, aplicându-se unor valori intangibile, cum sunt: proprietatea, etica și familia. Una dintre cele mai importante personalități ale gândirii conservatoare, Edmund Burke, susținea că „individul greșește cu prisosință, dar specia e deșteaptă". Al patrulea element doctrinar al conservatorilor este legat de **prudență**. Ca și Platon pe vremea sa, Edmund Burke susține că simțul prudenței este o adevărată virtute printre oameni și că orice măsură publică urmează să fie evaluată pe baza consecințelor sale pe termen lung, nu doar pe baza avantajelor sale temporare ori atracției sale de moment. Liberalii și socialiștii radicali sunt extrem de imprudenți, constată conservatorii, și asta pentru că ambele curente ideologice, concurente conservatorilor, sunt obsedate de obiectivele pe care le urmăresc, încât sunt incapabili să observe riscurile unor noi abuzuri, cu mult mai dăunătoare decât relele pe care ar dori să le corecteze. Fiind o construcție complexă, societatea umană nu poate fi îmbunătățită cu mijloace simpliste, atâta timp cât fiecare măsură sau intervenție a statului trebuie să îndemne la măsură, reflecție, eficiență și ponderare în alegerea celor mai bune acțiuni pentru binele comun. Conservatorii afirmă de obicei că vor acționa numai după ce vor cântări toate beneficiile, consecințele și impactul unei noi intervenții, iar reformele pot fi chiar mai periculoase decât lipsa lor. Al cincilea element doctrinar ține de **acceptarea diversității umane**, ca mod de viață și recunoaștere a pluralismului. Conservatorii se simt atașați de diversitate ca urmare a

faptului că recunosc și respectul altora pentru ordine și tradiție, libertate și prudență în schimbarea modului de viață. Astfel, menținerea și păstrarea unor instituții sociale constituite de-a lungul timpului, care rezistă în pofida încercărilor de a nivela viața de zi cu zi, trezesc în mod obiectiv sentimentul de admirație și reținere în a schimba ceea ce stăruie în timp. Chiar cu prețul acceptării unor inegalități inerente naturii umane, conservatorii califică diversitatea drept o caracteristică esențială a vieții umane, notând că toți sunt egali în fața legilor lumești și la Judecata de apoi; și orice tentative de a nivela diferențele umane duc la stagnare socială și riscul de a experimenta în mod necugetat natura umană. Al șaselea element al școlii conservatoare se referă la **natura imperfectă a oamenilor**. Fiind o ființă imperfectă, omul se luptă constant cu limitele sale inerente, care se exprimă și în defectele oricărei ordini sociale pe care le-ar crea. Pasiunile și firea nestăpânită a omului va alimenta în mod constant mișcările rebele, însă orice tentativă de promovare a unor societăți utopice se va încheia cu dezastru. Singurul lucru care poate servi oamenilor ține de modelul unei ordini tolerabile, care să fie îmbunătățită prin reforme prudente și ajustări graduale, ceea ce ar trebui să păstreze libertatea indivizilor și să-i ajute să-și manifeste personalitatea. Atunci când garanțiile morale și instituționale ale națiunii sunt neglijate, anarhia și furia naturii umane se poate dezlănțui, cu efecte grave pentru toți.

Doctrina conservatoare susține existența unei sinteze organice dintre libertate și proprietate. Orice civilizație durează prin respectarea unor drepturi fundamentale, iar proprietatea este cel mai mare dintre ele. Cu cât mai răspândit este dreptul la proprietate privată, cu atât mai productivă și mai stabilă este societatea. În lucrarea sa celebră, *Village Communities*, Sir Henry Main pledează în favoarea proprietății private, clar diferențiată de proprietatea comună, menționând că: „nimeni nu are libertatea de a ataca proprietatea, susținând că respectă civilizația. Istoria celor două nu poate fi decuplată". Și asta pentru că instituția proprietății (private) a fost de-a lungul istoriei un instrument central de a educa și dezvolta la oameni sentimentul responsabilității, construind motive pentru a insufla integritatea, susținerea culturii generale, îndemnând oamenii să se ridice deasupra parohialismului, oferindu-și timp să gândească și să acționeze. Conservatorii recunosc că dreptul de posesie a proprietății stabilește câteva obligații centrale pentru deținătorul de proprietăți, acesta acceptă și anumite obligații morale și legale, odată cu această recunoaștere. Susținerea asocierii voluntare la nivel de comunitate este de inspirație conservatoare, în opoziție cu ideea colectivismului involuntar, dictat de preceptele luptei de clasă sau a universalismului postnațional. Cele mai importante decizii care afectează viața cetățenilor sunt alocate autorităților publice, care sunt mai aproape de cetățeni. Orice comunitate națională este puternică în măsura în care sunt puternice comunitățile pe care le include.

Oricare administrație, sprijinită de cei mai buni manageri și funcționari publici, indiferent cât de bine intenționați și instruiți ar fi, nu ar putea conferi justiție, prosperitate și încredere în colectivitate, dacă indivizii care o constituie vor uita de pro-

priile responsabilități. Conservatorii sunt înclinați să limiteze discreția puterii politice pentru a preveni anarhia sau tirania, opunându-se radicalilor de orice culoare și inspirație ideologică, care cred că puterea este forța binelui atâta timp cât puterea se află în mâinile lor. Cunoscând slăbiciunile naturii umane, la bine și la rău, conservatorii preferă aplicarea restricțiilor constituționale, *checks and balances*, aplicarea adecvată a legilor, cu scopul de a potoli dorința puterii totale. O guvernare bună menține tensiunea sănătoasă între cererea autorității și cea a libertăților personale. Proprietatea privată este o instituție fundamentală a societății umane, fără de care libertatea individului este limitată, iar cultura este secătuită. Spre deosebire de liberali și socialiști, conservatorii recunosc natura imperfectă a omului. Fiind imperfecți prin natura lor, oamenii comit greșeli, indiferent ce ordini sociale vor construi prin faptele lor. Utopiile nu sunt atractive pentru școala conservatoare, deoarece oamenii, în nestăpânirea și mândria lor, se vor împotrivi oricărei forme de dominație.

Singurul lucru la care ne putem aștepta e să trăim într-o societate liberă, justă și guvernată în mod acceptabil, în care suferințele, erorile și alte metehne umane pot fi prevenite ori curmate. Numai prin intermediul unor reforme prudente putem păstra și îmbunătăți ceea ce se numește „ordinea tolerabilă". Gândirea conservatoare simte o afecțiune aparte pentru păstrarea modului de viață tradițional și a instituțiilor sociale preexistente, considerând că diversitatea largă a speciei umane se datorează diferențelor naturii umane. Conservatorii sunt sceptici față de revoluții și schimbări bruște, considerând că liberalii și radicalii sunt extrem de imprudenți, stabilindu-și obiective fără teama că riscurile și abuzurile noi le vor depăși cu mult pe cele vechi.

4.2. PREMISE DOCTRINARE ȘI AFLUENȚI IDEOLOGICI

Curentul conservator s-a format ca reacție la ideile și faptele revoluției franceze, în prima etapă, după care au urmat reacțiile la etapa rapidă a industrializării și tehnologizării din secolul XIX în Europa. Pe la 1820, termenul de „conservator" era eticheta convențională pentru grupurile care se opuneau principiilor și spiritului Revoluției franceze din 1789. La origini, primul politician conservator a fost François-René de Chateaubriand (1768-1848) în Franța sec. XIX, anii '30, care a cerut „restaurația monarhiei" ca demers de reconstituire a stabilității și tradițiilor. Eseistul și omul de stat francez sonoriza temerile și pesimismul unor influente segmente franceze față de radicalismul liderilor revoluționari, precum Robespierre, Saint-Just, Marat, care atentau la autenticitatea tradițiilor societății franceze, creând panică și haos printr-un regim nemaivăzut de teroare și violență extremă. Putem afirma că Revoluția din 1789 a stimulat reacția de apărare a conservatorilor francezi printr-o ordine care se opune impulsurilor radicale și care apără etica, credința, ierarhiile sociale, certitudinea convențiilor în locul promisiunilor abstracte în susținerea umanismului.

Opoziția față de ideea de revoluție și protestul lor politic descrie modul în care curentele conservatoare își exprimă scepticismul funciar față de schimbările revoluționare, întemeiate pe acțiuni violente, masacre, exproprieri și execuții în masă, legi marțiale și practici sistematice de înfricoșare și eliminare a oponenților politici, scoase în afara oricărei forme de justiție independentă. Întemeindu-și convingerile pe autoritatea morală a monarhiei ereditare, dar și pe o viziune creștină asupra modului de viață tradițional, conservatori faimoși ca François-René de Chateaubriand, De Maistre, Guizot etc., s-au opus deschis liderilor primei revoluții franceze, Robespierre, Saint-Just sau Marat, care inventaseră „sentința fără drept de apel în numele revoluției" sau furia populară ca „raison d'etat" în opoziție cu orice ordine legală și contrar oricăror drepturi deținute de persoanele acuzate. Scriitori respectați ca Joseph de Maistre (1753-1821), în Franța, și Samuel Taylor Coleridge (1772-1834), în Anglia, aprobau politica intervențiilor punctuale ale statului prin politici de asistență socială pentru săraci și de susținere a valorilor tradiționale, ca remedii active de a preveni impulsul spre revoluție. La rândul său, Walter Bagehot (1826-1877), autorul teoriei „conservatorismului reflexiv", a insistat că ideile sale nu reprezintă dogme imuabile pentru că „politica este arta posibilului și nu arta idealului[157].

În acest fel, inițial, grupurile conservatoare erau mai degrabă motivate să „protejeze, să salveze, să conserve" libertatea celor care nu erau înrolați de gărzile lui Marat în marea teroare revoluționară de partea violatorilor ori de partea victimelor. O temă centrală a mișcărilor conservatoare ține de apărarea tradiției, valorilor, practicilor și instituțiilor care s-au dezvoltat de-a lungul timpului, fiind moștenite de la o generație la alta. Conservatorismul nu se limitează la o dispoziție sau la niște practici aleatorii, ci la un program ideologic al unui grup care se simte amenințat. Pentru lordul Hugh Cecil (1869-1956) „conservatorismul este o dispoziție naturală a minții omenești", în timp ce alții consideră că dorința de a păstra ceva derivă din istoria și experiența culturală care transcende raționalismul ideologiilor tinere[158]. Pe de altă parte, ideologia conservatoare nu se confundă cu pragmatismul situațional sau oportunismul unor preferințe politice, ci se sprijină pe un set de convingeri politice despre oameni, societățile care-i includ și relevanța unor valori politice, cum sunt: tradiția, credința, ordinea, proprietatea și comunitatea. Spre deosebire de conservatori, liberalii susțin că instituțiile sunt menținute atâta vreme, cât acestea servesc nevoilor și intereselor indivizilor, iar dacă nu, ele trebuie să fie reformate ori înlocuite. Atitudinea față de monarhie, ca instituție perimată în lumea de astăzi, poate identifica cu ușurință un liberal de alte identități politice. În contrast, conservatorii contrazic utilitarismul aplicat instituțiilor ori cerința abolirii monarhiei ca efect al redundanței sale, declarând

157 Max Lerner, Walter Bagehot: *A Credible Victorian*. 1939, Pages 305–314, in Max Lerner, *Ideas Are Weapons: The History and Uses of Ideas*. New York: Viking.

158 Andrew Heywood, *Political Ideologies, Tradition Conservatives, An Introduction*, 3rd edition,

că „tradițiile, modul de viață, cutumele culturale și istorice merită respect pentru că au trecut testul istoriei".

Sociologic vorbind, acest lucru ar fi motivul pentru care cineva ar vrea să se opună unor schimbări, preferând situația existentă contra alternativei sale. Enciclopedia Blackwell definește curentul conservator drept „apărător al aplicării legii, proprietății, susținător al dreptului la o judecată dreaptă și un guvern reprezentativ, adică supus controlului popular" (Miller et al. 2002, 191). Kenneth Minogue (1930-2013) completează această definiție cu următoarele elemente noi: „Conservatismul este o atitudine politică, care se manifestă prin atașament la tradiție, obiceiuri și instituții, care asistă oamenii ce fac parte dintr-o comunitate politică"[159]. Iar o comunitate politică înseamnă un set articulat de valori, principii și idealuri, care fac prin sinteza lor temeliile unei acțiuni colective. Din această comunitate nu fac parte decât foarte rar conservatorii estetici[160], cei care practică o „politică a nostalgiei", după cum plastic o descrie J.W. Müller, și care vor rămâne din punct de vedere politic inactivi. Adevărații conservatori sunt, în opinia lui Michael Oakeshott[161] (1901-1990), „cei care preferă lucrurile familiare celor necunoscute, lucrurile testate celor neverificate, faptele în locul misterelor, lucrurile dovedite față de cele posibile, spațiul limitat contra nemărginitului, suficientul față de abundent, potrivitul față de perfect („enjoy the present laughter to utopian bliss").

Unul dintre cei mai străluciți precursori ai conservatorismului clasic a fost, fără îndoială, Edmund Burke, autorul unui studiu celebru, *Reflecții asupra Revoluției din Franța* (1790), eminent filosof și publicist englez, care nu se opunea reformei de dragul menținerii încăpățânate a statu-quoului; pentru că, spunea el, „un stat fără schimbări este lipsit de puterea de conservare". Fiind deputat în Parlamentul britanic, Edmund Burke a pledat pentru emanciparea bisericii catolice, a votat pentru drepturi coloniilor, susținând formarea unor partide politice, rămânând un adversar convins al măsurilor radicale anunțate de revoluționarii francezi din 1789[162]. Pentru Burke, există o ordine naturală care guvernează afacerile lumești, iar acestea sunt perene și mențin o societate bună, fără a mai fi nevoie de aplicarea unor noțiuni artificiale ca „dreptul natural", fiindcă drepturile sunt conectate direct la indivizi, și nu la state, ceea ce reclamă parteneriate durabile. Guvernul este, în opinia sa, „un pocal al înțelepciunii umane, care trebuie să alimenteze necesitățile oamenilor"[163]. O altă

159 Kenneth Minogue, *Conservatism*, in *The Encyclopedia of Philosophy*, edited by Paul Edwards, New York, 1967, Macmillan Company and free press vol. 2.

160 Jan-Werner Müller, *Comprehending conservatism: A new framework for analysis*, Journal of Political Ideologies (October 2006), 11(3), Routledge, Princeton University, pp. 359–365.

161 Michael Oakeshott, *On being conservative*. Link: https://bbs.pku.edu.cn/attach/85/e2/85e2c8b439bfb4da/On

162 W.M. Spellman, *A Short History of Western Political Thought*, Pallgrave Macmillan, NY, p.99.

163 Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, in L.G. Mitchell, ed., *The Writings and Speeches of Edmund Burke*, 8 vols (Oxford, 1989), 7: 92.

voce influentă, Thomas Carlyle (1795-1881) era cunoscut în cercurile conservatoare ca un aprig adversar al economiei *laissez-faire* și al materialismului, criticând efectele sufragiului universal, care nu are alte consecințe decât atrofierea aparatului de stat și competiția pentru bani, în detrimentul căutării fericirii umane"[164].

Alertați de schimbările unei revoluții egalitare în Franța, conservatorii britanici caută explicații la Burke, care nu se opunea dogmatic oricăror schimbări, ci exprima o „prudentă și calculată rezervă filosofică față de schimbare pentru a conserva ceea ce este cu adevărat valoros". Ingineria socială și adoptarea unor prevederi constituționale bazate pe principii abstracte nu pot decât să se sfârșească cu băi de sânge și dezastru, opinează acesta în temeiul mărturiilor colectate după eșecul revoluției și preluarea puterii de către Napoleon. Pentru Burke, oamenii sunt raționali, dar și plini de pasiuni, prejudecăți și inegalități naturale. În ciuda șanselor inegale în viață, datorate bogăției, statutului și calităților native, ființele umane sunt interdependente, iar societatea din care fac cu toții parte reprezintă o entitate organică, care acumulează înțelepciunea tuturor experiențelor individuale și pentru care trebuie să fie tratată cu mult respect. Burke își îndemna discipolii să trateze politica cu reținere, deoarece toți „politicienii metafizici vor eșua dorind să guverneze popoarele pe baza unor noțiuni prea abstracte pentru cetățeni". Burke consideră principiile etice ca fiind „un material obligatoriu pentru oamenii de stat, care trebuie să fie aplicate cu discreție și cu infinită prudență în viața de zi cu zi". Primul principiu-cheie recomandat acestora este, în opinia lui Burke: (1) încrederea în existența unei ordini morale superioare, guvernată de voința divină pentru a îndrepta starea de lucruri în societate. Asemenea convingeri se asociază ușor „legii naturale", dar prin acceptarea unei autorități morale transcendentale, conservatorii se opun ideilor utilitariste ale liberalilor; (2) al doilea principiu ține de continuitatea socială; altfel spus, ordinea, justiția și libertatea reprezintă rezultatul multor secole de încercări, reflecții și sacrificiu. Corpul social este o formă de corporație spirituală, comparabilă cu biserica; din acest motiv, schimbările în societate ar trebui să aibă loc cu prețuri reduse pentru membrii acestei comunități. Dreptul prescriptiv, asimilat, în lucrările lui Edmund Burke, cu „înțelepciunea strămoșilor", fiindcă, spune el, „oamenii moderni pot vedea mai departe decât alții pentru că au privilegiul de a se găsi pe umerii unor giganți". Prudența este (3) al treilea principiu de care se călăuzește școala conservatoare, ilustrând astfel o strânsă comunitate de idei între conceptul lui Platon despre omul de stat, înarmat cu prudență, și ideile lui Burke.

Industrializarea economiilor în Europa a adus schimbări profunde în economie, educație, dezvoltarea comerțului internațional, însă cel mai mare impact l-a avut progresul tehnic asupra statului și societății. Trei dintre cei mai străluciți oameni de stat cu vederi conservatoare ai sec. XIX au răspuns acestor provocări: Benjamin Disraeli (1804-

164 Maurice Cranston, *Philosophers and Pamphleteers: Political Theorists of the Enlightenment* (Oxford, 1986), p. 46. See also Gay, *The Enlightenment*, 2: 471–2.

1881), Napoleon III (1808-1873) și Otto von Bismarck (1815-1898). Primul dintre ei, B. Disraeli, în calitate de prim-ministru al Marii Britanii, a lansat o serie amplă de reforme sociale la adresa unui electorat proletarizat ca urmare a revoluției industriale din Anglia, pătruns de idei democratice și egalitare, pe care geniul său conservator l-a modelat în spiritul unui exemplu de „paternalism aristocratic de tip britanic". În anul 1867, în calitate de Cancelar Exchequer și lider al Camerei Comunelor, Disraeli a înregistrat un proiect legislativ prin care practic a dublat electoratul, oferindu-le drepturi electorale muncitorilor[165]. În perioada ultimului său mandat (1874-1880), Disraeli a adoptat noi reforme sociale: legea cu privire la așezămintele meșteșugărești (1875), cu măsuri largi împotriva condițiilor precare ale muncitorilor și legea cu privire la sindicate (1876), oferindu-le acestora dreptul legal la proteste pașnice, iar, în ansamblu, aceste măsuri au făcut imposibile acțiunile revoluționare de inspirație marxistă. În Franța anilor '40 ai sec. XIX, numai 200,000 dintr-o populație de 35 mln de cetățeni se bucurau de dreptul de a participa în alegeri pe baza cenzului de avere. Schimbările largi din economie și structura socială a populației au fost ignorate profund de regele Louis Philippe (1830-1848) care, atunci când la Paris s-au lansat acțiunile de protest cu solicitări de reforme urgente în 1848, a abdicat, nedorind să înăbușe protestele în sânge prin implicarea armatei.

Inspirați de ideile prolifice ale Revoluției din 1789[166], revoluționarii au declarat, în martie 1848, Franța a II-a Republică, alegând o nouă Adunare Constituantă, care adoptă o nouă Constituție. Aceasta a fost scrisă de un grup de republicani moderați și foști monarhiști liberali (printre care și renumitul cronicar al Revoluției Americane Alexis de Tocqueville), dar și de socialiști, muncitori, iar un prim-proiect al noii Constituții este redactat în iunie, inserând sloganul primei revoluții franceze: **„Libertate, egalitate, fraternitate",** chiar în Preambulul la Constituție [167], acordând libertăți largi presei, recunoscând cetățenilor drepturi la libera expresie, la întruniri, la religie, drepturi electorale pentru bărbați, dar și controversatul „drept la muncă", care a galvanizat protestele de stradă din februarie 1848. După abdicarea regelui Louis Philippe, puterea a fost transmisă unui Guvern provizoriu, iar puterea legislativă revine Adunării Naționale, cu remarca necesară că, după insurecția muncitorească din iunie 1848, Adunarea Constituantă adaugă în textul Constituției și alte principii extrem de importante: **„Familie, Muncă, Proprietate, Ordine Publică"**. Constituția a fost adoptată la 4 noiembrie 1848, abolind definitiv sclavia și privilegiile aristocratice, inclusiv obligațiile statului față de familiile nobiliare, iar Franța este declarată drept „o republică indivizibilă, regimul definitiv al puterii executive fiind pus la discreția suveranității cetățenilor săi". La alegerile din 10 decembrie 1848, Louis Napoleon câștigă zdrobitor în fața generalului Louis-Eugène Cavaignac (1802-1857) și a altor candidați socialiști, iar peste trei

165 Harry Hearder, *Europe in the Nineteenth Century*, 1830–1880, New York, 1988, p. 227.
166 Jonathan Sperber, *The European revolutions*, 1848-1851 (1994) online edition.
167 Jacques Godechot, *Les Constitutions de la France depuis 1789*, Paris: Flammerion, 1979.

ani, la 2 decembrie 1851, președintele Napoleon suspendă regimul de Republică Franceză, printr-o lovitură de stat bine organizată și recapătă titlul de Împărat al Franței, Bonaparte. Proiectul său de restaurare a monarhiei franceze este sprijinit pe larg de public, astfel încât Bonaparte este asociat cu ideea de stabilitate și prosperitate, într-o perioadă critică pentru creșterea rapidă a industriei naționale, sporirii veniturilor și a unor largi proiecte de reamenajare arhitecturală a capitalei Franței. În proiectele sale, Napoleon III este influențat puternic de ideile pozitivismului lui Auguste Comte (1798-1857), care salută metodele lui Bonaparte, pe care le consideră un antidot eficient la alternativa lor – haosul și dezordinile unor noi revoluții în Franța[168].

Renumitul filosof francez Auguste Comte laudă eficiența politicilor lui Napoleon III, pe care le numește „conservatoare", inclusiv câștigarea de legitimitate democratică prin dezbaterea plebiscitară (referendum) a unor importante subiecte politice. Altfel spus, neavând geniul militar al bunicului său Bonaparte, și nici calitățile de administrator al unchiului său Napoleon III își câștigă faima unui politician iscusit, care a gestionat o perioadă extrem de complicată din istoria Franței, reușind să relaxeze cenzura, să ofere mai multe competențe fiscale Adunării Naționale, să repună în drepturi sindicatele și să permită, către anul 1860, politicienilor aflați în exil să revină în Franța[169]. Și Germania datorează mult carierei politice și geniului de strateg militar al lui Otto von Bismarck. Deși a intrat în politică la 1847 ca reprezentant al latifundiarilor prusaci (Junkeri)[170], acesta a avut priceperea de a promova o politică națională bazată pe pragmatism politic și „realpolitik" pe arena internațională, ceea ce i-a atras gloria și recunoștința contemporanilor. În 1848, Bismarck a fost șocat de intenția regelui (Frederick William IV) de a colabora cu opoziția liberală în numele ordinii constituționale la care acesta a decis să nu răspundă printr-o confruntare deschisă, ci să se opună esenței sale liberale. Deși admitea potențialul pozitiv al Parlamentului de a preveni și echilibra puterea absolutismului monarhic, acesta nega competența autorității reprezentative de a-l înlocui pe rege în domeniul politicilor bugetare, militare ori internaționale. Iar în ceea ce privește conceptul de libertate, Bismarck atribuia monarhiei puterea fenomenală de rezistență și capacitatea de a menține ordinea tradițională în Prusia, un model pe care îl recomanda și altor state[171]. Astfel,

168 Alain Plessis, *The Rise and Fall of the Second Empire, 1852–1871*, Cambridge, 1985.

169 Charles Breunig, *The Age of Revolution and Reaction, 1789–1850*, (1977), (ISBN 0-393-09143-0)

170 Junkeri – moșieri din Prusia, care au exercitat o influență semnificativă asupra puterii politice. Otto von Bismarck a fost numit cancelar imperial (1871-1890), ca reprezentant al acestor interese conservatoare – susținători ai monarhiei, tradițiilor militare și a politicii protecționiste în agricultură. Junkerii au susținut financiar proiectul de unificare a Germaniei și reorganizarea armatei germane după modelul prusac.

171 Furst Otto von Bismarck, *Die gesammelten Werke*, campI. Dr. Herman von Ptersdorff, vol. XV (Berlin: Otto Stollberg and Co., Verlag fur Politik und Wirtschaft, 1924) 15-16. „Preussen ist keineswegs durch Liberalismus und Freigeisterei gross geworden, sondern durch eine Reihe von kraeftigen, entschlossenen Regenten, welche die militaerischen und finanziellen Kreafte des Staates sorgfaelltig pflegten und ... sie ... in eigener, selbststaendiger Hand zusammenhielten".

Bismarck a sprijinit constituirea unui Parlament reprezentativ, dar a cerut să fie format pe bază de bresle profesionale, având puterea de a-l influența, însă nu de a i se opune puterii kaizerului. Noua burghezie revendica drepturi de comerț liber și repudierea controlului de stat asupra economiei[172], promovând libera circulație, sistem financiar-bancar unic în cadrul Federației Statelor Germane și alte reforme îndreptate spre modernizarea statelor germane.

Apreciind popularitatea clasei de mijloc urbane influențate de ideile liberal-democratice ale secolului XIX, ca rezultat al industrializării rapide și al socializării democratice a maselor muncitorești, Bismarck a avut inteligența de a le opune acestor clase de mijloc (Mittelstand) influența în creștere a Junkerilor, justificându-le păstrarea statului aristocratic ca o formă de recunoaștere a serviciilor prestate de aceștia în folosul statului, privite ca o garanție pentru „bunăstarea durabilă și puterea statului"[173].

Patriotismul lui Bismarck în privința unificării germane a fost puternic influențat de prudența sa proverbială și prioritatea pe care o acorda apărării intereselor statului prusac. În aprilie 1850, Bismarck afirma că se va opune unității Germaniei, dacă prețul acestei unități va fi limitarea suveranității statului prusac și pierderea influenței acestuia în afacerile germane. Bismarck se opune deschis unui război țesut cu multe intrigi între Prusia și Austria, obținând încrederea kaiserului și, consecutiv, mandatul de a revigora o formulă de „confederație a statelor germane". După unificarea statelor germane din 1871 și interzicerea Partidului Social Democrat de orientare marxistă, Otto von Bismarck introduce legi cu privire la ajutorul de stat pentru persoanele care au suferit accidente ori au dizabilități și acordarea pensiei de vechime în muncă, elemente care au stat la temeliile „statului social german"[174] (Sozialstaat). Apărător al proprietății private, Bismarck devine un simbol al conceptului de stat-națiune în mijlocul unei revoluții industriale la care participă activ statele germane. Adversar declarat al principiului liberal, *laissez-faire*, ideile sale evoluează de la poziția de emisar al intereselor moșierești prusace (*Junker*) spre rolul de internalizare a unui proiect iluminist de compasiune pentru cei mai săraci și, nu în ultimul rând, a ideii de solidaritate națională. Tentativele de insurgență revoluționară în Germania și preluarea puterii de stat în Rusia la 1917 de către bolșevicii lui Lenin au generat mișcări sociale și în Germania, care chemau deschis la o revizuire a doctrinei și chiar la o revoluție conservatoare. Mulți dintre cei care aderau la curentul revoluției conservatoare abia reveniseră de pe fronturile Primului Război Mondial și, în condiții de pace, căutau să adapteze sentimentul tovărășiei de front (Frontgemeinschaft) la o comunitate

172 Theodore S. Hamerow, *The Social Foundations of German Unification 1858-1871: Ideas and Institutions*, Princeton, NJ: Princeton University Press. 1969.

173 Otto Pflanze, *Bismarck and the Development of Germany*. 3 vol., 1990.

174 Sandrine Kott, *Sozialstaat und Gesellschaft: Das deutsche Kaiserreich in Europa*. Translated by Marcel Streng. Göttingen: Vandenhoeck and Rupprecht, 2014. *Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft*, pp 214-264.

națională (Volksgemeinschaft), care transcende categoriile de stânga și dreapta. Autorii revoluției conservatoare cer astfel eliminarea exceselor capitalismului, pentru că, chiar dacă economia trebuie să aparțină capitalurilor private, „lăcomia capitalului" trebuie să fie potolită, consideră Jung, deoarece „angajații și angajatorii au interese comune". Deși negau lupta de clasă, aceștia erau influențați de termenii inventați de Karl Marx: Jung vorbește despre „inevitabilitatea istorică a victoriei conservatorismului asupra epocii liberale", iar Spengler relevă chiar ideea unui „inevitabil declin al Occidentului", ca un fapt dovedit, copiind astfel multe dintre premisele teoretice ale leninist-marxiștilor. Deloc întâmplător, Moeller van den Bruck explica apariția revoluției conservatoare ca o reacție de a conserva valorile perene ale poporului (volk), valori care pot rezista în timp oricăror schimbări din istorie.

4.3. CURENTE ȘI MODELE CONSERVATOARE

Conservatorii britanici

Preistoria și formarea doctrinei conservatoare își trage rădăcinile din Marea Britanie. Edmund Burke pune piatra de temelie la construcția unui program conservator, iar la sfârșitul sec. XVIII, odată cu apariția Partidului Tory, conservatorii se manifestă politic printr-o loialitate accentuată față de monarhia constituțională britanică, întărind – ca principii ideologice – respectul față de tradiție, ierarhie, obligația față de patrie și susținerea bisericii anglicane. Moderația este, din punctul de vedere al Partidului Tory, mărturia virtuții – un principiu valabil în orice circumstanțe, iar națiunile trebuie să-și respecte tradițiile proprii și experiența istorică. În sec. XIX, Guvernul conservator condus de Benjamin Disraeli folosește termenul de „democrație Tory" pentru a defini astfel politicile sociale elaborate cu privire la combaterea sărăciei și oprimării sociale, măsuri de precauție luate de conservatorii englezi decenii în șir pentru a preveni extinderea unor atitudini revoluționare. Concomitent cu măsurile sociale, Partidul Tory promovează intens, în perioada lui Disraeli, conceptul unității națiunii, întemiat pe patriotismul modern, combătând ideile marxiste conform cărora „proletarii nu au patrie", și că „doar internaționalismul proletar reflectă identitatea muncitorilor". În secolul XIX, conservatorii britanici erau empirici și pragmatici, călăuzindu-se de ideile lui Joseph Chamberlain și Alfred Milner. Ambii se opuneau dogmatismului liberal, promovând soluții pentru revitalizarea națiunii britanice, inclusiv prin corectarea politicilor coloniale ale Angliei. Bagajul reformelor inițiate de conservatori se extinde spre adoptarea unor legi extrem de așteptate de societate: legea meșteșugarilor, legea sănătății publice, legea muncitorilor și angajatorilor, legea comerțului maritim, legea industriei, întărind forța și caracterul competitiv al economiei engleze. Mai mult, dreapta reproba și înfiera corupția asociată cu industriașii afiliați liberalilor, pe care îi denunța ca pe niște trădători ce servesc dușmanului național.

Linia politică a lui Disraeli din secolul XIX a fost continuată de Tory și după Margaret Thatcher; importanți lideri de partid au susținut că prioritatea-cheie a partidului este finanțarea statului bunăstării (*welfare state*), asigurarea salariului minimal pentru orice angajat și finanțarea programelor de recalificare a forței de muncă pentru șomeri, conform programului politic al Partidului Tory din 2011. Partidul Conservator este un susținător puternic al unionismului britanic și se opune categoric separării unor state (Scoția, țara Galilor, Irlanda de Nord), opunându-se referendumului cu privire la devoluția dorită de Scoția în 1997. În schimb, Tory a sprijinit crearea unui Parlament Scoțian la Edinbourgh, ca alternativă secesiunii, manifestând o poziție eurosceptică în raport cu UE. Poziția Tory se bazează pe critica birocrației UE[175], folosind în acest scop opoziția față de UE în alegerile naționale. În ianuarie 2019, Partidul Tory a suferit cea mai mare înfrângere în istoria parlamentară, ca urmare a unei rebeliuni politice în propriul partid contra deciziilor prim-ministrului Theresa May pe subiectul ieșirii din UE, iar votul s-a repetat în martie cu același scor, provocând demisia prim-ministrului. Conservatorii au votat ieșirea Marii Britanii din UE printr-un referendum susținut de populație. Tory a cerut „brexit" pentru a nu mai fi supuși aplicării legilor comunitare și a deciziilor Curții Supreme de Justiție, negociind îndelung, pe durata mandatului Theresei May și apoi cu Boris Johnson, ieșirea din UE, cu un acord de menținere a relațiilor economice cu blocul comunitar.

Conservatorismul francez (gaullismul)

Ideile conservatoare în Franța au fost formulate inițial în apărarea bisericii și statului de influența nocivă a revoluționarilor radicali de la sf. sec. XVIII, chemând la recunoașterea unei relații speciale cu biserica catolică și patriotismul luminat al lui Joseph de Maistre (1753-1821)[176] și Louis de Bonald (1754-1840). Ideile conservatoare s-au regrupat după cel de-al Doilea Război Mondial, odată cu mișcarea politică lansată de generalul Charles de Gaulle (1890-1970), care promova în esență principiul unui stat francez puternic[177], legat de ideea mistică a unei misiuni istorice civilizatoare pentru națiunea franceză. Scopul gaullismului era să dea prioritate interesului național și să se asigure că vocea Franței e auzită, respectată, iar faptele prezentului merită efortul înaintașilor, pentru că „națiunea trebuie să fie înzestrată cu energia unui stat puternic".

Această viziune mesianică a gaulliștilor de a reafirma prestigiul țării lor pe plan global pune ca prioritate ideea unității împotriva „sfezilor partizane", întărind pute-

175 Foster 2002, 33.

176 Istoria îi atribuie lui de Maistre următoarea frază conservatoare: „Nous ne voulons pas la contrrévolution, mais le contraire de la révolution." (Noi nu dorim contrarevoluția, ci contrariul revoluției).

177 Serge Berstein, *Gaullism*. The Oxford Companion to Politics of the World second edition (2001), ed. Joel Krieger. Oxford University Press. ISBN 0-195-11739-5.

rea colectivă a moștenirii istorice și culturale a Franței, inclusiv a revoluțiilor și „vechiului regim”[178]. De Gaulle nu avea încredere în partide, și nici în parlamentarism ca model de exercitare a suveranității naționale, astfel încât sistemul politic al celei de-a V-a Republici s-a făcut mai degrabă prin asumarea unui rol proeminent al puterii executive a președintelui.

Exprimându-și deschis admirația pentru unii lideri politici care au reușit să creeze un consens național în perioade istorice dificile (Louis XIV, Napoleon Bonaparte, Georges Clemenceau), Charles de Gaulle accentua necesitatea unei economii puternice și a unei societăți stabile, unite în jurul unei colectivități istorice. Statul puternic se menține pe un executiv puternic, susținut de mecanismele unei participări directe. Președintele de Gaulle a chemat cetățenii francezi la urne pentru a se pronunța prin referendum asupra unor chestiuni vitale, prin adresări directe către națiune și o anumită îndepărtare de tradițiile republicane, întemeiate pe rolul autorității legislative supreme ca organism reprezentativ al întregii națiuni.

Pe plan extern[179], gaullismul a aplicat decizii care se încadrează în sistemul realismului politic, promovând ca prioritate excepționalismul francez, dar făcând pași largi în vederea renunțării la fostele colonii și la angajamente militare costisitoare în afara țării. Aceste direcții prioritare pentru statul francez l-au ajutat pe Charles de Gaulle să nu admită plasarea de trupe străine în Franța, să iasă din NATO, să mobilizeze resurse pentru a face din Franța o putere nucleară și să părăsească Consiliul European, pentru a-și sublinia rolul special în politica internațională. Oponenții politici ai lui de Gaulle au criticat acest gen de politică unipersonală, comparată cu puterea lui Bonaparte, fiind numită chiar un model de „monarhie republicană”[180]. În 1969, președintele de Gaulle și-a dat demisia, ca urmare a pierderii referendumului constituțional, ceea ce însemna respectul său pentru regimul constituțional și temerile neîntemeiate ale oponenților săi. Gaullismul rămâne impregnat în ideologia curentelor politice moderne, mai puțin legat de rigiditatea conservatorilor francezi din perioada Restaurației (Ancien Régime). Proiectul de constituire a Uniunii Europene a dus la o apropiere a Franței de Germania, generând politici de integrare economică și socială, dialog consistent pe subiecte de cooperare politică, securitate și apărare. *Rapprochement*-ul franco-german a stimulat înființarea instituțiilor paneuropene. În 2002, Jacques Chirac câștigă alegerile prezidențiale prin RPR (Rassemblement pour la République), devenind cel mai important partid conservator din ultimele decenii de după ultimul război mondial, urmat de Nicolas Sarkozy, care câștigă scrutinul din 2007 cu UMP (Union pour un Movement Populaire), un partid de centru dreapta,

178 Lawrence D. Kritzman; Reilly, Brian J., *Gaullism. The Columbia History of Twentieth-century French Thought*. Columbia University Press. (2006). ISBN 0-231-10791-9.

179 Lawrence D. Kritzman; Reilly, Brian J. *Gaullism*, (2006).

180 Francis Choisel, *Comprendre le gaullisme*, L'Harmattan, 2016.

care întrunește mai multe tradiții (gaulliste, creștin-democrate, conservatoare și liberale). Conservatorismul UMP se manifestă prin conceptul de solidaritate, politici care garantează persoanelor social vulnerabile protecție socială, dar nu încurajează asistențialismul și paternalismul socialist; pledează pentru libertatea economică și inițiativa individuală, în condițiile ordinii de drept și intervenției statului, când este necesar. Ca subiecte distincte, UMP a luat poziții categorice contra migrației ilegale, denunțând comunitarismul care dezbină națiunea franceză, promovând în schimb măsuri de integrare și asimilare a migranților în societatea franceză. Creștin-democrații francezi au avut un rol deosebit în construcția europeană și ingineria instituțiilor politice și economice ale UE (Jean Monnet).

Conservatorismul american

Conservatorismul american își trage rădăcinile din celebra Convenție Constituțională (1787) la care, într-o cohortă uimitoare de personalități politice, se încadrau John Winthrop, Increase Mather, Jonathan Edwards și Richard Bland, care au reușit să creeze consens politic în legătură cu răscoala colonială împotriva imperiului britanic. Istoria conservatorismului american pornește de la decizia unui grup de lideri ai Revoluției americane, în larga lor majoritate de inspirație conservatoare, de a forma un guvern federal, care să asigure pacea și ordinea, să protejeze drepturile legitime de proprietate, să instituie reguli pentru formarea unei puteri politice reprezentative. Primul dintre părinții fondatori ai Constituției americane, George Washington, s-a pronunțat categoric pentru păstrarea modului de viață american, la fel de mult pe cât Jefferson s-a străduit să perfecționeze acest mod de viață. Abraham Lincoln era de părerea că „a fi conservator înseamnă să exprimi aderența ta la lucrurile vechi și verificate, împotriva lucrurilor noi și neverificate[181].

Adoptarea Constituției americane este și astăzi privită ca un triumf al gândirii de stat conservatoare, deoarece soluțiile americanilor reflectă până în prezent un manifest al valorilor și principiilor lor de viață. Fiind convinși că respectul pentru lege este prețul libertății, obligației și menținerii ordinii pentru indivizi, părinții fondatori au ales o structură de guvern care să reprezinte voința poporului, și nu a celor mai influenți din punct de vedere economic. Privind cu destulă neîncredere democrația, aceștia au întărit elementele care au creat un stat democratic și rezistent la provocările sale inerente. În 1820, mai multe grupuri politice europene afișau o opoziție dușmănoasă față de spiritul și principiile Revoluției franceze din 1789. Conservatorii se adaptau lent la schimbările induse de Revoluția franceză. La 1835, conservatorii britanici acceptaseră deja cele mai importante teze legate de reprezentarea politică a

181 Russell Kirk, *The Essential*, July 31, 2018, Intercollegiate Studies Institute. Https://isi.org/intercollegiate-review/the-six-core-beliefs-of-conservatism/

unor straturi sociale de mijloc, iar drept mărturie și-au schimbat numele partidului: de la vechiul partid conservator „Whig" la „Tory"[182], și asta deoarece curentul conservator era exprimat în contextul unor profunde schimbări sociale, politice și economice, puse în mișcare de exemplul revoluției franceze.

Așadar, conservatorismul american apare ca o reacție la ideile liberalismului, în particular, promovate de revoluționarii francezi ai sec. XVIII. Inspirându-se din principiile doctrinei conservatoare formulate de Ed. Burke în *Reflecții asupra revoluției franceze* (1790), conservatorii se pronunță pentru apărarea ordinii sociale, a ideilor și tradițiilor autentice, se opun inovațiilor rapide și regimului colonial. În general, conservatorismul este cunoscut prin pozițiile sale tranșante în materie de fiscalitate, datorii acumulate de guvern și cheltuieli prudente. Spre deosebire de cei clasici, neoconservatorii promovează comerțul liber, economia de piață și politicile externe. În sfârșit, am găsit și o formă de bioconservatorism, care își propune să țină sub control cercetările și soluțiile propuse de medici în procesul unei transformări biotehnologice, de felul clonării, restabilirii codurilor genetice, în particular, care pot afecta ordinea socială. În *The Conservative Intellectual Movement in America since 1945*, autoruli George H. Nash vorbește despre existența a trei coaliții care au stat la temelia conservatorismului după al Doilea Război Mondial: 1) liberalii clasici, treziți de efectele marii recesiuni economice și New Deal, care puneau în pericol libertățile individuale amenințate; 2) creștinii tradiționaliști care s-au ridicat contra regimurilor autoritare în numele unei ortodoxii religioase, având susținerea unor grupuri militante de convenții baptiste și evanghelice, care speraseră să păstreze coeziunea statului american printr-o renaștere a valorilor tradiționale și 3) mai mulți comuniști înfricoșați că SUA ar putea cădea sub influența unor mișcări de stânga marxiste ori progresiste, exportate din URSS. Împreună, aceste trei coaliții au format cea mai vibrantă comunitate ideologică conservatoare de după al Doilea Război Mondial în SUA. Menționăm că aceste trei curente ale conservatorismului american nu doresc doar „păstrarea stilului de viață american" (biserică – comunitate – comunitarism – individualism tradițional), dar mai ales declară și promovează niște principii aplicabile atât în economie, organizarea vieții publice, cât și în politica externă. În acest fel, conservatorismul apare astăzi în SUA sub forma celor două grupuri cooperante, însă distincte: conservatorii tradiționali și neoconservatorii liberali (porecliți „neoconi"). Diferențele dintre aceste curente sunt nuanțate de pozițiile lor pe teme și subiecte de mare rezonanță pe agenda politică. Convingerile conservatorilor tradiționali s-au modificat semnificativ în ultimii ani, îmbrățișând anumite concepții ale neoconilor. Totuși, conservatorii tradiționali sunt mai radicali în privința valorilor morale tradiționale și se opun aplicării puterii federale asupra statelor. Tot ei susțin schimbările lente și graduale, bazate pe continu-

182 Whig – partid istoric; susținători ai monarhiei constituționale și oponenți ai monarhiei absolute, adversari ai Partidului Tory. Whigs au jucat un rol crucial în Revoluția din 1688, împotrivindu-se represiunilor regelui Stuart și pretendenților la tron.

itate, și se opun schimbărilor radicale și rapide în politica internațională. La rândul lor, neoconservatorii au mai multe tangențe cu foștii liberali, de la care au preluat (1960-1970) opțiunile lor în sprijinul unor politici sociale, un amalgam de influențe, teorii și curente, inclusiv al unor segmente intitulate „Radical Right", în opoziție cu ideile de stânga progresiste sau chiar comuniste. Noua dreaptă „neoconă" pare a fi într-o măsură mai mare preocupată de subiecte etico-sociale: libertatea de a face avort, combaterea pornografiei, introducerea religiei în școli și controlul asupra programelor școlare, și alte chestiuni morale care definesc astăzi profilul politic al acestui curent.

SUA a rămas ecranată la ideile conservatorilor europeni, alimentându-și bagajul de idei politice din ceea ce-i servise cel mai mult în efortul de rezistență și mobilizare în războiul său de eliberare de sub controlul imperiului britanic. Valorile liberale și progresiste au format temelia unei culturi politice, care nu privea peiorativ la eticheta de „conservator". Foarte târziu, în special după 1960, democrații aleși în statele din Sud și o parte din Partidul Republican, susținători ai președintelui Ronald Reagan, au început a-și atribui sloganuri și teme specifice școlii conservatoare. Mișcarea conservatoare a cunoscut un reviriment politic deosebit în anii '70 ai secolului trecut, atunci când partidele asociate acestei școli de gândire câștigă puterea în mai multe țări. Astfel, guvernul lui Thatcher în Marea Britanie (1979-1990) și Admnistrația condusă de Ronald Reagan (1981-1989) reprezintă susținere pentru una dintre cele mai radicale și ideologizate forme de conservatorism, cunoscută și sub numele de „Noua Dreaptă". Noua Dreaptă a pus presiune pe anumite opinii ale conservatorilor tradiționali, dar rămâne conectată la doctrina conservatoare. Noua Dreaptă nu a renunțat la conservatorismul clasic – credință, ordine, autoritate și disciplină, ba mai mult chiar – le-a împrospătat și le-a întărit. Disponibilitatea Noii Drepte de a accepta piața liberă nu face decât să ilustreze măsura în care este acceptată o influență clară a ideilor liberale asupra principiilor tradițional legate de conservatori. Totuși, dacă în secolul XIX, conservatorii pledau pentru apărarea „societății organice" (tronul și altarul), protejându-se circular de revendicările radicale ale unor mișcări populiste, în secolul XX, conservatorii se regăsesc în curentul care solicită statului să intervină în redresarea unor situații de criză în economie, inclusiv prin fuziunea cu libertarienii.

Morala creștină este cu siguranță o chestiune esențială pentru neoconservatori, care consideră că locul central al femeilor este de a-și educa copiii, manifestând opoziție vehementă împotriva mișcărilor care promovează drepturile gay și lesbiene. Tot ei consideră că școlile trebuie să educe elevii în temeiul valorilor agreate de părinți, în particular lucrurile de bază: să scrie, să citească, să numere, să înțeleagă rugăciunile și să se roage, în loc de a opta pentru evoluționism, biologie, respingând ideea separației dintre state și societate. În general, neoconservatorii se opun dreptului guvernelor de a-și folosi forța pentru a decide în locul cetățenilor convingerile lor morale. Generic, diferențele lor țin de anumite divergențe sociale, fiscale și de politică externă. Astfel, conservatorii tradiționali susțin ideea că familia, casa și religia sunt

intangibile, opunându-se categoric avortului, adoptând lecțiile de religie în școală și scoțând în afara programului curricular orice referință la educația sexuală și evoluție. Conservatorii consideră capitalismul drept singurul sistem economic liber, opunându-se contra oricăror forme de intervenție a statului prin reglementări suplimentare ale economiei, susținând totodată bugete echilibrate contra cheltuirii pe datorie (împrumuturile de stat) pentru diverse politici ale administrației. În ceea ce ține de politica externă, conservatorii sprijină o armată puternică, alianțe durabile și se opun unui rol mult prea activ al ONU în domeniile internaționale în care statele trebuie singure să-și rezolve litigiile.

Deși a făcut campanie sub slogane conservatoare, Donald Trump nu este considerat a fi un conservator veritabil. În ciuda sprijinului primit din partea mișcărilor evanghelice, Trump nu este un lider cu vederi tipic conservatoare, mai ales prin negațiile sale, care au contrazis preferințele politice ale Partidului Republican de decenii. Astfel, președintele D. Trump neagă politicile legate de globalism și atacurile la care este supus de către elitele intelectuale, în ciuda faptului că anume Partidul Republican a fost o bază solidă a mișcărilor pentru globalizare, sprijinind deschis organizațiile și publicațiile care au promovat decenii la rând caracterul benefic al comerțului liber pe plan global și dezvoltarea unor acorduri complexe bilaterale și multilaterale în susținerea lui. Înainte de Trump, toți președinții SUA au asigurat comerțul global, semnând acorduri de liber schimb cu Mexic și Canada, iar H.W. Bush a semnat 41 de negocieri cu grupul statelor NAFTA. Asta îndeamnă Congresul la adoptarea unei politici noi în privința comerțului extern, globalismul fiind o platformă standard al conservatorilor moderni.

Conservatorismul german

Conservatorismul german și-ar fi dorit să urmeze modelul „Tory" al conservatorismului britanic, însă Germania era fragmentată într-o sumedenie de state mici, dominate de Prusia și Austria. Primele curente conservatoare apar în Germania abia după 1867, an în care se manifestă primele cercuri de „conservatori politic-romantici", care își propuneau să revină la istoria eroică a lumii germane (prin opera lui Novalis, Friedrich Shelling, Karl Ludwig von Haller și Adam Miller). În mod unanim, toate statele germane erau ostile ideilor și modelului revoluției franceze. Frica de revoluție și tensiunile existente între „partida mișcării și partida stabilității" au făcut multe dintre aceste state să adopte reforme: au fost desființate privilegiile nobilimii funciare, a fost desființată iobăgia, iar pământul a devenit marfă, după modelul reformelor propuse de Stein-Hardenberg (1807-1814).

Un succes remarcabil al conservatorilor coincide cu venirea la putere a cancelarului Otto von Bismarck, părintele teoriei „echilibrului puterilor" în politica externă,

care a dominat gândirea strategică a secolului XIX în Europa și care își propune să întărească legătura dintre muncitori și stat, să cultive relația de loialitate între autoritate și statutul social al unor grupuri distincte, atrăgându-și de partea sa forțe care se vor opune sistematic curentelor liberale și influenței ideilor socialiste. După Revoluția din 1848, mai multe partide conservatoare decid să constituie adunări legislative în mai multe landuri, iar din 1871, să pună temeliile unui parlament federal (Reichstag), care coincide cu adoptarea sufragiului universal pentru bărbați, un mare succes al cancelarului Otto von Bismarck contra partidelor rivale. Istoria și contextul local puteau găsi ușor aristocrați germani în tabăra schimbărilor dorite de burghezie, și liberali care apărau interesele bisericii, cu multă pasiune și convingere.

Politica lui Bismarck se manifestă prin adoptarea unor politici paternaliste și de întemeiere a unui stat puternic federal, folosindu-se de pârghiile de cancelar pentru a preveni extinderea liberalismului economic, promovat de sindicaliștii afiliați social-democrației și național-liberalilor. Bismarck obține sprijinul lor politic adoptând o serie de politici sociale de mare răsunet în Europa: asigurările sociale (pensii, asigurări pentru accidente și servicii medicale), care au pus temeliile statului bunăstării generale (welfare state), prevalându-se de criza dintre biserica protestantă și cea catolică (Kulturkamf). Bismarck calculase că sufragiul universal l-ar fi ajutat să dispună de un parlament conservator. În acest fel, chiar dacă sufragiul universal este adoptat în 1867 în alegerile pentru Reichstagul Confederației Nord-Germane, principalele puteri rămân de competența împăratului și cancelarului numit de acesta. În 1876 se constituie Partidul German Conservator (Deutsche Konservative Partei), care pune capăt conflictelor lui Bismarck cu Partidul Național Liberal, de la care conservatorii absorb ideea tarifelor protecționiste. Ulterior, Bismarck se folosește de succesul celor două războaie contra Danemarcei și Austriei pentru a-și loializa opoziția sub forma unei „drepte potențiale", care blocase până atunci calea spre statul național. Istoricii susțin că Bismarck nu era cu nimic mai puțin conservator decât Ludwig von Gerlach (1795-1877), însă mult mai abil, reușind să păstreze loialitatea regală, unitatea de credință, ethosul și tradiția, interesele nobilimii asupra armatei și statului, fiind factorul central din conservatismul pe care îl definește astfel, în 1869: „Forma în care își exercită regele dominația în Germania nu a avut niciodată o importanță specială pentru mine: întreaga energie pe care mi-a dat-o Dumnezeu am pus-o în slujba dominației lui"[183].

Astfel, catolicii din Prusia erau în esență de partea guvernului conservator al lui Bismarck și, totodată, de partea liberalilor, revendicând libertatea presei și dreptul la asociere[184]. La mijlocul secolului XIX, liberalii de toate nuanțele erau considerați „revoluționari și roșii", dar ajung să fie atașați partidului de guvernământ. Ideea de unitate a națiunii germane transpare ca un laitmotiv al conservatismului german, le-

183 Otto Pflanze, *Bismarck and the Development of Germany*, Princeton, 1963.
184 Ludwig Bergstraesser, *Geschichte der politischen Parteien in Deutschland*, 10-ed. Munchen, 1960.

gându-se de recuperarea unei singure patrii pentru toți germanii. Acest proiect este însuflețit de ideile și faptele lui Otto von Bismarck[185]. Faima lui Bismarck este recunoscută și salutată în Europa de conservatorii de toate nuanțele; preluarea unor instituții liberale în scopul apărării societății contra ideilor socialiste în numele unui viitor stat al Germaniei se înfăptuise sub semnul unui slogan conservator, mai vechi, o versiune actualizată a devizei din 1848, *Gegen Demokraten helfen nur Soldaten* (Soldații sunt singurul leac împotriva democraților). Din 1878, conservatorii lui A. Stoecker (1835-1909) constituie Partidul Social Creștin al Muncitorilor, care își propune să recupereze influența asupra unei largi mase de muncitori, mici negustori, zilieri și țărani, lipsiți de apărare contra ideilor socialiste. Acțiunile lui Stoecker trezesc însă și reacții antisemite, cu certe atacuri rasiste, care prind la electoratul spre care se adresează partidul. Dreapta tradițională se fărâmițează între o dreaptă clasică și o puzderie de grupuri pretins plebee, care se înarmează cu ostilitate contra bisericii, nobilimii și evreimii. Ieșirea lui Bismarck din politică deschide calea unui Partid de Centru, de inspirație catolică, statul german îndreptându-se spre o formulă de stat nonconfesională, pangermană. Pe măsură ce Partidul Conservator German nu are un lider autentic, apar alternative pentru populația rurală, ca (Liga Agrarienilor *Bund der Landwirte*) în 1893. Reacția conservatorilor este de a se radicaliza prin formarea unei Ligi pangermane și stabilirea unei direcții imperialiste pentru Germania. După 1912, aceeași Ligă a Agrarienilor anunță un program explicit imperialist, va respinge sufragiul universal, va cere restricții contra socialiștilor și lipsirea evreilor de drepturi cetățenești, stabilind ca prioritate politică extinderea spațiului geopolitic al statului german (*Lebensraum*).

Primul Război Mondial a scuturat puternic curentul conservator din Germania, care primește o replică asurzitoare prin Revoluția din 1918-1919. Ca efect al tentativei de a da o replică la schimbarea puterii pe cale revoluționară, conservatorii se realiniază în scopul unei „revoluții conservatoare", concentrată pe promovarea idealului unei „noi ordini mondiale", radicalizându-se prin discurs și aliați. Astfel, începând cu 1920, conservatorii germani se apropie de Partidul Nazist. Aripa „deutschvolkische" (populiștii germani) se înscrie printre cei mai zgomotoși adversari ai Tratatului de la Versailles și apărători ai politicii de restaurare națională, descrisă prin recăpătarea prestigiului și puterii pe care Germania o pierduse în urma Primului Război Mondial. Divizată în mai multe partide conflictuale, dreapta conservatoare („nucleu al ordinii") alunecă spre un curs de radicalizare și compromitere a politicienilor moderați.

185 Otto von Bismarck, Duce de Lauenburg (1815-1898), un om de stat conservator, fost ministru, președinte al Prusiei (1862-1890) și cancelar al Confederației Nord-Germane (1867-1871), a stat la temelia unificării Germaniei în 1871, a fost primul cancelar al Germaniei până în 1890, având o influență decisivă asupra afacerilor europene. Cunoscut pentru jocurile sale politice complexe, Bismarck a creat primul stat social (welfare state) modern, cu scopul de a obține sprijinul muncitorilor înainte ca aceștia să fie atrași de ideile socialiste. Născut într-o familie luterană, Bismarck a fost loial regelui Wilhelm I și a tratat cu mult scepticism sistemul politic reprezentativ, bizuindu-se pe un aparat birocratic calificat și puternic. A susținut interesele aristocrației funciare din Prusia și a construit statul german unificat până la demiterea sa de către regele Wilhelm II.

Experiența Primului Război Mondial ilustrează capacități militare remarcabile pentru statul german, ceea ce sugerează unor politicieni ai partidelor radicale că războiul poate duce la câștigarea unor poziții noi pentru statul german în lume, cu riscurile de rigoare. Pe dreapta apare (Partidul Patriei *Vaterlandespartei*), la care aderă aproape toate partidele dreptei antebelice pentru a contribui la „pace și victorie". După cum Bismarck preluase ideile unor curente liberale pentru a și le însuși, tot astfel clasa de vârf a Germaniei și-ar fi dorit să prevaleze contra altor partide de stânga, altor națiuni, afirmându-și voința de a schimba lumea, similară cu proiectul unei revoluții, dar preluată de dreapta, ca esență a sintezei cu ideile sale conservatoare. Mai mulți politicieni conservatori sunt cooptați, după 1933, să preia funcții importante în cabinetul lui Adolf Hitler (1889-1945), iar unii dintre ei se înscriu în NSDAP.

Chestiunea națională este rezolvată de Hitler prin abolirea partidelor politice și interzicerea oricăror forțe conservatoare, catolice, creștin-democrate (*Zentrum*) și chiar partide ale monarhiștilor prusaci. Inamicii lui Hitler erau cei denunțați anterior de foștii iezuiți de la Augsburg; evreii, francmasonii, iar teoria rasistă a NSDAP devine – în spiritul politicii principiilor lui Metternich – *Prinzipienpolitik* – cauza eradicării complete a liberalilor și democraților din societatea germană, curățarea sistemului parlamentar de ideile marxiste și de creștinismul umanist[186]. Ideologia NSDAP susținea astfel că „bolșevismul nu este decât apelul intelectului evreiesc la clasele inferioare rasiale ale fiecărei națiuni", folosindu-se de simpatia conservatorilor, ca răsplată pentru marginalizarea curentelor liberale și socialiste. Experiența totalitarismului național-socialist a dus la o descompunere și reconfigurare radicală a mișcării conservatoare și a dreptei, în ansamblul său.

După încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, partidele politice care au supraviețuit conflagrației au găsit necesar să revină la idealul democrației liberal-constituționale (Rechtstaat), înființând două curente creștin-democrate – CDU și CSU – înființate pe aceeași tulpină a creștinismului democrat, având ambiția de a reprezenta toate formele de conservatorism. În 1948, președintele Konrad Adenauer (1876-1967) refuză să recunoască legalitatea înființării Germaniei de Est, imediat după stabilirea liniilor de demarcare între cele două state germane de către trupele militare sovietice, plasate pe teritoriul Germaniei de Est, insistând pe faptul că va suspenda relațiile cu orice alt stat care ar recunoaște acest regim. Această politică a devenit o linie de consens politic pentru creștin-democrații germani, alături de restabilirea economiei și societății germane, grav afectate de dezastrul războiului. În ciuda contextului extern neprietenos unificării, creștin-democrații conduși de Kurt Georg Kiesinger (1904-1988) și Helmut Kohl (1930-2017) au menținut neschimbat acest curs

186 Robert Waite, *Vanguard of Nazism. The Free Corps Movement in Postwar Germany 1918-1923*, Cambridge, Massachusetts, 1952.

de politică elaborat de Konrad Adenauer. Reținem în acest context, proiectul politic trasat de Helmut Kohl în 1989, rezumat la 10 puncte[187] și care punea accentul pe constituirea societății democratice și a economiei de piață, principiul organizării federale a statului și trei – unificarea germană, ca model de unitate a Europei și o platformă a noilor relații cu partenerii din cadrul Uniunii Europene.

Conservatorismul românesc

În Principatele Române, conservatorismul se definea doctrinar prin poziția sa anti-revoluționară, cerând reformarea prudentă a instituțiilor, susținerea unui progres natural și evoluția organică, care ar fi respectat ordinea și legalitatea, tradiția libertății, proprietății, religiei, preluând tezele conservatorismului lui Edmund Burke[188]. Vocabularul politic al sec. XIX atestă folosirea cuvântului „conservator" în raport cu ideile lui Grigore M. Sturdza, candidat la tronul Moldovei (în 1858), care profesa o doctrină a moderației politice legată de spațiul politic autohton, opusă „socialismului radical" al curentelor de stânga, ca și opoziția surdă a grupurilor „retrograde și reacționare".

La 1 februarie 1823, Mihail Sturdza protestează într-o scrisoare adresată consulului rus M.L. Minciaky împotriva „cărbunarismului", în numele principiilor conservatoare ale boierilor emigranți, anexând la scrisoare un memoriu, din care rezultă câteva principii ale programului politic conservator al boierimii moldovenești. Astfel, orice schimbare efectuată în principiile unei guvernări este ca o inovație; acestea răstoarnă instituțiile consacrate de legitimitate și a căror succesiune de secole a imprimat un caracter de neșters. Instituțiile care conduc Moldova sunt bazate pe autoritatea ordonanțelor emanate de guvernul otoman, care n-au fost decât o confirmare a vechii administrații a principatului. Orice deviere de la acest sistem primordial este o infracțiune manifestă și la voința autorității supreme[189]. Putem observa, în acest fel, că primele grupuri conservatoare apar ca reacție la democratizarea vieții publice, dar se cristalizează abia după 1866, după Unirea Principatelor și constituirea în interiorul corpurilor legiuitoare a unei opoziții politice liberale pentru boierii conservatori. Unul dintre cei mai catalitici lideri ai conservatorismului românesc, Barbu Catargiu, adversar ferm al Revoluției de la 1848, dar susținător energic al Unirii Principatelor, promova ideea că „progresul societății trebuie înfăptuit mai cu încetul, mai moderat"[190].

187 Helmut Kohl: leader who united Europe as well as Germany, in *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2017/jun/17/helmut-kohl-leader-who-united-europe-as-well-as-germany

188 Edmund Burke, *Reflecții asupra Revoluției din Franța*, Editura Nemira, București, 2000.

189 Colecția Hurmuzaki (Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki), vol. X, ed. N. Iorga, București, 1897. Prefața lui N. Iorga, apud, A. Iordache, op. cit, p. 58.

190 A. Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859-1877)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, pp. 428-436.

Această idee este preluată de „junimiști" – un grup de foști susținători ai prințului Alexandru Ioan Cuza –, care sprijină ideea unui progres, în stadii, prin dezvoltarea culturii și învățământului public, ca instrument principal în evoluția țării spre civilizația modernă, cu participarea lui T. Maiorescu la Iași, D. Ghica, Gr.M. Sturdza. Un măr al discordiei între liberali și conservatori, după Unire, va fi reforma funciară, conservatorii declarându-se deschis împotriva divizării marii proprietăți particulare. Legea rurală din iulie 1864 favorizează ideea liberală asupra chestiunii agrare, dar proiectul este echilibrat de Legea tocmelilor agricole, formulată de conservatori. Din anul 1866, la Iași, apare prima gazetă conservatoare „Ordinea", sub redacția lui L. Catargi și D. Ghica, care își propun să „stăvilească spiritul revoluționar de orice culoare și înfăptuirea reformelor „fără zguduire".

Admirația pentru spiritul de moderație britanic, care întruchipa idealul de „evoluție organică, progres gradual și fidelitate față de tradiție, ordine și legalitate" însuflețeau discursurile unor lideri marcanți ai grupurilor conservatoare, ca: Mihail G. Cantacuzino, Petre P. Carp, Manolache Costache Epureanu, Nicolae Filipescu, Titu Maiorescu și Alexandru Marghiloman. De altfel, Anglia era modelul discutat cu abnegație la Iași și la București, legalismul acestuia fiind etalat cu superioritate față de modelul francez de către Barbu Catargiu. Într-un articol din ziarul *Constituționarul* (1858), se susținea că membrii Partidului Conservator sunt adepții „principiilor (…) menite să asigure fericirea nației române printr-o dreaptă conservație, printr-un progres moderat, prin respectarea și apărarea drepturilor țării, prin întemeierea adevăratului constituționalism, prin reforme făcute după duhul și nevoile Românilor".

Conservatorii introduc primele măsuri de asistență socială, prin Legea minelor adoptată de P.P. Carp, în 1892[191]. Mimarea „formelor fără fond" din faimosul editorial al lui Titu Maiorescu în 1868 reda, sintetic, esența discursului critic al curentului conservator din societatea românească. Fără a lua în calcul contextul formelor occidentale, dar și realitățile imediate ale societății, modernizarea nu putea fi preluată mecanicist, opinau corifeii conservatorismului național (Lascăr Catargiu, Petre Carp sau Alexandru Lahovari), exprimând reacții la adresa democrației de masă. În 1871, conservatorii sunt chemați la putere de către Carol I, iar guvernul format de Lascăr Catargiu, revenit la putere între 1888 și 1895, constituie ceea ce va însemna, în istoria secolului XIX, experiența „marii guvernări conservatoare". Din anul 1908, conservatorii se divizează între: un grup conservator-democrat (Take Ionescu), care căuta punți de dialog cu liberalii, reforme funciare, dar promova ideile „conservării sociale" și restul conservatorilor (P.P. Carp, Gh. Cantacuzino), susținători ai vechilor ordine politice și economice. După 1923, conservatorii nu mai ajung în Parlament, fiind

191 *Partidul Conservator Democrat. Istoricul constituirii lui*. București, 1908, p. 15, *Doctrine politice în România sec. XX*, Editura Institutului de Teorie Socială, București, 2001, p. 136.

nevoiți să se contopească cu Partidul Poporului și Partidul Național Român. Pentru că ideologia conservatoare s-a născut pe valurile unei reacții la revoluția franceză și modernizarea Occidentului, pare o sarcină dificilă să identifici grupuri conservatoare în afara Europei, Asiei sau Americilor, în care grupurile care s-au impus de pe poziții de păstrare a modului tradițional de viață, au făcut-o mai degrabă în nume propriu și nu al unor acțiuni colective.

4.4. TIPOLOGII ȘI CARACTERISTICI ALE DOCTRINEI CONSERVATOARE

Conservatorismul autoritar

Deși ideile de autoritate, tradiție, ordine și ierarhie sunt în general comune școlii conservatoare, unele curente par să sugereze asumarea unor principii și valori liberal-democratice consacrate, în timp ce altele lunecă pe calea unor modele autoritare. Joseph de Maistre (1753-1821) va rămâne un simbol al reacțiunii monarhice și un critic conservator neînduplecat al revoluției franceze; în această calitate, de Maistre a pledat până la ultima suflare pentru conservarea monarhiei ereditare, opunându-se oricărei forme de revoluție. Sfârșitul monarhiei franceze s-a produs în 1789 prin actul de decapitare a monarhului francez, dar loialitatea curentului conservator francez față de modelul dinastic de transmitere a puterii politice în stat a rămas în istorie ca un simbol al gândirii radicale de dreapta. Ideologic, de Maistre, ca și Edmund Burke de altfel, a apărat o școală de gândire și o tradiție conservatoare. Totuși, în timp ce primul a dat formă unui curent reacționar, al doilea a înființat o școală de gândire conservatoare evoluționistă[192], menționează Peter Viereck.

De Maistre credea orbește că totul se va prăbuși dacă societatea franceză va pierde elementul de boltă al organicității sale – „tronul și altarul"; era ferm convins că „revoluția aduce haos și opresiune, în timp ce monarhia asigură ordine, siguranță pentru cetățeni și securitate familiilor". Ideile lui de Maistre au rămas asociate, de-a lungul secolului XIX, cu dispozițiile de conservare a privilegiilor nobilității ereditare, ierarhiei sociale și opoziției categorice față de orice fel de proteste: socialiste, liberale sau naționaliste. Guvernarea piramidală care urmează logica absolutismului monarhic nu tolerează acțiunile de protest, astfel încât reprimarea opoziției și suspendarea libertăților politice sunt genetic legate de practicarea acestui curent reacționar. Obsedați de modelul loialității nelimitate într-un autocrat, ei nu-și pun niciodată problema legitimității, ci a perpetuării unei puteri totalitare.

192 Peter Viereck, *Conservatism Revisited. The Revolt against Ideology*, Transactions Publishers, New Brunswick (USA) and London (UK), 2009, pp. 133-152.

Ar trebui să observăm că ideile lui de Maistre pot fi regăsite episodic de-a lungul secolului XIX. În 1848, Louis Napoleon devine primul președinte ales al Franței, titlu la care renunță peste doi ani, atunci când adoptă decizia de a aboli republica, recuperând regimul monarhic al lui Napoleon III, prin propria sa încoronare ca rege al Franței. Louis Napoleon revine la tronul Franței, bucurându-se de voturile micilor fermieri – un electorat activ și numeros al unei clase politice emergente în Franța secolului XIX. Imediat după întronarea sa monarhică, Louis Napoleon pune în aplicare o formă de guvernare plebiscitară, apelând frecvent la referendumuri, destul de populare în Franța ca formă de răspuns politic la numeroasele sale promisiuni de susținere a prosperității economice și a reformelor sociale. Acest tip de populism „bonapartist" se va regăsi ulterior în mai multe ipostaze autoritare: Benitto Mussolini în Italia, Adolf Hitler în Germania sau Juan Perón în Argentina, reprezentând regimuri conservativ-autoritare, unele dintre ele întemeiate pe mișcări fasciste.

Paternalismul conservator

Deși au fost contemporani ai Revoluției franceze din 1789, Edmund Burke și de Maistre au tras concluzii complet opuse în privința cauzelor și efectelor acesteia. Burke a realizat că schimbările sunt imposibil de blocat, iar costurile de a rezista sunt mai mari decât adaptarea la schimbări, astfel încât stilul acceptat de conservatorii britanici s-a remarcat prin **modestie**, **prudență** și **pragmatism**. Conservatorismul pragmatic nu glorifică și nici nu absolutizează statul ori individul, fiind suficient de flexibil pentru a căuta un echilibru bun între interesele ambelor părți, în funcție de ce este aplicabil în viață.

Tradiția, ordinea, autoritatea, prosperitatea sunt valori care pot servi la ghidarea unor politici, acțiuni ale statului, numai dacă acestea convin circumstanțelor unei situații reale. Unul dintre cei mai cunoscuți politicieni conservatori paternaliști s-a remarcat a fi Benjamin Disraeli (1804-1881), prim-ministru al Marii Britanii în două mandate (1868 și 1874-'80), care a elaborat și aplicat un model de anticipare timpurie a crizelor sociale. Inegalitatea socială și protestele revoluționare erau două fațete ale industrializării rapide din Anglia secolului XIX, în condițiile unei clare dominații ideologice a doctrinei liberalismului radical, creând impresia convietuirii, în Anglia, a două națiuni divizate de avere: bogați și săraci. Intuind riscul unei explozii sociale greu de subestimat, Disraeli a decis să acționeze, adoptând o serie de politici sociale, cu scopul de a oferi protecție socială și beneficii claselor de jos, manifestând astfel prudență, viziune și moralitate[193]. În 1867, prim-ministrul Benjamin Disraeli extinde drepturile electorale asupra tuturor muncitorilor și stabilește condiții îmbunătățite de lucru pentru angajați, igienă la locul de muncă.

193 Peter Dorey, *The Conservative Party and the Trade Unions*, (1995). Psychology Press. ISBN 978-0415064873.

Reformele lui Disraeli au avut o influență majoră asupra școlii de gândire conservatoare, contribuind la crearea unei tradiții de reforme sociale, întemeiate pe instinctul pragmatic al politicienilor conservatori de a fi conectați la mișcările populare. Disraeli era convins că societatea, ca o colectivitate organică, se ține laolaltă prin obligații și datorii mutuale, iar obiectivul general de păstrare a stabilității sociale este esențial, astfel încât „clasa conducătoare nu poate rămâne indiferentă la suferințele poporului simplu, alternativa fiind haosul și revolta socială".

Insistând asupra conceptului conservator precum că „cei influenți și bogați poartă responsabilități sociale față de cei săraci și discriminați, acesta fiind prețul așa-zisei inegalități de responsabilitate", Disraeli restabilea un principiu feudal mai vechi, conform căruia nobilii sunt răspunzători de țăranii lor, tot așa cum regele e răspunzător de națiune". Nu întâmplător, Partidul Conservator (Tory)[194] s-a prezentat în alegeri în mai multe rânduri cu sloganul electoral: „O singură națiune", sugerând necesitatea unității și strângerea rândurilor în numele unor scopuri comune, bazate pe ideile de ordine socială și colaborare de tip „Tory".

Ideile de bunăstare socială și regulile stricte în privința ordinii publice, restricționarea vitezei și a locurilor de parcare sugerează impunerea unei conduite publice, în așteptarea momentului când indivizii vor prefera să le urmeze mai degrabă decât să le încalce, acesta descrie, de fapt, un model de paternalism conservator, care guvernează practic viața orașelor moderne. Acest gen de „paternalism soft" se bucură de consens, pentru că asigură ordinea generală, determinând autoritățile să gestioneze situații complexe în contrast cu „paternalismul hard", care ar însemna o conduită impusă de o stare de urgență, generată de un pericol public (epidemie, vulcane, cutremure, alte fenomene naturale) ori de voluntarismul unui regim, ambele forme nefiind susținute în mod necesar de consens.

4.5. CREȘTIN-DEMOCRAȚIA: ORIGINI, PRINCIPII ȘI ACȚIUNE POLITICĂ

Mișcarea politică creștin-democrată reprezintă un fenomen relativ nou, apărut ca rezultat al fuziunii unor grupuri educate în tradițiile teologiei catolice și protestante. Fuziunea acestora s-a făcut în contextul unor șocuri social-politice, care au accelerat industrializarea din a doua jumătate a secolului XIX, destrămând comunitățile organice patriarhale, ceea ce a dus, prin socializare politică și drepturi electorale extinse spre modelul scrutinului universal, la un declin evident al tradițiilor monarhice europene

194 *Tory* a apărut ca fracțiune parlamentară opusă Whig în Anglia sec. XVIII. *Tory* susținea monarhia și Biserica Anglicană, avea sprijinul latifundiarilor, iar în SUA, Tory însemna loialitate imperiului. Și astăzi, *Tory* este sinonim cu conservatori, în special sensibili la politici de bunăstare (welfare) și alte reforme sociale.

și a poziției dominante a clerului în stat. Ca o reacție la atacurile tot mai dese împotriva bisericii, primele acțiuni elaborate au venit dinspre creștinismul catolic, punând pe agenda politică referința la puterea moralei creștine și însemnând o mediere între liberalism (individualism) și socialism (colectivism). Jacques Maritain (1882-1973) este cel care sugerează **o reconciliere între credință și rațiune, între teologie și filosofie**, subliniind prioritatea moralei asupra politicii, în temeiul căreia elaborează teza: „creștinism înseamnă democrație"[195]. Preotul breton Robert Lamennais și apropiații săi, Charles de Montalembert și Henri-Dominique Lacordaire, revendică, la 1830, separarea bisericii de stat, libertatea credinței, conștiinței, educației, presei și asocierii libere. Atunci când multe grupuri politice asociau domnia absolutistă cu o revoltă împotriva lui Dumnezeu și religiei, Lamennais considera că religia și democrația pot conviețui, apărând libertatea, dreptatea și egalitatea ca elemente teologice. După 1848, statul devine mai prietenos față de biserică, sub presiunea revendicărilor liberale, iar politicile sociale declanșate de revoluție apropie biserica de republicanism. În Franța, Lamennais lansează un ziar prin care pledează pentru democrație politică, descentralizare, reformism social și contra contrarevoluției, subliniind în articolele sale din *l'Avenir* (Viitorul) necesitatea unității creștine, pe care o înțelege prin ideea de unificare a partidelor catolice, unificarea Europei divizate și definirea libertății omului pe plan social – dreptul de asociere, libertatea conștiinței, dreptul de exprimare, libertatea religioasă. Loialitatea sa față de școala teologică a bisericii catolice îl determină pe Lamennais să meargă personal la pontiful catolic al Vaticanului pentru a-i expune ideile sale cu privire la obligația Bisericii de a accepta modernizarea.

Reacțiile lui Grigorie XVI la ideile lui Lamennais sunt opuse intenției urmărite; la puțin timp, Vaticanul edictează două enciclice („Mirari Vos", 1832), care condamnă autorul și ideile sale de reformare a bisericii, acesta fiind exclus din rândurile bisericii, ceea ce generează un clivaj între mirenii catolici și cler, între ierarhia inferioară și cea superioară a bisericii (episcopi, cardinali, papă). Lecția învățată de biserică după Revoluția din 1848 este că adoptarea unor principii politice liberale este inerentă participării la viața publică, ca semn al modernității, iar angrenarea ideilor sale despre societate și politici sociale pot menține atașamentul cetățeanului față de biserică. Orientarea catolicilor spre viața politică a coincis cu apariția, la sfârșitul secolului XIX, a partidelor catolice europene autonome. În lumea anglo-saxonă, în schimb, alianța catolicilor și liberalilor (mai apoi, a partidelor muncitorești) a funcționat bine, iar acest lucru explică de ce acolo nu a apărut o subcultură politică catolică conștientă. În anul 1865, Vaticanul pronunța Circulara „Syllabus of Errors"[196], atrăgând atenția

195 Deal W. Hudson and Matthew J. Mancini, *Understanding Maritain: Philosopher and Friend*. Mercer University Press, 1987.

196 *The Syllabus of Errors*, Pope BI. Pius IX – 1864. Link: https://www.papalencyclicals.net/pius09/p9syll.htm

publicului asupra unor „amenințări reale care confruntă lumea catolică prin elementele sale esențiale: educație, familie, rolul deității, rolul Sfintei scripturi în societate". În 1879, pontiful tuturor catolicilor revine cu un mesaj – enciclica *Aeterni patris* –, iar în 1891, cu *Rerum novarum*, ambele reprezentând răspunsuri minuțios elaborate de Vatican la marile provocări ale scenei politice locale și internaționale. Putem constata că Biserica Catolică lua act de schimbările profunde pe plan european și semnaliza că este pregătită să se adapteze la regulile competiției politice, inclusiv la cele electorale, după pierderea rolului său de girant al elitelor politice, economice și culturale din societate. Și mirenii creștini, mai bine organizați decât alte grupuri sociale, impun clerului să adopte poziții ferme față de chestiuni esențiale: libertatea, statul, proprietatea, democrația. Vorbind despre conflictul triadic între catolicism, liberalism și socialism, Émile Poulat afirmă că anume problemele politicii reale au scos biserica din amorțirea de secole[197].

Primele semne de revizuire a poziției bisericii apar abia la 1888 printr-o enciclică semnată de Leon XIII despre libertate și o altă enciclică despre subiecte sociale (1891), în care pontiful catolic binecuvântează condiționat democrația, ca urmare a presiunilor tot mai mari de participare la viața politică. Și în Germania, se fac simțite ideile legate de mirenii catolici minoritari în sprijinul libertății, mai ales în fața abuzurilor bisericii majoritar protestante, iar Vaticanul se vede nevoit să accepte ideile de separare a statului de biserică, susținând practica milosteniei și participarea la procesul politic prin constituirea primelor sindicate muncitorești sub ghidare catolică. Dacă prima circulară dezvolta o nouă viziune a Bisericii Catolice asupra relației dintre biserică și stat, cea de-a doua – *Rerum Novarum* –, emisă inițial cu subtitlul *Despre condițiile muncii* însemna un adevărat program social al democrației creștine, similară unei Magna Carta a drepturilor sociale. Papa Leon XIII pune astfel la baza unei concepții asupra muncii un set de principii și teze formulate de școala de gândire creștină în contextul unor intense conflicte social-economice, apărute ca urmare a unor contradicții acute între socialism și capitalism, industrializare și ordine, declarând că „rolul statului este de a promova justiția socială, prin apărarea drepturilor cetățenilor săi, biserica având obligația de a îndruma spre armonia de clasă și de a educa principiile sociale corecte". Totodată, pontiful Bisericii Catolice reitera rolul esențial al protejării drepturilor de proprietate, subliniind că „funcționarea liberă a mecanismelor de piață ar trebui să fie temperată de considerații morale".

În plan ideologic, creștin-democrația se deosebește de alte curente de orientare conservatoare prin atitudinea sa mai rezervată față de economia de piață (în comparație

197 Émile Poulat, *Église contre Bourgeoisie: Introduction au devenir du catholicisme actuel*, Berg International éditeurs; Édition: 2e (2 novembre 2005). De asemenea – *La Question religieuse et ses turbulences au XXe siècle* (2005); *Notre laïcité publique* (2003), *La solution laïque et ses problèmes* (1997) et *L'Antimaçonnisme catholique* (1994).

cu liberalismul clasic), propunându-și să interacționeze cu mai mulți actori ai statului și ai pieței libere în scopul prosperității generale. În acest fel, biserica se distanțează de pozițiile conservatoare clasice, incluzând cu prioritate recunoașterea drepturilor sociale pe calea eradicării sărăciei și emancipării umane, contestarea aplicării pedepsei cu moartea în temeiul unei forme de „umanism creștin". Prin acești pași, curentele creștine ecleziastice semnalau preferința pentru un model de bunăstare cât mai democratic pentru societate, dar fără a accepta instituirea unui monopol socialist asupra statului sau alte cedări în fața socialismului. Astfel, dacă biserica menținea, până în 1891, o atitudine *sui-generis* paternalistă, de inspirație medievală, conform căreia ajutorul celor nevoiași se face prin **milostenie**, mesajele transmise de Vatican prin enciclicele sale din sec. XIX reiterează „principiul dreptății" (susținut de socialiști, deopotrivă cu catolicii sociali), datorită căruia, „fiecare om trebuie tratat în funcție de dreptul pe care îl are și cel al milosteniei". Acest principiu e susținut și de liberalii sociali și catolicii liberali – „omul nu are decât o datorie de conștiință față de semenii săi, deci aplicată benevol". La fel, enciclica *Rerum novarum* vine ca un compromis între adepții metodelor tradiționale de asistență materială și spirituală a Bisericii și cei care consideră că împotriva socialismului nu se poate lupta decât prin imitarea sa. În plan politic, *Rerum novarum* propagă constituirea organizațiilor sindicale catolice care, fapt inedit, in multe state (Germania, Olanda, SUA) atrag printre membrii săi nu doar catolici, dar și protestanți. Dacă în prima fază Papa Leon arăta neîncredere față de acțiunile de protest, în ultimă instanță el le va accepta sub influența organizației „Cavalerii muncii", care își afirmă sprijinul pentru drepturile sociale. Enciclica Graves de Communi Re readuce la nivel de concept al acțiunii politice „intenția socială" (deci, nepolitică) a democrației creștine, ceea ce ilustra la timpul său conștientizarea pericolului de transformare a acestor mișcări în partide și, prin urmare, angajarea acestora pe un drum îngust, preocupat doar de reprezentarea unor anumite segmente sociale. Primele grupuri politice de inspirație catolică apar între anii 1864 și 1884, odată cu acceptarea scrutinului liber și universal pentru cetățeni, cu anumite excepții.

Primele partide catolice apar în 1870, ca urmare a amendamentelor constituționale promovate de cancelarul Otto von Bismarck și trecerea la scrutinul universal. Primul partid catolic se numește „Das Zentrum" (1870) și se declară partid universalist, deschis pentru toate clasele sociale: aristocrația, clasa de mijloc și clasele muncitorești. Al doilea partid constituit pe o legătură confesională declarată a fost Partidul Popular Italian, înființat de preotul Luigi Sturzo din Caltagirone (Sicilia), făcând parte dintr-o mișcare catolică panitaliană, sub numele de „Acțiunea catolică". Ambele partide se declarau în opoziție față de curentele liberale, stabilindu-și ca prioritate îmbunătățirea condițiilor de muncă și exprimarea unei solidarități cu populația nevoiașă. În 1909, Das Zentrum anunța un prim-program politic în care afirma că bunăstarea organică a comunității poporului german depinde de manifestarea de solidaritate dintre toate grupurile sociale și profesionale, anunțându-și scopul de a

educa un sentiment de conștiință națională a germanilor. În Franța apare, în 1924, un partid de inspirație catolică, le Parti Démocrate Populaire, care înregistrează rezultate modeste, nereușind să surclaseze partidele de stânga-dreapta republicane. În alte state, extinderea drepturilor electorale a favorizat formarea unor partide pe bază confesională, de regulă catolice, dar și evreiești, atingând apogeul de emancipare în perioada interbelică, odată cu recunoașterea drepturilor electorale pentru femei: în 1918, în Austria și Polonia, 1919, în Germania, 1922, în Irlanda, 1931, în Spania, 1944, în Franța, 1945, în Italia.

Victoria democrației în lupta cu regimurile autoritare după Primul Război Mondial lansează un semnal clar bisericii că va trebui cumva sa găsească o soluție de conivență cu alte curente politice, așa cum erau privite curentele liberale. Deși Pius XI, în spiritul predecesorilor săi, Leon și Pius X, va rămâne ferm pe pozițiile anterioare, privilegiind acțiunea socială a catolicilor în fața partidelor (ba chiar va dizolva, în 1926, Partidul Popular Italian al lui Sturzo, iar în 1933, Zentrumul german), în timpul pontificatului are loc o înflorire a gândirii de orientare creștină în jurul lui Jacques Maritain, care îl considera pe Toma de Aquino (1225-1274) drept adevăratul filosof al democrației. Faptul că abia în 1943 un partid se va numi „creștin-democrat" (condus de Alcide de Gasperi), iar în anul 1945 va apărea Uniunea Creștin-Democrată (CDU) în Germania, la inițiativa lui Konrad Adenauer, au marcat apariția pieselor grele ale unei construcții creștin-democrate mature. Ambele partide au (re)apărut la capătul unei conflagrații totalitare, care impunea nu doar o reconstrucție socială și economică, dar și un proces solid de denazificare, defascizare durabilă, trecut prin gândirea politică de inspirație creștină. Ideile lui De Gasperi au avut un rol important în evitarea tentației de comunizare a Italiei, un pericol real la care gânditorii creștin-democrați au contrapus un corpus doctrinar întemeiat pe trei concepte: personalismul, solidarismul și pluralismul.

Personalismul dezvolta conceptul individualist al persoanei spre ordinea socială și includerea drepturilor politice în sfera demnității umane, în care binele comun are prioritate față de drepturile individuale, deci limitate social. Astfel, personalismul pune accent pe legătura indisolubilă dintre om și comunitățile naturale din care acesta face parte, respingând izolarea sau atomizarea individualistă.

Solidarismul atribuie individului libertatea de a se asocia voluntar unor rețele organice (solidare), recunoscând astfel caracterul interdependent al ființelor umane într-o ordine socială prestabilită, dar care evoluează. Similar personalismului, și solidarismul adoptat în Italia, Austria și Germania, afirmă caracterul individual și colectiv al persoanei umane, definite prin drepturi și obligații.

Pluralismul recunoaște diversitatea unor identități asumate de o persoană morală, care face parte în mod natural din mai multe grupuri integratoare: familia, profesia, regiunea, prin legi sociale imuabile. Statul este un gardian al autonomiei

comunităților din care face parte individul. În viziunea creștin-democrată, oamenii au misiunea de a se afirma ca personalitate atâta timp cât statul nu-i va limita această chemare prin orice fel de instituții de control și supraveghere existente în cadrul unor regimuri totalitare (nazism, comunism, fascism). Astfel, creștin-democrații ajung fără tăgadă la concluzia că cea mai bună cale pentru a-i asigura individului libertatea de a-și exprima personalitatea este prin afirmarea statului de drept, separația puterilor, descentralizarea regională și autonomia locală, ca forme a subsidiarității. Un loc aparte în gândirea creștin-democrată îl are recunoașterea rolului esențial al drepturilor de proprietate.

Proprietatea privată este o categorie respectată în doctrina creștin-democrației, la fel ca în majoritatea curentelor conservatoare. Mai multe enciclice papale (de la Leon XIII, *Rerum Novarum* (1891), și până la Ioan Paul II, *Centesimus Annus* (1991), au apărat dreptul la proprietate, opunându-se regimurilor totalitare, care își propuneau confiscarea bunurilor și includerea acestora în categoria proprietății colective. De fapt, acest accent important al Bisericii Catolice pe instituția proprietății își trage originile din învățătura lui Toma d'Aquino, care afirma că „indivizii sunt mai responsabili față de bunurile care le aparțin, iar afacerile comune sunt administrate mai bine atunci când fiecare dintre indivizi are sarcini precise; în sfârșit, pacea este asigurată atunci când oamenii sunt mulțumiți de ceea ce le aparține" (Summa Theologiae II.II.66.2). Școala catolică atrage atenția asupra faptului că proprietatea privată ar putea să devină un simbol al fericirii, ajungând să reprezinte viața umană în cenți și dolari; iar dreptul de posesie cere responsabilitate din partea proprietarului, inclusiv a ceea de a se conforma ordinii și binelui comun.

O democrație eminamente creștină susține principiul responsabilității, iar statul creștin-democrat este definit ca un garant al binelui comun. În 1979, Irving definește democrația creștină prin câteva caracteristici de bază, care o diferențiază de alte curente politice, acestea fiind: integrarea, compromisul (de clasă), acomodarea și pluralismul, subliniind că anume efortul neîncetat de a integra și reconcilia o pluralitate de grupuri societale (națiuni, în contextul unității europene), adeseori afișând interese divergente, a făcut din democrația creștină o mișcare politică viguroasă. Creștin-democrația atribuie statului roluri și responsabilități de natură să sprijine acțiunile indivizilor și grupurilor valoroase pentru societate. Uneori însă, statele și guvernele își depășesc rolul lor legitim, încercând să domine indivizii și grupurile mici și să nu servească intereselor lor. Împotriva acestui fenomen, doctrina social-catolică promovează principiul subsidiarității. Statul are obligația de a asigura doar egalitatea cetățenilor săi în fața legii, nu și egalitatea în sens economic ori de venituri, de care se ocupă mai degrabă stânga marxistă, care îmbracă egalitatea în termenul de retribuție prin intermediul sistemului de taxe și impozite.

Plecând de la experiența catolicilor sociali din secolul XIX, gânditorii creștini susțin cooperativele de producție, iar în plan central afirmă economia socială de piață,

potrivit căreia pe de o parte, uzul și abuzul proprietății private are efecte sociale, iar statul are obligația de a proteja proprietatea individuală și de a interveni pentru corectarea exceselor pieței libere. În enciclica emisă de Ioan Paul II, *Laborem Exercens*, cu referință la înțelegerea catolică a luptei de clasă, se menționează că **„competiția trebuie să promoveze uniunea dintre oameni, a celor care dețin în proprietatea lor mijloacele de producție și a celor care muncesc cu ele, și nu eliminarea oponenților ca urmare a luptei politice"**. Dacă creștin-democrații se pronunță pentru susținerea paturilor mici și mijlocii de antreprenori, doctrina politică a creștin-democrației se exprimă categoric contra recentralizării puterii de stat și în favoarea unor guverne care respectă subsidiaritatea. Ioan Paul IV pune accentul pe conceptul de solidaritate, emițând o altă enciclică importantă în 1967, *Populorum Progressio*, care se referă în mod particular la modul în care Biserica Catolică își vede rolul său ca autoritate morală în educarea compasiunii și răspunderii pentru cei săraci și nevoiași. Și Paul VI a menținut tema solidarității centrală pentru activitatea externă a Vaticanului prin enciclica sa din 1978, declarând conceptul solidarității central pentru biserică, și definind relația dintre solidaritate și alte concepte drept instrumente ale învățăturii creștine. Papa se pronunță cu regularitate pe marginea temelor sociale legate de pensii și venituri salariale, servicii medicale și asigurare socială, cum este și ultima enciclică papală care spune în felul următor: „Solidaritatea și acțiunea comună îndreptată spre oamenii muncitori … a fost o formă importantă și elocventă de etică socială. Ea este o reacție justă împotriva exploatării largi în domeniul veniturilor salariale și a condițiilor de muncă, în general sub standardele la care oamenii ar trebui să muncească".

Prima definiție teoretică apare în enciclica papală *Graves de Communi Re*, promulgată la 18 ianuarie 1901 de către Leon al XIII-lea, în care creștin-democrația și acțiunea populară catolică devin sinonime pentru „o acțiune întreprinsă de catolici sub îndrumarea Bisericii, pentru bunăstarea oamenilor".

Papa Leon al XIII-lea va dezvolta și reabilita crezul politic al lui Toma de Aquino în faimoasa sa enciclică *Aeterni Patris* (1879). Fuziunea catolicismului cu politica a fost întemeiată de politica imperială tradițională a bisericii. Ca elemente ale modernizării, fenomene precum urbanizarea, proletarizarea, destrămarea comunității naturale, precum și socialismul născut ca răspuns la toate acestea, au fost cauzele centrale ale deciziei evolutive în cadrul bisericii de a se apropia de fenomenul electoral al democrației de masă. Leon al XIII-lea va sublinia motivele acestei evoluții în enciclica *Rerum Novarum*, criticând deopotrivă mișcările revoluționare și abuzurile lumii capitaliste, declarându-se adeptul unui „rol activ al statului în economie și al unei primeniri consistente a ordinii economico-sociale existente". Biserica a ales să susțină apariția unor partide politice confesionale, temându-se însă că acestea ar putea deveni prea influente, iar succesul lor va sparge unitatea și ierarhia menținută în Biserica Catolică și episcopatele sale. Deloc întâmplător că în secolul XIX, Papa Pius IX interzicea catolicilor italieni să participe la viața politică, ca urmare a conflictului

dintre Vatican și prințul de Savoy, unificatorul statului italian, învinuit că ar fi „furat" statele papale, în anul 1860, și Roma, în 1970, de sub suzeranitatea pontifică. Ulterior, deși Papa Leon XIII a încercat să pună capăt acestui conflict, asperitățile dintre Vatican și Roma au continuat, la fiecare întronare a unui nou Papă. Tensiunile dintre puterea laică și cea spirituală a catolicismului pontific a stimulat crearea unor grupuri intermediare între partidele clasice, Mișcarea Congresul Catolic, Acțiunea Catolică, care se găseau în strânsă cooperare cu partidele politice. În *Programul* Tinerilor Creștin-Democrați din 1899 (Torino) se găsea apelul la reprezentarea proporțională a partidelor, extinderea votului universal, descentralizarea administrației, fixarea normei maxime a orelor de muncă și a salariului minim, educația gratuită pentru mase, reforma sistemului de impozitare, codul muncii și, nu în ultimul rând, protejarea libertăților civile și politice, libertatea presei, libertatea de asociere. Programul insista pe faptul că aceste „principii creștine" urmează a fi apărate de partidele politice ca expresie a învățăturii catolice, în apărarea vieții private și public"[198].

Din anul 1918, Papa Benedict XV a pus capăt acestei lungi dispute, astfel încât Partidul Popular Italian (PPI) a obținut 20% voturi la alegerile din 1919 și 1921, până la constituirea Partidului Fascist al lui Mussolini. Începând cu anii '60, poate fi observată dezintegrarea subculturii politice catolice. Atributul „catolic" a fost schimbat de numeroase organizații cu „creștin", desemnând și prin această acțiune îndepărtarea de catolicismul politic tradițional, autonomia față de biserică și exprimând deschidere mai mare în direcția protestanților și a ateilor. În Germania și Olanda, unificarea într-un singur partid a catolicilor și a protestanților a însemnat de la sine ruperea creștin-democrației de politica catolică. Motivul central al creștin-democrației este exprimat în umanismul creștin, care recunoaște caracterul unic al fiecărui individ, înzestrat cu drepturi și libertăți inalienabile, dar care are și propriile slăbiciuni, limite și avantaje. Demnitatea umană are o valoare deosebită în doctrina creștin-democrației, în contrast categoric cu teoriile luptei de clasă sau ideologiile totalitare, care au încercat să siluiască ideea de umanitate.

4.6. DESPRE VALORILE CREȘTIN-DEMOCRAȚIEI MODERNE

În plan economic, creștin-democrații au aderat la principiile economiei clasice de piață, inspirate de teoriile lui Adam Smith și David Ricardo, contopindu-le cu ideile economistului Friedrich List (1789-1846). Spre deosebire de economiștii englezi, List insista pe rolul statului de a interveni în susținerea capitalului autohton, atunci când acesta este asaltat de concurența străină neloială, iar prin politicile sociale ela-

198 Michael Gurfinkiel, *Christian Democracy*, August 2020, link: https://www.firstthings.com/article/2020/08/christian-democracy

borate în scopul de a menține coeziunea socială, aceasta a dat naștere conceptului „economiei sociale de piață". Autorii conceptului consideră că toate crizele care au avut loc între 1920 și 1940 au pornit de la deteriorarea rapidă a pieței libere, de la disfuncționarea statelor slabe, subminate de oligopoluri și blocaje de piață, ceea ce a predeterminat, istoric vorbind, tragedia războiului și a represiunilor totalitare. Idealul de politică economică a democrației creștine este economia socială de piață (*Soziale Marktwirtschaft*), caracterizată prin libertate și responsabilitate, competiție și solidaritate, ca unitate organică a creștinilor democrați[199]. Există un consens absolut printre creștin-democrați în privința faptului că omul are dreptul la liberă dezvoltare a persoanei sale, ca moștenire a învățăturii creștine despre dreptul natural, ceea ce implică recunoașterea și promovarea liberei inițiative antreprenoriale pe baza proprietății private. Doctrina susține că omul are conștiință și responsabilitate socială, însemnând obligații față de membrii mai slabi ai societății (solidaritate). Actorul-cheie al economiei sociale de piață este „proprietarul-antreprenor", cel care posedă factorii de producție (capital, pământ, resurse umane) și care poate liber produce bunuri ori presta servicii pentru a le vinde și obține profit, alături de familia sa, generând locuri de muncă. Statul, în concepția creștin-democratică a economiei sociale de piață, urmează să garanteze condițiile-cadru în care „proprietarul-antreprenor" își desfășoară activitățile, creând reguli de competiție, garantând drepturile și obligațiile de proprietate. Promovarea firmelor mici și mijlocii constituie nucleul economiei sociale de piață, definită de primul cancelar federal al Germaniei, Konrad Adenauer, drept „pătura susținătoare a statului". Din acest punct de vedere, promovarea clasei de mijloc în economia socială de piață cere statului un sistem de impozitare cât mai simplu și corect, eliminarea barierelor birocratice și accesul la finanțare. Totuși, partidele creștin-democrate rămân, de regulă, sceptice față de intervențiile active ale statului în economie[200], iar această poziție se reflectă și în chestiunea subsidiilor: pe de o parte, creștin-democrații încurajează subvențiile în anumite ramuri ale industriei, iar pe de altă parte, anumite ramuri ale economiei (agricultura) sunt subvenționate cu acordul acestora. Rolul statului este limitat la funcțiile de coordonare și nu poate substitui inițiativa privată. Politica de finanțe publice a partidelor creștin-democrate insistă pe disciplina bugetară, spre deosebire de abordările socialiste și social-democrate care cer statului obligații financiare sporite și deficite mari.

Politica socială este un instrument esențial de realizare a drepturilor sociale, asigurând echilibrul social care să garanteze venituri de bază și existență demnă pentru membrii unei societăți. În timp ce partidele socialiste și social-democrate se aliniază

199 Programul de bază al CDU menționează că „economia socială de piață este o orânduire economico-socială a democrației liberale", CDU Deutschlands, 2007, p. 48.

200 Cota statului în țările guvernate de creștin-democrați este sub 50% (în Germania este sub 45%), în timp ce, în țările guvernate de social-democrați, aceasta ajunge la 60% (55% în Suedia), în *Democrația creștină. Fundamente și model politic*, Curtea Veche, București, 2011, pp. 58-59.

unei viziuni paternaliste asupra măsurilor sociale, minimalizând inegalitățile dintre oameni, obligând pe cei care dispun de averi sau obțin venituri mari să cedeze, iar cei care nu au avere sau obțin venituri reduse să se „aboneze" la prestații sociale, creștin-democrații resping nivelarea socială, acordând prestații sociale doar oamenilor aflați temporar într-o situație precară, obiectiv concordat cu etica socială a bisericilor creștine și cu înțelesul creștin-democrat al subsidiarității. Oamenii trebuie să ia decizii proprii, în mod independent, și să conteze pe ajutorul statului, fără a deveni dependenți de acesta. Creștin-democrații nu privesc cu ochi buni mecanismele de redistribuire organizate de stat și finanțate din impozite, însă pun accentul pe asigurări sociale la care contribuie în mod egal atât angajații, cât și angajatorii, gestionate autonom de stat. Totuși, creștin-democrații au promovat activ măsuri de reinserție profesională a șomerilor, inclusiv a persoanelor în etate pe piața muncii, trecând de la observarea pasivă a pieții muncii spre politici active, orientate spre valorificarea resurselor umane din rațiuni de eficiență macroeconomică și fiscale.

O politică esențială pentru doctrina creștin-democrată ține de familie. Căsătoria și familia sunt menționate în Constituția Germaniei, bucurându-se de protecția deosebită a orânduirii de stat[201]. Ca politică socială, măsurile statului față de familie privesc dezvoltarea persoanei, continuitatea și solidaritatea între generații, politica față de tineri, în contextul mai larg al obligațiilor individului față de societate și comunitatea din care face parte, în condițiile unor schimbări demografice și altor provocări. Familia este adăpost, protecție și încredere, fiind spațiul primar unde copiii își însușesc ideea de comunitate și apartenență comună, deopotrivă cu valorile asociate iubirii aproapelui și solidarității. Deoarece politica de familie se reflectă în sistemele de sprijin și de îngrijire, creștin-democrații o tratează ca pe o politică a viitorului, care solicită durabilitate, reglementări prudente și consens. Căsătoria este instituția fundamentală pentru creștin-democrați în urma unei comuniuni dintre bărbat și femeie. Conform viziunii creștin-democrate, prestațiile legate de politica de familie nu aparțin exclusiv statului, ci unei largi serii de instituții publice, bisericești și libere (private), care își aduc contribuția la dezvoltarea sistemelor de sprijin și de îngrijire socială a familiei. În particular, creștin-democrații au fost favorabili creșterii alocațiilor pentru copii, introducând alocația pentru părinți ca pilon important al unei politici de familie moderne și durabile, introducând stimulente reglementate legislativ cu privire la timpul alocat de părinți copiilor sau îngrijirii casnice, inclusiv un concediu fără plată la locul de muncă. Alocația pentru părinți a eliminat alocația pentru educație existentă anterior. Creștin-democrații pun accentul și pe extinderea educației timpurii pentru copiii de vârsta creșelor, înțelegând că educația și stimularea timpurie generează egalitatea șanselor și întărește competențele sociale.

201 Constituția Germaniei, art. 6, alin. 1.

Politica de mediu este un element important al doctrinei creștin-democrate, privită ca principiu al durabilității bazelor naturale ale vieții și solidaritatea dintre generații. Aceasta presupune introducerea și dezvoltarea de tehnologii care nu afectează mediul și nu consumă prea multe resurse, încurajând oamenii să folosească în mod responsabil resursele la care are acces, reducerea poluării mediului ambiant, fluidizarea transportului public, protecția climei și utilizarea eficientă a energiei verzi. În acest scop, creștin-democrații pledează pentru asigurarea cu resurse energetice din surse regenerabile, reducerea emisiilor de CO_2, înlocuirea centralelor termoelectrice vechi cu instalații moderne, utilizarea în continuare a energiei nucleare, creșterea eficienței energetice prin renovarea locuințelor, modernizarea instalațiilor de încălzire și a construcțiilor favorabile mediului ambiant, intensificarea reciclării pentru evitarea acumulării deșeurilor. Conștienți de efectul apartenenței la o comunitate mondială comună, creștin-democrații se pronunță pentru o cooperare intensă pe plan internațional în vederea protejării climei și asistenței acordate țărilor în curs de dezvoltate pentru a proteja natura și mediul ambiant, ca o contribuție la dreptatea globală, susținută de o politică externă și de dezvoltare durabilă și responsabilă.

Politica externă și de securitate este concepută de creștin-democrați ca un drum spre integrarea europeană, extinderea relațiilor transatlantice și rezolvarea problemelor globale prin cooperare. Personalități notorii ale creștin-democrației au avut un rol esențial în crearea Uniunii Europene; ideile cancelarului Konrad Adenauer cu privire la înființarea Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului a creat Comunitatea Economică Europeană (CEE) și Comunitatea Atomică Europeană (Euroatom) prin tratatele de la Roma, din 1958; alături de François Mitterand, Helmut Kohl, a impulsionat integrarea statelor europene în UE prin politici de pace, bunăstare și creștere economică, garantând cetățenilor săi mai multe oportunități, libertate și securitate internă și externă. Creștin-democrații susțin „dubla ancorare occidentală a Europei" prin extinderea UE și parteneriatul transatlantic cu SUA, ceea ce le permite să formuleze și să apere poziții doctrinale. Așadar, implementarea globală a drepturilor omului este o necesitate de bază pentru garantarea libertății dreptății și păcii în lume. Promovarea toleranței față de culturi și religii, ca și respectul reciproc sunt legate indisolubil de credința creștină, susținute în vederea unei conviețuiri pașnice și lipsite de violență cu alte religii (lumea islamică), prevenind izbucnirile de intoleranță (actele teroriste) sau lunecarea unor state spre regimuri fundamentaliste. Dialogurile bilaterale pe tema statului de drept și măsurile de consolidare a societății civile și promovarea democrației conduc spre politici de condiționare a progresului democratic și economic în țările partenere. În sfârșit, cooperarea pentru dezvoltare durabilă pe plan internațional reprezintă, pentru creștin-democrați, un spirit de datorie față de semenii noștri, întărind obligația comunității internaționale în scopul de a sprijini țările aflate în curs de dezvoltare, prin comerț liber, instituții democratice, care să le asigure cetățenilor siguranță socială și de drept.

Valorile fundamentale ale creştin-democraţiei sunt libertatea, justiţia şi solidaritatea, aplicabile în egală măsură proceselor politice şi economice, precum şi celor sociale.

Solidaritatea: Conceptul de solidaritate înseamnă obligaţia tuturor membrilor unei anumite societăţi de a defini şi apăra bunul comun, nu doar al statului. Charles Fourier este printre primii care-l foloseşte în sensul de „atitudini şi relaţii caracterizate de o simpatie reciprocă între persoane care aparţin aceleiaşi comunităţi”[202]. Tot Fourier este cel care îmbină conceptul de solidaritate cu cel de politică socială, promovând ideea că solidaritatea include transmiterea de resurse unor persoane care au nevoie de ele, un venit minim garantat şi susţinerea publică a familiei. Această obligaţie exclude teoretic conflictele, atâta timp cât fiecare dintre indivizi investeşte în scopul care îi uneşte pe toţi. Împreună indivizii formează o comunitate care funcţionează prin ideea de compromis şi cooperare. Acest concept întăreşte sentimentul de apartenenţă la comunitate şi, totodată, întăreşte ideea de grupuri corporative din care fac parte indivizii (sindicate, grupuri de business, asociaţii profesionale, biserici) care îşi exercită misiunea de instrumente de integrare şi socializare. Solidaritatea se manifestă faţă de cei slabi, stabilind relaţii de caritate, înţelegere, compasiune, care reies din scopul eticii creştin-sociale şi al conceptului de mântuire.

Personalismul completează solidaritatea, atribuind unei persoane morale un statut derivat din relaţia cu alţii (Stjerno, 74). Toate persoanele se bucură de drepturi egale şi demnitate ca făpturi ale lui Dumnezeu, dar se pot realiza printr-o participare activă în societate şi instituţiile sale. Nicio persoană nu trebuie să sufere de foame sau de alte nevoi în urma a unor eşecuri de piaţă, ceea ce înseamnă că statul are obligaţia de a interveni prin corectarea acestor injustiţii. Instituind reguli de joc pentru toţi în mod egal, statul nu doar oferă garanţii pentru dezvoltarea iniţiativei private, crearea de bunăstare în condiţiile păcii sociale, dar şi susţine mecanisme ale stabilităţii modului de viaţă prin comunităţi viguroase şi tradiţii respectate, aplicând principiile de solidaritate şi subsidiaritate, care reprezintă nişte garanţii remarcabile ale doctrinei conservatoare. Dacă subsidiaritate înseamnă recunoaşterea unor spaţii în care statul nu poate interveni decât atunci când este rugat s-o facă de către cei mici, atunci solidaritate înseamnă sprijinul acordat celor mai slabi şi mai neajutoraţi membri ai colectivităţii, prin intermediul societăţii civile şi a instituţiilor statului. În timp ce subsidiaritatea semnifică „responsabilitatea indivizilor de a-şi purta singuri de grijă, astfel încât doar atunci când individul nu are capacităţile necesare pentru a-şi rezolva o anumită problemă să intervină o autoritate ierarhic superioară, capabilă să rezolve problema în cauză.

Subsidiaritatea. Subsidiaritatea derivă din cuvântul de origine latină *subsidium* („rezervă”, „înlocuire”), care defineşte etimologic înţelesul de unităţi primare ale societăţii, care includ familiile, comunităţile şi oraşele, ca actori principali ai vieţii

202 Ch. Fourier, *Théorie de l’unité universelle*. Deuxieme Volume, Paris, 1922.

sociale. Jürgen Habermas[203] și Richard Rorty i-au dedicat suficientă atenție în teoriile lor. Rolul statului sau al guvernului este de a fi pregătite să intervină în viața acestor unități primare doar atunci când acestea nu ar fi capabile să-și guverneze propriile interese. În acest fel, principiul subsidiarității definește rolul statului, în calitatea sa de garanție a viabilității celor mai mici unități primare ale societății. Conceptul de subsidiaritate își trage originile dintr-o circulară papală, intitulată *Enciclica Quadragesimo Anno* (15 mai 1931), în care Papa Pius XI scria următoarele: „După cum este păgubos să iei de la indivizi ceea ce ei singuri pot face din proprie inițiativă și să transmiți sarcina altor entități, tot atât de injust și rău este să transmiți unei asociații mai mari ceea ce ar putea face o organizație mai mică". Circulara Papei Pius XI a avut o influență majoră asupra modului în care catolicii au tratat politicile de bunăstare. Vom reține următoarele idei: biserica spune că lucrurile vor merge mai prost, dacă sarcinile vor fi alocate unor instituții care nu le pot executa; deci, ar fi mai potrivit ca unele instituții le va fi mai potrivit să se ocupe de anumite sarcini, în timp ce altele se vor dovedi mai responsabile de activitățile pentru care sunt pregătite. Primul aspect important al subsidiarității ține de principiul conform căruia statul și alte entități nonstatale pot îndeplini doar acele roluri, care le sunt potrivite: astfel, școlile nu ar trebui să se ocupe de creșterea unui copil, dacă acesta are familie. Subsidiaritatea cere o evaluare atentă a modului în care statul alocă beneficii sociale, considerând ce fel de sarcini vor fi alocate organizațiilor societale implicate. Al doilea aspect important al subsidiarității ține de organizațiile intermediare; astfel, statul nu poate interveni atunci când există alte instituții mai potrivite pentru anumite sarcini și, totodată, nu trebuie să-și asume sarcini care se potrivesc mai bine altor instituții. În mod evident, statul are obligația nu doar de a permite altor instituții să-și îndeplinească sarcinile recunoscute, dar și să le sprijine efectiv[204]. Menționat în Tratatul de la Maastricht, introduce o referire explicită la solidaritate în Tratatul Comunității Europene, pe care îl elevează la rang de instrument central în relațiile comunitare ale UE, iar prin Tratatul de la Lisabona, solidaritatea este definită ca un criteriu politic ce reglementează exercitarea competențelor ne-exclusive ale Uniunii Europene.

Libertatea. Realizând importanța libertății și demnității fiecărei persoane morale, active, conștiente și în deplinătatea funcțiilor sale, creștin-democrații postulează următoarele țeluri politice: **(1)** Recunoașterea faptului că schimbările politice pot fi atinse numai prin îmbunătățiri succesive, reforme legislative și constituționale, preferabile revoltelor sau revoluțiilor bruște; această convingere întărește susținerea în statul de drept și ordinea constituțională. **(2)** Dreptul garantat prin lege indivizilor de a obține fericirea personală și de a se autorealiza prin mijloace politice și economice,

203 J. Habermas, *Gerechtigkeit und Solidarität*, in W. Edelstein and G.N. Winklar, *Zur Bestimmung der Moral. Philosophische und Sozialwissenschaftliche Beiträge zur Moralforschung*, Suhrkampf Verlag, Frankfurt, 1984.

204 R. Zoll, *Was ist solidarität heute?* Suhrkampf Verlag, Frankfurt, 2000.

tratând cu responsabilitate libertățile altora, creând astfel o joncțiune cu ideile majore ale liberalismului, ordinea de drept și etica socială creștină. **(3)** Delegarea puterii de stat și recunoașterea importanței descentralizării și subsidiarității ca principii superioare centralismului și paternalismului autoritar. (4) Solidaritatea cu cei care sunt mai slabi, manifestată prin compasiune, caritate și înțelegere, care reies din scopul caritabil al eticii creștin-sociale și al preceptului biblic cu privire la iertare. Partidele creștine moderne continuă să asocieze ideile liberale și valorile conservatoare și etica social-creștină. Aceste valori fundamentale sunt libertatea, justiția și solidaritatea, aplicate în egală măsură proceselor economice și politice.

Familia: Oamenii nu sunt cifre statistice, ci parte din familie și membri ai unor comunități organice. Omiterea acestui fapt sociologic duce la adoptarea unui individualism brutal. Prima comunitate din care face parte fiecare om este familia sa, unitatea naturală de bază a oricărei societăți și cea care reprezintă societatea în miniatură. Învățătura creștină susține rolul esențial al familiei prin menținerea unor căsătorii stabile, în care se nasc și sunt crescuți copii sănătoși și bine educați. Familia are o valoare instrumentală și totodată – un rol filosofic central în doctrina creștin-democrată. Ea este principalul vehicul prin care se regenerează o societate și, totodată, mijlocul predilect prin care partidele își aplică politicile, principiile și normele. Familia nucleară, formată dintr-un cuplu marital cu mai mulți copii, reprezintă o referință esențială pentru doctrina creștin-democrată, care a introdus în terminologia politică conceptul de „venit per familie", care calculează sumele de care are nevoie familia pentru a susține soții împreună cu copiii lor. Condițiile sociale sunt fie prielnice, fie nefavorabile menținerii structurii familiale, iar riscurile care pot destrăma familiile sunt legate de veniturile insuficiente, orele lungi de muncă, taxele prea mari, dar și de factorii noneconomici, cum ar fi – modelul libertin al culturii de masa, care poate afecta educația în familie și fidelitatea maritală, după cum și termenii legali care definesc relația de căsătorie între un bărbat și o femeie.

Ordinea. Între stat și cetățenii săi există un parteneriat social. În teoria socială a catolicismului, parteneriatul social poate înlocui referința la națiune, mai ales în Germania, promovând subsidiaritatea, după care deciziile trebuie să fie luate de către cele mai apropiate de cetățean instituții (autoguvernarea). Un alt izvor de inspirație pentru creștin-democrații germani a servit Biserica protestantă, a cărei teorie socială se asociază ideii de „mântuire prin efort individiual, asumare a responsabilităților personale, încurajare a meritelor individuale și individualism, ca relație deică susținută de protestantism. Școala catolică[205] declară că statul trebuie să promoveze binele comun – o

205 Enciclica emisă de Papa Leon XIII, *Rerum Novarum* se referă explicit la relația dintre stat și alte autorități societale, susținând că statul nu poate fi actorul dominant, dar nici să se eschiveze de la orice rol exercitat. „Trebuie să fie cineva care se va dedica serviciului statului, care face legi, administrează justiția, autorizând acțiuni ale autorităților civile și militare. Aceștia vor exercita rolul central în stat pentru că efortul depus în numele binelui comun este preeminent și esențial pentru lucrarea omenească." (Sec. 50).

noțiune multidimensională, care include misiunea de a încuraja și sprijini organizațiile comunitare în scopul de a îndeplini rolurile lor specifice, intervenind doar pentru a corecta ori susține activ o instituție care întâmpină dificultăți. Scopul statului nu este de a-și asuma cât mai multe roluri, ci de a asista instituții care îndeplinesc asemenea roluri. Nici în domeniul bunăstării statul nu trebuie să fie actorul central în furnizarea asistenței sociale, ci doar să ajute actorii nonstatali (bisericile și școlile) să exercite funcțiile recunoscute lor. Numai atunci când alte instituții pot eșua, statul se poate implica, însă chiar și atunci, intervenția nu le va înlocui, ci le va completa. Statul, definit pe principiile social-democrației, își va atribui rol distributiv mai larg, în timp ce modelul liberal îi va refuza statului funcția de corectare a eșecurilor de piață. Modelul creștin-democrat favorizează un stat capabil să apere binele comun prin intervențiile sale, întărind puterea organizațiilor comunitare. În consecință, subsidiaritatea inspirată de modelul economic al creștin-democrației generează capitalismul social, un sistem care include în egală măsură concurența de piață și intervenția statului[206]. Papa Ioan XXIII definește binele comun ca „o sumă a tuturor condițiilor sociale, care permit oamenilor, în mod individual sau în grupuri, să atingă un grad cât mai înalt de autorealizare (*Pacem in Terris*).

Binele este „comun", deoarece doar prin efortul întregii comunități, nu doar al unor indivizi izolați, poate fi definit, atins și distribuit cât mai multor membri ai societății, iar din acest motiv – binele comun devine o obligație comună. Se cuvine să subliniem că binele comun nu înseamnă suma dorințelor sau intereselor particulare, ci o valoare integrată a lor pe baza unei ierarhii de valori; nu este doar ceea ce oamenii și-ar putea dori, dar ceea ce pot face condițiile sociale pentru ca umanitatea să prospere. Ca să prospere, oamenii au nevoie de sănătate (fizică și psihologică). Același lucru putem să-l emulăm la nivelul unor colectivități umane mai largi – dacă o națiune nu are suficiente resurse de apă potabilă, alimente necesare sau un mediu sănătos, ființele umane nu-și pot realiza pe deplin potențialul dat de Dumnezeu. Bunăstarea are și o dimensiune intelectuală, care poate fi dezvoltată ori frânată de accesul la oportunitățile de educație; dar și o dimensiune etică, care va încorseta libertatea, dacă oamenii nu se vor ocupa de cultivarea virtuților și de eliminarea viciului. Elementele menționate mai sus reprezintă, astfel, părți inseparabile ale binelui comun, iar participarea și solidaritatea sunt elemente esențiale ale gândirii politice social-creștine.

4.7. CREȘTIN-DEMOCRAȚIA ȘI CONCEPTUL DE BUNĂSTARE

După 1945, mai multe partide creștin-democrate au intrat activ în viața politică europeană, dezvoltând un model politic care poate fi numit „corporatism democratic" – lansat cu susținerea unor importanți actori societali: biserica, sindicatele,

206 Kees Van Kersbergen, Bertjan Verbeek, *The Politics of Subsidiarity in the European Union*, in *Journal of Common Market Studies*, Vol. 32, nr. 2, 1994.

businessul și societatea civilă, în numele unui așa-zis „parteneriat social". Ideologia creștin-democrată își propune să echilibreze raporturile dintre stat, autoritățile asociate puterii centrale și instituțiile reprezentative locale/comunitare, susținerea autorității politice și juridice a statului, deopotrivă cu apărarea autorității spirituale și a valorilor tradiționale. Creștin-democrații se poziționează pe centru-dreapta, optând pentru solidaritatea organică a individului cu diverse forme de asociere primară (familie, comunitate, asociații voluntare), întărind identitățile cetățeanului pe plan național și regional ca principiu opus liberalismului dogmatic, dar și socialismului colectivist, care dezbină societatea, prin conflicte de clasă ori scopuri egoiste. Un stat social just are, în viziunea creștin-democrată, obligații morale să sprijine autonomia locală, întărind simțul de răspundere al individului, susținând munca și drepturile de proprietate, inegalitatea naturală și egalitatea morală, disciplina și libertatea, familia și statul, naționalismul și ecumenismul. În acest fel, democrația creștină își propune să rezolve sciziunile între interesul individual și organicitatea socială, promovând o doctrină întemeiată pe câteva principii importante: solidaritate, personalism și subsidiaritate, valori creștine construite pe o imagine a comunității organice din care poate face parte oricare individ, fără limite și discriminare.

Pentru creștin-democrați, politica bunăstării rezidă în aplicarea conceptului de subsidiaritate, solidaritate și personalism în exercițiul guvernării. Subsidiaritatea presupune că sarcinile pe care le poate rezolva o persoană, nu ar trebui să fie alocate unei comunități: de pildă, un copil nu trebuie trimis unei școli dacă el poate fi educat într-o familie, iar asumarea răspunderii și pluralismul instituțional sunt importante pentru doctrina creștin-democrată. Și pentru că statul nu poate fi singurul furnizor de servicii sociale, ci mai degrabă facilitator al organizațiilor care pot livra aceste servicii, intervențiile sale sunt încurajate numai pentru a întări puterea instituțiilor intermediare, și nu pentru a le goli de autoritate. Spre deosebire de doctrina social-democrată, orientată spre roluri redistributive extinse, și doctrina liberală care pledează pentru un stat dependent de forțele pieții, creștin-democrații aprobă acțiunile unui stat care intervine în interesul binelui comun, consolidat la nivel comunitar. Prin urmare, subsidiaritatea generează o formă de „domesticire" a economiei capitaliste[207], ca spațiu în care coabitează atât concurența liberă, cât și intervențiile statului (Kersbergen, 1994). Toți oamenii au demnitate și sunt valoroși ca ființe create de divinitate, dar fiind ființe sociale, ele pot să-și realizeze mântuirea în cadrul comunităților din care fac parte. Asta creează obligații de participare la instituțiile societății, făcându-i solidari în efortul de a împlini predestinarea omului. Apare natural și concluzia: comunitățile există pentru binele oamenilor și nu invers. Fiindcă oamenii nu trebuie să trăiască în sărăcie, ca urmare a eșecurilor de piață, statul trebuie să intervină, oferind indivizilor șansa

207 Kees Van Kersbergen, *The Distinctiveness of Christian Democracy. Christian Democracy in Europe: A Comparative Perspective*, New York: Pinter, 1994, 31-62.

de a se bucura de un loc demn în cadrul societății, meritat și dobândit în sudoarea frunții. Fără îndoială, patrimoniul politic și moral al creștin-democrației are rădăcini puternice în istoria școlilor ecleziastice europene.

O piață socială este o economie structurată pe baza principiilor de piață, liberă de controlul guvernelor, care operează în contextul unei societăți a cărei coeziune este menținută printr-un sistem stabil al bunăstării și serviciilor publice competitive. Statul deține poziții puternice în calitatea sa de coorganizator al politicilor sociale și economice, ceea ce îi oferă sarcina de a distruge monopolurile de piață și de a lua unele decizii în scopul optimizării resurselor. Actorul principal al unei piețe orientate din punct de vedere social este omul ca actor social, nu doar ca agent economic, asumându-și în acest fel obligații pentru sine și pentru alții. Statul va interveni numai atunci când persoana respectivă nu se va putea ajuta singură (solidaritatea).

Aparținând lui Ludwig Erhard, ministru al economiei din Germania în 1949, conceptul a primit o largă recunoaștere și acreditare în cadrul guvernării creștin-democrate germane după 1950. Termenul reprezintă o sinteză a economiei libere (libertatea economică, libera concurență și progresul tehnologic) cu instrumente de compensare socială. Competiția pieței libere funcționează pe baza proprietății private, libertății de încheiere și desfacere a contractelor, libertății de a stabili prețuri, comerțului liber, predictibilității politicilor economice, supremației legii, răspunderii personale și a stabilității prețurilor, acestea fiind posibile prin politici de stat care asigură stabilitatea sistemului monetar, integritatea finanțelor publice, respectul pentru mediul ambiant și piețele deschise. Statul are funcția de a crea condiții adecvate, cum ar fi reguli împotriva discriminării, și competiții libere, contra riscurilor inutile, însă acțiunile sale nu trebuie să creeze distorsiuni de piață. Asigurând condițiile necesare ordinii economice, statul nu ar trebui să intervină excesiv în procesele economice. Antreprenorii reprezintă instrumentul de bază în crearea bogăției naționale, bunăstării individuale și colective.

Din acest motiv, statul nu ar trebui să fie omniprezent, ci să acționeze ca un formator de reguli și punct de referință, atâta vreme cât acțiunile sale aplică „reguli universale de bună conduită", în sensul atribuit de Immanuel Kant, David Hume, iar mai târziu, de economiștii Friedrich A. von Hayek și Claude-Frédéric Bastiat. Un principiu important al abordării creștin-democrate în privința economiei ține de conceptul solidarității, adoptat de Heinrich Pesch[208], cel care dezvoltă conceptul de „solidaritate creștin-democrată" pe baza eticii sociale și analizei economice. În concepția sa, statul trebuie să stabilească mecanisme de moderare a forțelor oarbe ale economiei libere, instituind ordinea legii și spiritul de răspundere față de autoritatea publică. În acest fel, solidaritatea se citește prin îmbinarea elementelor de caritate, justiție socială și roluri

208 H. Pesch, *Heinrich Pesch on Solidarist Economics. Excerpts from the Lehrbuch der Natinalökonomie*, University Press of America, Lanham, 1998 [1924].

îmbrățișate de stat în direcția conceptului de solidaritate creștină. Conform modelului creștin-democrat, capitalismul social este un sistem care include în egală măsură forțele pieței libere și intervențiile statului. Eficiența și competiția pieței sunt încurajate deopotrivă cu recunoașterea rolului intervențiilor de stat pentru a corecta eșecurile de piață, atât în ceea ce privește îmbogățirea excesivă cât și în reducerea sărăciei extreme (van Kersbergen, 1994, 40). Statul intervine doar pentru a preveni situația în care piața poate afecta binele comun, ceea ce face ca acest punct de vedere să fie cu totul unic pentru doctrina creștin-democrată, trăgându-și inspirația din gândirea socială catolică, sprijinită pe ideea de unitate organică între membrii unei societăți.

4.8. EVOLUȚIA POSTBELICĂ A MIȘCĂRII CREȘTIN-DEMOCRATE ȘI PARTIDUL POPULAR EUROPEAN

Consolidarea mișcării creștin-democrate în Europa apare ca o prioritate politică urgentă abia după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial. În Franța apare Mișcarea Populară Republicană, în Italia – Partidul Democrat Creștin, iar în Germania, CDU (Uniunea Democrat-Creștină). Șocul provocat de calamitatea războiului a dominat dispozițiile publicului european de a căuta soluții politice prin intermediul bisericii; se vorbea mult, între anii 1945 și 1950, de o „Europă a Vaticanului" datorită influenței deosebite a mișcărilor catolice și creștine și faptului că trei dintre statele cele mai influente politic erau conduse de catolici fervenți: Alcide de Gasperi a fost prim-ministrul Italiei între 1945 și 1953, Robert Schuman, ministrul de externe al Franței între 1948 și 1953, iar Konrad Adenauer, cancelarul Republicii Federale Germania între 1949 și 1963. Alături de ei, și alți lideri ai Belgiei, Olandei, Luxemburgului, Elveției, Austriei și Irlandei erau recunoscuți ca niște creștini dedicați, iar reconstrucția politică avea nevoie de un proiect politic, capabil să depășească nu doar haosul și traumele economice postbelice, dar și să ofere direcții de unitate și coeziune națională. Astfel, pe agenda creștin-democraților apar teme susținute consensual, precum: (1) reziliență la planurile URSS de a-și extinde controlul în Europa, aducând pe lângă ideologia sa totalitară și o amenințare militară reală la adresa foștilor aliați; asta i-a făcut pe creștin-democrați să sprijine NATO și relația cu SUA, (2) deschiderea spre inițiativa privată și programele de bunăstare pentru populație, pe care unii dintre autorii germani au numit-o „economie socială de piață", în contextul Planului Marshall[209], care a pus bazele miracolului (*Wirtschaftswunder*) economic din Germania și Italia, deopotrivă cu „cei 30 de ani glorioși în Franța". O altă poveste de succes a creștin-democraților a fost legată de politicile profamilie, care a inclus subsidii guvernamentale directe pentru familii, subsidierea chiriilor pentru locuințe, susținere

209 William GlennGray, *Adenauer, Erhard and the Uses of Prosperity. German Politics and Society.* (2007), 25 (2): 86-103.

pentru micile afaceri de familie, susținerea rețelelor școlare ecleziastice, paralel cu o abordare conservatoare asupra normelor sexuale, controlul asupra nașterilor și interzicerea avortului, iar în anumite țări, și a divorțului.

Publicul european a fost sedus și a avut încredere în programele lor politice și planul liderilor creștin-democrați de a reconstrui o Europă pașnică, democratică și prosperă. Liderii creștin-democrați anunță public obiectivul comun de reconciliere între națiunile europene, cooperare și federalism. După război, Germania a rămas fără o parte importantă a teritoriilor sale, iar menținerea unei umbrele de securitate americane în Europa era o garanție a excluderii oricăror planuri ostile în raport cu vecinii săi. În plus, susținerea economică pentru reconstrucția economiilor europene asigura locuri de muncă, salarii decente și recuperarea rapidă a standardelor de viață în condiții de pace – condiții prielnice pentru integrare politică. Partidele creștin-democrate simt necesitatea de a folosi această oportunitate pentru a defini zone comune de integrare în Europa în scopul „revenirii la normalitate" prin intermediul statului de drept, restabilind respectul pentru drepturile omului și tradiție, cum solicitau platformele conservatoare creștin-democrate.

În 1953, parlamentarii din șase state europene creează un grup european în cadrul Adunării Parlamentare a Comunității europene de oțel, și, peste 23 de ani, în 1976, este constituit Partidul Popular European (PPE). Teologi catolici, ca Oswald von Nell-Breuning, continuă să opereze cu conceptul de „solidaritate", opunându-l egoismului de grup sau individual, „care blochează asumarea de obligații sociale în detrimentul interesului public". Chemarea la solidaritate devine o referință centrală în *Catehismul Social* scris de Herder[210], care exprimă nevoia integrării indivizilor și grupurilor sociale într-un ansamblu organic al comunității naționale. Franz Klüber, un profesor de sociologie creștină, susține trei principii centrale pentru învățătura socială catolică: principiul personal (distinct de valența individului), principiul solidarității și cel al subsidiarității[211]. Pas cu pas, aceste valori sunt însușite de doctrina partidelor creștin-democrate, după exemplul CDU. În 1971, CDU include aceste principii în program, numindu-le, principii de asumare a responsabilității creștine, preluate din doctrina creștină și ideile lui von Ketteler, Pesch și Nell-Breuning. CDU declară trei valori centrale pentru programul său politic: **libertatea**, **justiția** și **solidaritatea**, care semnalau interesul creștin-democraților germani pentru valori și ideologie. După al Doilea Război Mondial, creștin-democrații tind să înlocuiască „fraternitatea creștină", un termen comun în învățătura socială catolică, cu termenul de solidaritate.

210 Bernard Welty, *Herders Sozialkatekismus. Grundfragen und Grundkräfte des sozialen Lebens*, Herder, Freiburg, 1959.

211 Franz Klüber, *Individuum und Gesellschaftin katholischer Sicht. Niedersächsischen Landeszentrale für Politisches Bildung*, Niedersachsen, 1963.

Astfel, **solidaritate** înseamnă „obligația și capacitatea de a avea grijă de alții, în condiții de mutualitate, fiindcă un individ are dreptul la apărare și asistență, după cum are și obligația de a apăra și asista pe alții". În Italia, Partidul Popular Italian (PPI) și-a înscris ca valori centrale în programul politic libertatea și justiția socială, iar după al Doilea Război Mondial, de Gasperi a introdus și solidaritatea în discursul public al PPI, atribuindu-i sensul de întărire a responsabilității sociale pentru angajați și angajatori[212]. Valorile familiei, valorile etice, conștiința morală, reforma agricolă, apărarea micului business și justiția socială devin elementele ideologiei adoptate de creștin-democrații italieni. PPI își declară solidaritatea în raport cu alte popoare, dar o aplică și pe plan național, atunci când susține necesitatea unor reforme profunde în asigurarea protecției sociale. Constituția Italiei, adoptată în 1947, dedică un articol separat solidarității, care reprezintă obligația absolută a noii republici, influențată direct din învățătura socială a școlii catolice.

Așa cum unificarea Europei Occidentale se întâmpla concomitent cu extinderea influenței sovietice în Europa Centrală și de Est printr-o politică deschisă de expansiune (*aggrandissment*) a URSS, Europa Occidentală a beneficiat de sprijinul SUA pentru a-și asigura recuperarea economică (Planul Marshall)[213] și securitatea națională, aderând la Alianța Nord Atlantică (NATO). Pentru a se ajunge la Planul Marshall, SUA a trebuit să aibă serioase discuții strategice cu privire la direcțiile sale postbelice. La 5 iunie 1947, secretarul de stat de la Departamentul de stat al Statelor Unite ale Americii, George Marshall, într-un discurs rostit la Universitatea Harvard, propune un ajutor financiar global pentru reconstrucția europeană. Propunerea sa pornea de la o constatare simplă: „…nevoile Europei de hrană și de alte produse esențiale importate din străinătate – și mai ales din America – pentru următorii trei sau patru ani sunt mult mai mari decât capacitatea sa de plată, încât ea va trebui să primească un ajutor suplimentar foarte important sau să se expună unei dezvoltări economice, sociale și politice grave".

Era evident că Europa de una singură nu ar fi putut supraviețui în fața marilor provocări de după seismul celui de-al Doilea Război Mondial. La modul concret, multe dintre statele europene nu ar fi avut alternativă decât să accepte trecerea lor sub influența URSS, dacă ar fi eșuat în reconstrucția statelor lor. Un simplu calcul

212 A. De Gasperi, *Non diserteremo il nostro posto*, in T. Bozza, *Alcide De Gasperi. Discorsi politici* 1-2 (Editori Cinque Lune, Roma, 1956); A. De Gasperi, *Nella lotta per la democrazia*, in T. Bozza, *Alcide De Gasperi. Discorsi politici* 1-2, Editori Cinque Lune, Roma, 1956.

213 În 1947, SUA a propus un plan de asistență economică pentru statele europene sub numele de Planul Marshall. Acesta a constat într-un sprijin financiar masiv, evaluat la cca 12 mlrd $, ajutând la reconversia industriilor europene spre producție civilă. În 1947, producția a crescut cu 64%, oferind locuri de muncă și resurse pentru o serie de reforme monetare, care au oprit inflația și au întărit încrederea în piețe și moneda de schimb. În replica, URSS a creat CAER (Consiliul de Ajutor Economic Reciproc) în 1949, cu sediul la Varșovia.

strategic arăta că Europa avea în mod inevitabil nevoie de un sprijin consistent economic și de securitate din partea SUA, singurul mod de a reda încrederea locuitorilor în viitorul economic și politic al Europei. Promovând pe plan politic acest ajutor consistent, George Marshall insistă ca statele beneficiare să se pună de acord asupra unui program comun de redresare economică: americanii vor ca europenii să ia în propriile mâini realizarea concretă a planului de reconstrucție.

„Nu ar fi corect, nici util ca guvernul Statelor Unite să procedeze la stabilirea unilaterală a unui program destinat repunerii pe picioare a economiei europene. Aceasta este treaba europenilor… inițiativa trebuie să vină din partea Europei." Propunerea lui Marshall din 5 iunie 1947 a fost cea care a dus la crearea Organizației Europene de Cooperare Economică (OECE), prin Convenția de la Paris din 16 aprilie 1948. Prin Convenția din 14 decembrie 1960, OECE se va transforma în Organizația de Cooperare și Dezvoltare Economică (OCDE). George Marshall sugerează chiar că, pentru ca reconstrucția economică și politică să fie durabilă, statele europene trebuie să coopereze, iar dezirabil ar fi o „federație economică europeană" (în realitate, o uniune vamală), după modelul Beneluxului. Europa nu-și va reveni, continuă demnitarul american, dacă economia va continua să fie divizată în numeroase compartimente, etanșe. Primul stat european care semnează acordul de aderare la Planul Marshall este Germania, prin cancelarul ei, Konrad Adenauer, la 15 decembrie 1949. În total, 16 state europene aderă la acest Plan, suma totală a ajutoarelor ajungând la 17 mlrd. de dolari, dintre care 60% au fost folosiți de Germania, Franța, Marea Britanie și Italia. Producția industrială a țărilor din OECE, calculată în raport cu indicele 100 în 1938, a fost de 87 % în 1947, 98 % în 1948, 110 în 1949, 122 în 1950, 134 în 1951, repartizată inegal de la o țară la alta, mai pronunțată în Franța, Italia și Germania decât în Marea Britanie.

Planul a fost respins de Uniunea Sovietică și țările-satelite, precum și de Finlanda. Ajutorul SUA își atinge efectele sale așteptate, astfel încât, sub conducerea cancelarului creștin-democrat Konrad Adenauer (1949-1963)[214] și a ministrului său al economiei, Ludwig Erhard, Germania se recuperează rapid și demonstrează o creștere economică stabilă. Și celelalte țări care primesc susținerea SUA revin spre un model capitalist de creștere fermă, dar cu ritmuri mai lente ca urmare a lipsei forței de mun-

214 Konrad Adenauer – primul cancelar al Republicii Federale Germania (Germania de Vest, 1949-1963), care a condus reconstrucția țării după al Doilea Război Mondial. Adenauer vedea în expansiunea dominației comuniste spre inima Europei o amenințare serioasă și directă la adresa civilizației occidentale și a valorilor sale. El nu credea în posibilitatea coexistenței pașnice între cele două sisteme și se pronunța ferm pentru o opoziție sistemică și constantă împotriva incursiunilor URSS în influențarea proceselor politice, dar și a oricăror manifestări agresive, inclusiv militare, din partea statului sovietic și a aliaților săi. Considera ireconciliabile diferențele dintre politicile de promovare a individualismului sub domnia legii și dictatura totalitară, precum și pe cele dintre învățăturile umanist-creștine și înregimentarea socială comunistă.

că și a unor decalaje regionale mai profunde, cazul Italiei și Franței fiind exemplare. Între timp, în toate statele ocupate de sovietici, URSS a intervenit masiv pentru a oferi susținere ideologică, politică, economică și militară unor guverne-marionetă, cu sprijinul organelor sale de represiune politică (NKVD). Ca urmare a noilor frontiere desenate de Stalin după al Doilea Război Mondial, numeroase grupuri care făcuseră parte din elitele antebelice (administrație, intelighenție, partide politice) s-au trezit peste noapte pe teritorii ostile, hăituiți de organele de putere ale noilor regimuri, sfârșind prin a fi declarați „dușmani ai poporului". URSS a ocupat un larg spațiu de teritorii care aparținuseră anterior Germaniei, Finlandei, Poloniei, României și Japoniei. Polonia a primit cea mai mare parte a teritoriilor din răsărit ale Germaniei, la est de Oder – Neisse –, inclusiv regiunea industrială a Sileziei, iar regiunea germană Saar a fost trecută sub protectorat francez, fiind retrocedată, după o perioadă de timp, Germaniei. Astfel, de la Stetting la Trieste și de la Marea Baltică la Marea Adriatică, o cortină de fier se lăsa asupra continentului european, așezând de o parte a sa „popoarele captive", peste care își exercita influența URSS, iar de cealaltă parte, popoarele libere, în care toate partidele și mișcările politice, cu excepția celor naziste și a celor colaboraționiste, se angajaseră în procesul de reconstrucție a modelului liberal și a societăților libere. Păstrând aparențele unei suveranități limitate, URSS își controla sateliții cu o mână de fier, educând elite naționale loiale intereselor sale și promovând cu determinare narațiunea luptei de clasă și a concurenței cu lumea capitalistă. Pe alocuri, URSS încerca să copieze integraționismul organic al modelului occidental de dezvoltare: apare CAER în 1949 și Tratatul de la Varșovia, în 1955, ca ecouri ale constituirii NATO (1948) și a Comunității Economice Europene (1956).

Sovieticii au reprimat cu brutalitate încercările unor state-satelit de a-și recăpăta independența politică, înăbușind revolta din Ungaria în 1956 și Revoluția de catifea de la Praga în 1968, adoptând doctrina lui Brejnev față de statele Tratatului de la Varșovia. Conținutul acestei doctrine se reducea la următoarele: *„Fiecare partid comunist este liber să aplice principiile marxism-leninismului și ale socialismului în țara sa, dar nu e liber să se îndepărteze de la aceste principii, dacă înțelege să rămână un partid comunist (…).* Slăbirea unei verigi oarecare a sistemului socialist mondial afectează în mod direct toate țările socialiste; și față de aceasta nu putem rămâne indiferenți"[215]. Ideea aceasta a fost apoi reluată de către S. Kovalev, în oficiosul sovietic *Pravda*, pe 26 septembrie 1968 în articolul intitulat *Suveranitatea și obligațiile internaționale ale țărilor socialiste*, ca o justificare post factum a intervenției în Cehoslovacia. Un an mai târziu, pe 13 noiembrie 1969, Leonid Brejnev însuși va afirma, în discursul ținut la Congresul al V-lea al Partidului Muncitoresc Unit Polonez: *„Când forțele care sunt ostile socialismului încearcă să direcționeze dezvoltarea unei țări so-*

215 Tony Judt, Après-guerre: une histoire de l'Europe depuis 1945, Éditions Hachette Grand pluriel, Paris, 2005, p. 526.

cialiste înspre capitalism, aceasta nu devine numai o problemă a țării în discuție, ci o problemă și o preocupare comune tuturor țărilor socialiste".

Doctrina Brejnev nu făcea decât să afirme oficial și să consacre juridic relația existentă între metropolă și statele-satelit socialiste în momentul insurecției de la Budapesta: statele-satelit nu-și pot permite luxul alunecării spre formule politice sau economice care ar contrazice linia URSS; ele nu puteau experimenta politici de relaxare ideologică, ori contestare a perceptelor doctrinale ale statului sovietic, fără a-și trece la pasiv sancțiuni imediate, militare sau economice, care puteau fi fatale pentru existența acestor țări. Reconstrucția de după război a creat un puternic front comun între liderii politici călăuziți de ideea păcii și a colaborării strategice. Ideea de unitate europeană este lansată de Winston Churchill într-un discurs faimos, ținut la Zürich în 1946, unde vorbește despre necesitatea creării Statelor Unite ale Europei. Peste doi ani, în mai 1948, la Haga se desfășoară un Congres al Europei, care devine mecanismul de lansare a Consiliului Europei, compus din două organisme, un Comitet al Miniștrilor și o Adunare Consultativă Europeană cu sediul la Strassbourg, reunind printre membrii săi fondatori 17 state ale OECE.

Pe fundalul unor controverse între Franța și Marea Britanie în privința tipului de unitate politică necesară pentru Europa și a limitelor de cedare a unor atribuții ale suveranității naționale, Jean Monnet propune o primă formă concretă de cooperare prin înființarea unei piețe comune a producției de cărbune și oțel, sub responsabilitatea unei autorități comune, în cadrul unei organizații deschise participării și altor state europene. Autorii planului, care va intra în istorie cu numele de „Planul Schuman", au luat toate măsurile de precauție pentru ca niciun detaliu legat de intențiile lor să nu se strecoare în presă, gândindu-se la consecințele unei opoziții organizate din partea statelor nepregătite pentru o asemenea integrare.

Declarația din 9 mai 1950 a ministrului francez de externe Robert Schuman stă la baza actului de naștere al Comunității Europene, care a fost înființată în contextul unor dificultăți economice și diplomatice în politicile Franței. Industria oțelului era amenințată de o criză de supraproducție, iar economiile vest-europene, aflate în reconstrucție, nu-și puteau permite să ignore recesiunea unui important sector al industriei grele. Era necesar să se găsească noi soluții, care au fost propuse concret de Jean Monnet care considera criza ca o oportunitate pentru crearea unui organism instituțional supranațional, fără a întâmpina o rezistență puternică din partea statelor. În opinia sa, pentru a reuși trebuia ca obiectivele să fie limitate la domenii precise. Planul a devenit realitate la 18 aprilie 1951 prin semnarea la Paris, de către șase state fondatoare. În 1957, Franța, Germania, Italia, Belgia, Olanda și Luxemburg, au creat Piața Comună (Comunitatea Economică Europeană) – o formă de asociere supra-statală, care va sta la temeliile Uniunii Europene. Piața Comună a promovat valorile regimului politic democratic și a economiei libere, articulând principii fundamentale

ca: libera circulație a bunurilor, serviciilor, persoanelor și capitalurilor. Franța, R.F. Germană, Italia, Belgia, Olanda și Luxemburg a Tratatului prin care se constituia Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului (CECO), care a intrat în vigoare la 23 iulie 1952. În viziunea fondatorilor săi, ieșirea economiei europene din situația de criză nu se putea realiza decât printr-o organizație supranațională, aptă să creeze și o modalitate de a integra potențialul economic al statelor europene, însă un proiect de înființare a unei Comunități Europene de Apărare (CEA) este respins în 1952 de Parlamentul Franței, sub presiunea gaulliștilor și a comuniștilor francezi.

Integrarea economică continua în iulie 1956 prin negocierea semnării unui Tratat de constituire a Comunității Europene a Energiei Atomice (EURATOM) și a unui Tratat de constituire a Comunității Economice Europene (Piața Comună), ambele fiind semnate la Roma la 25 martie 1957, intrate în vigoare la 1 ianuarie 1958. Doi ani mai târziu, în 1961, Marea Britanie solicita dreptul de a adera la Comunitatea Economică Europeană ca membru cu drepturi depline, la fel și Danemarca, Irlanda, Norvegia, respinse însă prin dreptul de veto al Franței. Un deceniu mai târziu, la 1 ianuarie 1973, Europa celor șase va deveni Europa celor nouă prin admiterea Marii Britanii, Danemarcii și Irlandei. Organizația Comunității Economice Europene își propune să susțină dezvoltarea economică a statelor membre, fiind lichidate barierele vamale și creându-se o importantă piață de desfacere. În 1981, devine Europa celor zece, prin aderarea Greciei, și în 1986, Europa celor douăsprezece, după aderarea Spaniei și Portugaliei. Din anul 1979, Comunitatea are și un Parlament care este ales prin sufragiu universal.

4.9. VIZIUNEA ȘI ROLUL PARTIDULUI POPULAR EUROPEAN (PPE)

În Europa postbelică, creștin-democrația a devenit sinonimă cu politica de conducere păstrătoare a *statu-quo*ului, caracterizată de pragmatism și scutită de idei novatoare. Soluțiile aduse de creștin-democrați pentru construirea statului bunăstării nu numai că nu sunt copii ale soluțiilor social-democrate, ci de cele mai multe ori sunt mai originale. Creștin-democrația și catolicismul politic sunt termeni care parțial se suprapun. Ivirea denumirii de „creștin" în numele partidelor și al organizațiilor depășește în esență (și uneori și în realitate) granițele cultului catolic, dar în aceste organizații dominarea catolică este decisivă în cele mai multe țări ale Europei din punct de vedere spiritual, dar și din punctul de vedere al temeliei lor. Faptul că însemnătatea socială a creștinismului a trecut prin secularizare, transformându-se în „creștinism social", a contribuit la reducerea specificului mișcărilor politice creștin-catolice. Scopul principal al catolicismului sociocultural modern nu mai este răspândirea dogmelor, ci răspândirea solidarității, armoniei și cooperării, principii care pot fi urmărite atât de atei, cât și de cei care aparțin unei alte confesiuni. Programul

PPE include șase valori-cheie, inspirate de filosofia creștin-democrată: demnitatea vieții umane, libertatea și responsabilitatea, egalitatea și justiția, adevărul, solidaritatea și subsidiaritatea, reconfirmate de-a lungul congreselor sale consecutive. Primele discuții cu privire la formarea unei mișcări paneuropene creștin-democrate sunt legate de prima conferință a Mișcării Populare Republicane (*Mouvement républicain populaire*, MRP), care a atras un prim grup de organizații aflate pe poziții creștin-democrate.

La 16 iunie 1953, Adunarea Comună a Comunității Europene a Cărbunelui și Metalului a adoptat o rezoluție care inițiia formarea grupului politic, întemeiat pe propunerile NEI și care pleda pentru „o cooperare între grupuri și indivizi în scopul schimbului de experiență și informații". A existat în scurt timp ambiția de a transforma NEI într-o structură europeană transnațională, obiectiv care s-a materializat în decembrie 1965, prin înființarea Uniunii Europene a Creștinilor Democrați (EUCD)[216], care și-a luat angajamentul să asiste membrii săi pe plan legislativ. La 8 iulie 1976, EUCD s-a transformat în Partidul Popular European ca o federație a partidelor creștin-democrate a Comunității Europene. Fără a contesta mecanismele pieței libere, creștin-democrații au pus accentul pe remediile unor politici sociale, pe subsidiaritate și reforme de natură să elimine inegalitățile sociale majore. Potrivit lui Daniel Seiler, partidele creștin-democrate se caracterizează prin patru trăsături distincte: natura interclasiala (reprezentanți ai tuturor „claselor" sociale), orizontalitatea, poziția lor de pivot pe plan european și vizionarismul programului politic urmat. Au existat de la început divergențe asupra deschiderii (ori nu) a PPE către partidele fără identitate creștin-democrată. CDU și CSU au optat pentru o mai mare deschidere ca instrument de ponderare a socialiștilor din Parlamentul European, printr-o participare mai largă a conservatorilor și liberalilor la care alte partide creștin-democrate din Belgia, Olanda, Luxembourg, Franța și Italia s-au opus, astfel încât în 1978 a fost înființată o nouă organizație – Uniunea Europeană a Democraților (EDU), care a inclus partide conservatoare din Austria, Portugalia, Franța, Danemarca, Finlanda, Norvegia, Marea Britanie, Grecia și Suedia, Germania fiind reprezentată de două partide (CDU și CSU). EDU avea susținerea președintelui CDU Helmut Kohl, a liderului Tory, Margaret Thatcher și a președintelui neogaullist al Franței (RPR), Jacques Chirac. În 1980 însă, creștin-democrații au pierdut la alegeri în fața socialiștilor la scrutinul din Parlamentul European, forțând PPE să-și revadă pozițiile și să lanseze un nou val de apropiere față de partidele de centru-dreapta din noile state membre (Spania, Portugalia, Grecia), fără o tradiție creștin-democrată distinctă.

216 W. Kaiser, *Christian Democracy and the Origins of European Union*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p. 314.

Tabelul nr. 2: Partide creștin-democrate moderne în Europa

Țări	Partide
Austria	Osterreichische Volkspartei, OVP (Austrian People's Party
Belgia	Christelijke Volkspartij, CVP (Christian People's Party, Flemish; currently Christen-Democratisch en Vlaams, CD&V); Parti Social-Chretien, PSC (Social Christian Party, Walloon; currently Centre Democrate Humaniste)
Danemarca	Kristelig Folkeparti, KrF (Christian People's Party; currently Kristendemokraterne)
Finlanda	Suomen Kristillinen Liitto, SKL (Christian League; currently Kristillisdemokraatit)
Germania	Christlich-Demokratische Union, CDU (Christian Democratic Union); Christlich-Soziale Union, CSU (Christian-Social Union, Bavaria)
Irlanda	Fine Gael (Tribe of the Irish)
Italia	Partito Popolare Italiano, PPI-DC (Italian People's Party); Centro Cristiano Democratico, CCD (Christian Democratic Center; currently merged into the Unione dei Democratici Cristiani e Democratici di Centro, UDC)
Luxembourg	Chretschtlech Sozial Vollekspartei, CSV (Christian-Social People's Party)
Olanda	Christen-Democratisch Appel, CDA (Christian Democratic Appeal)
Norvegia	Kristelig Folkeparti, KrF (Christian People's Party)
Portugalia	Partido Popular/CDS-PP (Center Social Democrats/People's Party)
Suedia	Kristdemokratiska Samhallspartiet, KdS (Christian Democratic Community Party; currently Kristdemokraterna)
Elveția	Christlich-Demokratische Volkspartei, CVP (Christian Democratic People's Party)

Sursa: *Adaptat după Frey, 2009*

Ales în calitate de președinte al PPE, Wilfried Martens explica această decizie prin „dorința fermă a PPE de a fi irelevant în politicile europene, astfel încât trebuie să cooperăm cu toate partidele similare, inclusiv cu partidele populare, care reflectă varietatea tradițiilor politice din Europa, pe care nimeni nu le va ignora"[217]. Notăm însă că starea de convergență politică în cadrul „triumviratului" lui De Gasperi, Schuman și Adenauer, era completat organic de o bună interacțiune cu un alt gen de triumvirat, al social-democraților conduși de prim-ministrul Belgiei, Paul-Henri

217 W. Martens, *Shaping Europe: 25 Years of the European People's Party*, in E. Petroni and J.W. Vlasman (eds.), *Our Vision of Europe* (Leuven-Apeldoorn: Garant, 2001), 234.

Spaak, ministrul agriculturii din Olanda, Sicco Mansholt, deputatul socialist italian, Altiero Spinelli, ei fiind cei care au susținut proiectul întemeierii Comunității Cărbunelui și Metalului în 1951, dar și Tratatul de la Roma, în 1957, un tratat existențial pentru contururile politice ale unei Uniuni Europene ambițioase. Susținerea social-democraților a fost o recunoaștere a meritelor pentru care creștin-democrații s-au luptat ani la rând. După căderea zidului berlinez, PPE a acceptat între 1999 și 2000 un grup numeros de partide din statele în curs de aderare la UE, preponderent creștin-democrate, conservatoare și liberal-conservatoare, ceea ce a făcut posibilă menținerea unei organizații definite strict de doctrina creștin-democrată inutilă, astfel încât, în 1999, EUCD s-a contopit cu PPE. Drept urmare, și alte partide conservatoare și liberal-conservatoare au solicitat să adere la PPE. Platforma politică a PPE este adoptată în 1976, la Bruxelles, fiind actualizată în 1992, după căderea Cortinei de Fier, avansând la Congresul din 2001 de la Berlin, care a adoptat Declarația Uniunea de Valori, în contextul adoptării de noi membri în PPE din rândul partidelor conservatoare. Tot în 1992, la Atena, membrii PPE adoptă o platformă a partidelor creștin-democrate în care sunt stabilite valorile centrale ale învățăturii catolicismului social, acestea fiind legate de: personalism, libertate și responsabilitate, egalitate în fața legii, justiție, subsidiaritate și solidaritate, aceste valori fiind interdependente, importante în mod egal și aplicabile tuturor.

În 2012, PPE s-a întrunit la Congresul său statutar la București, reiterând susținerea valorilor sale politice centrale. Potrivit programului de bază al PPE din 1992 (Atena), demnitatea umană înseamnă calitatea omului de subiect și nu de obiect al istoriei, afirmând demnitatea ființei umane și moștenirea iudeo-creștină și elenico-romană ca formând fundamentul valorilor sale[218]. Libertatea și responsabilitatea ca valori distincte ale PPE înseamnă protejarea ființei umane contra unor măsuri opresive; libertatea și responsabilitatea se întăresc reciproc. În spiritul filosofiei tomiste (Aquino), omul e liber și se bucură de dreptul de a fi creativ și de a se autorealiza în aceeași măsură în care este obligat să-și ofere talentele și abilitățile sale comunității din care face parte. Teologia creștină conferă acestui concept o semnificație profundă în context exologic, dar și în alte situații de grijă pentru alte generații. Egalitatea și justiția sunt principii derivate din Biblie. Oamenii se nasc egali și liberi, având aceleași origini comune, aceeași natură, ca ilustrație a concepției creștine despre ființa umană. Importanța care se acordă egalității vorbește despre gradul de deschidere a partidelor creștin-democrate spre justiție socială, afirmând rolul partenerilor sociali și al societății civile în scopul asigurării justiției sociale. Principiul justiției descrie angajamentul PPE de a respecta tratatele și convențiile europene și internaționale ale drepturilor omului, i.e. Declarația Universală a Drepturilor Omului (1948), Convenția

218 EPP, Basic Programme, final text adopted by the ninth EPP Congress, Athens, 12–14 November 1992, 3–4.

Europeană a Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale (1950), Carta Drepturilor Fundamentale ale Uniunii Europene, confirmate prin Tratatul de la Lisabona (2009). PPE atribuie o importanță cu totul specială subsidiarității ca descentralizare a puterii în stat. De la originile sale, conceptul de subsidiaritate a ghidat tradiția socială și școala catolică, susținută de mai multe enciclice (Rerum Novarum, 1981, Quadregesimo Ano, 1931), însemnând încrederea creștin-democrației în grupurile sociale de bază – familia, biserica, organizațiile voluntare, ca structuri care formează individul și societatea civilă.

Deși există anumite diferențe ecleziastice între școala catolică și cea protestantă, ambele recunosc libertatea deplină a individului și prevenirea imixtiunii statului și politicilor în sfera privată. Notăm că subsidiaritatea a devenit un principiu esențial al acquis-ului comunitar. În contextul UE, subsidiaritatea servește la reglementarea excercitării puterilor nonexclusive ale acestei uniuni, stăvilind intervențiile UE atunci când o problemă poate fi rezolvată în mod efectiv de către statele membre la nivel național, regional sau local, astfel încât UE își poate exercita puterile doar atunci când statele sale membre nu-și pot atinge obiectivele în mod satisfăcător. De la Tratatul de la Lisabona, Protocolul privind aplicarea principiilor de subsidiaritate și proporționalitate a conferit parlamentelor naționale dreptul de a adopta legi cu privire la respectarea subsidiarității[219]. Putem spune că subsidiaritatea a devenit o normă europeană grație filosofiei creștine a secolului XIX, fiind codificată în legile fundamentale ale UE. Solidaritatea, ca valoare esențială a PPE, derivă din recunoașterea principiului de subsidiaritate și libertate individuală, răspundere și autorealizare. Solidaritatea înseamnă, deci, protejarea persoanelor sărace, ajutându-i să iasă din sărăcie și să se dezvolte autonom. În acest fel, creștin-democrații valorifică solidaritatea prin milostenie și caritate, diferită de asistența statului socialist. Scopul solidarității este, pentru PPE, asigurarea unei armonii între grupuri și organizații în societate, nu pentru a elimina diferențele de venituri și condiții sociale. Creștin-democrații recunosc rolul inițiativei și proprietății private[220], acceptând că grupurile și clasele sociale pot avea roluri specifice și indispensabile în asigurarea unei diviziuni a muncii, iar cooperarea dintre acestea este naturală și necesară.

Anii 1970-2020 pot fi considerați ani glorioși pentru familia partidelor creștin-democrate: PPE a deținut confortabil majoritatea voturilor din Parlamentul European, alianța CDU-CSU din Germania s-a menținut la guvernare, iar în Italia și Franța, grupurile creștin-democrate au rămas dispersate între alte partide de dreapta și stânga. Aflându-se în mijlocul celor mai importante decizii ale UE, creștin-democrații

219 Protocol on the Application of the Principles of Subsidiarity and Proportionality, Treaty of Lisbon, amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community.

220 K. Van Kersbergen, *Social Capitalism: A Study of Christian Democracy and the Welfare State*, London: Routledge, 1995, 183–1844.

au acceptat să coopereze cu social-democrații pe mai multe subiecte politice, adeseori acceptând să formeze coaliții stânga-dreapta, mai ales în Germania și Austria, susținându-și echilibrul adeseori prin cooptarea vechilor liberali, a verzilor sau a unor partide regionale. Din aceste fuziuni produse în mai multe state europene, creștin-democrații au păstrat nealterată dimensiunea euroatlantică, susținerea economiei de piață, politicile centrate pe familie, ordinea de drept și integrarea europeană.

Principalele probleme cu care se confruntă creștin-democrația europeană derivă din provocările generale ale Europei, dar și de anumite teme etice specifice, cum ar fi tendința de a disocia sexul de familie, erodarea instituției familiei, efectul de masă al noilor tehnologii și politicile de bunăstare. Declinul ratei de fertilitate înregistrează, conform Institutului Max Planck, o rată de 1,8 copii la o femeie, iar familiile monoparentale au crescut de la 6% în 1960 la 45% în 2010. În Europa și SUA se constată o diminuare a importanței instituției căsătoriei: dacă în 1940, 90% din adulți se aflau într-o relație conjugală (familie), în 2010, numai 66,4% din adulți aveau familii. Coabitarea devine o opțiune populară printre adulții între 20 și 34 de ani în Suedia (62,5%), Franța (56,6%), Germania (56%), Olanda (54%), Spania (41,4%) și Elveția (40,1%). O altă preocupare a creștin-democraților este înstrăinarea de biserică. În 1961, aderența la o biserică creștină era aproape o normă socială, iar botezul, o practică universală – 92% din cetățenii francezi erau botezați în 1961, și numai 48% erau botezați în 1999. Aceste statistici susțin ideea unor procese complexe prin care trec națiunile și cetățenii europeni, care erodează baza tradițională de sprijin, ca urmare a declinului familiei ce asigura stabilitatea culturală și economică a noilor generații.

4.10. CONSERVATORISMUL MODERN ÎN ACȚIUNE

Dacă liberalismul a fost doctrina esențială a Occidentului[221], în opinia lui Harold Laski, atunci cu siguranță conservatorismul a devenit doctrina primordială a lumii moderne, după cum și-a dorit Edmund Burke. Mișcările conservatoare au fost nu doar o reacție la ideile iluministe și progresismul revoluționar, cunoscut sub numele de liberalism, dar și o restrângere a sistemului capitalist prin influența școlilor religioase protestante, ajutând la păstrarea tradițiilor și instituțiilor tradiționale. Noul conservatorism de după anul 1848 nu mai era legat de contrareforma medievală sau de ierarhiile religioase, ci de noi paradigme, impregnate de un spirit, atitudine și valori orientate spre conservarea unui anumit mod de viață. Printre autorii moderni care au influența formarea și dezvoltarea ideologiei creștin-democrate moderne pot

221 Harold Laski, *The Rise of European Liberalism*, Allen and Unwin, Londra, 1936, apud Giovani Sartori, Teoria democrației reinterpretată, Ed.Polirom, 1999, p.329; Edmund Burke, Reflections on the revolution in France, London, 1790, apud Linda C.Raider, The Liberalism/Conservatism of Edmund Burk and F.A.Hayek, A Critical Comparison, in Humanitas, 1997, National Humanities Institute, Washington DC, p.2.

fi menționați Emmanuel Mounier, Etienne Gilson și Jacques Maritain. Ultimul este cel care a pledat împotriva absolutizării individualismului și concepției totalitare asupra statului, promovând ideea că organizarea politică trebuie să asigure persoanei un anumit nivel de trai din punct de vedere material, intelectual și moral pentru ca acesta să poată dobândi libertatea spirituală. Abia în aceste condiții, omul poate participa la binele comun, intrând în deplinătatea drepturilor și obligațiilor sale[222]. Creștin democrații insistă pe diferența între persoană și individ, persoana fiind subiect al acțiunii politice și nu obiect al acesteia, fiind responsabil astfel față de lumea în care trăiește printr-un destin care-l definește astfel. Anume persoana și nu individul stă în centrul puterii alocate într-o societate, conform viziunilor creștin-democrate, având parte de drepturi inalienabile, cum sunt: dreptul la viață din momentul conceperii sale, indiferent de condiția sa fizică sau mentală, dreptul de a-l sluji și de a-i aduce laudă lui Dumnezeu în sfera publică sau privată, dreptul la formare religioasă prin educație și asociere, dreptul la naționalitate, dreptul de a munci și a-și alege ocupația, dreptul de a-și stabili statutul într-o societate, dreptul de a negocia colectiv, dreptul la liberă exprimare, la informare, la comunicare, în acord cu adevărul și justiția.

După 1945, partidele conservatoare europene s-au reconstruit doctrinal și ideologic pe ideile de promovare a pieței libere și capitalismului, dar și a unei solidarități sociale de inspirație creștină. Printre cele mai interesante mișcări conservatoare se numără Partidul Conservator și Unionist britanic, sub numele de tories, revenit la guvernare în 1951, acceptând măsurile statului bunăstării și programe de naționalizare în industrie, introduse de laburiști. Tot tories sunt cei care au acceptat în 1963 intrarea Marii Britanii în Comunitatea Europeană, aderând în perioada anilor 1970-1974, mai ales sub presiunea sindicatelor la spațiul economic european comun. Din anul 1975, Conservatorii britanici sunt conduși de Margaret Thatcher, care ajunge Primul Ministru, impunând o linie „de fier" prin reforme liberale în economie (monetarism, piață liberă, privatizări). Conservatorii pierd alegerile abia în 1992, după una din cele mai grave crize financiare în istoria modernă a Marii Britanii, pe fundalul unei erodări constante a imaginii partidului și o lungă perioadă de guvernare (18 ani). Conservatorii britanici au fost divizați în privința locului țării lor în Uniunea Europeană, fiind scena unor puternice dispute interne eurosceptice, promovând pe plan intern inițiative de reducere a taxelor, contra LGBT și a familiilor uni-parentale. Brexitul a însemnat un recul important pentru pozițiile popularilor (PPE) în Parlamentul European, ca urmare a pierderii unor importante voci în Parlamentul European și alte agenții cheie ale UE.

Mișcarea conservatoare s-a refăcut după 1945 în expresia creștin-democratică, inspirând o puternică reconsiderare a rolului bisericii în societate și a reconcilierii

222 Dimitropol Anca, *Doctrina creștin-democrată*, Revista 22, nr. 798, 2005.

dintre capital (capitaliști) și muncă. Majoritatea statelor – membre ale Uniunii Europene au devenit importante pentru formațiuni creștin-democratice, apte să asigure unitate conservatoare asupra valorilor perene și diversitate națională în raport cu organismele politice ale spațiului comunitar. Integrarea europeană a creat condițiile necesare pentru cristalizarea unei mișcări conservatoare pan-europene, inspirate de tradiție și valori specifice mediului creștin-democrat. Identitatea grupului popular, cel mai numeros din Parlamentul European, este de „familie a centrului politic, ale cărei rădăcini sunt adânc înfipte în istoria civilizației europene", iar direcțiile centrale de acțiune sunt legate de: economie dinamică, bazată pe solidaritate și generatoare de locuri de muncă, care să susțină competiția economică cu SUA și Japonia, creșterea securității interne și externe a UE, dezvoltare durabilă, prin obținerea unui raport optim între ramuri, regiuni și resurse economice, politică pentru tineret, educație extinsă, măsuri sociale care să reducă declinul demografic al Europei, politică externă și de securitate comună, un rol internațional pentru Europa unită, buna guvernare la toate nivelurile politice din Europa. Creștin-democrații sunt și ei favorabili unei alternative între liberalismul individualist și egocentric, pe dreapta, și socialismul etatist, egalitar, pe stânga, prin care ar dori să valorifice dimensiunile etice ale persoanei umane, înțeleasă ca o ființă supusă moralei creștine. liberal, în care „oamenii muncii sunt dezumanizați și brutalizați de către forțele dezlănțuite ale pieței", iar creștin-democrații au adoptat poziții față de problema muncii, subliniind că trebuie să găsească un echilibru între ideea de justiție socială și capitalismul social.

Capitolul V

METAIDEOLOGII: FAMILII POLITICE, PARTIDE ȘI MIȘCĂRI

5.1. FEMINISMUL

Feminismul reprezintă o ideologie solidă care a obținut certe poziții și vizibilitate internațională în ultimele câteva decenii. Având în nucleul său doctrinal demersul unei emancipări sociale, politice și economice pentru femei, feminismul se sprijină pe o varietate de idei, credințe și agende de acțiune, orientate să promoveze schimbările în societate, eliminând discriminarea femeilor și reziduurile unei lumi dominate de bărbați.

Printre personalitățile notorii care s-au pronunțat în favoarea feminismului a fost Mary Wollstonecraft (1759-1797), prin lucrarea sa *Vindication of the Rights of Women* (1792), care indica emanciparea femeilor într-o epocă în care toate societățile erau parohiale și masculinizate. La origini, termenul de „feminism" a apărut în Franța, prin care Hubertine Auclert (1848-1914) a pledat pentru extinderea dreptului de vot femeilor, care a organizat și primul congres dedicat problemelor legate de emanciparea femeilor în 1892 la Paris, dar ideologia feministă a evoluat în mai multe valuri succesive, oglindindu-se în ceea ce Gans (1968) numea drept „revoluție a echității", declanșată de restabilirea drepturilor sociale, economice și politice egale, care coincide cu apariția valorilor postmateriale în societățile industriale avansate din punct de vedere democratic.

Ronald Inglehart consideră că pe măsură ce necesitățile materiale umane (supraviețuirea fizică, siguranța) sunt satisfăcute pentru cea mai mare parte a societății, apar alte nevoi sociale (afecțiunea, respectul de sine, dreptul la libera exprimare), devenind importante sub aspect politic. Apariția valorilor postmateriale a creat un spațiu nou pentru o nouă generație de mișcări umaniste, cum este feminismul, preocupate de asigurarea unei calități superioare a vieții, menținerea păcii, eliminarea discriminărilor și prioritatea drepturilor omului[223]. Totuși, feminismul nu urmărește valori doar strict postmateriale, dar și materiale, ceea ce creează o adevărată dilemă pentru teoreticienii postmaterialiști – politica oportunităților egale urmărește obținerea unei egalități a beneficiilor materiale pentru femei. Iar pentru că multe femei încă nu se bucură de securitatea materială și fizică asigurată bărbaților, fiind afectate de sărăcie și insecuritate, mai ales dacă vorbim despre familiile monoparentale, includerea lor automată în circuitul valorilor postmateriale este destul de precoce, susține Klein[224].

223 Bernadette C. Hayes, Ian McAllister, Donley T. Studlar, *Gender, Postmaterialism, and Feminism, in Comparative Perspective,* October 1, 2000, International Political Sciences Review.

224 E. Klein, *The Diffusion of Consciousness in the United States and Western Europe*, in *The Women's Movements in the United States and Western Europe* (M.F. Katzenstein and C. McClurg Mueller, eds), Philadelphia: Temple University Pres, (1987)

Chiar de la primele discuții, liderii acestei mișcări de emancipare a drepturilor și libertăților feminine au pornit de la ideea că femeile formează 50% din populația globului, iar fără o participare deplină și spontană a femeilor nu poate fi asigurat progresul social. Revendicarea centrală a curentelor feministe este ca femeia să fie tratată în mod egal ca bărbații, depășind izolarea, discriminarea istorică. Independența și redarea tuturor drepturilor femeii sunt privite ca o miză a procesului dezvoltării globale. Studii făcute de ONU constatau, la începutul anilor '90, că femeile erau în continuare private de cele mai elementare drepturi, dreptul de proprietate, dreptul de a porni afaceri, și chiar dreptul de a călători fără acordul soțului[225].

În multe state ale Africii Subsahariene, femeile pot deține proprietăți numai dacă se găsesc într-o relație de căsnicie cu soții lor. Până nu demult, Codul civil din Turcia nu permitea femeilor să se angajeze la muncă în afara domiciliului lor fără acordul scris al soților. În alte țări, femeile nu pot iniția divorțul sau reține numele lor dinaintea căsătoriei. În Egipt și Iordania, femeile nu puteau călători neînsoțite, în timp ce în Irlanda se interzicea avortul. În mai multe state ale Africii de Sud (Namibia, Africa de Sud) și în cea mai mare parte ale statelor musulmane, femeile nu au dreptul să participe la alegeri[226]. Femeile primesc salarii mai mici la locul de muncă, constată importante studii internaționale[227]. **În 2017, femeile primeau doar 0.9 lei la 1 leu achitat sub formă salarială bărbaților în Republica Moldova, conform unui raport al PNUD**[228]. În 2017, US Census Bureau estima că în Statele Unite ale Americii veniturile anuale mediane erau cu 14,910$ mai puțin decât la bărbați, prin comparația acestor date putem înțelege persistența acestor dezavantaje.

Feminismul reprezintă o mișcare internațională care ajută la depășirea barierelor în calea egalității de gen. Un consens neschimbat printre liderii feminismului este acordul de a înlocui sistemul dominației bărbaților, altfel spus, patriarhatul, care afectează reprezentarea și accesul la statutul recunoscut printr-un sistem democratic, întemeiat pe merit și reprezentare echitabilă. Astfel, deși feminismul se ocupă de promovarea pozițiilor femeii în societate, a rolurilor pe care le exercită, feministele susțin că prin îmbunătățirea statutului femeilor se vor aduce îmbunătățiri întregii societăți. În ajunul Primului Război Mondial, tema cea mai fierbinte pentru grupurile de feministe

225 Charles Humana. 1992. *World Human Rights Guide*, 3rd ed. New York: Oxford University Press; UNDP. 1995. United Nations Development Report 1995. New York: Oxford University Press/ UNDP.

226 UNDP. 2000. United Nations Development Report 2000. New York: Oxford University Press/ UNDP.

227 Martha Fetherolf Loutfi. 2001. *Women, Gender and Work: What Is Equality and How Do We Get There?* Geneva: International Labour Office; Dorothy Stetson and Amy Mazur. 1995. Comparative State Feminism. Thousand Oaks, CA: Sage; Nira Yuval-Davis and Floya Anthias. 1989. Woman, Nation, State. New York: St. Martin's Press.

228 National Human Development Report 2016: Moldova http://hdr.undp.org/en/content/national-human-development-report-2016-moldova

era legată de controlul natalității. Printre liderii care apărau dreptul femeilor de a se proteja erau Margaret Sanger (1879-1966), alături de anarhista Emma Goldman (1869-1940), dar și Charlotte Perkins Gilman (1860-1935). Deși femeile au avut experiența de a participa activ la operațiile Primului Război Mondial ca recruți, surori medicale, personal auxiliar, practicând meserii pe care nu le-ar fi gândit vreodată, după război, convențiile sociale persistente în societățile patriarhale le impuneau să renunțe la meseriile avute în timp de război, uitând benevol independența de care s-au bucurat.

Notăm că, în SUA, mișcarea feministă a fost împiedicată să se extindă până prin 1960, atunci când, odată cu obținerea drepturilor electorale pentru populația de culoare, și femeile au reușit să obțină recunoaștere și egalitatea de șanse. Opunându-se discriminării, feminismul a invocat argumentul că nu doar reprezentarea politică afectează interesele femeii, dar și cine ia deciziile, cum sunt consultate deciziile, pentru cine sunt cheltuite bugetele, deopotrivă cu rolurile îndeplinite în familie, însemnând timp, venituri, statut. Astfel, feminismul contestă divizarea tradițională a muncii în familie, considerarea salariului ca un beneficiu suficient de important pentru ca bărbații să aibă un rol inferior în educarea copiilor ori menținerea familiilor exclusiv în rolul de gospodină. În plan ideologic, feminismul dezbate orizonturi care separă ori apropie cele două genuri, măsura în care ambele genuri au scopuri, idealuri și viziuni comparabile. Feminismul își propune să schimbe stereotipurile existente față de sexualitate, care includ fără a se limita la comportamentul, interacțiunile cu bărbații, așteptările legate de promovarea în carieră, prezența în spațiul public, rolurile alocate în societate, conform unor convenții nescrise.

Scopul mișcării feministe este de a crea mecanisme contra discriminării, asigurând astfel condiții de echitate, indiferent de rasa, genul, limba, religia, orientarea sexuală, identitatea etnică, preferințele politice, naționalitatea, originea socială, statutul de clasă ori starea socială. Feminismul caută forme de a exprima sexualitatea femeilor și a încuraja autoexprimarea, încercând să schimbe convențiile societății. Sexismul este opinia potrivit căreia femeile sunt inferioare bărbatului, la fel cum rasismul este opinia precum că un grup de oameni este inferior altui grup, din motive de culoare a pielii, a limbii vorbite ori a stării sociale. Ca și alte forme de discriminare, sexismul se ascunde în modele comportamentale, în clișee și stereotipuri, pe care adeseori oamenii le repetă, fără a reflecta asupra originilor, motivelor sau consecințelor lor[229]. El se manifestă adeseori în vorbirea curentă, arte, literatură și religie; des, sexismul penetrează politica și economia, fiind un element-cheie al unei moșteniri detestabile pe care liderii feminiști doresc s-o elimine, în ciuda piedicilor obiective și subiective. Feministele susțin modificarea radicală a percepției conform căreia anumite profesii sunt inerent legate de femei, iar altele, de bărbați.

229 Carol P. Christ, *Rebirth of the Goddess: Finding Meaning in Feminist Spirituality*. Reading, MA: Addison-Wesley, 1997. Reprinted, New York: Routledge, 2004.

Feminismul se declară adversar al sexismului care asigură dezavantaje clare, oprimând persoanele care se identifică drept femei, deși derapajele statutului inferior al femeii continuă să fie o problemă în multe țări.

Practica de aclamare a bărbaților sexual activi, denigrând același comportament pentru femei, creează standarde duble pentru genuri. Există o largă diversitate de idei și diferențe ideologice printre grupurile feministe, dar în ceea ce privește discriminarea , lipsa de echitate, hărțuirea la locul de muncă pentru femei, există un consens cvasigeneral. Astfel, învățând din discriminările înregistrate în trecut, mișcarea feministă desfășoară activități intense de resocializare a femeilor, oferindu-le sprijin psihologic contra discriminării, violurilor și altor forme de încălcare a drepturilor și libertăților civile. Adeseori, sistemele judecătorești au tratat inechitabil femeile ca părți vinovate de viol; victimele fiind blamate „că ar fi permis să fie victimizate", iar în multe alte cazuri, femeile erau învățate să accepte abuzurile, în familie sau în comunitate, ca pe ceva absolut normal, ca parte dintr-o lungă tradiție a discriminării. Socializarea reprezintă un mecanism de restituire a unor drepturi și a unui statut social afectate.

5.2. NAȚIONALISMUL

Naționalismul este puternic influențat de teoria primordialității care insistă asupra faptului că identitatea de grup este predeterminată, că există anumite legături primordiale, irațională, bazate pe sânge, rasă, limbă, religie sau regiune, conexiuni inefabile, în urma unui amplu proces de formare etnică și chiar sociobiologică. Statele moderne se formează și transpar din anumite „realități primordiale" (Geertz, 1973), create din comunități și grupuri etnice, care au un caracter transcendental. Teoria afirmă caracterul biologic al etnicității, postulând că legăturile etnice sunt organice, adică naturale, fixate de experiențe ancestrale (Shils, 1957), pe care le-au trăit ființele umane în grupurile și familiile lor de-a lungul istoriei.

Așadar, naționalismul atribuie legăturilor de sânge, identităților primordiale și afecțiunilor primare rolul central în constituirea națiunilor moderne. Ca ideologie politică, naționalismul afectează profund și în evantai alte idei politice. Deși există opinia că naționalismul nu este de fapt o ideologie clasică, după cum susține Freeden într-un studiu publicat în *Journal of Political Ideologies*[230], alții îl contrazic, declarând că „naționalismul este cea mai puternică ideologie politică"[231]. Naționalismul este, în acest fel, arena identităților contestate, acolo unde traumele istorice, umilințele din

230 Michael Freeden, *Is Nationalism a Distinct Ideology?* Political Studies 46.4 (September 1998): p. 748–765. Another recent argument that nationalism is not an ideology can be found in Mark N. Hagopian, *Ideology*, in *Encyclopedia of Nationalism*, Alexander J. Motyl, ed. San Diego: Academic Press, 2001, 1: 385–403.

231 Francisco José Moreno, *Basic Principles of Politics*, 4th ed. Miami, FL: Cefatex International, 2006, p. 47.

trecut, tragediile prezentului sau oricare alte elemente ale unei identități complexe pot inflama ușor spiritele, arborând revendicativ orice motiv de mobilizare etnică. Deoarece naționalismul reactivează oricare dintre ideologiile pe care le-am descris în acest volum, intensificându-le de zeci de ori, importanța sa este de necontestat. Mulți dintre noi suntem tentați să definim, potrivit înțelegerii noastre, ce este un „naționalism bun", în contrast cu alte „naționalisme rele", nu în ultimul rând fiindcă cel „bun" ne aparține, spre deosebire de cele „rele". Pentru a nu greși, literatura de specialitate a încurajat tradiția de a considera naționalismul în general „rău", punându-l în sertar ori atribuindu-i meritele pozitive printr-o expoziție de sinonime deghizate – patriotism, civism –, în efortul de a-l privi ca pe un cameleon semantic.

În acest fel, naționalismul se înfățișează sub forma unui ansamblu de credințe despre ceea ce dă naștere acestui fenomen: globalizarea, cosmopolitismul, regionalismul, internaționalismul, migrația. Istoria Rusiei, relevă Vasili Kliucevski, este „istoria unui stat care a reușit să se autocolonizeze"[232]. La origini, naționalismul este generat de rădăcina „națiune", adică o comunitate statornică de oameni care împărtășesc o cultură și istorie comune, care a produs prin contagiune și reziliență o națiune. La rândul lor, națiunile pot coincide cu frontierele unor state, pot fi integrate unor țări mai largi ori se pot răsfira în mai multe state, peste frontierele trasate inegal de-a lungul istoriei. Migrația a fost mereu un fenomen central în construcția, deconstrucția sau reconstrucția statelor. Din cele mai îndepărtate crâmpeie ale lumii antice, grupuri largi de persoane s-au mișcat prin acțiuni de expansiune, retragere sau repopulare a spațiului politic, creând elementele unor noi state. Discuțiile care se țin cu regularitate pe tema naționalismului sunt despre natura și formele sale de manifestare; dacă este naționalismul un fenomen modern sau antic? Disputa are o certă valoare pentru conceptul de ideologie a naționalismului; după modul în care calificăm astăzi acest naționalism, etnic ori cultural, civic ori liberal, vor depinde și soluțiile identificate în această privință.

Până de curând, cercetătorii tratau națiunile și naționalismul ca pe un fenomen strict modern, ajungând la concluzia că o doctrină coerentă a naționalismului nu putea să existe decât la sfârșitul secolului XVIII, inițial în Prusia, după care în Franța napoleoniană. Totuși, multe dintre ideile asociate cu naționalismul au apărut prin secolele XIV-XVI, după cum nota pe bună dreptate Isaiah Berlin, „Conștiința identității naționale poate fi la fel de veche ca și conștiința în sine; dar naționalismul, spre deosebire de adversitatea xenofobă ori pasiunile tribale de care se leagă genetic, nu a existat în formele sale moderne niciodată până în timpurile noastre"[233].

232 Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the national question in the New Europe*, Cambridge University Press, 1996, p. 148.

233 Isaiah Berlin, *Patru eseuri despre libertate*, Humanitas, 1996, pp. 79-100.

Problema naționalismului este că expresiile sale politice pot uni, dar și scinda, în mod puternic societățile. Din acest motiv, Ernest Renan (1823-1892) descria națiunea ca „un suflet, un principiu spiritual; primul stăruie în trecut, iar al doilea se reazămă de prezent. Și dacă unul este plin de memorii, amintiri legate de experiențe eroice, încărcate de dramatism, celălalt ține de consimțământul membrilor unei comunități de a se regăsi împreună, ca să parafrazăm în cheia lui Anderson, afirmând o voință de perpetuare a patrimoniului comun, primit ca o investiție în individualitatea fiecărei persoane”[234].

Totodată, naționalismul creează deliberat delimitări între „ai noștri” și „alții”, între „noi” „străini” și, implicând diferențe esențiale care pot stimula frica. Chiar și atunci când străinii sunt naturalizați ori asimilați, anumite caracteristici vor fi păstrate și astfel percepute ca fiind eclectice, nu uniforme. În acest fel, naționalismul apare, deopotrivă, ca o forță pozitivă și ca o putere exclusivă pentru membrii unei comunități politice. Echivalentul livresc al naționalismului, patriotismul, definește aprecierea pe care o manifestă față de națiunea din care facem parte, în acest fel creând distincții între patrie și alte țări pe care am putea să le iubim în egală măsură, dar nu în forma impusă de patriotismul. Și pentru că „națiunile sunt comunități imaginate”, după Benedict Anderson, fiecare dintre noi ne construim singuri, ori suntem ajutați să ajungem prin intermediul creativ al comunității naționale la imaginea-tip de națiune din care facem parte. Această imagine va fi mai tot timpul subiectivă, construită din simboluri și emoții puternice: drapel, imn, vestigii ale unor civilizații pe care le adorăm, documente esențiale, cum ar fi Acte de Independență, Convenții și Constituții, instituții ale statului: regim politic, alegeri, lideri naționali, deopotrivă cu evenimente care oferă sacralitate patriotismului: Ziua Națională). În consecință, imaginea poate fi brăzdată de traume politice sau de tragedii istorice – declararea unui război, semnarea unei capitulări, acte teroriste etc., care indică nu doar cauza unor dureri pentru întreaga comunitate națională, dar și posibile motive de răzbunare, vendetă, nemulțumire sau alte sentimente reactive. Din sinteza acestor elemente apare nevoia de răzbunare și nevoia de acțiune. Unele pot lua forma unor cereri de autonomie a unor provincii istorice față de politicile centraliste ale unui guvern monocolor.

5.3. FUNDAMENTALISMUL

Termenul de „fundamentalism” este relativ recent[235], fiind aplicat pentru prima dată unor secte și mișcări religioase, închistate în propriile reguli și canoane rigide, care pot fi ușor întâlnite printre musulmani, creștini, induși, ortodocși greci, evrei. Trăsătura comună a acestor secte este ostilitatea față de schimbările din societatea

234 Ernest Renan, *What Is a Nation?* Martin Thom, trans. In *Bhabha Nation and Narration* (p. 19). original title *Qu'est-ce qu'une nation?* March 11, 1882.

235 Hava Lazarus-Yafeh, *The Jerusalem Quarterly*, N. 47, Summer 1988, p. 27.

modernă, înfierarea influențelor nepotrivite care sunt legate de admirația față de valorile materiale, consum și tehnologii noi, emanciparea femeilor, divorțurile, pierderea legăturilor familiale, acceptarea valorilor seculare, în opoziție cu preceptele religioase și morala tradițională. Fundamentaliștii au pătruns în viața politică pentru a opri cursul haotic al schimbărilor și modernității, în dorința de a păstra neatins nucleul credințelor religioase și practicile tradiționale, ocrotite de un mediu ostil, în opinia lor. Toate mișcările fundamentaliste din ultimul secol tind să rețină în doctrina lor prevalența spiritului mesianic, sacrul în opoziție cu lumescul, lumea „gregară și trecătoare"; promovând ideea că puterea politică trebuie să fie pe deplin subordonată bisericii. Astfel, episcopii, rabinii, ayatolahii ori brahmanii trebuie să fie peste autoritățile seculare. Mișcările fundamentaliste insistă pe faptul că ordinea politică trebuie să se inspire din cărțile sacre și că răul lumesc are explicație supranaturală într-o lume în care revelațiile divine și intervențiile sale sunt uzuale.

Islamismul

Religia politică a islamismului a devenit o forță de temut în lumea modernă. Mulți consideră în mod eronat că islamul se referă la lumea arabă și că populațiile islamice se găsesc în Orientul Mijlociu În realitate, numai 18% dintre musulmani sunt arabi, iar cei mai mulți dintre aceștia nici măcar nu vorbesc araba și nu scriu în limba profetului. Peste 50 de state ale lumii sunt azi predominant islamice, Indonezia având cea mai largă populație islamică din lume și alte state cu o creștere demografică accelerată în Asia, Africa, SUA și Europa[236]. Islamismul este o ideologie de mobilizare a sentimentelor acestei largi comunități în scopul unor obiective politice, bucurându-se de o largă rezonanță pe plan global, ca urmare a faptului că populația islamică este, numeric vorbind, a doua ca mărime după comunitatea creștină a globului. Islamismul își mobilizează aderenții cu un laitmotiv foarte puternic, regăsit chiar în numele acestei religii – **„islam" (supunere)**, și **„musulman" (cel care se supune)**. Nefiind o religie unificată, ca și creștinismul de altfel, islamul reprezintă o largă familie de curente, grupuri, școli și comunități, în care deitatea tuturor credincioșilor de religie islamică, Allah, are drept carte sfântă Qur'an-ul (Coranul), completat cu învățăturile profetului Muhammad (570-632). Pentru că 85% dintre musulmani sunt în esență suniți, iar restul fiind o varietate șiită de prozeliți divizați, conflictele interne ale lumii islamice sunt adeseori violente și reziduale. În realitate, conflictele religioase și ecleziastice sunt de cele mai multe ori superficiale, multe diviziuni țin de sărăcie,

236 Aziz Al-Azmeh, *Islamic Political Thought*, in *Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, David Miller, ed. Oxford, England: Blackwell.
Reference, 1987: 249–253; and Phil Marfl eet, *Islamist Political Thought*, in *New Political Thought: An Introduction*, Adam Lent, ed. London: Lawrence & Wishart, 1998: 89–111. The best and most recent systematic study is Antony Black, *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*. New York: Routledge, 2001.

polarizări sociale și economice. Cele mai multe dintre statele islamice sunt în curs de dezvoltare, într-o etapă a transformărilor postcoloniale neîncheiate, astfel încât traumele istorice se aplică dureros blocajelor economice și de guvernare.

Multe dintre aceste state resping modelul (pattern) de dezvoltare adoptat pe plan global, asociat cu occidentalizarea – o cale care li se pare umilitoare și adversă valorilor fundamentale islamice.

Forțele care se opun modernizării au îmbrăcat în ultimii 40 de ani diverse chipuri: fundamentalism islamic, renaștere islamică, reislamizare, având drept corelativ politic ideologia islamistă[237]. Notăm în acest context că lumea islamică nu recunoaște conceptul de „drepturi individuale"[238]; accentul fiind pus mai degrabă pe „comunitatea credincioșilor" și nu pe libertățile unui individ. În aceste condiții, orice guvern islamic are obligația de a asigura securitatea internă și externă, pentru ca toți credincioșii să poată practica liber și nestingherit Coranul și să-și câștige o bucată de pâine, fără a promite niciun fel de drepturi individuale, altele decât cele conținute în Shari'a, ceea ce înseamnă că, la orice etapă a procesului decizional, profeții și învățătorii credinței islamice sunt cei care vor da interpretări și vor călăuzi deciziile autorităților civile. Pe lângă obligațiile urmate de credincioșii musulmani (cele cinci obligații prescrise de Coran), aceștia se călăuzesc zilnic de Shari'a („calea"), o conduită interpretată de liderii lor spirituali. Majoritatea acestor state reprezintă regimuri teocratice în care nu există nicio separație între imam și stat, iar politica se supune exclusiv ideilor liderului spiritual[239]. Legea islamică e dedusă din interpretările din Coran și viața profetului Muhammad („Sunna") ale liderilor spirituali, în timp ce instanțele ad hoc și voința comunității aplică legea. Ca și în Occident, statele islamice au trecut în ultimele două secole prin transformări radicale, iar filosofii islamici au acceptat noțiunea schimbărilor istorice, pornind de la ideea că textele islamice pot fi reinterpretate atunci când se schimbă circumstanțele.

Astfel, unele grupuri liberale din lumea islamică pledează pentru o reconciliere a religiei cu rațiunea, cerând libertăți politice și religioase în cadrul Islamului, admit că anumite practici medievale trebuie să fie schimbate; populația trebuie să fie educată pentru a se folosi de avantajele științei și tehnologiei din Occident, oferindu-le cetățenilor acestor țări condiții democratice și reguli laice, care ar include mecanisme

237 Gabriel Almond, R. Scott Appleby, and Emmanuel Sivan, *Strong Religion: The Rise of Fundamentalisms around the World*, Chicago: University of Chicago Press, 2003: 14–17, for a discussion of the world. See also: Malise Ruthven, *Fundamentalism: The Search for Meaning*, Oxford: Oxford University Press, 2004.

238 W. Montgomery Watt, *Islamic Political Thought: The Basic Concepts*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1968, p. 96. The Arab version of the *Universal Declaration of Human Rights* differs from the English version and has more exceptions; see Ann Elizabeth Mayer, *Islam and Human Rights: Tradition and Politics*, 2nd ed. Boulder, CO: Westview Press/ London: Pinter Publishers, 1995.

239 John L. Esposito, *Islam: The Straight Path*, expanded ed. New York: Oxford University Press, 1991, p. 93.

elective, tribunale laice, egalitatea femeilor, acces la educație universitară și servicii medicale. Mai multe curente modernizatoare (liberale) au pierdut lupta cu clerul islamic în multe dintre aceste țări cu populație emergentă, liderii lor fiind lichidați ori expulzați din aceste state, ceea ce a întărit monopolul de putere al califilor, iar frica acestora de alteritate, de Occident, a stimulat o adevărată isterie generată de ideea pierderii identității culturale și religioase a lumii arabe, un sentiment care a catalizat apariția Islamismului politic, cu toate variantele sale extremiste. Deși este asociat mai mult cu lumea șiită, ideologic vorbind, curente radicale s-au conturat puternic în ambele emisfere ale lumii islamice. O idee fixă a Islamismului ține de restabilirea legii Shari'a, ca premisă pentru înființarea teocrației și dreptății lui Allah, drept ideal pentru oricare din comunitățile musulmane. Unii dintre părinții fondatori ai Islamismului modern sunt ayatollahul Ruhollah Khomeini (1903-1989), Abul A'la al Mawdudi (1903-1979) și Sayyid Qutb (1906-1966). Qutb a propăvăduit conceptul de Jahiliyyah, stare de barbarie sau ignoranță care a existat înainte ca Muhammad să înceapă pelerinajul său prin lumea arabă, aplicat de către liderii religioși ai Islamului de astăzi ca o perioadă afectată de influența necurată a Occidentului. Soluția propusă e restabilirea teocrației în stat, în care Allah deleagă puterea conducerii actuale în numele său, și doar el o poate retrage.

Una dintre cele mai radicale grupări este Frăția Islamică, înființată în 1928, în Egipt, de Hasan al-Banna (1906-1949). Gruparea a devenit una dintre cele mai influente din lume în cadrul religiei islamice și reflectă o mișcare organizată de restituire a tradițiilor islamice, inclusiv în privința educației tehnice și științifice. În ciuda ideilor născute în Occident despre caracterul revolut al mișcării, Frăția Islamică promovează anumite reforme sociale și economice, unificarea tuturor musulmanilor într-un singur stat. Ideologia islamică profețează că singurul legiuitor este Allah, iar toți conducătorii lumești sunt instalați în funcțiile lor numai ca administratori ai învățămintelor lui Allah, și nu creatori de legi. În timp ce radicalii din lumea sunnită consideră că un stat al tuturor musulmanilor trebuie să fie guvernat de un Calif, șiiții solicită prezența unui Mahdi, ori a unui imam nevăzut, care să asigure instalarea conducătorilor virtuoși. Și numai un sultan sau un rege care domnește cu acordul tuturor conducătorilor religioși (ulama) ar fi soluția de compromis.

Oricând, conducătorii spirituali ai Islamului (ulama) pot să-l detroneze pe sultan ori monarh, regulile de bază fiind administrate prin Shari'a. După detronarea monarhului, Iranul l-a avut pe ayatollahul Khomeini, care deținea de fapt toată puterea în mâinile sale, ca locțiitor al imamului nevăzut. Luptătorii islamici din Afganistan, numiți talibani, reprezintă un alt grup obscur al Islamului fundamentalist. De fapt, taliban înseamnă „student", iar organizația lor se numește Mișcarea studenților religioși. Scopul talibanilor este de a crea un stat islamic pur, în care liderul lor și fondatorul mișcării, Mullah Mohammad Omar Akhund, să asigure aplicarea legilor isla-

mice după exemplul Iranului. După căderea capitalei Kabul în mâinile insurgenților islamiști, în 1996, planurile talibanilor au început să se înfăptuiască prin trecerea completă la învățătura Coranului în școli, revenirea straielor bărbătești și femeiești tradiționale, și aplicarea unor restricții drastice în funcție de gen și stare socială.

5.4. ECOLOGISMUL

Ecologismul face parte din categoria pestriță a „metaideologiilor". Cunoscut sub diverse nume, curentul verzilor, exponentul politicilor de mediu, reprezintă o largă colecție de școli, curente și grupuri politice, care își doresc să protejeze mediul ambiant contra efectelor unei modernizări accelerate, văzută ca un pericol grav pentru natură și modul de viață în consens cu natura. Ecologismul nu este doar o reacție la ideea de dezvoltare accelerată, ci și o școală filosofică, ca răspuns la pericolul degradării, delapidării ori afectării unor sfere esențiale vieții. Grupuri de ecologiști sunt preocupate de conceptul dezvoltării durabile, inițiative legate de salvarea climei, protejarea pădurilor tropicale, ocrotirea animalelor și a atmosferei locuibile, amplificând, în funcție de anvergura și intensitatea demersurilor sale, teme majore, de la mediul ambiant până la tipul de energie generat de centralele nucleare, de la calitatea apei potabile până la protejarea drepturilor omului și ale femeilor sau ale unor grupuri etnice, în particular.

Mulți dintre noi avem o părere pozitivă despre cei care manifestă grijă față de mediul ambiant, considerând că reciclarea plasticului, interzicerea pescuitului ori vânatului unor specii rare de păsări, pești, mamifere, colectarea de plante, insecte rare, sunt atât legitime, cât și necesare ca formă de educație publică, dar și ca finalitate colectivă în acțiunea de a avea acces la apă de calitate, aer curat și mediu sănătos de locuire. Nu toți dintre noi însă vor accepta ideea de a renunța complet la proteine (carne) ori la obiecte de lux (piele, blană), fără o pregătire ideologică suficientă pe tema schimbărilor climatice sau vom renunța complet la carne în numele idealului de a stopa barbaria uciderii animalelor în scopul consumării lor. Mișcarea ecologistă reușește să schimbe modul în care oamenii consumă bunuri și se ocupă de efectele acestui consum, mai ales la nivelul marilor aglomerații urbane, variind și aici în funcție de radicalismul scopurilor propuse. Primele partide politice au apărut în Australia și Noua Zeelandă, în 1972, reușind să-și promoveze reprezentanții în fruntea parlamentului național și a unor guverne.

În Uniunea Europeană, partidele „verzilor" au devenit un partener acceptat în formarea coalițiilor pentru guvernele naționale, dar și ca familie politică esențială în Parlamentul European. Susținătorii curentelor ecologiste se aliază de regulă unor grupuri specializate în conservarea mediului, faunei, florei sau ecosistemelor globale (oceane, păduri, soluri), unor mișcări feministe sau în numele promovării păcii și

solicitării de a interzice exploatarea sistemelor nucleare, inclusiv în scopuri civile. Suplimentar față de temele reliefate mai sus, politica verde adoptă poziții în favoarea libertăților civile, a justiției sociale, a nonviolenței, îmbrăcând diverse expresii de localism și abordări apropiate ideologic de o formă de „progresivism social". Partidele verzilor se poziționează, de obicei, pe segmentul politic de stânga, găsind abordări comune cu o gamă largă de ideologii politice (ecofeminismul, ecosocialismul, anarhismul verde), acționând conjunctural, în funcție de contextul local și beneficiile pentru cauza pledată.

Pe segmentul ideologiilor de dreapta, ca răspuns la ecologismul de stânga, au răsărit grupuri opuse acestora, cu numele de „ecocapitalism" sau „conservatism verde". Principiile pe baza cărora își construiesc agenda de acțiune ecologiștii sunt legate de conceptul conservării naturii, respectul pentru păstrarea planetei și patrimoniului său biologic în toate formele sale, grija pentru viața comunităților, dragostea, înțelegerea și compasiunea, conservarea resurselor naturale pentru viitoarele generații. Multe dintre aceste scopuri ale ecologiștilor get-beget migrează spre programele unor partide de stânga. Astfel, partidul verde din SUA proclamă cinci valori-cheie de care se conduce: democrație primară („grassroots"), justiție socială și oportunități egale, înțelepciune ecologică, nonviolență, descentralizare, economie locală și justiție economică, feminism și echitate de gen, respect pentru diversitate, răspundere personală și globală, prioritate pe sustenabilitate și viitor. Printre mișcările cele mai elaborate ale lumii ecologiste moderne consemnăm ecosocialismul. Acest curent ecologic reprezintă o mișcare care își propune „să lupte împotriva capitalismului, o etapă dintr-un proces de transformare planetară"[240], după cum afirmă André Gorz. Ca fost activist al unor partide marxiste, Gorz respinge utilitatea statului, deopotrivă cu puterea guvernului central, operând cu o serie de idei marxiste ale luptei de clasă pentru a combate în esența sa dominația capitalului, revenirea la munca simplă, la economia de subzistență, pledând împotriva consumerismului și industrializării galopante, într-o lume în care fiecare și-ar găsi de lucru.

O altă varietate a ecologismului ține de ecofeminism, ca element ideologic în procesul de emancipare a femeii, care vede femeile mai aproape de ideea conservării naturii decât bărbații, afirmând că toate problemele ecologice provin de la dominația masculină asupra naturii. Un exemplu de sensibilitate ecofeministă aparte se regăsește în scurta istorie a Ursulei K. Le Guin, *She Unnames Them* (1985), în care Eva eliberează animalele ținute de Adam, redenumindu-le pentru a le scăpa de numele impuse de Adam și, astfel, redându-le libertatea. De regulă, ecofeminiștii susțin ipoteza Gaia, care tratează planeta ca pe o entitate ce se autoreglează, similară unui organism viu,

240 André Gorz, *Ecology as Politics*, Patsy Vigderman and Jonathan Cloud, trans. Boston: South End Press, 1980: 3. Original emphasis.

care trebuie să fie hrănit și protejat, și nu exploatat[241]. Unele curente ecofeministe împărtășesc diverse forme șamanice ale unor idei religioase, animiste, în timp ce altele extrag din creștinism mărturisirea unei recunoașteri speciale a spiritualității femeilor. O altă formă de ecologism este reprezentată de curentele extremiste ale verzilor, un loc aparte fiindu-i rezervat „Ecologiei Profunde", un nume dat în 1972 de către filosoful norvegian Arne Naess, ca parte din filosofia sa biocentrică. La baza acestui curent este deificarea naturii pe contul negării rolului civilizației umane, altfel spus, natura contează mai mult decât oamenii. Unul dintre activiștii acestei mișcări (*Earth First*), Dave Foreman, consideră că „toate creaturile vii și comunitățile lor posedă o valoare intrinsecă; ființele naturale trăiesc pentru binele lor, alte ființe (animale și plante) și chiar cele neanimate (râuri, munți) nu s-au format să servească ființelor umane"[242]. În acest fel, există valori mai profunde decât existența oamenilor; natura nu există pentru a fi folosită de către oameni, ea fiind o valoare în sine și are dreptul de a fi protejată contra oamenilor" „Natura este standardul, iar oamenii problema". Nu toți ecologiștii acceptă însă o asemenea poziție.

Temele ecologiste au căpătat în ultima vreme o popularitate sporită pentru alte ideologii: marxiștii, islamiștii și adepții teologiei eliberării au preluat teze importante din această ideologie a „ambientaliștilor". Printre cele mai importante teme de actualitate ale ecologiștilor se înscriu: încălzirea planetei, produsele modificate genetic, ocrotirea pădurilor tropicale și salvarea atmosferei. Adversarii produselor modificate genetic susțin că acestea sunt dăunătoare pentru structura ADN uman, opunându-se activ importului de produse aparținând fermierilor americani pe piața UE, în restaurante, magazine. Tot ei pledează pentru înlocuirea petrolului cu uleiuri crescute vegetal (bioetanol). Un subiect de primă atenție pe plan global a devenit tema topirii ghețarilor ca urmare a creșterii temperaturii generate de industrializare, sub impactul emiterii de CO în atmosferă, care are drept efect imediat schimbarea climei și încălzirea globală. Ecologiștii bat alarma accentuând că activitățile umane necontrolate produc schimbări majore ale climei, reușind să influențeze guvernele și organizațiile internaționale. Deja în 1980, președintele Jimmy Carter a înscris ca prioritate a sa pentru cursa prezidențială „încălzirea globală", însă interesul pentru subiect a fluctuat la fiecare ciclu electoral. Deși ecologiștii consideră că ritmurile de topire a ghețarilor la Polul Nord au atins un nivel critic, aplicarea convențiilor internaționale care ar încetini creșterea temperaturii globale rămâne problematică, în particular în ceea ce ține de Protocolul de la Kyoto și Convenția ONU privind schimbarea climei.

241 Carol P. Christ, *Rebirth of the Goddess: Finding Meaning in Feminist Spirituality*. New York: Routledge, 1999; and Christ, *She Who Changes: Re-imagining the Divine in the World*. London: Palgrave Macmillan, 2003.

242 Dave Foreman, *Confessions of an Eco-Warrior*. New York: Harmony Books, 1991: 26-27.

5.5. POPULISMUL

Populismul reprezintă o ideologie care ilustrează o anumită revoltă a omului simplu (și a maselor largi) împotriva sistemului existent, fiind îndreptată contra elitelor care servesc acestui sistem defectuos și corupt. În esență, populiștii separă oamenii de bună credință de alții; primii sunt descriși ca fiind harnici, familiști, deschiși, sărăcuți, decenți, în timp ce altora le lipsește moralitatea, constituind o așa-zisă elită compradoră, care nu are nicio răspundere în fața poporului simplu[243]. Și pentru că elitele politice arareori sunt pe placul oamenilor simpli, aceștia își arogă calitatea de a exprima voința poporului adevărat, diferit de discursul oficial al sistemului politic. În Venezuela, președintele Hugo Chavez făcea campanie, folosind sloganul *Chávez es Pueblo!* (Chávez este poporul!)[244], iar Alberto Fujimori în Peru intra în campania din 2000 cu sloganul: „Fujimori, president como usted!" (Fujimori, un președinte ca tine)[245]. Intrați în acest rol, populiștii pretind că ar avea susținerea totală a poporului, iar atunci când obțin mai puțin de 100% voturi, susțin că cei morali, cei adevărați, au votat pentru ei, contestând dreptul altora de a reprezenta poporul. Pentru populiști, clasa puterii poate reproduce doar relații de cartel, partide corupte și birocrații care servesc altora, nu poporului adevărat[246].

Profund xenofobi, populiștii îi asociază pe adversarii politici cu alții, indiferent dacă-i vorba de emigranți, refugiați, minorități religioase ori rasiale, toți își doresc să compromită modul de viață al poporului autentic, luându-le slujbele, populându-le cartierele, declarații care trezesc, mai ales din partea grupurilor sociale sărace, accese de furie și resentimente. Liderul UKIP (Partidul Independenței Marii Britanii) pleda, în iunie 2016, pentru Brexit, deoarece „aparține poporului real"[247], iar 48% dintre cetățenii britanici, care votaseră ca statul să rămână parte din UE, trădau interesele autentice, rezervându-și rolul de a stabili ce-i legitim și ce nu este. Sub presiunea lor, anumite sisteme rezistă, în timp ce altele se rup, în funcție de elasticitatea cererilor ori de susținerea publică acordată curentelor populiste, care își propun să obțină puterea în urma protestelor sau chiar a unor acțiuni de rebeliune. Ideologia populistă este descrisă în literatura de specialitate prin câteva narațiuni de bază: prima se întemeiază pe căutarea unor vinovați, inamici, prin conspirații puse la cale de puteri adverse,

243 Jan-Werner Müller, *What is Populism?*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016, p. 10.

244 „¡Chávez es Pueblo! ¡Chávez somos millones, tú también eres Chávez!", Comando Carabobo, YouTube video, 9 July 2012, accessed 26 September 2018, https://www.youtube.com/watch?v=n4sdk7Zyaa8.

245 „CAMBIO 90, propagance política", roemi77, YouTube video, 23 March 2008, accessed 26 September 2018, https://www.youtube.com/watch?time_continue=13&v=ZWg-x5FIou0.

246 Robert R. Barr, *Populists, Outsiders, and Anti-Establishment Politics*, Party Politics 15, no. 1, 2009; p. 29-48; Benjamin Moffitt, *The Global Rise of Populism*, chapter 3.

247 Nigel Farage: *Arch-eurosceptic and Brexit 'puppet master'*, CNN, 15 July 2016, https://www.cnn.com/2016/06/24/europe/eu-referendum-nigel-farage/index.html.

pericole externe, insistând că există forțe interne care lucrează pentru interese străine; a doua narațiune influentă este, în opinia lui Tony Giddens, legată de efectele globalizării, în care mulți cetățeni nu se regăsesc, și ale căror anxietate, hazard, consecințe negative și anarhice sugerează că lumea a rămas fără acces la panoul de control[248]. Starea de angoasă afectează puternic cetățenii, atât în statele puternic dezvoltate, cât și în țările lumii a treia, mai ales atunci când emigrația și globalizarea, dar și alți factori social-economici implicați, creează probleme de integrare socială a unor populații izolate în interiorul unor comunități mai largi. Populismul poate fi confundat cu o mișcare politică antielitistă, după cum o definește Ernesto Laclau, un cercetător al populismului din America Latină[249]. Definiția lui Laclau, precum și studiile mai vechi ale lui Ghiță Ionescu și Ernest Gellner (1966), nu par să fi ajuns la elaborarea unei teorii unanim acceptate asupra populismului ca mișcare politică. Populismul este, în opinia lui Inglehart, „o filosofie care accentuează înțelepciunea și virtutea oamenilor simpli (majoritatea tăcută) față de elita coruptă, apelând la instanța morală a poporului[250].

Pentru Cas Mudde și Cristóbal Rovira Kaltwasser, „populismul este o ideologie care contribuie la aceea că societatea este divizată în două grupuri omogene și antagoniste: poporul pur contra elitei corupte, considerând că politica trebuie să fie expresia voinței generale a poporului[251]. Populismul este, astfel, definit de polarizarea obiectivă dintre interesele elitei conducătoare și pluralismul masei contestatoare. Dar există și autori care nu consideră populismul o ideologie distinctă, acordându-i cel mult rolul de strategie de obținere a puterii și reformatare în folosul segmentului social adeziv, după Naím[252]. Sub aspect ideologic, populismul tratează societatea ca fiind în mod natural scindată în cel puțin două tabere opuse și contradictorii: poporul și ‚alții". În limbile romanice, sensul cuvântului „popor" în jargonul uzual înseamnă totalitatea cetățenilor unui corp politic unitar, înțeles ca națiune, în timp ce sensul cuvântului „people" din engleză denumește mai degrabă oamenii simpli în opoziție cu nobilimea bogată. Înțelesul uzual al cuvântului *popor* sugerează, la origini, sensul unei populații excluse din politică, dezavantajate sau marginalizate de conducere. Vibrația acestor sensuri între cele două poluri semantice – poporul ca totalitate integrată a corpului politic și poporul ca subset al unor inegalități de statut – ajută discursul populist să surprindă atenția publicului. Acest maniheism subiectiv de a diviza o comunitate politică în grupuri adversare poate sugera influențe dintre cele mai ciudate, dar în

248 Anthony Giddens, *Runaway world: how globalization is reshaping our lives*, London, 1999.

249 Ernesto Laclau, *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism*. London: New Left Books, 1977.

250 R.F Inglehart, & Norris, P. *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*, 2016. HKS Faculty Research Working Paper Series: 1–52.

251 Cas Mudde and Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very Short Introduction*. New York, NY: Oxford University Press, 2017.

252 Moisés Naím, *How to be a populist*, The Atlantic 21 April 2017; available at: https://www. theatlantic.com/international/archive/2017/04/trump-populism-le-pen/523491/ (22 September 2017).

esență, această abordare contestă fundamentul reprezentativ al democrației moderne. Pe măsură ce lideri populiști ca Jörg Haider, Geert Wilders, Recep Tayyip Erdoğan, Viktor Orban și Donald Trump au reușit să domine spațiul public, populismul a început să fie perceput ca una dintre cele mai mari amenințări la adresa democrației reprezentative a secolului XXI[253]. Într-o analiză dedicată tipologiilor moderne ale populismului, Müller avertiza asupra implicațiilor discursului inaugural al lui Donald Trump ținut în fața Casei Albe, la 20 ianuarie 2017, în care se spunea: „20 ianuarie va fi ținut minte ca ziua în care poporul a devenit din nou conducătorul acestei națiuni"[254]. Un alt personaj faimos al mișcărilor populiste, Nigel Farage, liderul UKIP (UK Independence Party), declara, după desfășurarea referendumului de părăsire a UE: „Victoria aparține poporului real!", sugerând că 48% dintre alegătorii care au votat împotriva Brexitului nu se înscriu în categoria „poporului real". În aceeași cheie poate fi citit și mesajul președintelui turc, Recep Tayyip Erdoğan, care răspundea unor critici la congresul de partid în felul următor: „Noi suntem poporul. Voi cine sunteți?", știind cu certitudine că oponenții săi sunt la fel, turci. Acest gen de răspuns, care nu se bazează pe date empirice, ci pe o poziție morală, superioară sistemelor de reprezentare democratică, printr-un discurs halucinant pe care-l practică populiștii care au pretenția că doar ei și numai ei exprimă ceea ce-și dorește cu adevărat poporul.

Deși pot fi populiste și partidele clasice, de stânga sau de dreapta, simpla utilizare a retoricii populiste nu înseamnă populism în sens ideologic, ci doar anumite caracteristici care creează identitatea și structura ideologică de bază, susține Mudde[255]. Există varietăți de populism care își întemeiază discursul pe comunitatea de sânge, cultură sau rasă, cu accente rasiste. „Peroniștii" din America Latină definesc clasa muncitoare drept „popor autentic", în opoziție cu clasa de industria și excluși din popor. Emigranții nu fac parte din poporul autentic. Culacii nu fac parte din „popor", în condițiile ideologiei statului condus de Stalin, în URSS, iar politicidul autorizat de statul sovietic a produs un genocid soldat cu zeci de milioane de victime. Populismul exploatează și defectele sistemelor de reprezentare politică a populației, motiv care îl face pe Mény să-l numească drept o „patologie și o deformare a democrației"[256]. Populismul nu-și asumă rolul de educator, ci de seducător al populației afectate de crizele ei specifice, încurajând populiștii să-și folosească carisma personală, propaganda și tehnicile de manipulare pentru a colecta mai multă aderență și mai puține cunoștințe

253 Cas Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

254 Jan-Werner Müller, *Trump, Erdoğan, Farage: The attractions of populism for politicians, the dangers for democracy*, The Guardian, September 2, (2016), (accessed March 3, 2017), [available at https://goo.gl/jnJv1U].

255 Cas Mudde, *The Populist Zeitgeist. Government and Opposition: An International Journal of Comparative Politics*, (2004), 39(4), p. 541-563.

256 Yves Mény and Yves Surel, *The Constitutive Ambiguity of Populism*, in *Democracies and the Populist Challenge*, edited by Y. Mény and Y. Surel. New York: Palgrave, 2002.

și argumente raționale. Mișcările populiste tind, în general, să preia controlul asupra aparatului de stat, ajungând în scurt timp să reproducă modele de clientelism agresiv și corupție. O altă caracteristică tipică pentru populism este legată de ostilitatea față de societatea civilă. Pe baza datelor ample colectate de guvernarea AKP în Turcia, Müller constată un anumit model de comportament în raport cu instituțiile statului[257]. Mai ales în condițiile unor societăți fragile, ale unor democrații neconsolidate, populismul poate eroda ordinea constituțională, în folosul unor versiuni de regim autoritar, instabil și paternalist. Abilitatea deosebită a populiștilor de a stimula diverse forme de mobilizare politică pare surprinzătoare într-o perioadă în care participarea politică și afilierea la partide politice se află în declin. Populismul poate fi privit și ca un instrument de polarizare a societăților, punând la îndoială sau negând legitimitatea sistemului de guvernare, sistemul clasic de funcționare a pluralismului politic în numele unei chemări de restabilire a suveranității populare directe.

Populismul poate fi de dreapta, dar și de stânga, și centrist. Ideologic, partidele populiste se erijează în entități autentice sau chiar „pure", având un statut etic superior elitelor corupte aflate la putere, legitimându-se prin chemări la aplicarea directă a suveranității populare. Larga varietate de curente populiste ne face să concluzionăm că acestea au niște trăsături comune. În primul rând, liderii populiști se orientează către anumite segmente sociale ușor de mobilizat. Aderenții direcți ai populiștilor sunt, ori pot deveni, matricea unui popor „pur", care ajunge să fie axa centrală a discursului populist. Prin popor se subînțelege de fapt o anumită subcultură, un etnos sau o naționalitate decupată de alte categorii mai largi, așa cum, de exemplu, Liga Norte apără italienii, definiți de către ei drept „poporul din Nord", în contrast cu italienii celorlalte regiuni istorice ale Italiei, care ar forma „poporul din Sud". În al doilea rând, populismul este paseist și nostalgic. Discursul lor e orientat spre trecut, sugerând „poporului" să urască prezentul în care aderenții lor se simt dezrădăcinați, oferindu-le în schimb o restituire nostalgică a sentimentului care ar putea forma o anumită comunitate organică. În al treilea rând, populiștii sunt agresiv-antietatiști. În al patrulea rând, populismul este mai puțin definit prin ideologie, și mai mult prin oportunism și căutarea de circumstanțe favorabile ajungerii la putere. De regulă, partidele populiste sunt mult mai flexibile decât partidele programatice, alimentând un narativism permanent de contrapunere a clasei politice (corupte), a elitelor (trădătoare), ori a puterii (ca sistem)[258] față de popor, vocea autentică a căruia este redată numai de către partidele populiste. Deloc întâmplător, populiștii pretind că pot co-

257 Müller, Jan-Werner, *Trump, Erdoğan, Farage: The attractions of populism for politicians, the dangers for democracy*, The Guardian, September 2, 2016.

258 Sistemul, aici, este înțeles în sens de *establishment*, un termen care îi aparține jurnalistului Henry Fairlie, care definea, în 1955, rețeaua de relații oficiale și sociale prin care se exercită puterea în Marea Britanie.

munica cu poporul în mod direct, fără intermedierea altora. Viktor Orban obișnuia să se intervieveze singur la o emisiune populară de radio în fiecare vineri, răspunzând, în direct, la întrebările ascultătorilor, iar Chavez participa cu regularitate la un show TV, *Alo Presidente*, răspunzând tuturor celor interesați să vorbească în direct cu președintele țării; astfel, evitând platformele clasice de comunicare politică, populiștii tind să abordeze alegătorii într-o manieră personalistă[259]. Într-un sistem democratic, partidele politice mediază relația dintre alegători și guvernare, selectând candidați și dezbătând platforme de politici și opțiuni supuse consultărilor.

Populiștii apelează la cele mai directe forme ale democrației. Vorbind în numele unui „popor purificat", ei tratează întregul stabiliment politic actual drept sursa absolută a relelor într-o anumită societate[260], alimentând un val de aversiune și ură politică. Elitele și intelectualii sunt contestați, fiindcă „ar conspira contra poporului real", în temeiul convingerii că numai oamenii simpli sunt purtători autentici ai intereselor națiunii. Admonestând elitele, populiștii neagă rolul și opinia intelectualilor, adoptând poziții extreme naționaliste și xenofobe. Demonstrând tactici eficiente de mobilizare a maselor, populiștii se folosesc, în opinia lui Mény (2000, 2002) de clivajele și contradicțiile existente într-o societate (stânga-dreapta, sus-jos), pentru a contesta sistemul politic existent, acuzat de abuzuri și corupție, promițând să o înlocuiască cu o putere care va servi poporului[261]. Populiștii urăsc sistemul democratic de reprezentare, canalizând ostilitatea maselor împotriva elitelor, în numele unei versiuni idealizate a poporului. Bucurându-se de o uluitoare popularitate, populistul este desemnat frecvent drept cea mai importantă amenințare pentru sistemul clasic de partide politice și de reprezentare democratică după tragediile legate de instalarea regimurilor totalitare în secolul XX.

În 2018, în 8 state din Europa Centrală și de Est, inclusiv în spațiul ex-sovietic, se aflau la putere partide populiste și lideri populiști: Belarus, Bulgaria, Cehia, Ungaria, Polonia, Rusia, Serbia și Slovacia. În aceste țări, noile partide populiste le-au înlocuit pe altele mai vechi, care s-au manifestat la începutul anilor 1990 ca forme de protest anti-sistem (anti-establishment), având ca exemplu mișcarea Solidarnosc în Polonia, condusă de Lech Wałęsa, consolidată pe un filon al respingerii sistemului socialist și colectării susținerii muncitorești. Un alt model de populism este cel cultural, foarte răspândit în Europa Centrală prin exemplul Alianței Civice din Ungaria (Fidesz) și (PiS) Lege și Justiție din Polonia, care manifestă formațiuni de dreapta, național-conservatoare. La nivel european, PiS și Noua Republică fac parte din Alianța Conservatorilor și Reformiștilor Europeni (AECR), în timp ce Fidesz face parte din PPE. Dacă la originile sale în 1989, Fidesz s-a remarcat ca un partid orientat spre liberali-

259 Kenneth Roberts, *Populism, Political Conflict, and Grass-Roots Organization in Latin America*, Comparative Politics 38, no. 2 (January 2006): p. 127.

260 Berlin et al. 1968, p. 173-178; Taggart 2000, p. 16-17; Wiles 1969, p. 170.

261 Paul Taggart, *Populism and the Pathology of Representative Politics,* in *Democracies and the Populist Challenge*, edited by Y. Mény and Y. Surel. New York: Palgrave, 2002.

zarea social-economică a Ungariei și integrarea sa completă în UE, după 1998, Fidesz a lunecat spre o formă de partid conservator, anti-european, anti-emigrație, care și-a atras eticheta de „quazi-autocrație" sau „democrație ne-liberală"[262].

Ben Stanley susține că, atractivitatea populismului ține de faptul că trecerea la democrație în aceste țări a fost determinată de grupuri elitiste, iar desprinderea de sistemul dominației mono-partite a avut nevoie de resuscitarea unor legalități anterioare statului comunist, impregnate de rivalități istorice și traume istorice, exploatate de populiștii culturali în scopul menținerii susținerii politice[263]. Populismul cultivă însă și un profund cinism anti-sistem, atitudini ostile partidelor politice, preluat din narațiunile folosite anterior contra regimurilor comuniste, folosindu-le în acest moment pentru a întări puterea unor lideri, care exploatează fricile unei populații neliniștite de schimbări și obosite de instabilitate.

În Europa Occidentală, populismul s-a manifestat diferit. Doar în Italia și Grecia s-au păstrat partide populiste la guvernare în ultimii 5 ani, prin exemplul Cinque Stelle, pivotul coaliției de guvernare a Schimbării, și victoria în alegerile din 2015 a partidului Syriza, care a coalizat cu Partidul Grecilor Independenți (ANEL). Complexitatea sistemelor pluralist-democratice ale Europei Occidentale a împiedicat extinderea partidelor populiste, solicitându-le un exercițiu sistematic de participare în alegeri locale, regionale și naționale/federale pentru a putea oferi alternative de formare a guvernelor sau de negocieri intense cu alte partide pentru a forma coaliții, ceea ce în mod paradoxal a avut drept efect de diminuare a pornirilor spontane autentic populiste. Totuși, în multe state ale Uniunii Europene, populiștii au putut exercita o influență uriașă, inclusiv pentru a forța prin puterea unor referendumuri naționale decizii cu efecte semnificative (UKIP a determinat cursul Marii Britanii spre ieșirea din UE, având în spate doar 13% voturi populare). Un studiu global[264] al mișcărilor populiste între 1990-2018 clasifică liderii populiști în 3 categorii: populiști culturali, anti-sistem și social-economic. Ideologic, populiștii pedalează ideea că există „poporul adevărat", în conflict cu alții care nu reprezintă acest popor; respingând ideea că adevărul se naște în competiția de idei, poziții, politici, populiștii tind să atribuie interesului general o singură soluție (totală), și că elitele sunt cea mai coruptă, mai egoistă și mai cinică parte a societății, care-și bate joc de interesele oamenilor simpli. Această formă de politică anti-sistem înlocuiește orice alte pretenții de ideologie, întărin-

262 Aleksandra Wróbel (7 May 2018). „Orbán pledges to keep Hungary safe and Christian". Politico. Retrieved 16 March 2019; Pappas, Takis (2019). *Populism and Liberal Democracy*. Oxford University Press. p. 157

263 Ben Stanley, „Populism in Central and Eastern Europe", in *The Oxford Handbook of Populism*, ed. Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo and Pierre Ostiguy (Oxford: Oxford University Press, 2017).

264 Jordan Kyle and Limor Gultchin, *Populists across the world*, Tony Blair Institute for Global Change, 2018

du-le populiștilor convingerea de a căuta permanent să mențină legătura cu „poporul adevărat"; adeseori prin apelul la „nativism" (ideea că statele ar trebui să fie locuite numai de către membrii grupului titular (națiunea originală).

Tabelul nr. 3: Lideri populiști în Europa

Țara	Lideri	Perioada	Tipul de populism
Belarus	Alexander Lukașenko	1994-	Anti-sistem
Bulgaria	Boyko Borisov	2009-2013, 2014-2017	Anti-sistem
Cehia	Miloš Zeman Andrej Babiš	1998-2002 2017-	Anti-sistem Anti-sistem
Georgia	Mikheil Saakashvili	2004-2007, 2008-2013	Anti-sistem
Grecia	Syriza	2015-	Socio-economic
Ungaria	Viktor Orban	1998-2002, 2010-	Cultural
Italia **Italia**	Silvio Berlusconi 5-stelle/Liga	1994-1995, 2001-2006, 2008-2011, 2013, 2018-	Anti-sistem Anti-sistem
Macedonia	Nikola Gruevski	2006-2016	Cultural
Polonia	Lech Wałęsa Lege și Justiție	1990-1995 2005-2010, 2015-	Anti-sistem Cultural
România	Traian Băsescu	2004-2014	Anti-sistem
Rusia	Vladimir Putin	2000-	Cultural
Serbia	Aleksandar Vučić	2014-2017, 2017-	Cultural
Slovacia	Aleksandar Vučić Robert Fico	1990-1998 2006-2010, 2012-2018	Cultural Cultural
Turcia	Recep Tayyip Erdoğan	2003-	Cultural

5.6. ANARHISMUL

Mișcările anarhiste devin destul de influente în Europa, în funcție de modă, context local, dar și de existența unor autentice tensiuni sociale, care solicită populației active căutarea unor debușee pentru energia socială negativă. Primele semne distincte ale unei ideologii anarhiste provin din perioada elenistică, în care anarhia – altfel spus, guvernarea nonierarhică – însemna promisiunea unei dezordini garantate sau a unui haos, cu proteste de stradă violente. Astăzi, folosim cuvintele „anarhie" și „anarhist", de regulă, cu sens reprobativ, cu scopul de a condamna anumite proteste, chiar și atunci când autorii lor nu au cea mai mică bănuială de ideologia incriminată.

Constatăm existența unor forme de anarhism pe ambele segmente ale spectrului politic: de stânga și de dreapta. Deși anarhismul s-a identificat tradițional cu stânga, anumite forme de capitalism anarhic au prins și pe dreapta. Notăm, totuși, că ideologia anarhismului cuprinde o largă varietate de forme și idei. Cele mai importante nume ale anarhismului sunt legate de prințul Piotr Kropotkin (1842-1921), Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865), Mihail Bakunin (1814-1876), contele Lev Tolstoi (1828-1910), Max Stirner (1806-1856), William Godwin (1756-1836). Printre anarhiștii menționați mai sus își face loc o personalitate feminină notorie, Emma Goldman (1869-1940).

Idealul comun al tuturor anarhiștilor este viața fără guvern, în condițiile unei armonii sociale naturale, fără supunerea față de orice formă de autoritate, la temeliile căreia ar sta convingerea că ar putea exista anumite înțelegeri raționale între grupuri diverse, profesionale, teritoriale, formate în scopul producerii și consumului ori a satisfacerii oricăror alte forme de necesități și aspirații"[265]. Unul dintre teoreticienii anarhismului, Alexander Berkman (1870-1936), spunea că „anarhismul învață indivizii că ar putea trăi într-o societate în care nu ar exista impunere[266]". O viață fără impunere înseamnă, pentru ideologii anarhismului, „libertatea naturală pe care am pierdut-o; o libertate fără a fi impuși să facem ceva ori să nu facem ceva; o șansă unică de a trăi viața care ni se potrivește cel mai bine". Viața fără stat ar însemna, în opinia lor, o viață liberă, fără reguli și obligații, în pace și fără conflicte, fără a explica unde vor dispărea conflictele existente în condițiile statului. Pentru anarhiști, inamicul numărul unu este statul, afirmând că puterea corupe și că ființele umane sunt capabile să-și organizeze interesele fără a avea nevoie ca o autoritate să-i caute de grijă. Totuși, această nu înseamnă lipsa ordinii în societate; ci doar că oamenii vor coopera pentru crearea unui sistem întemeiat pe relații mutuale. Atunci când există o nevoie comună, oamenii vor încerca să testeze până vor găsi sursa problemei și soluțiile cele mai bune; această formă de mutualitate va fi expresia supremă a modului în care oamenii sunt pregătiți să coopereze, fără nevoia unui sistem opresiv[267]. În ciuda varietății largi de curente și școli de gândire, anarhismul poate fi ușor clasificat în două ramificații: anarhism colectivist și anarhism individual.

Anarhismul colectivist

Este asociat de regulă cu numele lui Kropotkin care reprezintă teoria cea mai dezvoltată și mai extinsă a ideologiei. Acesta pornește de la ipoteza că orice formă de coerciție este contra naturii umane, iar ca soluție la problema ordinii în socie-

265 Piotr Kropotkin, *Anarchism*, Encyclopaedia Britannica, 11th ed. New York: Encyclopaedia Britannica Co., 1910, Vol. 1: 914.

266 Alexander Berkman, *ABC of Anarchism*, 3rd ed. London: Freedom Press, 1964: 10.

267 Colin Ward, *Anarchism*, 101. See also Terry Phillips, *Organization — The Way Forward, Freedom* Vol. 31. (August 22, 1970): 3.

tatea fără guvern se sugerează instituirea unor forme de asociere voluntară, la nivel de comune. Aceste mici colectivități se vor asocia într-o federație pentru a-și administra de comun problemele mari. Unul dintre adepții teoriei lui Kropotkin, George Woodcock (1912-1995) descria planul în acest fel: „Comunele vor desemna delegați la nivelul federațiilor regionale, care vor numi la rândul lor delegați la nivelul federațiilor naționale. Niciunul dintre delegați nu va avea dreptul să discute altceva decât subiectele încredințate de către muncitorii care i-au ales, sub riscul revocării imediate, având un mandat scurt, achitat pentru această sarcină de reprezentare din salariul pe care l-ar primi oricum din muncile făcute de obște. În același cadru general operează și anarhosindicaliștii, cu excepția că aceștia se referă exclusiv la munca prestată pe teren industrial, în rest, același mecanism de desemnare în federații patronale sectoriale (automotive, construcții), în condițiile în care muncitorii acestor industrii controlează administrația, iar relațiile dintre sindicate sunt gestionate de un consiliu coordonator[268]. Viziunea anarhosindicaliștilor pare a fi preluată dintr-o declarație care-i aparține lui Friedrich Engels cu privire la faptul că în etapa finală a comunismului, guvernele populare vor deveni „administratori de lucruri" (administration of things), altfel spus, oamenii nu vor mai fi guvernați centralizat. În acest fel, menționa Engles, muncitorii se vor elibera de tutela birocrației statului, participând la administrarea vieții economice, fără a mai avea nevoie de deliberări politice. Diferențele nu sunt mari între anarhosindicalism și anarhismul colectiv, acestea fiind de nuanțe, ajungând la aceleași concluzii. Ipoteza valabilă în ambele cazuri este că puterea exercitată de o persoană ori de un grup față de alte grupuri generează constant probleme, iar administrarea directă, fără intermediari, anulează conflictele.

Anarhismul individual

Acest tip de anarhism, asociat cu numele lui Max Stirner, nu recunoaște, aparent, nicio autoritate mai presus de voința individului și din această perspectivă este rebel permanent contra oricărei forme de autoritate, divină sau umană. Nu este acceptată nici măcar nevoia unui acord asupra sistemului etic, iar sentimentele de prietenie, sociabilitate, dragoste sunt acceptabile numai în măsura în care individul (anarhistul individual) are nevoie de satisfacție[269]. Nu există nimic în afara nevoilor și dorințelor anarhistului, iar potrivit unuia dintre teoreticienii citați ai acestui curent, Max Stirner, anarhismul individual justifică și omuciderea. Totuși, anarhiștii individualiști nu resping complet cooperarea ca formă de îndeplinire a unor necesități umane, dar se îndoiesc de necesitatea susținerii unor asociații voluntare ca scop în sine, acceptându-

268 Ken Coates and Tony Topham, eds., *Workers' Control*. London: Panther Books, 1970; and Anarchy 2, Vol. 1 (April 1961).

269 Enzo Martucci, *Individualistic Ámoralism*, Minus One, no. 16 (November–December 1966): 5, J.-P.S. trans. From L'Unique, no. 37.

le beneficiile doar pentru scopuri provizorii. Ei nu acceptă nicio formă de proprietate colectivă, deși cred că anume capitalismul este mai bun decât alte regimuri.

Ca varietăți distincte ale anarhismului, unii autori includ anumite curente care se plasează pe dreapta spectrului politic, cum sunt anarhocapitalismul și libertarianismul. Primii aplică o viziune darwinistă asupra vieții sociale și economice, considerând că viața este o bătălie continuă pentru supraviețuire și că cei mai buni vor supraviețui. Serviciile de bază ale societății ar trebui să fie transmise sectorului privat, inclusiv poliția și armata. Unul dintre teoreticienii anarhocapitalismului, Lysander Spooner (1808-1887) a pledat pentru abolirea sclaviei; din motive strict anarhiste s-a declarat oponent al oricărei forme de guvern în numele unor servicii delegate sectorului privat[270].

Libertarienii se plasează în vecinătatea doctrinală a anarhocapitaliștilor, promovând ideea unui guvern minimalist ori lipsa lui. Într-una dintre cele mai cunoscute texte libertariene scrise de Robert Nozick (1938-2002), *Anarchy, State and Utopia* (1974), autorul afirmă că „idealul nostru de stat este statul minimal, limitat la o sumă de funcții care ne-ar proteja împotriva violenței, fraudei, hoției, executării contractelor etc., pentru că orice alt tip de stat ar viola drepturile indivizilor care nu și-ar dori să facă anumite lucruri, iar ideea de stat minimal este tot atât de justificată ca și conceptul de drept”[271].

Inspirat din ideile anarhismului colectiv, Nozick a promovat concepția unui sistem ideal, întemeiat pe o multitudine de comunități mici, ai căror membri convin asupra unui mod de viață, asigurând pluralism, echilibru și interacțiune, fără impunerea unei singure voințe. Totuși, la sfârșitul vieții sale (1989), Nozick a abdicat de la o parte din tezele sale doctrinare, menționând că pozițiile libertariene pe care le-a împărtășit anterior i se par vulnerabile și inadecvate, în mare parte „din cauza subestimării condiției umane și a interacțiunilor dintre indivizi și grupuri, care țin de o fabrică mult mai complexă a societății”[272], subliniind câteva dintre erorile originale ale teoriei sale.

270 Jeffrey Paul, ed., *Reading Nozick: Essays on Anarchy, State, and Utopia*. Totowa, NJ: Rowman & Littlefi eld, 1981; and J. Angelo Corlett, ed., *Equality and Liberty: Analyzing Rawls and Nozick: Property, Justice, and the Minimal State*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1991.

271 Robert Nozick, *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books, 1974: ix.

272 Robert Nozick, *The Zigzag of Politics*, in Nozick, *The Examined Life: Philosophical Meditations.* New York: Simon & Schuster, 1989: 186–187.

Capitolul VI

TOTALITARISM VS DEMOCRAȚIE: OBSESII POSTIDEOLOGICE?

6.1. IDEOLOGIILE TOTALITARE ALE SECOLULUI XX

Totalitarismul reprezintă un produs *suigeneris* al secolului XX. Conceptul de „stat totalitar" dispune de câteva caracteristici comune: deși împrumută o anumită inspirație din ideologiile mai vechi (imperialism, naționalism, colonialism), în variantele lor primare, acesta îi conferă mai multă stabilitate structurii sale prin existența unui partid unic, a unei ideologii cu caracter absolut, declarat în numele statului, și controlul deplin exercitat asupra populației prin instrumente de represiune, în afara legilor. Prin aceste trăsături, regimurile totalitare se disting de tiranii, regimuri despotice sau autoritare. Cu alte cuvinte, societățile totalitare sunt cele în care statul dispune liber de viața sau dispariția cetățenilor săi, o trăsătură comună atât pentru hitlerismul nazist, cât și pentru stalinismul sovietic sau maoismul asiatic. Aceste regimuri au creat și multiplicat prin teroare, propagandă și impunere cu forța o atmosferă tipică pentru regimuri complet ermetice, în sensul atribuit regimului totalitar, având ambiția de a se extinde și multiplica la scara unor experimente continentale. Ar fi greșit să credem că un regim totalitar neagă orice element al democrației; anumite instituții pot fi folosite de un regim pentru a supune masele unui proiect diabolic de uzurpare a libertăților individuale, folosindu-le în scopul revoluționar de a transforma societatea conform modelului său utopic. Totalitarismul (în descrierile lui Hannah Arendt, 1958[273], Friedrich și Brzeziński, 1965, Sartori, 1993) își exercită puterea cu mult peste limitele clasice ale unui stat, afectând familia, asocierile, școlile, locul de muncă, programele de formare profesională, oprimând societatea civilă liberă și inițiativa privată, în viața academică și culturală.

Supremația legii nu are nicio valoare pentru statul totalitar, care exercită puterea brutală a violenței din plăcere, fără limite, prin gulaguri, plutoane de execuție și sisteme de epurare a societății de elementele periculoase: evrei (holocaust), elemente capitaliste (culaci, burghezi, naționaliști), impunând cu forța diverse mecanisme de conformitate absolută a individului cu voința conducerii supreme. În mod cert, statele totalitare nu se mulțumesc cu acordul formal de „conformare", cerându-le indivizilor să se implice activ, deoarece, într-un stat totalitar nu există libertate față de stat (Berlin, 1969)[274]. Sistemele totalitare își mobilizează indivizii prin instituțiile pe care le controlează pentru a ordona viețile acestora conform unei viziuni ridicate la rang

273 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, NY, Meridian, ed. II, 1958.
274 Isaiah Berlin, *On Liberty*, in *Four Essays on Liberty*, Oxford: Oxfortd University Press, 1969.

de obligație colectivă. În acest fel, alegătorii sunt responsabili în fața guvernului, și nu invers. Prin alegeri, cetățenii trebuie să demonstreze loialitate conducerii, și nu invers, disidența fiind calificată ca o breșă ideologică folosită de dușmanii externi, cerând, în consecință, folosirea forței brute pentru curmarea plăgii. Regimurile totalitare de bază, care s-au întărit în secolul XX, au fost mai multe, dar ca fenotip acestea se împart în două modele de bază: (a) hitlerismul și (b) stalinismul. Ambele extreme au avut șanse egale de a demonstra prin puterea exemplului câtă forță distrugătoare, uriașă, pot acumula în situații-limită societățile capturate de conduceri totalitare (național-socialiste ori comuniste), dar și cât de rapid se pot difuza modelele lor de control asupra societății, rămânând cunoscute în istorie ca niște regimuri libericide, altfel spus, „ucigătoare de libertate", după cum le-a numit cu multă precizie André Glucksmann.

Hitlerismul

Între 1920 și 1932, în Germania apare și prinde rădăcini o puternică mișcare național-socialistă, care-l propulsează la putere pe un neofit al politicii, un ex-veteran de război, Adolf Hitler, în calitate de lider al NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei). Partidul devine popular și se întărește rapid, astfel încât, într-o perioadă foarte scurtă, devine partid monopolist în Germania anilor 1933-1945. Ideologia promovată de NSDAP reprezintă un amestec straniu de pseudoscientism, cultul rasei ariene și o adorație extatică pentru sânge și pământ (Blut und Boden), precum se bazează și pe ura manifestată deschis față de vechile valori liberale. Ideologia nazistă a fost influențată de triumful proiectului politic bolșevic în Rusia, cunoscut în Occident mai ales pe baza mărturiilor legate de deschiaburirea țăranilor, genocidul intelectualității și represaliile contra elementelor mic-burgheze prin intermediul gulagurilor. Poziționându-se ca un adversar al regimului comunist, NSDAP a cooperat strâns cu liderii statului sovietic în perioada interbelică pentru a-și păstra elitele militare și tehnice care au trecut importante academii de instruire militară în URSS. De asemenea, NSDAP a profitat de sentimentul de frustrare cunoscut după Primul Război Mondial care a catalizat de partea mișcării național-socialiste sentimentul unei reparații necesare națiunii germane. Paul Berman subliniază că „Lenin era modelul autentic pentru ambițiile politice ale lui Hitler, și asta pentru că s-a aflat în mijlocul unei noi religii care îl promova pe Karl Marx drept Dumnezeul proletariatului, iar după moarte, a fost îmbălsămat ca un faraon și adorat de mase"[275]. Ca și oponenții săi staliniști, liderii regimului nazist s-au mobilizat să salveze lumea de pericolul bolșevic, atacând și alte teme: mercantilismul capitalist, influența marii finanțe străine, toate împreună favorizând intervenția brutală a liderului suprem, führerul ca supraom, conducător recunoscut al întregului popor. O copie palidă de lider fascist popular s-a remarcat în Italia, cu replicile sale locale într-o serie de state ale Europei Centrale și de

275 Paul Berman, *Terror and Liberalism* (2004-05-17).

Est. Național-socialismul a intrat în colaps după înfrângerea Reich-ului fascist. Doctrina național-socialistă germană se întemeia pe superioritatea națiunii ariene față de alte rase și popoare, profund antisemită, anticomunistă și antidemocratică, călăuzindu-se de principiul infailibilității liderului suprem (Führerprinzip).

Diferența majoră dintre național-socialismul german și fascismul italian ține de capacitatea uimitoare de capturare a instituțiilor statului într-un instrument de control total asupra societății, economiei și vieții social-culturale germane. Teoria național-socialistă a „igienei rasiale" și a „conspirației evreiești" face parte integrantă din doctrina rasistă a supremației ariene, care se găsește în conflict cu doctrina „socialismului internaționalist", promovat de statul sovietic și politica de colectivizare. Varianta italiană a fascismului („fascio", fracțiune, grup, de la lat. *fasces*) a reprezentat o mișcare politică, creată în 1919 de Benito Mussolini, ca elogiu grupurilor de combatanți (*fasci di combattimento*). Fasciștii italieni devin politic relevanți în 1922 și sunt aboliți, ca partid (Partito Nazionale Fascista), în 1945. Generic, fascismul e definit ca un „sistem politic caracterizat de motive totalitare, antisemitice, rasiste și neparlamentare". Totuși, spre deosebire de alte forme de dictatură și regimuri autoritare, fascismul reprezenta, la origini, o mișcare populară, un partid votat în alegeri cu voturile unei majorități largi, iar pe de altă parte, acest partid a instituit un sistem complex de control asupra membrilor săi printr-o implicare obligatorie și o ideologie totalitară, contopită cu autoritatea conducătorului său. Fascismul e o mișcare extrem de agresivă împotriva democrației, liberalismului și socialismului, aplicând controlul absolut al statului asupra vieții individului și menținând monopolul strict asupra forțelor armate și resurselor în stat.

Totalitarismul stalinist

Declarându-se succesorul lui V.I. Lenin, Iosif Stalin a adâncit și mai mult ruptura dintre practica statului bolșevic și teoria economică a lui Marx cu privire la revoluția mondială a clasei proletare. Stalin completează ruptura doctrinară a insurgenților conduși de Lenin printr-un amplu proiect de industrializare a unui stat eminamente agrar, Rusia, autorizând subsidiar o campanie masivă de lichidare a moștenirii vechiului regim capitalist și a chiaburilor prin impunerea unei dictaturi rigide a proletariatului, ca o condiție obligatorie a tranziției de la capitalism la socialism. Stalin anunță obiectivul construcției unei societăți fără clase, înlocuind piața liberă cu planificarea, ca echivalent al desființării exploatării omului de către om, justificând represiunea ca măsură temporară, dictată de încercuirea statului sovietic de forțele imperialiste. Partidul Comunist și organele de represiune sunt, din această perspectivă, organele ideale de a preveni infiltrarea influenței imperialiste în primul stat comunist din lume. Comunismul de tip sovietic s-a format astfel pe elogiul oferit „părinților fondatori" (Marx, Engels și Lenin), însușit însă la modul practic de autocrația lui Stalin, printr-un

cult al personalității, care reprezintă încoronarea sistemului[276]. Statul sovietic a apărut în Rusia printr-o lovitură de stat organizată de revoluționarii leniniști. Variabila comună între partidele socialiste și comuniste este referința emblematică la lupta de clasă formulată doctrinar de Karl Marx, care susținea că asuprirea clasei proletariatului se va încheia odată cu eliminarea proprietății private (naționalizarea) și instituirea unei dictaturi a proletariatului – condiție-cheie pentru apariția unei societăți fără clase. În numele statului sovietic, revoluționarii conduși de Lenin au comis crime înfiorătoare, în mod sistematic, inaugurând o practică, preluată ulterior de mai mulți dictatori ai secolului XX, de creare a lagărelor de concentrare pentru disidenții politici[277]. În teoria lui Marx, toate societățile vor ajunge la acest rezultat previzibil, pentru că lumea capitalistă este „în proces de descompunere", iar conflictele sociale în mod iminent vor întări clasa proletariatului. *Manifestul Comunist* scris de Karl Marx și Friedrich Engels, introdus în volumul III al volumului *Das Kapital*, reprezintă opera de referință pentru mobilizarea revoluționară a celor asupriți contra burgheziei mondiale, stabilind rolul și misiunea comuniștilor ca fiind elita responsabilă de traseul istoric pe care va păși clasa muncitoare pentru a-și atinge idealul.

Abia după moartea lui Stalin (1953) are loc dezghețul regimului stalinist și al organizării militare a statului. În anul 1956, la Congresul XX al PCUS, Hrușciov denunță „crimele stalinismului", atribuindu-le exclusiv personalității și metodelor de conducere ale lui Stalin, chemând la destalinizare, dar cu ocrotirea rolului monopolist al partidului și a bazelor sale socialiste. Are loc stoparea epurărilor politice în masă, unii dintre foștii deportați sunt lăsați să revină la vatră, dar fără compensarea suferințelor lor și retrocedarea proprietăților confiscate de regimul stalinist. Fără a schimba nimic esențial în demonstrația stalinistă, Congresul al XXII-lea al PCUS din 1961 adoptă un program nou în care afirmă că URSS a intrat în prima fază a trecerii de la socialism la comunism, iar pentru că „dictatura proletariatului nu mai este necesară din punct de vedere istoric, statul se transformă într-un stat al întregului popor". Congresul păstrează rolul de avangardă alocat pentru PCUS, până la victoria totală a comunismului și consolidarea socialismului pe plan global,[278] și accelerează, după 1965, proiectul de creare a poporului sovietic prin contopirea celorlalte națiuni, uniformizarea republicilor sovietice și intensificarea confruntării ideologice și militare cu lumea capitalistă. Ultimele rămășițe ale stalinismului sunt combătute și respinse oficial în perioada dezghețului legat de „perestroika" și „glasnost", lansate de Mihail Gorbaciov în anul 1985.

276 François Châtelet, Évelyne Pisier, *Concepțiile politice ale secolului XX*, Humanitas, București, 1994, pp. 255-259.

277 Stéphane Courtois et al., *Le livre noir du communisme: Crimes, terreurs, repression*, Paris: Robert Laffont, 1997, trans. Jonathan Murphy and Mark Kramer as *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.

278 Congresul XXII al PCUS.

6.2. EXPRESIILE MODERNE ALE EXTREMEI DREPTE EUROPENE

Brexitul (ieșirea Marii Britanii din componența Uniunii Europene) a întărit sentimentul unei adevărate resurgențe a extremei drepte în Europa în ultimii ani, acutizat și de victoriile electorale ale Partidului Libertății din Austria, câștigurile semnificative ale Frontului Popular în Franța, alături de popularitatea AfD (Alternative für Deutschland) și a Partidului Libertății în Olanda. Succesul de campanie a dreptei extreme se explică prin aderența publicului la două idei: precaritatea clasei muncitoare într-o economie afectată de recesiunea globală și efectele în lanț ale unor valuri de emigrație necontrolată. Pe lângă factorul economic și cultural care suscită interes electoral pentru cauza dreptei extreme, declinul accentuat al publicului în instituții și partidele politice clasice este, fără îndoială, cheia pentru a înțelege criza de identitate a ideologiilor cunoscute în contextul unei insecurități radiante, care alimentează pesimism public, anxietate și nemulțumiri de condiția socială deținută.

Figura nr. 3: Temele asociate cu principalele patru partide ale extremei drepte europene

Erodarea încrederii în partidele politice aflate la guvernare a făcut ca mulți alegători să se dezamăgească de viața politică și să participe în alegeri, ceea ce face ca partidele de extremă dreapta să funcționeze în calitate de paratrăsnet[279]. Daphne Halikiopoulou consideră că anume insecuritatea financiară a afectat cel mai mult clasa mijlocie din Europa în privința șomajului, a scăderilor salariale, dar și accesul la politici sociale, la pensie și servicii medicale, concluzionând că pe timp de criză „fiecare om care se consideră vulnerabil devine susținătorul unor măsuri radicale, altfel spus, un potențial aderent la partidele de extremă dreapta". Pentru a rămâne relevante, partidele extremei drepte au migrat la sfârșitul anilor '90 de la nucleul lor fascist

279 Hans-Georg Betz, *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*, p 41.

spre platforme doctrinale modernizate; astfel, multe dintre acestea au adoptat cursul spre politici economice etatiste centrate pe bunăstare, adoptând poziții moderate în privința democrației. În scurt timp, dreapta extremă a intrat într-o competiție directă cu partidele de stânga în privința politicilor economice, exploatând scindările de pe eșichierul de stânga și prezentându-se în calitate de „alternativă stabilă, adversară sistemului, în general, de orientare stângistă".

Criza economică a creat doar oportunități de explorat pentru aceste reorientări tactice. În Italia, Mișcarea 5 Stele a făcut campanii de răsunet contra Partidului Democrat, acuzat de corupție și eșecuri demonstrate, adoptând strategia de a ținti candidații tradițional de stânga, dezamăgiți de lipsa de consistență a partidelor recunoscute oficial. Înființată de un antreprenor în comunicare, Gianroberto Casaleggio, cunoscut prin platformele sale online de „democrație directă" și selectarea de candidați ai partidului online, Mișcarea 5 Stele (M5S) s-a lansat ca un partid protestatar, dar a crescut pe filonul neîncrederii în politicile tradiționale, la care s-au adăugat și cruciada sa contra corupției, reducerea salariilor imoral de mari, protejarea mediului ambiant, solicitarea revenirii Italiei la liră și măsuri concrete în favoarea întreprinderilor mici și mijlocii. Deși mulți compară M5S cu Syriza din Grecia sau Podemos din Spania, grupul italian nu este de stânga sau contraausterității, ci de dreapta, camuflat în slogane de stânga, iar acest lucru se observă cel mai bine în pozițiile acestuia în ceea ce privește emigrația, interzicerea vizelor umanitare pentru solicitanții de azil, respingerea categorică a susținerii pentru sindicatele gay, în ciuda faptului că cca 80% dintre membrii săi ar fi acordat, în 2014, sprijinul lor pentru acest proiect de lege din Parlamentul Italiei[280].

Frica de alteritate, altfel spus, spaima pe care o cultivă partidele de extremă dreapta față de „eroziunea culturii Occidentului, sub presiunea crizei de refugiați sirieni, este sinonimă cu xenofobia", pe care partidele de extremă dreapta o capitalizează permanent. Astfel, Marine Le Pen, Frontul Național Francez, se declară contra unei Franțe multiculturale, împotriva extinderii UE și pentru ieșirea neîntârziată a Franței din Zona Schengen și NATO, continuând linia trasată de Le Pen în ceea ce privește negarea Holocaustului[281]. Într-o analiză textuală făcută de Cécile Alduy, profesor la Stanford, aceasta observă că Marine Le Pen vorbește mai mult despre patriotismul social, mai puțin despre diferențele dintre rase, adoptând formule care să se potrivească preferințelor electorale în Franța[282]. Urmând exemplul Frontului Național, și Partidul Libertății se declară campion al valorilor liberale în apărarea minorităților, gay și femei, împotriva homofobiei și misoginismului islamist, deși, susține Cécile Alduy, acesta rămâne generic un partid

280 The Local, *What you need to know about Italy's Five Star Movement* https://www.thelocal.it/20160606/what-you-need-to-know-about-italys-five-star-movement

281 Max Boot, *La France and the rise of the French Extremism*. April 13, 2017. Link: https://www.commentarymagazine.com/max-boot/le-pen-rise-french-extremism/

282 Stanford News, April, 2015, Link: https://news.stanford.edu/2015/04/16/extremism-france-alduy-041615/

tipic xenofob, de extremă dreapta, antimigrație și anti-Europa. În acest sens, candidatul Partidului Libertății din Austria, Norbert Hofer, care îl înlocuiește, din 2019, pe Heinz Christian Strache, fondatorul partidului, a definit chestiunea restricționării imigrației ca măsură de prevenire a „islamizării" statului său, crescând rapid în sondaje ca urmare a opoziției sale contra politicii „ușilor deschise pentru imigrație".

Și Viktor Orban, liderul FIDESZ, a adoptat o retorică dură contra migranților și refugiaților tolerați de Uniunea Europeană, iar criza refugiaților a sporit ca pe drojdie electoratul dreptei extreme, ca urmare a fricilor legate de securitatea națională și potențialul unor noi atacuri teroriste. CDU și liderul său, Angela Merkel, au devenit ținte favorite pentru AfD și grupurile afiliate acesteia, iar efectele politicilor de emigrație au generat numeroase acțiuni de nesupunere civilă, proteste contra refugiaților și chiar violențe organizate atât în Germania, cât și în Grecia, Italia, Olanda. Multe dintre partidele care au exploatat reacția maselor contra refugiaților au profitat de existența unor dispoziții numite „autoritar-muncitorești", legate de intoleranța față de minorități, concomitent cu demobilizarea alegătorilor de stânga-dreapta, declinul sindicatelor în organizarea clasei muncitoare[283]. Situația partidelor de extremă dreapta a generat multe discuții în mediul academic, media și public, mai ales datorită referinței justificate la atrocitățile comise de grupuri extremiste. Acestora li se spune în multe feluri: partide radicale de dreapta, extremiste, partide nostalgic-fasciste, neopopuliste, radical-populiste de dreapta, dreapta extremă neopostindustrială și noua dreaptă radicală, sugerând prin aceste etichete o largă diversitate de curente, influențe și caracteristici[284].

Putem atesta și astăzi o largă gamă de grupuri asociate dreptei extreme: de la partide populiste naționaliste, la partide regionale, de orientare autoritară, care includ zeci de grupuri de acțiune militantă (skinheads, gărzi ale poporului, miliții locale de autoapărare), tineri influențați de teoriile unor superiorități etnice sau religioase, pregătiți să adere la diverse cauze extremiste. Cele mai importante rezultate ale extremei de dreapta sunt legate de creșterea Frontului Național în Franța, participarea Alianței Naționale a lui Berlusconi la formarea guvernului italian, succesele electorale ale Partidului Libertății în Austria, Partidul Național Slovac la guvernare, Partidul Poporului în Elveția și formarea blocului Vlaams în Belgia. Ce factori explică acest

283 Thomas Greven, *The Rise of Right-wing Populism in Europe and the United States. A Comparative Perspective*, FES, May, 2016.

284 Pentru o lectură mai amănunțită asupra acestor curente, propunem o listă de lucrări: Luciano Cheles, Ronnie Ferguson & Michalina Vaughan (eds) *Neo-Fascism in Europe*, (New York: Longman, 1991); Roger Griffin, *The Nature of Fascism*, (London: Routledge, 1993); Hans-Georg Betz & Stțefan Immerfall (eds) *The Politics of the Right; Neo-Populist Parties and Movements in EstablishedDemocracies*, (London: Macmillan Press, 1998); L. Helms, *Right-Wing Populist Parties in Austria and Switzerland*, West European Politics 20 (2) pp. 37-52; Hans-Georg Betz, *Radical Right Wing Populism in Western Europe*, (New York: St Martin's Press 1994); See Michael Minkenberg, *The New Right in France and Germany* in *The Revival of Right-Wing Extremism in the Nineties*, edited by Peter H. Merkl and Leonard Weinberg (London: Frank Cass, 1997); Piero Ignazi, *The Extreme Right in Europe: A Survey*, in *The Revival of Right-Wing Extremism in the Nineties*, ibid, pp. 47-64.

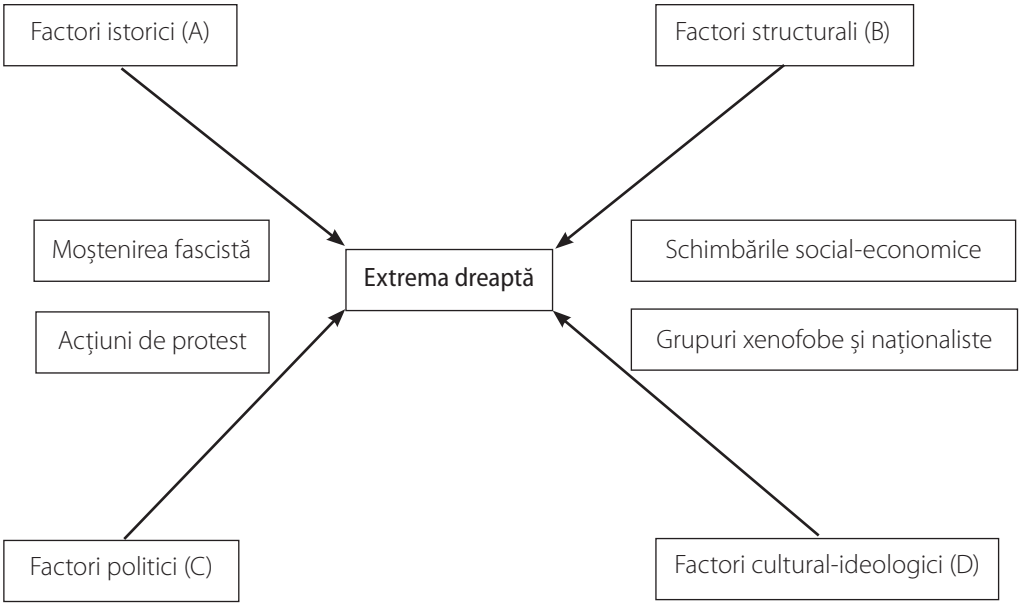
reviriment electoral al partidelor de extremă dreapta? În ce măsură sunt aceste partide legate de precursorii ideologiilor pe care liderii lor le aclamează și, parțial, le urmează? Doar o mică parte din aceste partide se asociază însă direct fascismului ca ideologie, relevă cercetarea academică, în timp ce marea lor majoritate a apărut ca efect al schimbărilor postindustriale, ca acțiune de protest sau ca reacție xenofobă la mișcările spontane de populație (valurile de refugiați din Orientul Mijlociu, din fostele colonii sau emigrația social-economică a est-europenilor)[285]. Emigranții sunt, de obicei, ținta atacurilor xenofobe ale mișcărilor de extremă dreapta europene.

Ideile fasciste sunt încă atractive pentru aceste grupuri, asigurând o anumită continuitate discursului și violenței în spațiul public. Roger Griffin constată că fascismul ca ideologie politică încă este capabil să replice ideile sale spre grupuri și mișcări clandestine, ca un element al culturii politice moderne. El spune că „fascismul ideologic nu a murit odată cu Hitler și Mussolini; numeroase cercuri de nostalgici și fasciști mimetici au supraviețuit după 1945 și s-au respecializat în grupuri protestatare care au atacat consumerismul, pluralismul și hedonismul culturii de masă, experimentând în diverse țări europene formule mai vechi legate de proiectul renașterii naționale ori de curățare a națiunii de „elemente impure". Impactul unor recesiuni social-economice și inegalitățile în creștere sunt o sursă mult mai sigură de orientare spre soluțiile oferite de extrema dreaptă. De regulă, șomajul, pierderea locurilor de muncă în folosul unor valuri de migranți recenți, inflația și decăderea unor industrii tradiționale, creșterea costurilor pentru servicii au cauzat frustrări și motive de aderență pentru acțiuni de protest stradal nu doar în statele dezvoltate, ca Germania, Italia, Spania și Franța, dar și într-o serie de state central-europene. Nu există o corelație puternică între rata șomajului și atractivitatea partidelor de dreapta extremă. Deși Austria are o rată redusă de șomaj, un partid de extremă dreapta, Partidul Libertății (*Freiheitliche Partei Österreichs*, **FPÖ)** a obținut 26% mandate în Parlamentul federal (16% în alegerile anticipate din 2019). Temele centrale ale FPÖ au fost cu siguranță noneconomice. Exploatând frustrările alegătorilor legate de scandalurile care au implicat în ultimele două decenii partidele aflate la guvernare, SPO și OVP, FPÖ a obținut recunoaștere datorită personalității unui lider charismatic ca Haider, care s-a angajat să blocheze politicile permisive emigrației și să reducă fenomenul „islamizării" orașelor austriece. FPÖ a desfășurat campanii bine organizate cu sloganul „Austria, în primul rând!" și acțiuni de protejare a identității culturale (*Heimat*) și stopare a imigrației, ca măsură de salvgardare a modelului cultural nativ. Nici în Elveția motivele economice nu sunt principial importante pentru partidele de extremă dreapta. În 1999, Partidul Popular Elvețian (*Schweizerische Volkspartei*, SVP) a obținut 22,6% la alegerile pentru Adunarea Federală Elvețiană (53 deputați în Consiliul Național și 6 deputați în Consiliul statelor).

285 Stein Ugelvik Larsen, *Overcoming the Past when Shaping the Future*, in *Modern Europe After Fascism 1943-1980s* edited by Stein Ugelvik Larsen, Social Science Monographs, Boulder, New York: Columbia University, 1998, pp. 1777-1844.

Principalele teme ale SVP țin de opoziția dură față de politicile legate de imigrație și euroscepticismul tradițional, specific alegătorilor elvețieni[286]. Constatăm o cauzalitate inversă între nivelul de șomaj și partidele de dreapta. În Belgia, deși regiunea valonă este caracterizată printr-o rată de șomaj mai mare decât în alte regiuni ale Belgiei, iar industriile tradiționale sunt în declin, partidele de extremă dreapta au apărut mai ales în regiunea flamandă[287]. Partidele de extremă dreapta nu au obținut victorii electorale nici în alte state cu economii modeste, ca Portugalia, Spania și Grecia. Mai mulți autori[288] consideră că atracția partidelor de extremă dreapta se explică mai curând prin teama de pierdere a beneficiilor sociale existente, prin politicile de imigrație și multiculturalism. De altfel, bunăstarea societăților postindustriale atrage un număr important de emigranți economici din cele mai diverse regiuni ale lumii, inclusiv din fostele colonii europene, ridicând prin simpla lor prezență o serie de controverse delicate și sensibile în aceste țări. Într-un fel, emigranții au devenit motivul central al frustrărilor populației cu venituri reduse. Nemulțumirile cetățenilor față de șomaj, infecții, declinul urban și demografia redusă au fost conectate pe o agendă asumată imediat de partidele de extremă dreapta.

Figura nr. 4: Elemente definitorii pentru extrema dreaptă contemporană din Europa

286 Mazzoleni, Oskar *The Swiss People's Party and the Foreign and Security Policy Since the 1990s*, *Europe for the Europeans: The Foreign and Security Policy of the Populist Radical Right*, Ashgate, 2007, p. 223.

287 Patrick Hossay *Our people first! Understanding the Resonance of the Vlaams Blok's Xenophobic Programme* in *Social Identities*, Volume 2, Number 3, 1996, pp. 343-364.

288 Stefan Immerfall, *The Neo-populist agenda* in *The Politics of the New Right*, op. cit, p. 250.

Revenirea pe scena politică europeană a extremei drepte se explică și printr-o slăbire a politicilor de reprezentare democratică. În mare parte, această slăbire derivă din scandalurile permanente, abuzurile și clientelismul asociat cu anumite partide și grupuri de politicieni aflați la putere, inclusiv în ceea ce privește finanțarea unor partide. Sondajele atestă slăbirea încrederii cetățenilor în politică, constatând că unii politicieni sunt prea absorbiți de câștigurile lor imediate pe plan electoral, pierzând legătura cu agenda alegătorilor, iar lipsa de integritate își lasă o amprentă grea asupra profilului lor moral.

Politicieni faimoși au nimerit în ample investigații de presă, fiind acuzați de abuzuri, cum este cazul foștilor președinți: François Mitterrand, Willy Claes, Felipe González, Édith Cresson, Helmut Kohl și Silvio Berlusconi, iar cazurile noi de corupție erodează instituțiile democrației. Aceste fapte au întărit puterea de atracție a unor partide antisistem (anti-establishment), populiste și, adeseori, xenofobe. Resentimentul public ridicat față de corupția partidelor din Austria a adus, la alegerile din 1986, un număr record de alegători indecișși, care au votat pentru Partidul Libertății, un partid cu vederi extremiste de dreapta, care a devenit mai puternic decât toate partidele aflate la guvernare (SPO-OVP), după 1966. Și Marine Le Pen, președintele FNF s-a poziționat ca partid de dreapta, social-conservator, care pledează în favoarea protecționismului economic, toleranța zero față de încălcarea ordinii de drept și opoziția categorică față de imigrație. Atunci când a promis să stopeze imigrația, Le Pen a câștigat cele mai multe voturi, iar după ce președintele SUA, Donald Trump, a anunțat ca deviză de acțiune, „America, înainte de toate!", susținerea electorală a Frontului (FNF) a crescut exponențial[289], convingându-și aderenții că ar putea restabili supremația globală a Franței, iar primul pas în această direcție ar fi ieșirea din componența UE, restabilind puterile statului slăbit de experimentele integrării europene din ultimii 30 de ani. Succesul Partidului Italian Liga Norte s-a datorat nemulțumirilor publicului legate de scandalurile repetate de corupție, conexiunile directe cu grupurile mafiei, dar și proasta guvernare a afacerilor economice și financiare ale Italiei, decalajele tot mai pronunțate între Nord și Sud, Sudul reprezentând provinciile cele mai vulnerabile sub aspect economic. În Franța, Frontul Național lansat de Le Pen a lansat o adevărată cruciadă de presă împotriva corupției politice, prezentându-se drept „primul partid cu adevărat francez", care poate repara economia franceză, restituind puterea furată de elitele corupte. Antreprenori politici ai extremei drepte, Haider, Bosis sau Le Pen, au reușit să se promoveze ca alternative iliberale (antiliberale), etichetate ca fiind „antisistem", exploatând disprețul public față de politicienii implicați în scandaluri de corupție și folosindu-se de cele mai noi și moderne tehnici de marketing politic (comunicare) pentru a-și difuza revendicările și soluțiile spre publicul dezamăgit.

289 Marine Le Pen: Impossible made possible by Trump win By Melissa Bell, Saskya Vandoorne and Bryony Jones, CNN
https://edition.cnn.com/2016/11/15/politics/marine-le-pen-interview-donald-trump/

Un partid „antisistem" este definit de G. Sartori ca unul ce își propune să submineze legitimitatea regimurilor democratice și sistemul existent de credințe prin activități de contestare directă a valorilor de bază pe care se susține ordinea publică în cadrul căreia se găsește. În Italia, MSI (Movimiento Sociale Italiano) este unul dintre puținele partide postbelice de pe eșichierul dreptei extreme, care a obținut reprezentare în Parlamentul Italiei, iar ulterior, și în Parlamentul European, în ciuda legăturilor sale deschise cu grupuri neofasciste și antieuropene. Un aliat al MSI, Partidul Național Democrat a avut o creștere puternică în anii 1960, eșuând ulterior să treacă pragul electoral, ceea ce a dus la diviziunea sa în zeci de grupuri mai mici și dispariția sa. Profitând de scăderea încrederii în partidele clasice, dreapta extremă a revenit pe scena europeană ca o forță redutabilă contra corupției și clientelismului, contestând și sistemul relațiilor internaționale de după război: toleranța față de comunitățile naționale, solidaritatea, încrederea în actul justiției. Ideologic vorbind, toate partidele de extremă dreapta împărtășesc anumite idei-cheie, care pot fi numite drept ultranaționaliste, xenofobe, ofensatoare împotriva imigranților și străinilor în general. Totuși, remarcăm faptul că aceste partide nu-și propun să preia puterea pe cale revoluționară, prin mijloace violente, ci prin alegeri clasice. Astfel, paradoxul acestor partide de extremă dreapta este că ele adoptă o parte dintre regulile sistemului liberal-democrat pentru ca, imediat după câștigarea alegerilor, să-și schimbe radical opinia despre condițiile de menținere a puterii și respingere a pluralismului. La acest capitol, partidele de extremă dreapta au învățat cu siguranță lecția din experimentul bolșevic de exploatare maximă a revoluției din februarie pentru a-și devora ulterior partenerii burghezi de guvernare (eserii).

Extrema dreaptă nu-și ascunde ostilitatea față de emigranți și refugiați, pe care-i învinuiește de problemele cu care se confruntă națiunea titulară a statului de referință: creșterea șomajului, rata de criminalitate și alte tipuri de amenințări la adresa valorilor tradiționale (familia, limba vorbită, cultura). Atunci când anumite grupuri de „skinheads" îi atacă direct pe imigranți în stradă sau în locurile de trai, populiștii de extremă dreapta justifică maltratarea lor, acuzându-i de colapsul sistemului național de protecție socială. Extrema dreaptă nu are cum să nu fie xenofobă, rasistă și antisemită, exploatând sentimente marginale ale unor populații speriate de alteritate. Aceleași partide resping vehement pluralismul cultural (multiculturalismul) și toleranța ridicată la nivel de politică în raport cu minoritățile naționale, adoptând o poziție exclusivă și reducționistă asupra deținerii cetățeniei statului-gazdă, pe fundalul unui discurs. Un alt subiect preferat al acestor partide a ținut de promovarea unei căi alternative „între capitalismul liberal și socialism", respingerea sistemului de reprezentare democratică, anticomunismul intransigent, susținând intervenția agresivă a guvernului în sfera socială, cererea unei „mâini forte" și critica imperialismului în afacerile internaționale[290]. Clasa politică formal la putere este, de regulă,

290 Leonard Weinberg, *Conlusions* in *The Revival of Right-Wing Extremism in the Nineties*, op. cit., p. 279.

inamicul central al extremei drepte. Deși susțin economia de piață și sistemul capitalist, totuși, acestea promovează politici de naționalism economic, opuse corporațiilor transnaționale, speculanților bursieri și birocrației UE. Extrema dreaptă de obicei propăvăduiește o formă de tradiționalism, care reține unitatea familiei, respingerea LGBT și a avorturilor, dar există și poziții diferite de la țară la țară: Vlaams Bloc este mai conservator, iar Partidul Libertății din Austria se poziționează pe centru-dreapta. Ennser-Jedenastik atribuie succesul politic al acestui partid mai multor factori: perspicacitatea asumării unei platforme antiimigrație într-o criză gravă legată de refugiați, menținerea unei poziții centriste pe probleme sociale și avantajul politic de a fi în opoziție, ceea ce a întărit atragerea de voturi pentru un partid recent creat.

6.3. EXPRESIILE MODERNE ALE EXTREMEI STÂNGI

Partidele de extremă stânga au suferit un adevărat șoc după disoluția URSS în 1991, pierzând o parte importantă din temele lor tradiționale și audiență, dar și din discursul clasic din perioada Războiului Rece, păstrându-și, totuși, osatura ideologică legată de stigmatizarea regimului global al capitalismului, cererea unor schimbări radicale prin confiscarea proprietății private și naționalizarea industriilor, respingând orice compromis urmărit de partidele social-democrate, care își propun îmbunătățiri la sistemul existent. De fapt, această abordare fără compromis, antiglobalistă, atrage partidelor de extremă stânga eticheta de „ideologic radicale", chiar dacă unele dintre aceste grupuri acceptă anumite elemente ale democrației liberale, cum ar fi alegerile, autoritățile locale, prin care pot ajuta unor grupuri vulnerabile, excluse sau marginalizate (imigranți, șomeri, minorități), să obțină reprezentare politică.

Partidele de extremă stânga se delimitează categoric de orice asocieri sau legături cu „capitalismul neoliberal globalist" (privatizări, liberalizări, marketing agresiv) și preferă, de regulă, mișcările de protest, folosind referința la economia de piață mai degrabă ca o insultă. Unele dintre aceste grupuri ale extremei stângi încă se asociază modelului „revoluționar", de inspirație leninistă, trotkistă ori maoistă, iar numitorul comun care le unește cu alte partide de stânga clasice (social-democrate) ține de „lupta necontenită contra inegalităților economice", organizată în condițiile unui regim anticapitalist, ținând sub tăcere secretul atingerii socialismului[291]. Mai ales în ultimele două decenii, partidele de extremă stânga par să-și fi găsit noi adversari, în persoana organizațiilor internaționale sau a Uniunii Europene, atacându-le de pe poziții ecologist-socialiste, feminist-socialiste sau de pe filonul populist. Se observă schimbări și pe plan tactic. Astfel, în locul unor lideri rigizi, de genul lui George Marchais sau Álvaro Cunhal, la cârma partidelor extremei stângi ajung lideri charis-

291 Luke March, *Contemporary Far Left Parties*, in *Europe From Marxism to the Mainstream?* FES, link: https://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/05818.pdf

matici, excelenți mânuitori ai *social media*, cum ar fi: Gregor Gysi (Deutsche Linke), Frederico Louca (BE) sau Gudrun Schyman (Stânga Suedeză). Subiectele de care partidele de extremă stânga se ocupă au suferit și acestea importante evoluții: de la fixația revoluționară, acestea au migrat spre limitarea orelor de muncă (35 de ore pe săptămână), restricționarea privatizărilor, decriminalizarea drogurilor și extinderea democrației politice pe plan local.

În politica internațională, partidele extremei stângi aprobă controlul strict asupra comerțului internațional, susținerea taxei Tobin[292] pentru tranzacțiile financiare internaționale, dezarmarea nucleară și demilitarizarea, opoziția față de NATO, întărirea rolului unor organizații „neutre", ca OSCE și ONU, dar și lichidarea FMI, Banca Mondială, care nu ar contribui, în opinia lor, la o dezvoltare sustenabilă, culminând cu lichidarea unor reglementări excesive în plan economic. Sub conducerea unei noi generații de lideri, partidele stângii extreme se regăsesc tot mai mult în mișcarea „justiției globale", care transcende politica instituționalizată și partidele, cu excepția partidelor clasice comuniste, care tind să păstreze sectarismul și ideile dogmatice ale curentului din care fac parte (leniniste, marxiste, maoiste). Putem observa totuși că foștii comuniști din Europa de Est par mai puțin dispuși să preia pe agendele lor apărarea drepturilor pentru lesbiene și gay, decriminalizarea drogurilor și opoziția la utilizarea energiei nuclear. La fel și atitudinea față de Uniunea Europeană scindează extrema stângă – „Europa socială", pliată pe drepturile femeilor, a sindicatelor și subiectelor ecologiste, opunându-se „Europei politice" (mai multă federalizare), deopotrivă opunându-se „Europei militare" (politica comună de apărare și securitate). Toate fără excepție partide din familia extremei stângi au blamat tradițional tratatele UE, i.e. Tratatul Constituțional și Tratatul de la Lisabona[293], pe motiv că ar promova politici neoliberale, ar dicta un curs de federalizare politică. Deși nu se opun categoric integrării europene, aceste partide denunță cu regularitate caracterul elitist al construcției UE, ilustrând cât de scindate rămân aceste partide de extremă stânga în privința unor proiecte politice de viitor pentru Europa.

---

292 În 1972, James Tobin a propus în cadrul unei conferințe la Universitatea Princeton adoptarea unei taxe pentru orice fel de tranzacții care implică volatilitatea legată de rata de schimb, pentru că, în opinia sa „schimburile valutare transmit dezechilibrele piețelor internațional-financiare, iar guvernele naționale nu sunt capabile să reacționeze la fluxurile masive de fonduri și capital generat de aceste schimburi, fără a sacrifica obiectivele politicilor legate de șomaj, inflație și venituri. Mai târziu, Tobin a mărturisit că propunerea sa a fost interpretată eronat, fiind preluată abuziv de mișcările antiglobaliste de extremă stânga. James Tobin: *The antiglobalisation movement has highjacked my name*. Jubilee Research, a successor to Jubilee 2000 UK. 3 September 2001. Retrieved 11 February 2010.

293 Tratatul UE de la Lisabona, din octombrie 2009, asigură implementarea Cartei Drepturilor Fundamentale, care include drepturile civile, politice, economice și sociale. Acestea devin obligații legale ale tuturor instituțiilor și statelor membre ale UE, aplicându-le pe șase categorii centrale: demnitate, libertate, egalitate, solidaritate, cetățenie și justiție, construind în acest fel nucleul legal dur al drepturilor și valorilor fundamentale ale Uniunii Europene.

Tabelul nr. 2: Cele mai importante grupuri ale extremei stângi în Europa

	Stânga radicală	**Stânga extremă**
Comuniști reformatori	Partidul Comunist al Boemiei și Moraviei (KSCM), Partidul Comuniștilor Refondaționiști (PRC), Partidul Comuniștilor Italieni (PdCI), Partidul Comunist Spaniol (PCE), Partidul Progresiv al Poporului Muncitor din Cipru (AKEL), Partidul Comunist Francez (PCF)	
Comuniști conservatori		Partidul Comunist Grec (KKE), Partidul Comunist din Slovacia (KSS), Partidul Comunist Portughez (PCP), Partidul Socialist Leton (LSP)
Socialiști democrați	Alianța Stângii din Finlanda (VAS), Partidul Stângii din Suedia (V), Partidul Socialist al Poporului din Danemarca (SF), Mișcarea Stângii-Verzi Islanda (VG), Blocul Stângii din Portugalia (BE), Coaliția Stângii, Mișcărilor și Ecologiei din Grecia (Synaspismos)	Alianța Roșie-Verde din Danemarca (EL)
Socialiști populiști	Partidul Socialist din Netherlanda (SP), Partidul Socialist Scoțian (SSP), Stânga (Germania), Sinn Fein (Irlanda)	Partidul Nou Anticapitalist din Franța (FPA)
Populiști sociali	Asociația Muncitorilor Slovaci (ZRS)	

Sursa: Luke March, *Contemporary Far Left Parties in Europe From: Marxism to the Mainstream?* FES, November 2008

Conform tipologiei sugerate de Luke March[294], cele mai relevante curente ale extremei stângi sunt:

Comuniștii. Grupurile dogmatice de comuniști care se asociază școlii marxist-leniniste se declară apologeții convinși ai moștenirii statului sovietic, își menținpe grupurile pe baza unor elemente de organizare tipic leninist-revoluționare (centralism democratic), tratând lumea prin prisma ordinii bipolare din timpul Războiului Rece, în care puterile imperialiste luptă contra ideilor revoluționare. Deși au renunțat la unele elemente de doctrină leninistă în Italia, Franța și Cehia, aceste partide continuă să blameze economia de piață și regimul capitalist pentru mizeria clasei muncitoare, aliniindu-se în anumite cazuri cu alte grupuri de stânga (feminiști, ecologiști, primordialiști). Comuniștii francezi au încetat să mai vorbească despre revoluție, dar se referă exclusiv la corectarea erorilor capitaliste. O parte dintre partidele comuniste

294 Luke March, *Contemporary Far Left Parties in Europe From Marxism to the Mainstream?* FES, International Policy Analysis, November 2008.

au renunțat la eticheta comunistă, cum au făcut-o, de exemplu, Partidul Stângii Suedeze (PSS), sau foștii comuniști italieni (PCI), care s-au transformat în Partidul Democratic. Cele mai multe dintre partidele comuniste din țările fostului bloc socialist au decis să adopte un curs naționalist, cum au făcut-o Partidul Socialist Sârb, Partidul Socialist Bulgar, dar și PSD în România, adoptând eticheta social-democrației, ca o husă sub care au coabitat grupuri și mișcări adeseori contradictorii.

Socialiștii. Reprezentanții acestor partide se declară în opoziție față de comunismul totalitar și social-democrația de inspirație neoliberală, avansând forme mai suple de socialism nemarxist, care susțin participarea locală și democrația esențială, sprijinirea unor stiluri alternative de viață și rolul minorităților etnice în promovarea diversității. Liderii acestui grup se găsesc în arealul scandinav (Norvegia, Islanda, Suedia, Danemarca și Finlanda), formând așa-zisul grup al Stângii Verzi Nordice, o combinație de ecosocialism, critică ecologistă asupra expansiunii capitalismului și gospodărire rațională a resurselor naturale. În Olanda, fostul Partid Comunist a decis după 1989 să renunțe în general la eticheta de „comunist", intitulându-se GroenLinks (Stânga Verde), în timp ce altele au format așa-zisele partide largi de stânga, găsindu-și vocația în a găzdui adevărate coaliții permanente de grupuri și tendințe dintre cele mai radicale, cum este cazul Partidul Comunist Italian Refăcut (PCIR), sau Partidului Socialist Scoțian, Alianța Roșie-Verde Daneză ori Blocul Portughez de Stânga.

Socialiștii populiști. Și acest grup menține un nucleu ideologic de inspirație socialistă, conectat unui discurs virulent antielitist, care amestecă mai multe influențe ideologice asociate mai degrabă identității decât diferențelor de clasă socială, în particular legate de: regionalism, naționalism. Pierderea URSS în calitate de finanțator extern a lovit serios fostele partide ale Europei Occidentale, lăsându-le în schimb „stigma" unor partide-satelit. Anume frustrarea de a fi rămas fără o sursă de inspirație și busolă ideologică a împins o bună parte din partidele comuniste să adopte, după 1989, modelul unui **socialism național autentic**[295], încercând astfel să compenseze eșecul proiectului sovietic cu o nouă formă de legitimizare – naționalismul local. Adoptarea unui profil social-democratic a însemnat în multe cazuri desființarea partidelor incapabile să reziste în noile condiții de pluralism politic, iar în alte cazuri, aceleași partide au pierdut competiția în fața unor grupuri autenticnaționaliste. Lipsa de consens poate fi ușor ilustrată de pozițiile lor divergente asupra UE: în timp ce KKE (Grecia), PCP (Portugalia) și V (Suedia) se opun categoric extinderii UE, altele sunt pentru extindere – VAS (Finlanda), SF (Danemarka), AKEL (Cipru) și Synapismos (Grecia), și altele, care ar dori detașarea țărilor lor de UE – SV (Norvegia), VG (Islanda). Eurosceptică prin vocație, extrema stângă s-a întărit în 2000, prin crearea

295 Alison Mahr and John D. Nagle, *Resurrection of the Successor Parties and Democratization in East-Central Europe*, Communist and Post-Communist Studies 28 (4) (1995), 393-410.

Stângii Europene Anticapitaliste (EACL) în rol de coordonator al unor mișcări sociale de inspirație trotkistă, continuând să dezvolte Forumul Noii Stângi Europene (NELF), ca instrument de coalizare a grupurilor regionale de stânga, inclusiv cu ajutorul Stângii Verzi Nordice (GUE/NGL).

Partidele comuniste. Acestea își trag originile din socialismul utopic sau curentele marxist-militante ale sec. XIX și, la fel ca social-democrații, se găsesc în declin, evoluțiile tehnologice le-a redus cu mult spațiul de manevră și auditoriul clasic, iar căderea regimului sovietic și eșecurile repetate au amplificat impasul. În Franța, deși comuniștii mai au un partid, aceștia cu greu se mai pot strecura cu 5-6%, iar comuniștii italieni au trecut la revizuiri doctrinale masive pentru a rezista provocărilor. Cu toate acestea, mișcările stângii extreme continuă să fie atractive pentru grupurile conectate la cercuri politice marxiste, maoiste, foști activiști de partid și lideri de sindicate, mișcări ecologiste sau grupuri feministe, cum este cazul foștilor lideri ai Partidului Socialist Olandez și Partidului Suedez de Stânga (Jan Marijnissen și Gudrun Schyman), care au făcut în tinerețea lor parte din anumite cercuri de orientare maoistă. Profund localiste, partidele de extremă stânga rețin poziții dominante în medii universitare europene: la Bologna (Italia), Setúbal (Portugalia), în orașele Creuze și Corrèze (Franța), și în Germania de Est, ca urmare a unui paternalism accentuat de stânga sau a unei „predispoziții culturale pentru valorile socialiste”[296].

Electoratul de nișă al stângii extreme se găsește în mediile muncitorești, din care comuniștii rețin segmentele vârstnice și mai puțin educate, iar extrema stângă necomunistă recrutează alegători dintre studenți, tineri cu idei ecologiste, persoane educate și sindicaliști. Mulți dintre cei care înclină spre aceste partide sunt votanți nemulțumiți de partidele moderate de stânga ori de lipsa unor grupuri, capabile să reprezinte mișcări radicale de protest pentru cauze de interes larg. De regulă, extrema stângă este bine conectată la diverse mișcări tematice (pro-pace, pro-mediu), ONG-uri. Astfel, liderul Partidului Comunist din Marea Britanie a condus o campanie pentru dezarmare nucleară. Mulți lideri asociați partidelor de extremă stânga sunt direct afiliați la protestele anti-G8, fac campanii contra războiului din Golful Persic, ori participă activ la diverse forumuri dedicate luptei contra sărăciei, inegalităților, discriminării (Forumul Social European). Dincolo de anumite succese și vizibilitate, stânga extremă rămâne însă destul de divizată și volatilă. Cele mai multe dintre grupurile acestui segment nu se identifică drept „de stânga”, ci mai degrabă „anarhiste”, iar în absența unei coordonări ideologice, multe dintre ele tind să evite acțiunile directe ori implicite de insurecție, preferând să se adapteze regulilor.

296 Dan Hough, Michael Koß and Jonathan Olsen, *The Left Party in Contemporary German Politics*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.

6.4. IDEOLOGIA ȘI PARTIDELE POLITICE: O RELAȚIE (PUR) SIMBIOTICĂ

Realizând cât de complexe sunt curentele politice și ideologiile analizate în acest studiu, am încercat să semnalăm conexiunile și coliziunile existente între aceste idei și valori politice, fără a pierde din vedere existența zonelor „tari", imutabile, fără de care orice ideologie riscă să-și piardă identitatea. Am încercat să schițăm astfel un context viu al simbiozelor dintre ideologiile clasice și cele noi într-o eră în care se vorbește mult despre „postideologie" și „postdoctrină" sau chiar „postadevăr", în ipoteza că ideologiile și doctrinele nu mai contează atât de mult. Și în ciuda acestei atmosfere negaționiste, oamenii continuă să se asocieze politic, urmându-și convingerile, chemările, dar și instinctele politice. Stânga nu a devenit mai puțin determinată să profețească egalitarismul, în aceeași măsură în care mișcările conservatoare nu au renunțat la tradiție. Nu am putea omite din acest tablou nici faptul că partidele politice, grupurile și mișcările care pun în acțiune ideile politice și ideologiile din spatele lor, ca vehicule ale reprezentărilor noastre despre lume, continuă să se inspire din ideologiile clasice și derivatele lor, care încă mai sunt transpuse acțiunii politice, într-o diversitate uriașă de forme. Rolul lor, al partidelor, s-a schimbat semnificativ în ultimii 200 de ani; astfel, dacă funcțiile lor erau destul de limitate, fiind reduse la rolul de mobilizare a cetățenilor la viața publică în cadrul unor societăți capitaliste, în care rolul statului era încă destul de limitat, astăzi, funcțiile partidelor sunt mult mai largi, mai complexe și mai puțin clare pentru cetățeni, în societăți în care statul este aproape pretutindeni, ubicuu și, adeseori, contrar voinței cetățenilor. Așteptările adresate partidelor sunt, din această perspectivă, mult mai largi decât și-ar fi imaginat cineva cu două secole în urmă.

David Apter sugerează că partidele ar trebui să exercite trei funcții centrale: (a) controlul asupra executivului, (b) reprezentarea intereselor și (c) intermedierea între guvernanți și guvernați (poporul), fiind completat de Neil McDonald, care atribuie partidelor politice cinci funcții: asigurarea periodică a guvernării, intermedierea interesului public cu cel al administrației executive, reprezentarea opiniei publice, selectarea candidaților pentru funcții executive, în condițiile unui sistem pluralist. Multipartidismul funcționează prin interacțiunile dintre partidele care participă la viața politică și formează majorități suficiente pentru a adopta legi și instala guverne. Stabilitatea acestor sisteme depinde de modul în care partidele politice pot forma coaliții, impunând linii politice coerente; dar tot ele pot genera instabilitate, când între partidele membre ale unei coaliții guvernamentale se produc neînțelegeri de natură ideologică sau de altă natură, ori atunci când rivalitățile partizane sau contradicțiile inerente produc blocaje inerente în exercitarea puterii, iar în acest sens, ne dăm seama cât de importante sunt trăsăturile partidelor politice, în calitate de vehicule naturale ale ideilor politice și intereselor populației.

Secolul XX a fost dominat de teoriile lui Duverger, Kirchheimer, Neumann, Sartori, care au căutat să surprindă elementele-cheie ale organizării și mobilizării politice fie prin **criterii funcționaliste**, care separă partidele pe baza modului lor de organizare și a scopurilor pe care acestea își propun să le atingă și **criterii organizatorice**: cele care dețin infrastructuri sofisticate și rețele teritoriale. Maurice Duverger a propus pe vremea lui o distincție clară între „partidele de cadre" și „partidele de masă". În teoria sa, partidele de cadre au apărut odată cu democrația modernă și alegerile universale, reprezentând, din punct de vedere politic, clasele dominante, în special burghezia, aliată cu persoanele influente, notabilii; acestea au demonstrat că pot atrage simpatii și aderență prin calitatea membrilor săi, și nu în mod necesar prin cantitate. Suple și fără o disciplină de vot rigidă, partidele de cadre sunt activate mai ales pentru exercițiul electoral, iar rolul de mobilizare este atribuit, în general, nucleului de deputați ai unui partid politic. Antipodul „partidului de cadre" este, fără îndoială, „partidul de masă", apărut ca urmare a liberalizării vieții politice și a fenomenului de intrare la munca de partid a unor militanți activi, orientați spre mobilizarea membrilor noi, extinderea bazei electorale prin agitație și participare politică, operând ca niște „cartiere generale" în mișcare, în jurul cărora se aliniau colective muncitorești, grupuri de militanți consacrați unor idealuri politice, adeseori urmărite prin mijloace revoluționare sau radicale, cel puțin. Dacă partidele de cadre reprezentau, la originile lor, grupuri formate din elite orientate spre capitalul politic și social al performanței și notabilității, partidele de masă au dezvoltat „culturi instituționalizate de implicare" și coduri de loialitate pentru membrii acestora.

Ulterior, Duverger a adăugat între cele două tipuri de partide o categorie intermediară (de tip laburist), numită și „catch-all parties" (*attrape-tout*), toate încorporate în tipologia generală a partidelor ca urmare a complexității competiției politice. Ca și Steven Wolinetz, ni se pare necesar, în evaluarea partidelor, să separăm dimensiunea ideologică de cea organizatorică pentru a reda mai fidel modul în care partidele de tip „catch-all", dar și partidele programatice sau personaliste susțin cauza unor schimbări politice. De altfel, S. Eldersveld și Jean Charlot declară că viitorul aparține partidelor care, fără a neglija ideologia, dau prioritate valorilor simple și pragmatice, susținute de electorat. Evoluția reflecției teoretice din ultimele decenii asupra partidelor a generat noi perspective asupra motivelor pentru care cetățenii caută să fie reprezentați de acestea prin: partide-clivaj, partide-legătură și partide-întreprindere. Ultimul tip, formulat de Michel Offerlé derivă din analiza modului în care funcționează partidele americane, în care candidații sunt resursele de marketing ale ingineriei de partid[297]. De altfel, Max Weber a fost cel care primul a definit partidul politic ca fiind „o asociație voluntară al cărei scop este facilitarea accesului

297 Michel Offerlé, *Les partides politiques*, Press Universitarie de France, 1987, p. 44.

șefilor săi la putere, iar din acest unghi, întreprinderea este o formă de răsplată pentru militanții acțiunii politice. Mai există tipologii care definesc partidele – partid-club, partid-circumscripție, partid-comitent, partid de avangardă, partid-clientelă. Recuzând dogmatismul ideologic, J. Charlot laudă „partidul de electori" care-i construit pe un teren comun de valori, chemat să atragă în jurul lor cât mai multe personalități.

Dezvoltând sistemul lui Duverger, numit „2/5" (doi și jumătate), Herbert Kitschelt propune în 1994 un sistem cvadruplu de clasificare a partidelor între „cluburi centraliste", partide de cadre (model leninist), cluburi descentralizate și partide de masă descentralizate. Sigmund Neumann face distincție între „partidele de reprezentare individuală" (care susțin revendicările unor anumite grupuri sociale) și „partidele de integrare socială" (care dispun de structuri suficient de dezvoltate pentru a oferi o largă varietate de servicii membrilor săi, formând o comunitate partizană, în schimbul unor cotizații de membru și al unor servicii voluntare din partea acestora în perioada campaniilor electorale)[298]. În definiția sa, Neumann afirmă că partidele care își propun integrarea totală a membrilor lor își stabilesc scopuri mult mai ambițioase de transformare a societăților, cerându-le loialitate și angajament constant. În opinia lui Richard Gunther și Larry Diamond[299], ar exista 15 „specii" de partide, care ar captura astfel trăsăturile genotipale ale tuturor partidelor: elitiste, de masă, etnice, electoraliste și mișcări.

Partidele de masă

Această categorie include o bună parte dintre partidele apărute la mijlocul sec. XIX-XX ca urmare a unor explozii politice și economice majore, numite partide „de masă", ale căror succes vine dintr-un proiect de mobilizare politică a clasei muncitoare. Aceste partide s-au caracterizat de la bun început prin tactici și strategii bine gândite de atragere a unor loialități de durată, cu membri care rămân interesați de un rol activ în activitățile partidului, chiar și în afara ciclurilor electorale. Activând pe baza unor celule de partid, partidele de masă tind să ancoreze și alte dimensiuni ale vieții sociale, nu doar cea exclusiv politică, cooptând sindicatele, grupurile religioase și de interese culturale, funcționând în calitate de vase comunicante, intermediare între organizații teritoriale și rețele mai neutre de simpatizanți, iar în ansamblu, ca niște rețele de mobilizare în alegeri. Partidele de masă se pliază la rândul lor în șase subcategorii specifice: (1) partide cu angajamente (ideologie, sistem de valori și convingeri), în particular, legate de ideile socialiste, naționaliste și confesionale; (2) partidele tolerante și pluraliste ori opuse acestora, distincția se face între partide

298 Sigmund Neumann, *Towards a Comparative Study of Political Parties*, in Sigmund Neumann (ed.) *Modern Political Parties*. Chicago, IL: University of Chicago Press, (1956).

299 Richard Gunther & Larry Diamond, *Species of political parties. A new typology*, in Party Politics, Sage Publications, London. Vol. 9, N. 2, 2003, pp. 167-199.

care acceptă regulile unui sistem democratic și cele protohegemonice, ori altfel spus, „partidele care își propun să înlocuiască sistemul pluralist și democratic cu altul care s-ar potrivi mai bine în vederea atingerii unor obiective ce vizează schimbări radicale în societatea respectivă".

Ultimul tip de partide acceptă regulile existente atâta timp, cât încă nu sunt suficient de puternice ca să le schimbe, pe termen scurt. Astfel, în timp ce „partidele de masă pluraliste" speră să-și atingă obiectivele programatice prin atragerea de noi membri, prin agitație, afilierea unor grupuri aliate (sindicate, fraternități și biserici), prin care își dezvoltă structurile specifice de reprezentare, partidele de masă protohegemonice pun accentul pe disciplina de partid, reconfirmarea loialității față de partid și liderii săi, urmând într-un mod extrem de selectiv recrutarea de noi membri. Kirchheimer remarcă chiar că centrul de putere și autoritate al acestor partide se găsește în cadrul executivului ori al secretariatului, ca ultimă instanță decisivă în fața congresului partidului și care răspunde de agenda programatică și nominalizarea candidaților. Obiectivul final al acestui partid este capturarea puterii, cu forța dacă este necesar. De regulă, partidele protohegemonice sunt așchii din trunchiul unor mișcări maoiste ori leniniste, destrămate în secolul XX, dar care încă nu și-au depășit integral opoziția față de partidele de masă pluraliste (social-democrate), ca cazul Partito Democratico della Sinistra (Democratici della Sinistra) sau Rifondazione Comunista, dar și partide naționaliste, cum este Basque Partido Nacionalista. De regulă, partidele protohegemonice preferă să opereze într-un mediu semiclandestin, conspirațional; ele cer membrilor săi acceptarea integrală a fundamentelor programatice/ideologice, în contrast cu organizarea pe filiale, descentralizată, urmată de partidele de masă pluraliste, ilustrând o formă de integrare politică totală, în terminologia lui Neumann[300]. Din categoria partidelor protohegemonice fac parte, fără îndoială, și partidele ultranaționaliste, prin aspirațiile lor de a exalta supremația unei națiuni sau a unei rase peste drepturile individuale, care detestă minoritățile și admiră forța brutală, adeseori ornându-și discursul cu simboluri militariste și un cult al violenței. Printre cele mai ilustrative exemple pentru acest tip de partide sunt HDZ (Uniunea Democratică Croată) condusă de Franjo Tudjman și RNE (Unitatea Națională Rusă) condusă de Aleksandr Barkașov, având ca arhetipuri istorice fasciștii lui Mussolini și Hitler.

Partidele etnocratice

Aceste partide se disting mai ales prin logica lor politică și electorală. Ele nu dezvoltă programe sofisticate și nici nu depun eforturi majore în crearea de instituții

300 Sigmund Neumann, *Towards a Comparative Study of Political Parties*, in Sigmund Neumann (ed.) *Modern Political Parties*. Chicago, IL: University of Chicago Press, (1956).

bine organizate, după exemplul partidelor de masă; în schimb, acestea își propun să servească exclusiv unui anumit grup etnic sau unei coaliții de grupuri. Partidele etnocratice nu-și propun în mod necesar secesiunea sau obținerea unui grad sporit de autonomie teritorială și administrativă, ci sunt mulțumite să utilizeze structurile existente ale statului pentru a canaliza beneficiile în mod prioritar spre clientela lor etnică, ca bază electorală pentru realegerea lor. De obicei, aceste partide nu pierd timpul pentru a convinge alte grupuri, trasându-și ca țintă doar sarcini legate de mobilizarea propriului grup etnic. Această caracteristică a partidelor etnocrate este sesizată și de Kitschelt[301], care constată că acestea își limitează voluntar chemarea spre un anumit segment particular, trasând în mod explicit frontiera între „prieteni" și „dușmani", fără scopuri universaliste, ci strict clientelare. Drept exemple tipice pentru acest gen de partide sunt DPS (Mișcarea pentru Drepturi și Libertăți din Turcia), UDMR (Uniunea Democratică a Maghiarilor din România), Congresul Popoarelor din Nord și Grupul de Acțiune din Nigeria, Akali Dal din statul Punjab al Indiei. În statele care interzic prin lege constituirea de partide pe bază etnică, expresia etnocratică subzistă în existența unor fenomene de „etnicizare" a filialelor regionale ale unor partide naționale (Găgăuzia). Fără a căuta consistență programatică, aceste partide își propun să asigure resurse materiale, culturale și beneficii politice grupului etnic subservient, în competiție cu alte grupuri. Pentru că aceste partide tind să-și atragă electoratul în temei pe subiecte de identitate, simboluri istorice și naționaliste, acestea apelează des la lideri charismatici, care adâncesc diviziunile și polarizează voturile.

Partidele elitiste

Acestea sunt partide formate de către și în interesul unor elite recunoscute, lipsindu-le structura organizațională complexă a unor partide clasice și fiind dependente, în general, de rețelele interpersonale. Sui generis, aceste partide nu pot fi ideologice, asigurându-și aderența prin intermediul unui sistem de livrare a unor beneficii către rezidenții unor districte, în calitate de „clienți", pe baza unei ierarhii clientelare. La origini, partidele de tip cartel au apărut să ofere reprezentativitate grupurilor de notabili, după extinderea drepturilor electorale și democratizarea participării politice. Aproape toate partidele clientelare se disting printr-o organizare funcțională centralizată, ierarhică, aplicând o formă de influență cvasifeudală asupra electoratelor lor specifice – modele durabile de loialitate politică în schimbul unor servicii și angajamente asumate. De regulă, partidele de cartel nu au ambiții hegemonice și manifestă toleranță în cadrul unor regimuri parlamentare.

301 Herbert Kitschelt, *The Logics of Party Formation*, Ithaca, NY: Cornell, University Press, (1989).

Partidele electoraliste

Acest tip de organizare politică este similar conceptului elaborat de Angelo Panebianco (1988) numit de „electoral-profesional". Menținându-și structurile organizatorice la un minim necesar în perioada dintre alegeri (oficii și personal plătit), aceste partide trăiesc o adevărată renaștere instituțională din momentul în care se dă startul unei noi campanii electorale. De regulă, partidele de acest gen știu cum să utilizeze din plin tehnicile moderne de campanie (social media, spoturi TV și Radio, concomitent cu mobilizarea la maximum a organizațiilor afiliate), angajând în acest scop consultanți profesioniști, care pot gestiona campanii sofisticate, însă foarte scumpe[302]. Caracteristica acestor partide ține de criteriile după care își selectează candidații, competiția în care se angajează și coerența tacticilor urmărite, însă acestea diferă puternic în funcție de modelul ideologic ori absența lui. O primă subcategorie a partidelor electoraliste ține de partidul „catch-all", care nu are decât o ideologie vagă, cu accent pe rolul central al liderilor săi și candidații selectați pentru primele poziții la alegerile naționale. Ca strategie, partidele de tip „catch-all" se străduiesc să colecteze cât mai multe voturi, să câștige alegerile și să guverneze. Lipsite de o ideologie explicită, partidele de tip „catch-all" tind să exploateze calitățile personale ale candidaților lor, iar nominalizările făcute seamănă adeseori cu festivalurile de modă ori concertele rock, completate de resursele alocate în scopuri de promovare, și mai puțin de meritele experiențelor sau pozițiilor deținute anterior de candidați în partid. Eclectismul prevalează la selectarea candidaților, partidele se doresc poziționate cât mai central, astfel îndepărtându-se de chestiunile care scindează, așteptându-se că în acest fel vor putea atrage cât mai multe voturi moderate, de centru. O altă subcategorie distinctă a partidelor electoraliste este legată de partidele programatice[303].

Acestea se apropie izbitor de mult de modelul partidului de masă, ideologic, prin faptul că se identifică cu agende asumate ideologic, spre deosebire de partidele „catch-all", pe care le utilizează copios în timpul scrutinelor. Totodată, partidul programatic tinde să agregheze interese distincte, pe care le integrează în cadrul direcțiilor sale politice. De obicei, partidele programatice pornesc de la o bază relativ îngustă de voturi, din punct de vedere social, pe care o vor extinde prin atragerea unor actori de proximitate (societate civilă și grupuri „pro-cauză"), îmbogățindu-și astfel oferta politică pe baza „bulgărelui de zăpadă" (*snowball effect*). Ca exemple de partide programatice servesc ODS (Partidul Democratic Civic) condus de Václav Klaus, Partidul Comunist al Boemiei și Moraviei (KSCM), Partidul Social Democrat Ceh (CSSD), Uniunea De-

302 David M. Farrell and Paul Webb, (2000) *Political Parties as Campaign Organizations*, in Russell J. Dalton and Martine P. Wattenberg (eds), *Parties Without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.

303 Steven Wolinetz, (2002) *Beyond the Catch-all Party: Approaches to the Study of Parties and Party Organization*, in Richard Gunther, José Ramón Montero and Juan J. Linz (eds) *Political Parties: Old Concepts and New Challenges*. Oxford: Oxford University Press.

mocratică din Polonia, Partidul Socialist Unguresc (MSzP), Fidesz (fosta Alianță a tinerilor democrați) din Ungaria, sau Partidul Democratic Progresiv (DPP) din Taiwan. Ultimul subtip al partidului electoralist ține de partidul personalist, ca vehicul electoral creat în folosul unui anumit lider cu scopul să învingă în alegeri și să exercite puterea. Partidele personaliste sunt constituite exclusiv pentru atragerea voturilor utile în favoarea unui lider național, pentru a-și exprima în acest fel ambițiile politice, nu neapărat pe baza unei ideologii sau a unui program, ci pe charisma personală a candidatului. Drept exemple concrete ale acestei varietăți de partid electoralist servesc: Forza Italia, constituită de Silvio Berlusconi, Congresul – I, în susținerea Indirei Gandhi, sau Partidul Poporului din Pakistan, moștenit de Benazir Bhutto, Frias în Venezuela, în beneficiul lui Hugo Chavez etc. Deși majoritatea acestor partide s-au manifestat destul de loiale regulilor existente și pluralismului politic, unele dintre acestea au lunecat spre modelul partidelor protohegemonice, împinse de Fujimori în Peru și Chavez în Venezuela.

Partidele – mișcări

În multe țări, alegătorii, dar și mulți dintre politicienii activi, preferă să se asocieze unor forme hibride „partide-mișcări", considerând că această formulă este superioară modelului clasic de agregare a intereselor politice. Mișcările social-politice au fost, la începutul restabilirii pluralismului politic, cele mai reușite forme de mobilizare politică și articulare programatică a independenței față de URSS în majoritatea fostelor republici sovietice. Aceste mișcări reprezentau o formă de fuziune a unor segmente potențial divergente, dar care erau cooptate în scopuri politice recunoscute unanim ca fiind strategice: adoptarea cursului spre independență, constituirea primelor guverne suverane, necontrolate de metropola sovietică etc. Pe parcursul primelor decenii de tranziție, mișcările-partid au rămas populare, dar au pierdut din vigoarea și liderii de care s-au bucurat în momentul destrămării URSS. Astăzi, mișcările au fost înlocuite în general cu partide clasice, care suferă de aceleași defecte și slăbiciuni ca și analogii lor din Europa Centrală și de Est. Cele mai vii exemple de partide-mișcări s-au păstrat, în mod paradoxal, în Europa Occidentală și se referă la anumite partide libertariene de stânga (Verzii din Germania) și partide postindustriale de extremă dreapta (Partidul Libertății din Austria), deși lanțul vegetal al acestor partide este mult mai lung, poate fi extins la o largă diversitate de formule hibride (libertariene de stânga, socialist-naționaliste), adevărate replici la partidele convenționale (clasice), în opinia lui Herbert Kitschelt. Partidele-mișcări se disting de partidele clasice prin politica de a nu pune niciun fel de bariere de participare, lăsând astfel loc de o largă diversitate de opinii, atitudini și activiști, în cadrul acestor mișcări multiforme.

Respingând ierarhiile rigide, mișcările-partid optează pentru o acțiune naturală de coagulare, apelând la rețele de sprijin puțin conturate organizațional, asupra cărora nu se exercită niciun control centralizat. Partidele politice au apărut și s-au dezvoltat ca subiecți ai schimbărilor societale din momentul extinderii sufragiului

universal și resurecției maselor de oameni simpli în epicentrul bătăliilor politice ale sec. XIX-XX, exprimând prin clivajele și conflictele pe care le-au generat complicata sarcină de reprezentare a noilor generații de alegători. După război însă, partidele au evoluat de la rolul de simple instrumente de menținere ori de impunere a ordinii, în circumstanțele istorice specifice, spre noi forme de exercitare a unor funcții de reprezentare politică și de completare a statului modern, prin exerciții de legitimare ori delegitimare a puterii, asumându-și rolul de mediator între societate și guvernare (Lawson, 1976, Sartori, 1976) sau de „armonizare a intereselor" în contextul guvernării (Almond&Powell, 1967, Scarrow, 1996). În definitiv, cursul urmat de partidele de stânga (laburiști și social-democrați, social-liberali) și partidele de dreapta (conservatori, tory, creștin-democrați sau liberali) au căutat noi strategii de răspuns la fenomenul extinderii statului asupra vieții private. Începând cu anii 1970, ideologiile neoliberale păreau că sunt gata să câștige lupta de idei pe terenul limitării rolului statului în economie și viața privată, iar ideile legate de protecția socială, solidaritate, apărarea interesului public și intervenția statului în economie sunt sortite eșecului. Și totuși, în urma unor complicate evoluții interne, partidele asociate familiei social-democrate migrează spre „centru-stânga" (sau Stânga europeană), în timp ce dreapta conservatoare se desprinde de modelul rigid al doctrinei clasice conservatoare, își declară deschiderea spre noi idei ale pieței și migrează spre așa-zisul centru-dreapta.

Aproape pe neașteptate, în UE se formează o serie de consensuri în economie și politici de guvernare, având ca efect substituirea tendințelor centrifugi prin mișcări centripedale, cum s-ar exprima G. Sartori, asigurând sistemului de partide europene competențe nemaiîntâlnite până atunci, de convergență transpartinică și practici de căutare a compromisului. Evident, schimbările pe scena politică europeană nu s-au întâmplat abrupt, iar legitimizarea politicilor statului s-a produs adeseori prin clivaje complicate pentru elitele unor state. Studiind acest fenomen, Lawson constata că această aplecare spre convergența ideologică între partide și dorința lor de a funcționa ca organizații ce livrează pe o piață electorală un program politic, mai degrabă decât ca un grup de intelectuali care își doresc să unifice interesele colective ale alegătorilor săi, acceptând tranziția de la partide doctrinare spre partide „inclusive", înzestrate adeseori cu un bagaj contradictoriu de idei politice și ideologii divergente[304].

Ideologiile, filosofia reprezentării și chiar stilul de organizare al partidelor s-a schimbat esențial sub impactul inovațiilor tehnologice din ultimul deceniu, trecerii de la TV la social media și interacțiunilor tot mai populare în rețea (*block-chain*). Deși s-au format ca modele de organizare atât pentru partidele de stânga, cât și pentru cele de dreapta, partidele de masă continuă să-și irosească utilitatea socială, pierzând teren în fața grupurilor politice mai bine înzestrate să lupte pentru putere și să o câștige, orientate mai degrabă spre rezultatul final decât reprezentarea adecvată a electoratu-

304 K. Lawson, *The Comparative Study of Political Parties*, New York, Saint Martin's Press, (1976).

lui. Și totuși, predicțiile lui Kirchheimer precum că partidele nu vor mai avea nevoie de ideologii nu s-au confirmat. Ideologiile își continuă marșul, demonstrând ubicuitate și chiar inevitabilitate, stimulând gândirea politică și reflecțiile critice.

6.5. ÎN LOC DE CONCLUZII: DESPRE SFATURILE LUI GHILGAMEȘ ADRESATE POLITICIENILOR

Politica este una dintre cele mai vechi profesii umane.

De la Ghilgameș provin acele istorii uluitoare despre regele Urukului, mitul căruia vrea să dezvăluie cititorilor lui legătura dintre viață și moarte, construind prin pildele și faptele descrise un tablou al lumii sumeriene, în care Ghilgameș acționează și ca tiran, dar și ca păstor al supușilor săi, într-o ordine dominată de rivalități și lupte violente între demiurgi (jumătate om, jumătate zeu). O narațiune similară e transmisă mai târziu de Herodot, primul mare istoric al statelor elene, în a cărui operă splendidă și complexă despre intrigile și uneltirile clasei politice apare drama greacă.

Herodot nu este însă un simplu povestitor al vremurilor și surselor sale; el este un precursor al marilor teorii ale statului, punând problema oportunității unor politici publice juste și având deplina încredere într-o structură politică a unor conducători de care cetățenii polisurilor grecești au nevoie. Democrația reprezintă astfel un concept puternic și încărcat emoțional. De la greci, democrația a provocat numeroase dezbateri și nu a încetat să stimuleze polemici aprinse până astăzi. A reușit să dea substanță modelului de guvernare participativă, în numele interesului public.

Huntington definește democrația ca fiind altoită de două dimensiuni: competiție și participare, ceea ce înseamnă existența unor libertăți politice și civile care permit individului să vorbească liber, să publice, să se asocieze și să organizeze toate elementele unei dezbateri politice. Mulți consideră că această definiție sintetică a democrației o face „cea mai puțin rea dintre altele”[305] și tind să fie de acord cu afirmația lui Winston Churchill, exprimată în anul 1947. Democrația are fără îndoială și numeroase probleme, dar acestea nu fac decât să confirme în general ideea că ea este cea mai bună formă de organizare politică a unei societăți dintre cele existente. Să nu se uite însă că Socrate ura democrația.

Cei care am adoptat integral modelul democratic de guvernare a societăților moderne tindem să uităm că în Atena antică și modelul cultural pe care se constituiseră puternicele polisuri grecești, democrația era doar una dintre formele de guvernare și, de departe, nu cea mai prestigioasă. Filosofii greci, din cohorta cărora fac parte

305 „Noone pretends that democracy is perfect or all-wise,” Winston Churchill observed in 1947. „Indeed, it has been said that democracy is the worst form of Government except all those other forms that have been tried from time to time.”

cu siguranță Socrate, Platon și Aristotel, par să fi fost foarte rezervați în privința regimului democratic de guvernare. În dialogurile lui Platon, părintele filosofiei elene, transpare scepticismul peren al ideilor lui Socrate.

În Cartea a VI-a a Republicii, Platon îl descrie pe Socrate în dialog cu Adeimantus, care analizează defectele democrației prin comparație cu o corabie. Dacă pleci în călătorie pe mare, întreabă Socrate, cine ar trebui în mod ideal să decidă cine va conduce corabia? Poate cineva care știe cum se conduce o corabie și a fost învățat această meserie ori cineva care nu are nicio înclinație să mânuiască o corabie? Adeimantus confirmă că ar da preferință celui care are îndemânările necesare și atunci, întreabă Socrate, de ce ar trebui să credem că orice bătrân ar fi capabil să decidă cine trebuie să ne conducă țara?

Este evident că, în opinia lui Socrate, votul în alegeri este o îndemânare și nu o decizie întâmplătoare și, din acest motiv, această îndemânare trebuie să fie, ca orice altă abilitate, educată în mod sistematic în oameni. Votul inconștient este iresponsabil, în aceeași măsură în care ar fi să-l punem căpitan pe corabie pe timp de furtună spre Samos pe cineva care nu are nicio experiență de navigație. Socrate are propriile socoteli cu votul inconștient. În anul 399 î.Hr., Socrate a fost pus sub acuzația de a fi corupt tinerii din Atena prin discuții nesocotite și judecat de un juriu format din 500 de cetățeni ai Atenei, invitați să delibereze dacă este sau nu vinovat. În cele din urmă, juriul a ales cu doar câteva voturi să confirme vinovăția filosofului, condamnat să moară prin otrăvire, un caz tragic pentru școala de gândire elenă, în aceeași măsură în care a fost tragică, în urma unui denunț, condamnarea la moarte a lui Isus pentru vina de a ridica poporul evreu la răzvrătire contra lui Pontius Pilat.

Pe baza dialogurilor socratice, Platon insistă, în volumul său *Republica*, pe ideea că cei mai buni trebuie să guverneze, deoarece politica este echivalentă cu mântuirea și educarea omului. Cel ce guvernează trebuie să educe poporul, demosul, care este adeseori ignorant pentru a înfăptui Binele, și acest lucru devine posibil doar pentru că el posedă cunoașterea binelui. Prima sarcină a politicului este de a gestiona (administra) interesele publice comune ale comunității, de a lucra în așa fel, încât oamenii să devină mai buni, iar societatea umană să trăiască întru gloria valorilor transcendente.

Și Platon admite că politica are scopul nobil de a spori natura umană a cetățenilor săi. Filosoful elen crede sincer că unii cetățeni sunt predestinați să se ocupe de guvernare într-o măsură mai mare decât alții, având în schimb obligația de a-i conduce pe ceilalți spre asumarea unor valori morale superioare. Pentru ei, cei predestinați să guverneze, puterea este o datorie de onoare, o servitute a vocației lor, și nicidecum o satisfacere a propriilor interese de orice alt gen[306]. Conștient de „tentațiile" politicienilor, Platon avertizează asupra faptului că aceștia nu trebuie să se orienteze spre satisfacerea propriilor interese, în detrimentul binelui comun, pentru că aceasta ar trăda predestinația lor, ca politicieni. Din acest motiv, Platon detestă și recuză regimul democratic de pe scara valorilor politice, eliminând astfel și valoarea sufragiului prin vot liber, exercitarea voinței populare prin referendum etc.

Socrate nu era un elitist în sensul pe care-l acordăm noi acestui termen astăzi. De fapt, el nu căuta să despartă un anumit grup preferat de alții prin intermediul dreptului de a vota, ci punea la temelia votului competența de a rezolva probleme în mod rațional și calificat. Și se pare că nouă adeseori ne scapă diferența existentă între o democrație bazată pe rațiune și democrația bazată pe certificatul de naștere. Căpătând dreptul de vot prin actul de a fi atribuiți ca cetățeni ai unui stat/regim politic, mulți dintre noi nu pricep distincția de a vota în mod conștient și rațional – o meteahnă pe care Școala lui Socrate nu ar fi putut să le-o ierte contemporanilor săi, mai ales pentru că grecii se temeau cel mai mult de răutățile demagogilor. Grecii antici au avut experiențe cumplite cu acei demagogi.

Unul dintre ei, Alcibiade, un influent, bogat, charismatic și energic reprezentant al aristocrației din Atena, și-a făcut un titlu de glorie din a ridiculiza libertățile de care erau mândri cetățenii orașelor grecești, îndemnându-și conaționalii să pornească o incursiune militară în Sicilia, încheiată cu o catastrofă umilitoare pentru Atena. Socrate, care știa prea bine cât de ușor se lasă prostiți oamenii de către politicienii care își doresc să fie aleși în poziții publice, transmite prin dialogurile sale metafora unei dezbateri între doi candidați, unul care are meseria de doctor și altul, care este proprietarul unei prăvălii de dulciuri. În această dezbatere, proprietarul prăvăliei de

306 Platon, *Republica*. Traducere și note de Andrei Cornea, Editura științifică și enciclopedică, București, 1986.

dulciuri s-ar exprima în felul următor: „Fii atent, doctorul îți vrea răul, fiindcă toate medicamentele lui sunt amare, ele pot face rău, iar doctorul te impune să le bei. Este clar că doctorul nu-ți poate da dulciurile pe care eu ți le-aș putea da."

Iar Socrate, în așteptarea răspunsului din partea audienței sale, spune: Credeți cumva că doctorul ar putea să răspundă la această provocare? Pentru că răspunsul corect ar fi: „Da, medicamentul nu-i dintre cele mai plăcute, dar el te lecuiește, ceea ce ar fi trezit o mare nemulțumire, probabil, printre potențialii alegători, nu-i așa?". Din păcate, am uitat multe dintre avertizările lui Socrate în privința democrației, și asta deoarece am preferat să vedem modelul democratic ca o sumă a lucrurilor de la sine înțelese, în loc de a o trata ca pe un proces, eficient doar în măsura în care își atinge scopurile dorite de cetățeni, preferând astfel, conform parabolei lui Socrate, aroma dulciurilor în locul medicamentului adevărat.

BIBLIOGRAFIE:

1. Al-Azmeh, Aziz, *Islamic Political Thought*, in *Blackwell Encyclopedia of Political Thought,* David Miller, ed. Oxford, England: Blackwell Reference, 1987: 249-253; and Phil Marfl eet, *Islamist Political Thought*, in *New Political Thought: An Introduction,* Adam Lent, ed. London: Lawrence & Wishart, 1998: 89–111. The best and most recent systematic study is Antony Black, *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*. New York: Routledge, 2001.
2. Alexander, James, *The Major Ideologies of Liberalism, Socialism and Conservatism*, Political Studies, 2014, link – http://yoksis.bilkent.edu.tr/pdf/files/7963.pdf
3. Almond, Gabriel; R. Scott Appleby, and Emmanuel Sivan, *Strong Religion: The Rise of Fundamentalisms around the World,* Chicago: University of Chicago Press, 2003: See also Malise Ruthven, *Fundamentalism: The Search for Meaning* Oxford: Oxford University Press, 2004.
4. Anul 1848 în Principatele Române, Acte și documente publicate cu ajutorul Comitetului pentru ridicarea monumentului lui Ion C. Brătianu, t. IV (1848, august 31), Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl". București, 1903, pp. 301-302.
5. Apter, David, *Introdution to Political Analysis*, Prentice-Hall of India, 1981, 558 p.
6. Arendt, Hannah, The Origins of Totalitarianism, NY, Meridian, ed. II, 1958.
7. Bawn, Kathleen, *Constructing „Us": Ideology, Coalition Politics, and False Consciousness*, American Journal of Political Science 43(2), 1999, p. 303-334.
8. Bergstraesser, Ludwig, *Geschichte der politischen Parteien in Deutschland*, 10-ed. Munchen, 1960.
9. Berkman, Alexander, *ABC of Anarchism,* 3rd ed. London: Freedom Press, 1964: 10.
10. Berlin, Isaiah, *Karl Marx, his life and environment* (3rd ed.). Oxford: Oxford University Press, 1963.
11. Berlin, Isaiah, *Cinci eseuri despre libertate și alte scrieri*. Traducere de Laurențiu Ștefan, ediție de Henry Hardy, Humanitas, București, 2010.
12. Berlin, Isaiah, *Patru eseuri despre libertate*, Humanitas, 1996, pp. 79-100.
13. Berlin, Isaiah, *On Liberty*, in *Four Essays on Liberty*, Oxford: Oxford University Press, 1969.
14. Berman, Paul, *Terror and Liberalism*, W.W. Norton & Company, USA, 2003.
15. Berstein, Serge, *Gaullism*. *The Oxford Companion to Politics of the World second edition ed. Joel Krieger.* Oxford University Press. 2001, ISBN 0-195-11739-5.
16. Betz, Hans-Georg, Radical Right-Wing Populism in Western Europe, Palgrave Macmillan, 1994.
17. Bismarck, Otto Furst von, *Die gesammelten Werke*, campI. Dr. Herman von Ptersdorff, vol. XV, Berlin: Otto Stollberg and Co., Verlag fur Politik und Wirtschaft, 1924, 15-16.
18. Bogdan-Duică, Gheorghe, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, București, 1924.

19. Braudel, Fernand, *Le Temps du Monde* dans *Civilisation matérielle, Economie et Capitalisme. XVè – XVIIIè siècle*, Armand Colin (ed.), Paris, 608 p.
20. Brechon, Pierre, *Partidele politice*, Eikon, Colecția Universitas, 2004.
21. Breunig, Charles, *The Age of Revolution and Reaction, 1789-1850*, 1977. (ISBN 0-393-09143-0)
22. Brubaker, Roger, *Nationalism Reframed, Nationhood and the national question in the New Europe*, Cambridge University Press, 1996.
23. Burke, Edmund, *Reflections on the Revolution in France*, L.G. Mitchell, Published November 11th 1999 by Oxford University Press, USA.
24. Burke, Edmund, *Reflections on the Revolution in France*, in L.G. Mitchell, ed., *The Writings and Speeches of Edmund Burke*, 8 vols (Oxford, 1989), 7: 92.
25. Burke, Edmund, *Reflecții asupra Revoluției din Franța*, Editura Nemira, București, 2000.
26. Castoriadis, Cornelius, *The pulverization of Marxism-Leninism*, Salmagundi, no. 88/89:371–84, 1991.
27. Charles Humana, *World Human Rights Guide*, 3rd ed. New York: Oxford University Press; UNDP, (United Nations Development Report), 1995.
28. Chatelet, François; Evelyne Pisier, *Concepțiile politice ale secolului XX*, Humanitas, București, 1994.
29. Choisel, Francis, *Comprendre le gaullisme*, L'Harmattan, 2016.
30. Chomsky, Noam, *Profit Over People: Neoliberalism and Global Order*(1st ed.). New York: Seven Stories Press, 1999. ISBN 9781888363821. Retrieved 3 June 2017.
31. Christ, Carol P., *Rebirth of the Goddess: Finding Meaning in Feminist Spirituality*. Reading, MA: Addison-Wesley, 1997.
Reprinted, New York: Routledge, 2004.
32. Christ, Carol P., *Rebirth of the Goddess: Finding Meaning in Feminist Spirituality*. New York: Routledge, 1999; and Christ, *She Who Changes: Re-imagining the Divine in the World*. London: Palgrave Macmillan, 2003.
33. Coates, Ken and Tony Topham, eds., *Workers' Control*. London: Panther Books, 1970; and *Anarchy* 2, Vol. 1 (April 1961).
34. Colecția Hurmuzaki (Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki), vol X, ed. N. Iorga, București, 1897, prefața lui N. Iorga, apud, A. Iordache.
35. Constant, Benjamin, *Despre libertate la antici și la moderni*. Institutul European, Civitas, Iași, 1996.
36. Constant, Benjamin, *Despre libertatea anticilor și libertatea modernilor*, in Étienne Hofmann, *Les « Principes de politique » de Benjamin Constant*, Librairie Droz, 1980, vol. 1. ISBN 2600046747
37. Courtois, Stéphane et al., *Le livre noir du communisme: Crimes, terreurs, repression*, Paris: Robert Laffont, 1997, trans. Jonathan Murphy and Mark Kramer as *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.
38. Cranston, Maurice, *Philosophers and Pamphleteers: Political Theorists of the Enlightenment* (Oxford, 1986), p. 46. See also Gay, *The Enlightenment*, 2: 471–2.
39. Dimitrov, Martin, *Complications: Communism and the Dilemmas of Democracy* (review), Journal of Cold War Studies, The MIT Press. Volume 10, Number 4, Fall 2008 https://muse.jhu.edu/article/252671/pdf

40. *Doctrine Politice în România sec. XX*, vol. 1, Editura Institutului de Teorie Socială, București 2001.
41. *Doctrine politice în România sec. XX*. Editura Institutului de Teorie Socială, București, vol. 1, 2001.
42. Dorey, Peter, *The Conservative Party and the Trade Unions*. Psychology Press, 1995. ISBN 978-0415064873.
43. Doyle, William, *The Oxford History of the French Revolution* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press, 2002. ISBN 978-0-19-925298-5.
44. Draper, Hal, *Karl Marx's Theory of Revolution,* Volume IV: *Critique of Other Socialisms*, New York: Monthly Review Press, 1990. ISBN 978-0853457985.
45. Drăganu, Tudor, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până în anul 1916*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1991, 377 p.
46. Duverger, Maurice, *Les partis politiques*, Points Politique N. 114, 10e edition, 1981.
47. Dworkin, Ronald, *A Matter of Principle*. MA: Harvard University Press, Cambridge, 1985, 448 p.
48. Ebert, Friedrich, *Basics on Social Democracy*, P. 12. https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ghana/10519.pdf
49. Engels, Friedrick, *Socialism: Utopian and Scientific* (Chpt. 1). Marxists.org. Retrieved July 3, 2013.
50. EPP, Basic Programme, final text adopted by the ninth EPP Congress, Athens, 12–14 November 1992, 3–4.
51. Erdal, D.; Whiten, A. *Egalitarianism and Machiavellian Intelligence in Human Evolution*, 1996. In Mellars, P.; Gibson, K. (eds.). *Modeling the Early Human Mind*. Cambridge MacDonald Monograph Series: Rosales, José María (12 March 2010). *Liberalism, Civic Reformism and Democracy*. 20th World Congress on Philosophy: Political Philosophy.
52. Esposito, John L., *Islam: The Straight Path*, expanded ed. New York: Oxford University Press, 1991: 93.
53. Farrell, David M. and Paul Webb, *Political Parties as Campaign Organizations*, in Russell J. Dalton and Martine P. Wattenberg (eds) *Parties Without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
54. Foreman, Dave, *Confessions of an Eco-Warrior.* New York: Harmony Books, 1991.
55. Foster, J.B. (2000). *Marx's Ecology.* New York: Monthly Review Press.; Burkett, P. (1999). *Marx and Nature*. New York: St. Martin's Press. ISBN 978-0312219406.
56. Fourier, Charles, *Théorie de l'unité universelle*. Deuxieme Volume, Paris, 1922.
57. Freeden, Michael, *Ideology and political theory*, Journal of Political Ideologies (Feb-2006), Routlege, 11(1), p. 3-22.
58. Freeden, Michael, *Is Nationalism a Distinct Ideology?* Political Studies 46.4 (September 1998): 748–765. Another recent argument that nationalism is not an ideology can be found in Mark N. Hagopian, *Ideology*, in *Encyclopedia of Nationalism,* Alexander J. Motyl, ed. San Diego: Academic Press, 2001, 1: 385–403.
59. Fuchs, Dieter; Hans-Dieter Klingemann, *The Left-Right Schema*, in *Continuities in Political action*, De Gruyter, 1990.
60. Furet, François, *Trecutul unei iluzii*, Editura Humanitas, București, 1995.
61. Galetti, Nino and others, *Handbook for the European and international cooperation of the Konrad-Adenauer-Stiftung. Christian Democracy: principles and policy-making*, KAS, 2011.

62. Gasperi, A. De, *Non diserteremo il nostro posto*, in T. Bozza, Alcide De Gasperi. Discorsi politici 1-2, Editori Cinque Lune, Roma, 1956; A. De Gasperi, *Nella lotta per la democrazia*, in T. Bozza, Alcide De Gasperi. Discorsi politici 1-2, Editori Cinque Lune, Roma, 1956.
63. Giddens, Anthony, *Runaway world: how globalization is reshaping our lives*, London, 1999.
64. Godechot, Jacques, *Les Constitutions de la France depuis 1789*, Paris, Flammerion, 1979.
65. Gorz, André, *Ecology as Politics,* Patsy Vigderman and Jonathan Cloud, trans. Boston: South End Press, 1980: 3. Original emphasis.
66. Gramsci, Antonio, *The Revolution Against Capital*, in *Selections from the Prison Notebooks. International Publishers*, 1971. ISBN 0-7178-0397-X
67. Gray, John, *Liberalism*, University of Minessota Press, Minneapolis, 1986.
68. Greven, Thomas, *The Rise of Right-wing Populism in Europe and the United States. A Comparative Perspective*, FES, May, 2016.
69. Gunther, Richard & Larry Diamond, *Species of political parties. A new typology*, in *Party Politics*, Sage Publications, London. Vol. 9, N. 2, pp. 167-199.
70. Habermas, Jürgen, *Gerechtigkeit und Solidarität*, in W. Edelstein and G.N. Winklar, *Zur Bestimmung der Moral: Philosophische und Sozialwissenschaftliche Beiträge zur Moralforschung*, Suhrkampf Verlag, Frankfurt, 1984.
71. Hamerow, Theodore S., *The Social Foundations of German Unification 1858-1871: Ideas and Institutions*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1969.
72. Haug, Wolfgang Fritz, *Westlicher Marxismus?* in *Pluraler Marxismus*, Bd. 2, Hamburg: Argument, 1987.
73. Hayek, Freiedrich A., *The Constitution of Liberty*, Univerity of Chicago Press, 1960, 576 p.
74. Hayes, Bernadette C.; Ian McAllister, Donley T. Studlar, *Gender, Postmaterialism, and Feminism in Comparative Perspective*, October 1, 2000, International Political Sciences Review.
75. Hearder, Harry, *Europe in the Nineteenth Century*, 1830–1880, New York, 1988, 490 p.
76. Helmut Kohl: leader who united Europe as well as Germany, in *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2017/jun/17/helmut-kohl-leader-who-united-europe-as-well-as-germany
77. Heywood, Andrew, *Political Ideologies: An Introduction*, 3rd edition, Politics and International Studies, Palgrave Macmillan, 2003, 382 p.
78. Holloway, Carson, *Tocqueville on Christianity and American Democracy.* https://www.heritage.org/civil-society/report/tocqueville-christianity-and-american-democracy/#_ftn14
79. Hossay, Patrick, *Our people first! Understanding the Resonance of the Vlaams Blok's Xenophobic Programme* in *Social Identities*, Volume 2, Number 3, 1996, pp. 343-364.
80. Hough, Dan, Michael Koß and Jonathan Olsen, *The Left Party in Contemporary German Politics*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.
81. Hudson, Deal W. and Matthew J. Mancini, *Understanding Maritain: Philosopher and Friend*. Mercer University Press, 1987, 334 p.
82. Hughes, Ann, *Milton, Areopagitica, and the Parliamentary Cause*, The Oxford Handbook of Milton, ed. Nicholas McDowell and Nigel Smith, Oxford University Press, 2009.

83. Immerfall, Stefan, *The Neo-populist agenda* in *The New Politics of the Right*, ed. by Hans-Georg Betz, Stefan Immerfall, 1998.
84. Inglehart, R.F & Norris, P, *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*. HKS Faculty Research Working Paper Series: 1–52, 2016.
85. Inglehart, Ronald, Pippa Norris *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change Around the World*, Cambridge University Press, 2003.
86. John Stuart, Mill, 1994, *Essay on Liberty* (1859), in *The English Philosophers from Bacon to Mill*, edited by Edwin A. Burtt, p. 949-1041. Modern Library.
87. Judt, Tony, *Après-guerre: une histoire de l'Europe depuis 1945*, Éditions Hachette Grand pluriel, Paris, 2005.
88. Kaiser, Wolfram, *Christian Democracy and the Origins of European Union*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, 314.
89. Kalyvas, Stathis N., *The Rise of Christian Democracy in Europe*, Cornell University Press, 1996.
90. Kant, Immanuel, *Political Writings*, Hans Reiss ed., H.B. Nisbet, trans, Cambridge University Press, 1991, 323 p.
91. Kastning, Thomas, *Basics on Social Democracy: Freedom, Solidarity, Justice*, Friedrich Ebert Stiftung, p. 10, ISBN: 9988-572-00-X
92. Keane, John, *Civil Society and the State*. London: Verso, Books, 1988, 432 p.
93. Kersbergen, Kees Van; Bertjan Verbeek, *The Politics of Subsidiarity in the European Union*, in Journal of Common Market Studies, Vol. 32, nr. 2, 1994.
94. Kersbergen, K. Van, *Social Capitalism: A Study of Christian Democracy and the Welfare State*, London: Routledge, 1995.
95. Kersbergen, Kees Van, *The Distinctiveness of Christian Democracy. Christian Democracy in Europe: A Comparative Perspective*. New York: Pinter, 1994. 31-62.
96. Kirk, Russell, *The Politics of Prudence*, ISI Books, 1993. Https://kirkcenter.org/conservatism/ten-conservative-principles/
97. Kitschelt, Herbert, *The Logics of Party Formation*. Ithaca, NY: Cornell, University Press, 1989.
98. Klein, E., *The Diffusion of Consciousness in the United States and Western Europe*. In *The Women's Movements in the United States and Western Europe* (M.F. Katzenstein and C. McClurg Mueller, eds). Philadelphia: Temple University Press, 1987.
99. Klüber, Franz, *Individuum und Gemeinschaft in katholischer Sicht*, Niedersächsischen Landeszentrale für Politisches Bildung, Niedersachsen, 1963.
100. Kott, Sandrine, *Sozialstaat und Gesellschaft: Das deutsche Kaiserreich in Europa*. Translated by Marcel Streng. Göttingen: Vandenhoeck and Rupprecht, 2014. 'Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft', 264 p.
101. Krätke, Michael, *Marxismus als Sozialwissenschaft*, in Haug, *Materialien zum Historisch-kritis-chen Wörterbuch des Marxismus*, Hamburg: Argument, 1996, p. 77.
102. Kritzman, Lawrence D.; Reilly, Brian J., *Gaullism*, in *The Columbia History of Twentieth-century French Thought*. Columbia University Press, 2006. ISBN 0-231-10791-9.
103. Kropotkin, Peter, *Anarchism*, Encyclopaedia Britannica, 11th ed. New York: Encyclopaedia Britannica Co., 1910, Vol. 1: 914.
104. Kymlicka, Will. *Contemporary political philosophy*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2002, pp. 53-165.

105. Laclau, Ernesto, *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism*. London: New Left Books, 1977.
106. Lasswell, Harold, *Politics: Who Gets What, When, How.* New York: McGraw-Hill, 1936. Reprint. *With Postscript (1958)*. New York: Meridian Books, 1958.
107. Lawson, K., *The Comparative Study of Political Parties*, New York, Saint Martin's Press, 1976.
108. Lenin, Vladimir, Karl Marx: *A Brief Biographical Sketch With an Exposition of Marxism*, 1913, link: https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1914/granat/ch02.htm
109. Lenin, V.I., *Revoluția proletară și renegatul Kautsky*. 1918 https://www.marxists.org/romana/lenin/desc/Lenin_Revolutia_proletara_si_renegatul_Kautsky.pdf
110. Lenin, V.I., *Opere alese*, Lucrarea *Statul și revoluția*. Editura Politică, 1970, p. 239-363.
111. Lenin, V.I., *Left-Wing Childishness and the Petty-Bourgeois Mentality*, May 1918.
112. Ленин, В.И., *Материализм и эмпириокритицизм. Критические заметки об одной реакционной философии* (Печатается по тексту книги издания 1909 г., сверенному с текстом книги издания 1926 г.).
113. Leopold, David, *Marx Engels and Other Socialisms*. In Carver, Terrell; Farr, James (eds.). *The Cambridge Companion to The Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
114. Le Pen, Marine: Impossible made possible by Trump win By Melissa Bell, Saskya Vandoorne and Bryony Jones, CNN https://edition.cnn.com/2016/11/15/politics/marine-le-pen-interview-donald-trump/
115. Lerner, Max, *Walter Bagehot: A Credible Victorian*. Pages 305-314, in Max Lerner, *Ideas Are Weapons: The History and Uses of Ideas*. New York: Viking, Press, 1939, 307 p.
116. Locke, John, *Two Treatises of Government*, Cambridge University Press, Cambridge, 1960. 525 p.
117. Loutfi, Martha Fetherolf, *Women, Gender and Work: What Is Equality and How Do We Get There?* Geneva: International Labour Office, 2001; Dorothy Stetson and Amy Mazur. *Comparative State Feminism*. Thousand Oaks, CA: Sage, 1995; Nira Yuval-Davis and Floya Anthias. *Woman, Nation, State*. New York: St. Martin's Press, 1989.
118. Lukács, Georg, *N. Bucharin: Theorie des historischen Materialismus (Rezension)*, in N. Bucharin/ A. Deborin: *Kontroversen über dialektischen und mechanistischen Materalismus*, 289, 284.
119. MacIntyre, Alasdair, *After Virtue*: A study in Moral Theory, Univerity of Notre Dame Press, 2007.
120. MacIntyre, Alasdair, *Is Patriotism a Virtue?*, University of Kansas, 1984, 24 p.
121. Mahr, Alison and John D. Nagle, *Resurrection of the Successor Parties and Democratization in East-Central Europe*, Communist and Post-Communist Studies 28 (4) (1995), 393-410.
122. March, Luke, *Contemporary Far Left Parties in Europe From Marxism to the Mainstream?* FES, link: https://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/05818.pdf
123. Martens, Wilfried, *Shaping Europe: 25 Years of the European People's Party*, in E. Petroni and J.W. Vlasman (eds.), *Our Vision of Europe*, Leuven-Apeldoorn: Garant, 2001, 234.
124. Martucci, Enzo, *Individualist Amoralism*, Minus One, no. 16 (November–December 1966): 5, J.-P.S. trans. From *L'Unique,* no. 37.

125. Marx, Karl, *Foundations of the Critique of Political Economy, 1857-61*, Penguin Books in association with New Left Review, 1973. Source: https://www.marxists.org/archive/marx/works/1857/grundrisse/
126. Marx, K.; Fr. Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, Opere alese în două volume, ediția a 3-a, vol. 1, Editura Politică, 1966.
127. Mazzoleni, Oskar, *The Swiss People's Party and the Foreign and Security Policy Since the 1990s,* Europe for the Europeans: The Foreign and Security Policy of the Populist Radical Right, Ashgate, 2007.
128. McLellan, David, *Ideology,* 2nd ed. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.
129. Mény, Yves, and Yves Surel, *The Constitutive Ambiguity of Populism*. In *Democracies and the Populist Challenge*, edited by Y. Mény and Y. Surel. New York: Palgrave, 2002.
130. Meyer, Thomas, *Theorie der Sozialen Demokratie*, 1st edition, Wiesbaden, 2005.
131. Michelat, Guy, *À la recherche de la gauche et de la droite*, en *L'electeur français en question*, Presses de la FNSP, 1990.
132. Mill, John Stuart, *Considerations on Representative Government*, London, 1963.
133. Minogue, Kenneth, *Conservatism* in The Encyclopedia of Philosophy, edited by Paul Edwards, New York, Macmillan Company and Free Press, vol. 2, 1967.
134. Mises, Ludwig von, *Human Action: A Treatise on Economics*. Bettina Bien Greaves (Editor), Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 1998, 952 p.
135. Mises, Ludwig von, *The Theory of Money and Credit*, Indianapolis, IN: Liberty Fund, [1912, revised ed. 1952] 1981.
136. Monchablon, Alain, *Cartea cetățeanului*, Editura Humanitas, 1991.
137. Montesquieu, Charles, *The Spirit of Laws*. A Compendium of the First English Edition. David Wallace Carrithers (ed.).Berkeley: U. California P., 1997, 479 p.
138. Moreno, Francisco José, *Basic Principles of Politics,* 4th ed. Miami, FL: Cefatex International, 2006: 47.
139. Mudde, Cas and Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very Short Introduction*, New York, Oxford University Press, 2017.
140. Mudde, Cas, *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007
141. Mudde, Cas, *The Populist Zeitgeist*. *Government and Opposition*: An International Journal of Comparative Politics 39(4), 541–563, 2004.
142. Müller, Jan-Werner (2016), *Trump, Erdoğan, Farage: The attractions of populism for politicians, the dangers for democracy*, The Guardian, September 2, (accessed March 3, 2017), [available at https://goo.gl/jnJv1U].
143. Müller, Jan-Werner, *Comprehending conservatism: A new framework for analysis*, Journal of Political Ideologies (October 2006), 11(3), Routledge, Princeton University, pp. 359-365
144. Naim, Moises, *How to be a populist*, The Atlantic 21 April 2017; available at: https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/04/trump-populism-le-pen/523491/ (22 September 2017).
145. National Human Development Report 2016: Moldova http://hdr.undp.org/en/content/national-human-development-report-2016-moldova
146. Neumann, Sigmund, *Towards a Comparative Study of Political Parties*, in Sigmund Neumann (ed.) *Modern Political Parties*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1956.

147. Nica, Constantin, *Opțiunea Neoliberală*, Institutul de Teorie Socială, București, 1997.
148. Nisbet, Robert, *The Sociological Tradition*, Basic Books Inc., New York, 1966, 349 p.
149. Noelle-Neumann, Elisabeth, *The Spiral of Silence. A Theory of Public Opinion*, The University of Chicago Press, 1983.
150. Nozick, Robert, *Anarchy, State and Utopia*. Oxford: Blackwell, 1974, În 1975, această care a primit Premiul Național pentru Filosofie și Religie în SUA.
151. Nozick, Robert, *Anarchy, State, and Utopia.* New York: Basic Books, 1974: ix.
152. Nozick, Robert, *The Zigzag of Politics*, in Nozick, *The Examined Life: Philosophical Meditations.* New York: Simon & Schuster, 1989: 186–187.
153. Oakeshott, Michael, *On being conservative*. Link: https://bbs.pku.edu.cn/attach/85/e2/85e2c8b439bfb4da/On
154. Offerle, Michel, *Les partides politiques*, Press Universitaire de France, 1987.
155. Paul, Jeffrey, ed., *Reading Nozick: Essays on Anarchy, State, and Utopia.* Totowa, NJ: Rowman & Littlefi eld, 1981; and J. Angelo Corlett, ed., *Equality and Liberty: Analyzing Rawls and Nozick: Property, Justice, and the Minimal State*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1991.
156. Pflanze, Otto, *Bismarck and the Development of Germany*, 3 vol. Princeton University Press, 1990.
157. Plamenatz, John, *Ideology*, New York: Praeger, 1970
158. Plessis, Alain, *The Rise and Fall of the Second Empire, 1852–1871*, Cambridge, 1985.
159. Pope BI. Pius IX, *The Syllabus of Errors*, 1864. Link: https://www.papalencyclicals.net/pius09/p9syll.htm
160. Poulat, Emile, *Église contre bourgeoisie. Introduction au devenir du catholicisme actuel*, Berg International éditeurs; Édition: 2e (2 novembre 2005). De asemenea - La Question religieuse et ses turbulences au XXe siècle (2005); Notre laïcité publique (2003), La solution laïque et ses problèmes (1997) et L'Antimaçonnisme catholique (1994).
161. Prélot, Marcel; Georges Lescuyer, *Histoire des idées politiques* (12-ème édition), Dalloz, 1994.
162. Protocol on the Application of the Principles of Subsidiarity and Proportionality, Treaty of Lisbon, amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community.
163. Rawls, John, *A Theory of Justice*, MA, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1999, 560 p.
164. Rădăceanu, Lotar; Șerban Voinea, *Oligarhia română. Marxism oligarhic*, Ed. Do-Minor, 2205.
165. Renan, Ernest, *What is a Nation?*, Martin Thom, trans. In Bhabha *Nation and Narration* (p. 19).oringal title *Qu'est-ce qu'une nation?*, March 11, 1882.
166. Richard M. Reinsch II, Carl Schmitt, Leo Strauss, and the Woke Post-Liberals in National Review, July 31, 2018, https://www.nationalreview.com/2018/07/post-liberalism-carl-schmitt-leo-strauss-and-woke-post-liberals/
167. Ricoeur, Paul, *Lectures on Ideology and Utopia*, Columbia Univ. Press, 1986.
168. Ritten, Sandra, *Poor Bear Burden of Industrialisation* (PDF). *Blacksmith Institute*. (19 October 2007). Archived from the original (PDF) on 3 March 2016. Retrieved 16 April 2016.
169. Rogger, Hans; Eugen Weber, *Dreapta europeană. Profil istoric*, Editura Minerva, 1995, 457 p.
170. Rokkan, Stein, *Citizens, Elections, Parties*, Oslo University Press, 1970.

171. Rosenblatt, Helena, *The Lost History of Liberalism: From Ancient Rome to the Twenty-First Century*.
172. Rousseau, Jean-Jacques, *Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni*, traducere S. Antoniu, București, Editura Științifică, 1958.
173. Rousseau, Jean-Jacques, *Confesiuni*. Traducere și prefață Pericle Martinescu, București, Editura pentru literatură, 3 vol., 1969.
174. Rousseau, Jean-Jacques, *Contractul Social*, Editura Mondero, București, 2207, 158 p.
175. Roussellier, Nicolas, *Ce este liberalismul politic?*, în Pascal Delwit (ed.), *Liberalisme și partide liberale în Europa*, Editura Humanitas, București, 2003.
176. Rothschild, Michael, *Bionomics: Economy as Business Ecosystem*, Washington, DC: BeardBooks, 1990.
177. Ryan, Alan (1993): *Liberalism*; pp. 291-311, in Robert E. Goodin and Philip Pettit (eds.): *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, Oxford: Blackwell Publishing, 2007, 952 p.
178. Sartori, Giovanni, *Teoria democrației reinterpretată*, Collegium Polirom, 1999.
179. Sartori, Giovanni, *Teoria democrației reinterpretată*, Editura Polirom, 1999, 330 p.
180. Schweisguth, Étienne, *Pour un reperage des critiques en France*, in *Droite-gauche: un clivage dépassé?* La Documentation française, Problèmes politiques et sociauax, n. 719, 1994.
181. Seltzer, Robert; Irwin Silber, *Chairman Mao's (or Deng Xiaoping's) Theory of the Three Worlds is a Major Deviation from Marxism-Leninism*, July–August 1980. Encyclopedia of Anti-Revisionism On-Line. Line of March. 1 (2). Retrieved 25 January 2020.
182. Short Definitions of the ‚Mass Line' and a ‚Mass Perspective'. massline.info. Retrieved 15 June 2014.
183. Smith, Adam, *Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei*. Vol. 1, București, Editura Publica, 2011, 408 p.
184. Smith, Adam, *Teoria sentimentelor morale*, București, Editura Publica, 2017, 520 p.
185. Socialism: An Economic and Sociological Analysis, Indianapolis, IN: Liberty Fund, [1922, revised ed. 1951] 1981.
186. Spellman, W.M., *A Short History of Western Political Thought*, Palgrave Macmillan, NY, 2011, 200 p.
187. Sperber, Jonathan. *The European revolutions, 1848-1851* (1994) online edition.
188. Stan, Apostol, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859-1877)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, 453 p.
189. Stere, Constantin, *Social-democratism sau poporanism?*, Galați, Editura Porto-Franco, 1996. Alexăndrescu, Sorin, *Privind înapoi modernitatea*, Editura Univers, București, 1999.
190. Sturgis, Amy H., *The Rise, Decline and Reemergence of Classical Liberalism*, The LockeSmith Institute, 1994.
191. Taggart, Paul, *Populism and the Pathology of Representative Politics*. In *Democracies and the Populist Challenge*, edited by Y. Mény and Y. Surel. New York: Palgrave, 2002.
192. Talmon, Jacob L., *Myth of the Nation and Vision of the Revolution: Ideological Polarizations in the Twentieth Century*, cu introducerea semnată de Irving Louis Horowitz, Transaction Books, 1991.
193. Taylor, Charles, *Sources of the Self*, Harvard University Press, 1989, 624 p.
194. The Essential Russell Kirk, July 31, 2018, Intercollegiate Studies Institute. Https://isi.org/intercollegiate-review/the-six-core-beliefs-of-conservatism/

195. Touchard, Jean, *Histoire des idées politiques*, T. 2. Presses Universitaires de France, Paris, 1967, în Benjamin Constant, *Despre libertate la antici și la moderni*, Civitas, Institutul European, Iași, 1996.
196. Tocqueville, Alexis de, *Despre democrație în America*, Prefață, cronologie și bibliografie de François Furet, Ed. Humanitas, 2017.
197. Tower Sargent, Lyman, *Contemporary Political Ideologies: A Comparative Analysis* (14th ed.). Wadsworth Publishing, 2008. ISBN 9780495569398.
198. Tracy, Destutt de, *Mémoire sur la faculté de penser*. Corpus des oevres de philosophie en langue française. Fayard. January 6, 1993.
199. Turner, Bryan S., *Citizenship and Capitalism. The Debate over Reformism*, London: Allen & Unwin, 2014, 172 p.
200. Turner, Bryan S., *Citizenship Studies: a General Theory*, Citizenship Studies, vol. 1, 1997, pp. 5-18.
201. Viereck, Peter, *Conservatism Revisited. The Revolt Against Ideology*, Transactions Publishers, New Brunswick (USA) and London (UK), 2009.
202. Waite, Robert, *Vanguard of Nazism, The Free Corps Movement in Postwar Germany, 1918-1923*, Cambridge, Massachusetts, 1952.
203. Ward, Colin, *Anarchism*, 101. See also Terry Phillips, *Organization – The Way Forward*, *Freedom* Vol. 31. (August 22, 1970): 3.
204. Watt, Montgomery, *Islamic Political Thought: The Basic Concepts*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1968: 96. The Arab version of the *Universal Declaration of Human Rights* differs from the English version and has more exceptions; see Ann Elizabeth Mayer, *Islam and Human Rights: Tradition and Politics*, 2nd ed. Boulder, CO: Westview Press/ London: Pinter Publishers, 1995.
205. Weinberg, Leonard, *Conlusions*, in *The Revival of Right-Wing Extremism in the Nineties*, edited by Peter H. Merkl, Leonard Weinberg, 1997.
206. Welty, Eberhard, *Herders Sozialkatekismus. Band 1: Grundfragen und Grundkräfte des sozi-alen Lebens*, Herder, Freiburg, 1959.
207. Wolinetz, Steven, *Beyond the Catch-all Party: Approaches to the Study of Parties and Party Organization*, in Richard Gunther, José Ramón Montero and Juan J. Linz (eds) *Political Parties: Old Concepts and New Challenges*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
208. Wood, Gordon S., *The American Revolution*, Modern Library, 2003, 224 p.
209. Zoll, Rainer, *Was ist solidarität heute?*, Suhrkampf Verlag, Frankfurt, 2000.

Indice de nume

A

Abraham, Florin 89
Action, Lord 70
Adams, John 74, 75
Adenauer, Konrad 147, 159, 161, 168, 171
Adorno, Theodor W. 115
Al-Azmeh, Aziz 188, 232
Alecsandri, V. 77
Alexander, James 232
Alexandrescu, Sorin 114
Almond, Gabriel 189, 232
Anastasiu, Tache 77
Anderson, Benedict 96, 187
Appleby, Scott R. 189
Apter, David 69, 232
Arbore, Zamfir 113
Arendt, Hannah 204, 232
Aristotel 9, 10

B

Babeuf, Noël 112
Bacon, Francis 28
Bagehot, Walter 131
Bakunin, Mihail 109, 201
Ballard, Richard 22
Bariţiu, George 76
Barr, Robert R. 194
Bastiat, Claude-Frédéric 167
Bawn, Kathleen 20
Bălcescu, Nicolae 76
Bărnuţiu, Simion 75, 76
Băsescu, Traian 200
Bell, Daniel 34
Bentham, Jeremy 34, 67, 83
Bergstraesser, Ludwig 144, 232
Berkman, Alexander 201, 232
Berlin, Isaiah 70, 94, 103, 120, 186, 198, 204, 232
Berman, Paul 205, 232
Bernstein, Eduard 93, 94, 114
Berstein, Serge 138, 232
Betz, Hans-Georg 208, 210, 232
Bhutto, Benazir 226
Bismarck, Otto von 110, 127, 134, 135, 136, 143, 144, 145, 154, 232
Blake, Aaron 10
Blanc, Louis 112
Blanqui, Louis Auguste 112
Bobbio, Norberto 41
Bodin 51
Bogdan-Duică, Gheorghe 232
Bonald, Louis de 138
Bonaparte, Napoleon 139
Bonneville, Nicolas de 58
Boot , Max 209
Borisov, Boyko 200
Brandt, W. 118
Braudel, Fernand 73, 233
Brătianu, I.C. 76, 77
Bréchon, Perre 42, 233
Brejnev, Leonid 172
Breunig, Charles 135, 233
Brubaker, Rogers 186, 233
Bucharin, N. 97
Burke, Edmund 26, 40, 128, 132, 133, 137, 141, 147, 149, 150, 179, 233
Bush, H.W. 143

C

Callinicos, Alex 23
Cantacuzino, Mihail G. 148
Carp, Petre P. 148
Castoriadis, Cornelius 106, 115, 233
Castro, Fidel 112
Catargi, L. 148
Catargiu, Barbu 147, 148
Ceaușescu, N. 12
Chateaubriand, François-René de 130, 131
Châtelet, François 207, 233
Chauvin, Nicolas 57
Chavez, Hugo 226
Cheles, Luciano 210
Chirac, Jacques 139, 175
Choisel, Francis 139, 233
Chomsky, Noam 101, 233
Christ, Carol P. 184, 193, 233
Churchill, Winston 127, 173, 228
Clemenceau, Georges 139
Clinton, Hillary 11
Coates, Ken 202, 233
Codreanu, Nicolae Zubcu 113
Cohen 19
Condorcet, Jean 59
Constant, Benjamin 55, 56, 233, 241
Conway, Kellyanne 10
Corlett, Angelo J. 239
Cornea, Andrei 230
Cotoi, Călin 89
Courtois, Stéphane 207, 233
Cranston, Maurice 133, 233
Croce, Benedetto 36
Crouch, Colin 13

D

Damé, Frédéric 75
Deborin, A. 97
Derrida 34
Dewey, John 70
Diamond, Larry 222, 235
Dimitropol, Anca 180
Dimitrov, Martin 107, 233
Disraeli, Benjamin 127, 134, 137, 138, 150, 151
Dobrogeanu-Gherea, Constantin 113, 114
Dorey, Peter 150, 234
Doyle, William 100, 234
Draper, Hal 93, 234
Drăganu, Tudor 77, 234
Durkheim, Emile 66
Duverger, Maurice 43, 234
Dworkin, Ronald 84, 234

E

Eatwell, Roger 90
Ebert, Friedrich 118, 125, 234
Eccarius, Johann Georg 117
Engels, Friedrich (Friedrick) 32, 46, 93, 94, 101, 102, 103, 105, 109, 110, 112, 113, 115, 120, 202, 207, 238
Epstein, Robert 11, 12
Epureanu, Manolache Costache 148
Erdal, D. 84, 234
Erdoğan, Recep Tayyip 196
Erhard, Ludwig 167
Esposito, John L. 189, 234

F

Faber, Klaus 120
Farage, Nigel 194, 196
Farrell, David M. 225, 234
Ferguson, Ronnie 210
Fico, Robert 200
Filipescu, Nicolae 148
Foché, Clode 58
Foreman, Dave 193, 234
Foster, J.B. 101, 234
Foucault 34
Fourier, Charles 112, 162, 234

Franklin, Benjamin 73
Freeden, Michael 19, 29, 30, 185, 234
Fuchs, Dieter 41, 234
Fukuyama, Francis 34
Furet, François 22, 106, 234

G

Galbraith, John Kenneth 116
Galetti, Nino 234
Gandhi, Indira 226
Gasperi, Alcide de 168, 170, 235
Gaulle, Charles de 127, 138, 139
Gerlach, Ludwig von 144
Ghica, D. 148
Giddens, Anthony 195, 235
Gilman, Charlottr Perkins 184
GlennGray, William 168
Glucksmann, André 205
Godechot, Jacques 134, 235
Godwin, William 201
Goldman, Emma 112, 184, 201
Gorbaciov, Mihail 207
Gorz, André 192, 235
Gramsci, Antonio 97, 235
Gray, John 55, 62, 67, 235
Grebing, Helga 111, 120
Green, T.H. 70
Greven, Thomas 210, 235
Griffin, Roger 210
Grotius, Hugo 51
Guevara, Che 112
Guizot 131
Gultchin, Limor 199
Gunther, Richard 222, 235, 241
Gurfinkiel, Michael 158

H

Habermas, J. 163, 235
Haider, Jörg 196
Hall, Charles 112
Hamerow, Theodore S. 136, 235
Hamilton, Alexander 74
Hasan al-Banna 190
Haug, Wolfgang Fritz 96, 235
Hayek, Friedrich A. 84, 167, 235
Hayes, Bernadette 182, 235
Hearder, Harry 134, 235
Helms, L. 210
Hess, Moses 112
Heywood, Andrew 30, 131, 235
Hitler, Adolf 150, 205, 211
Hobbes, Thomas 51, 70
Hobhouse, L.P. 61
Hobson, A. 61
Hodgskin, Thomas 112
Hofer, Norbert 210
Holloway, Carson 60, 235
Horkheimer, Max 115
Hossay, Patrick 212, 235
Hough, Dan 219, 235
Hoxha, Enver 112
Hudson, Deal W. 152, 235
Hughes, Ann 53, 235
Humana, Charles 183, 233
Hume, David 92, 167
Hutchinson, Francis 92

I

Ignazi, Piero 210
Immerfall, Stefan 210, 212, 236
Inglehart, Ronald 48, 182, 195, 236

J

James, Aleksander 19
Jaurès, Jean 116
Jay, John 74
Jefferson, Thomas 59, 70, 73, 75
Johnson, Boris 10
John Stuart, Mill 236
Judt, Tony 172, 236
Junger, Ernst 45

K

Kaiser, W. 175, 236
Kaltwasser, Cristobal R. 195, 238
Kalyvas, Stathis N. 236
Kant, Immanuel 34, 85, 167, 236
Kastning, Thomas 236
Kautsky, Karl 94, 110, 114
Keane, J. 82, 236
Kerenski, Alexandr 104
Kersbergen, Kees Van 165, 166, 178, 236
Keynes, J.M. 61, 81, 116
Khomeini, Ruhollah 190
Kirchner, Emil 90
Kirk, Russell 127, 140, 236
Kitschelt, Herbert 222, 224, 226, 236
Klein, E. 182, 236
Klingemann, Hans Dieter 41, 234
Klotzbach, Kurt 111
Klüber, Franz 169, 236
Knight 19
Kogălniceanu, Mihail 76, 77
Kohl, Helmut 147, 161, 175, 235
Korsch, Karl 96, 115
Koß, Michael 219
Kott Sandrine 136, 236
Kovalev, S. 172
Krätke, Michael 236
Kritzman, Lawrence D. 139, 236
Kropotkin, Piotr 112, 201, 202, 236
Kyle, Jordan 199
Kymlicka, Will 82, 236

L

Laclau, Ernesto 237
Lamy, Pascal 124
Larsen, Stein Ugelvik 211
Laski, Harold 179
Lassalle, Ferdinand 93, 109, 110
Lasswell, Harold 21, 237
Lawson, K. 227, 237
Lazarus-Yafeh, Hava 187
Lefort, Claude 115
Lenin, V.I. 94, 96, 97, 103, 104, 105, 106, 107, 112, 113, 117, 119, 206, 237
Leopold, David 100, 237
Le Pen, Marine 213, 237
Lerner, Max 131, 237
Lescuyer, Georges 55
Lincoln, Abraham 140
Linz, J. 241
Lipset,Martin 34
List, Friedrich 158
Locke, John 24, 34, 51, 52, 60, 62, 65, 70, 71, 237
Loutfi, Martha Fetherolf 183, 237
Lukács, Georg 96, 97, 237
Lukaşenko, Alexander 200
Luxemburg, Rosa 115

M

Machiavelli 9, 36, 51
MacIntyre, Alasdair 85, 237
Madgearu, Virgil 123
Madison, James 74
Mahr, Alison 218, 237
Maiorescu, Titu 148
Maistre, Joseph de 131, 138, 149
Man, Henri de 113
Mancini, Matthew J. 152
Mannheim, Karl 31, 36
Marat, Jean-Paul 58, 59, 130
March, Luke 215, 217, 237
Marghiloman, Alexandru 148
Maritain, Jacques 152
Marshall, George 170, 171
Martens, W. 176, 237
Martin, Jean-Paul 118
Martucci, Enzo 202, 237
Marx, Karl 23, 31, 32, 46, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 109, 110, 112, 114, 115, 116, 117,

118, 120, 137, 205, 206, 207, 238
Mawdudi, Abul A'la al 190
Mazower, Mark 10
Mazzini, Giuseppe 66
Mazzoleni, Oskar 212, 238
McAllister, Ian 182, 235
McLellan, David 19, 238
Mény, Yves 196, 238
Merkel, Angela 210
Meyer, Thomas 122, 238
Michelat, Guy 41, 238
Mill, John Stuart 25, 34, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 83, 93, 116, 238
Miller, Susanne 125
Minh, Ho Chi 112
Minkenberg, Michael 210
Minogue, Kenneth 132, 238
Mises, Ludwig von 67, 83, 86, 238
Mitterand, François 161
Monchablon, Alain 38, 238
Monnet, Jean 140, 173
Montero, José Ramón 241
Montesquieu, Charles 54, 70, 238
Moreno, Francisco José 185, 238
Mudde, Cas 195, 196, 238
Müller, Jan-Werner 132, 194, 197, 238
Mussolini, Benitto 150, 211

N

Nagle, John D. 218, 237
Naím, Moises 195, 238
Napoleon III 134, 135, 150
Neumann, Sigmund 222, 223, 238
Nica, Constantin 49, 239
Nietzsche 34, 45
Nisbet, Robert A. 79, 80, 239
Noelle-Neumann, Elisabeth 37, 239
Nolte, Ernst 39
Norris, Pippa 48, 195, 236
Nozick, Robert 40, 81, 84, 87, 203, 239

O

Oakeshott, Michael 132, 239
Offerlé, Michel 221, 239
Olsen, Jonathan 219
Orban, Victor 196, 210
Owen, Robert 92, 112

P

Paine, Thomas 73, 74, 100
Paul, Jeffrey 203, 239
Perón, Juan 150
Pesch, H. 167
Petroni, E. 237
Pflanze, Otto 136, 144, 239
Pisier, Evelyne 207, 233
Pîrvulescu, Cristian 13
Plamenatz, John 22, 239
Platon 9, 10, 229, 230
Plessis, Alain 135, 239
Pope, BI. Pins IX 239
Potthoff, Heinrich 125
Poulat, Emile 153, 239
Prélot, Marel 55, 239
Proudhon, Pierre-Joseph 112, 201
Putin, Vladimir 200

Q

Qutb, Sayyid 190

R

Rasmussen, Paul Nyrup 124
Rawls, John 70, 83, 84, 85, 86, 239
Raymond, Aron 38
Rădăceanu, Lotar 115, 239
Rădulescu, Ion Heliade 76, 113
Reagan, Ronald 142
Reinsch, Richard M. 239
Renan, Ernest 187, 239
Reynolds, Susan 23
Ricardo, David 81, 158
Ricoeur, Paul 32, 239
Ritten, Sandra 101, 239
Roberts, Kenneth 198
Robertson, Ronald 11, 12
Robespierre, Maximilien de 58, 130
Rogger, Hans 43, 239
Rokkan, Stein 43, 239
Rorty, Richard 163
Rosenblatt, Helena 49, 240
Rosetti, C.A. 76, 113
Rothschild, Michael 102, 240
Rousseau, Jean-Jacques 24, 34, 51, 54, 59, 64, 120, 240
Roussellier, Nicolas 49, 240
Ruestow, Alexander 90
Ryan, Alan 68, 70, 240

S

Saage, Richard 120
Saint-Just, Louis de 58, 130
Saint-Simon, Henri de 112
Sanger, Margaret 184
Sargent, Lyman Tower 114
Sarkozy, Nicolas 139
Sartori, Giovanni 33, 60, 67, 214, 240
Sartre, Jean-Paul 36
Sava, Ionel Nicu 89
Say, Jean Baptiste 81
Scheidemann, Philipp 111
Schmidt, Helmut 112
Schmitt, Carl 239
Schröder, Gerhard 112
Schuman, Robert 168, 173
Schweisguth, Etienne 41, 240
Seltzer, Robert 108, 240
Sieyés, Emmanuel 59
Silber, Irwin 108
Sivan, Emmanuel 189
Smith, Adam 23, 24, 68, 69, 70, 71, 158, 240
Socrate 228, 229, 230, 231
Spellman, W.M. 132, 240
Sperber, Jonathan 134, 240
Spooner, Lysander 203
Stalin 112, 117, 206, 207
Stan, A. 147, 240
Stanley, Ben 199
Stere, C. 113, 114, 240
Stirner, Max 86, 201, 202
Strauss, Leo 239
Studlar, Donley T. 182, 235
Sturdza, Grigore M. 147, 148
Sturgis, Amy H. 240
Surel, Yves 196, 238

T

Taggart, Paul 198, 240
Talmon, Jacob 104, 240
Taylor, Charles 240
Târziu, Diana 125
Thatcher, Margaret 138, 175, 180
Thompson, William 112
Tito, Josip Broz 112
Tobin, James 216
Tocqueville, Alexis de 60, 66, 241
Tolstoi, Lev 201
Topham, Tony 202
Touchard, Jean 55, 241

Tower, Sargent Lyman 116, 241
Toynbee, Arnold 65
Tracy, Destut de 27, 28, 241
Troțki, Leon (Lev) 105, 112, 117
Trump, Donald 10, 11, 143, 196, 213
Turner, Bryan S. 82, 241

V

Vasiu, Maria 89
Vaughan, Michalina 210
Vârnav, Scarlat 75
Verbeek, Bertjan 165, 236
Vernescu, Gh. 77
Viereck, Peter 149, 241
Vincent, Andrew 19, 30
Vlasman, J.W. 237
Voinea, Șerban 239
Volmar, Georg von 110

W

Waite, Robert 146, 241
Ward, Colin 201, 241
Washington, George 59, 140
Watt, W. Montgomery 189, 241
Webb, Paul 225
Weber, Eugen 43, 239
Weber, Max 36
Weinberg, Leonard 214, 241
Welty, Bernard (Eberhard) 169, 241
Whiten, A. 234
Wilders, Geert 196
Winstanley, Gerard 54
Wolinetz, Steven 225, 241
Wood, Gordon S. 241
Woodcock, George 202
Wróbel, Aleksandra 199

Z

Zakaria, Fareed 11
Zedong, Mao 112, 117
Zeletin, Ștefan 114
Zoll, Rainer 163, 241